

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС

№ 4
2022

Зареєстровано Державним комітетом телебачення і радіомовлення України
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: Серія KB № 15252-3824P
від 22.06.2009 р.

Виходить з 1997 р. До 2006 р. – “Вісник Одеського інституту внутрішніх справ”. Щоквартальник

Засновник:
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:
Швець Д.В.,
доктор юридичних наук, доцент,
заслужений працівник освіти України

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:
Катеринчук І.П.,
доктор юридичних наук, професор

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР:
Домброван Н.В.,
кандидат юридичних наук,
начальник відділу організації наукової роботи

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Аброськін В.В., кандидат юридичних наук, доцент
Албул С.В., кандидат юридичних наук, професор
Бондар В.В., кандидат юридичних наук, доцент
Братель С.Г., кандидат юридичних наук, доцент
Денисова А.В., доктор юридичних наук, професор
Галуцько В.В., доктор юридичних наук, професор
Горошко В.В., кандидат юридичних наук, доцент
Дришлюк В.І., кандидат юридичних наук, доцент
Ізбаш К.С., кандидат юридичних наук, доцент
Ісмаїлов К.Ю., кандидат юридичних наук, доцент
Конопельський В.Я., доктор юридичних наук, професор
Корнієнко М.В., доктор юридичних наук, професор
Крикун В.В., доктор юридичних наук, доцент
Кузніченко С.О., доктор юридичних наук, професор
Легеза Є.О., доктор юридичних наук, професор
Легеза Ю.О., доктор юридичних наук, доцент

Матієнко Т.В., кандидат юридичних наук, доцент
Меркулова В.О., доктор юридичних наук, професор
Миронюк Р.В., доктор юридичних наук, професор
Нікітін А.А., кандидат юридичних наук, доцент
Павлютін Ю.М., доктор юридичних наук, доцент
Пасько О.М., кандидат юридичних наук, доцент
Прудка Л.М., кандидат психологічних наук
Резніченко С.В., кандидат юридичних наук, професор
Тетерятник Г.К., доктор юридичних наук, професор
Тильчик В.В., кандидат юридичних наук, доцент
Шкута О.О., доктор юридичних наук, професор
Ярмак Х.П., доктор юридичних наук, професор
Vlad Vernyhora, L.L.M., BA (Hons), MA, DSocSc (Tallinn, Estonia)
Hans-Joachim Schramm, Prof. Dr. habil. (Wismar, Germany)

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

Друкується за рішенням
Вченої ради
Одеського державного університету
внутрішніх справ
Протокол № 5 від 26.12.2022 р.

На підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 627 від 14.05.2020 р. (додаток 2) та Наказу Міністерства освіти та науки України № 1166 від 23.12.2022 р. (додаток 3) журнал включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі юридичних наук (081 «Право», 293 «Міжнародне право», 262 «Правоохоронна діяльність»).

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща).

Друковані матеріали виражають позицію авторів, яка не завжди поділяється редакційною колегією. Відповідальність за зміст статті, достовірність фактів, статистичних даних, точність викладеного матеріалу покладається на авторів або осіб, які його подали.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Повне або часткове передрукування матеріалів, виданих у журналі “Південноукраїнський правничий часопис”, допускається лише з письмового дозволу редакції.

При передрукуванні матеріалів посилання на “Південноукраїнський правничий часопис” обов’язкове.

Вимоги до авторських оригіналів статей

Обсяг статті має бути обсягом від 12 до 20 сторінок, включаючи ілюстрації, таблиці, графіки, список використаних джерел. Стаття повинна містити назву, анотації та ключові слова українською та англійською мовами. Середній обсяг кожної анотації має бути не менш як 1800 знаків.

Технічні вимоги:

- поля верхні та нижні, ліві і праві – 2,0 см.
- міжрядковий інтервал – 1,5
- шрифт «Times New Roman» – 14
- абзацний відступ – 0,5 см.
- текст вирівнюється по ширині.

Посилання на джерела необхідно робити по тексту у квадратних дужках із зазначенням номерів сторінок відповідно джерела.

Список використаних джерел подається наприкінці статті в порядку згадування джерел та має бути оформлений відповідно до існуючих стандартів бібліографічного опису (див.: розроблений в 2015 році Національний стандарт України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання».

Адреса редакції

Україна, 65014, м. Одеса, вул. Успенська, 1
тел. (048) 738-06-13
E-mail: editor@sulj.oduvs.od.ua
Веб-сайт: www.sulj.oduvs.od.ua

ПРАВА ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ (ЗА ПРАКТИКОЮ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ)

Катеринчук І. П.

Стаття присвячена з'ясуванню питання забезпечення людських прав в особливих умовах окремими міжнародними інституціями. Метою дослідження є висвітлення загальних положень забезпечення людських прав людини в умовах війни за результатами узагальнення практики Європейського суду з прав людини.

Відзначається, що Європейський суд з прав людини є одним з ефективних органів, діяльність якого суттєво впливає на національну систему права та стан реалізації людських прав у державах-учасницях Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.

Вказується, що в практиці Європейського суду з прав людини було сформульовано доктрину субсидіарної ролі Суду, відповідно до якої він не розглядається як суд четвертої інстанції (він не є апеляційною інстанцією щодо рішення національних судів, не переглядає рішення останніх).

Аналізуються питання юрисдикції, наводяться положення з рішень Європейського суду з прав людини, вказується на визнання цим Судом відповідальності Росії за порушення людських прав на території Автономної Республіки Крим та міста Севастополь з лютого 2014 року.

Вказується на чотири міждержавні заяви щодо Росії, які перебувають на розгляді Європейського суду з прав людини: щодо Автономної Республіки Крим, щодо окупованих територій Донецької та Луганських областей, щодо вбивств політичних опонентів, щодо захоплення українських моряків і суден.

Наголошується на можливості використання чотиримісячного строку звернення до Європейського суду з прав людини щодо порушень Росією положень Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, вчинених у серпні та вересні 2022 року.

Резюмується, що в умовах війни Європейський суд з прав людини залишається інституцією, що виступає гарантом реалізації положень Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. У практиці цього Суду є рішення, у яких розглядаються як міждержавні справи, так і індивідуальні. Одним з важливих питань, яке з'ясує Суд, є питання юрисдикції: яка держава здійснює ефективний контроль на відповідній території. Однією з обставин, що вплинули на розгляд справ проти Росії, є припинення її участі

у Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод у вересні 2022 року.

Ключові слова: воєнний стан, Європейський суд з прав людини, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, людські права.

Katerynychuk I. P. Human rights in war conditions (according to European Court of Human Rights practice)

The article is devoted to clarifying the issue of ensuring human rights by individual international institutions in special conditions. The purpose of the study is to cover general provisions of ensuring human rights in wartime based on the European Court of Human Rights practice generalization results.

It is noted that the European Court of Human Rights is one of the effective institutions the activity of which has a significant impact on the national legal system and the state of human rights implementation of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms member states.

It is indicated that the doctrine of the subsidiary role of the Court was formulated in the European Court of Human Rights practice, according to which it is not considered as a court of the fourth instance (it is not an appellate institution regarding the decisions of national courts, and it does not review the decisions of the latter).

Jurisdiction issues are analyzed, provisions of the decisions of the European Court of Human Rights are cited, and the recognition by this Court of Russia's responsibility for human rights violations on the territory of the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol since February 2014 is indicated.

It is noted that four interstate statements against Russia that are under consideration by the European Court of Human Rights, namely regarding the Autonomous Republic of Crimea, regarding the occupied territories of Donetsk and Luhansk regions, regarding the killing of political opponents, and regarding the seizure of the Ukrainian sailors and ships.

The possibility of using the four-month period of appeal to the European Court of Human Rights regarding Russia's violations of the provisions of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms committed in August and September 2022 is emphasized.

It is summarized that in the conditions of war the European Court of Human Rights remains an institution that acts as the guarantor of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms provisions implementation. In the practice of this Court, there are decisions in which both interstate and individual cases are considered. One of the important issues that the Court clarifies is the question of jurisdiction: which state exercises effective control over the relevant territory. One of the circumstances that influenced the consideration of cases against Russia is the termination of its participation in the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms in September 2022.

Key words: martial law, European Court of Human Rights, Convention on Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, human rights.

Постановка проблеми та її актуальність.

Повномасштабне вторгнення Росії на територію України у лютому 2022 року, ведення бойових дій проти українського суспільства поставили на порядок денний питання збереження життя українського населення, забезпечення суверенітету та відновлення територіальної цілісності (порушеної тимчасовою окупацією частини території) України. До цього слід додати, що за таких умов особливої ваги набула проблематика забезпечення людських прав. Воєнні дії Росії, зокрема застосування заборонених засобів і способів ведення війни, систематичне порушення інших норм гуманітарного права, призводять до масових порушень людських прав цивільного населення, згадаємо лише катування, позбавлення свободи, знищення майна та ін.

У таких умовах актуалізувалась проблематика діяльності міжнародних інституцій, зокрема, і правозахисних. У цьому контексті особливої уваги потребує питання діяльності Європейського суду з прав людини, який був одним з ефективних органів, діяльність якого суттєво впливала на національну систему права (додамо, що саме функціонування вказаного органу зазвичай розглядається як один з важливих чинників ефективності норм Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод).

Зауважимо, що практика Європейського суду з прав людини містить низку положень, сформульованих під час розгляду справ, пов'язаних з військовими діями, збройною агресією. Так, чи не найбільш відомою у цьому аспекті є справа *Surgus* проти Туреччини (заява № 25781/94), за якою прийнято рішення про справедливу сатисфакцію у розмірі тридцяти мільйонів євро (щодо відшкодування моральної шкоди, заподіяної родичам

зниклих безвісти осіб). Водночас навіть аналіз зазначеної справи вказує на наявність складних питань, які потребують свого вирішення у контексті забезпечення людських прав за особливих умов (зокрема, ведення бойових дій).

Таким чином, в умовах триваючої війни Росії проти України зазначена проблематика набула особливої актуальності та потребує свого висвітлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Варто вказати, що в науковій юридичній літературі, починаючи з березня 2022 року, масово з'явилися (що цілком очевидно, зважаючи на масовану збройну агресію) перші публікації, у яких висвітлюються окремі аспекти правових засад притягнення держави-агресора до відповідальності, питання забезпечення людських прав в умовах війни тощо.

Доволі правильним є і проведення низки міжнародних і всеукраїнських конференцій, круглих столів, присвячених зазначеній тематиці. Так, наприклад, згадаємо Всеукраїнську науково-практичну конференцію «Пріоритетні напрями реформування правової системи України в умовах воєнного стану» [1], Всеукраїнську науково-практичну конференцію, присвячену реформуванню правової системи України в умовах воєнного стану [2].

Отже, можна стверджувати про зосередження уваги вітчизняної наукової спільноти на проблематиці забезпечення людських прав в умовах війни та воєнного стану.

Водночас окремо слід згадати таких науковців, як С. Албул (правові засади функціонування розвідки в умовах воєнного стану [3]), І. Залевська та Г. Удренос (забезпечення інформаційної безпеки в умовах війни [4]), В. Яцковина (висвітлення міжнародних стандартів у царині забезпечення людських прав [5]) та ін.

Наголосимо, що загальноправові аспекти забезпечення людських прав в особливих умовах стали і предметом нашого пізнання [6].

Хоча слід вказати, що ця тематика в умовах триваючої проти України війни не втрачає свою актуальність та потребує наукового осмислення з метою напрацювання положень з удосконалення діяльності інститутів захисту людських прав.

Метою цієї статті є висвітлення загальних положень забезпечення людських прав людини в умовах війни за результатами узагальнення практики Європейського суду з прав людини.

Виклад основного матеріалу. Перед висвітленням основних результатів дослідження вкажемо на деякі пропедевтичні аспекти. Так,

насамперед необхідно розуміти основне завдання створення і функціонування Європейського суду з прав людини. У цьому контексті варто вказати, що ця інституція створена в межах такої міжнародної організації, як Рада Європи. Рада Європи була утворена у травні 1949 року задля того, щоб досягти «більшого єднання між її державами-членами для збереження та втілення в життя ідеалів і принципів, які є їхнім спільним надбанням, а також сприяння їх економічному та соціальному прогресу. Головним завданням Ради Європи є координація ухвалення та імплементації законодавств держав для забезпечення норм ліберальної демократії, які викладені у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод» [7].

При цьому саме для забезпечення дієвості положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і був створений Європейський суд з прав людини. І у самій практиці цієї інституції було сформульовано доктрину субсидіарної ролі Європейського суду з прав людини, відповідно до якої цей Суд не розглядається як суд четвертої інстанції. Тому він не є апеляційною інстанцією щодо рішення національних судів, він не переглядає рішення останніх (лише за наявності до того підстав може визнати порушення права на справедливий суд - ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод). У цьому контексті варто згадати окрему думку суддів Пауер-Форд, Юдківської та Єдерблом, у якій судді вказали таке: «Критику апеляційного суду за нерозгляд одного з аргументів заявниці, хоча і важливого, можна тлумачити як вихід за межі компетенції Суду та діяльність як суду «четвертої інстанції» за обставин, коли рішення не видається свавільним у розумінні повної відсутності обґрунтування» [8].

Варто наголосити, що суб'єктом звернення до Європейського суду з прав людини може бути не тільки людина (як це можна інтерпретувати, виходячи з назви міжнародного договору - Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод) - фізична особа, а і юридична особа (згадаємо про юридичні фікції).

Додамо, що відповідно до ст. 1 Протоколу першого до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод «кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права» [9]. А відповідно до ст. 34 Конвенції про захист прав людини

та основоположних свобод «суд може приймати заяви від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб, які вважають себе потерпілими від допущеного однією з Високих Договірних Сторін порушення прав, викладених у Конвенції або Протоколах до неї. Високі Договірні Сторони зобов'язуються не перешкоджати жодним чином ефективному здійсненню цього права» [10].

При цьому важливим є питання юрисдикції, оскільки подати скаргу до Європейського суду з прав людини можна щодо держави, яка є учасницею Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. У цьому контексті варто згадати, що 16 вересня 2022 року Російська Федерація припинила бути стороною Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод і, відповідно, щодо порушень, вчинених з цього моменту, Європейський суд з прав людини не має юрисдикції щодо їх розгляду [11].

Інший аспект юрисдикції (у контексті предмета нашого дослідження та визначення суб'єкта відповідальності за Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод) - під чію юрисдикцію потрапляють оскаржувані факти. У цьому аспекті не можемо не звернутись до уже згаданого рішення Європейського суду з прав людини *Surgus проти Туреччини* (заява № 25781/94), у якому Страсбурзький суд, розглядаючи заперечення Туреччини стосовно її відповідальності за поданими скаргами, «постановив шістнадцятьма голосами проти одного, що факти, оскаржувані в цій заяві, підпадають під «юрисдикцію» Туреччини у контексті статті 1 Конвенції, отже, мають наслідком відповідальність держави-відповідача згідно з Конвенцією. Роблячи цей висновок, Суд зазначив, що він узгоджується з висловленою раніше думкою Суду, що викладена в рішенні у справі «Луазіду проти Кіпру» (*Loizidou v. Cyprus*) (розглядалася по суті). У цьому рішенні Суд зазначав, що через свою військову присутність на півночі Кіпру Туреччина здійснює ефективний всеосяжний контроль у регіоні і це покладає на неї відповідальність згідно з Конвенцією за політику та дії органів «ТРПК». [12]. Окрім цього, Суд наголосив, що «Туреччина має нести відповідальність згідно з Конвенцією не лише за дії своїх солдатів та посадових осіб на півночі Кіпру, а й за дії місцевої адміністрації («ТРПК»), яка продовжує існувати завдяки військовій та іншій підтримці з боку Туреччини» [12].

Відзначимо, що у справі «Україна проти Росії (щодо Криму)» Європейський суд з прав людини визнав заяву України прийнятною та визнав, що за

порушення людських прав в Автономній Республіці Крим відповідальність несе саме Росія: ефективний контроль над територією Автономної Республіки Крим та містом Севастополь з 27 лютого 2014 року здійснює Російська Федерація [13].

Очікує свого розгляду і справа «Україна та Нідерланди проти Росії», усні слухання з прийнятності якої відбулися 26 січня 2022 року; у якій ідеться про ефективний контроль Російської Федерації над окупованою територією Луганської та Донецької областей. Відзначимо, що позиція Росії у цій справі зводилась, зокрема, до такого (що було цілком очевидним з погляду на заперечення Росією вчинюваних нею міжнародних злочинів):

«1. Уряд РФ не погоджується з відмовою ЄСПЛ об'єднати міждержавну справу «Росія проти України» зі справою «Україна та Нідерланди проти Росії».

2. РФ не визнає жодні із заявлених у міждержавних заявах скарги. Росія також не є стороною конфлікту в Україні.

3. Справа має бути відхилена як неприйнятна, оскільки заявлені у ній скарги не підпадають під юрисдикцію РФ» [14].

Щодо захисту людських прав в умовах війни (у контексті України), то тут варто виокремити два аспекти.

По-перше, може йтися про порушення людських прав Україною. Так, Україна є учасницею Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та здійснює ефективний контроль над значною частиною своєї території. До цього додамо, що людські права, зважаючи на можливість чи неможливість їх обмеження, поділяються на відносні та абсолютні. Останні передбачають обов'язок їх забезпечення за будь-яких умов. Не може бути виняткових обставин, через які абсолютні права будуть обмежуватись. Так, процитуємо ч. 1 і ч. 2 ст. 15 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод: «Під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом. Наведене вище положення не може бути підставою для відступу від статті 2, крім випадків смерті внаслідок правомірних воєнних дій, і від статей 3, 4 (пункт 1) і 7» [10].

Доречно згадати, що ще 21 травня 2015 року була прийнята Заява Верховної Ради України «Про

відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод», відповідно до якої «Україна інформує Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй та Генерального секретаря Ради Європи про стан безпекової ситуації в Донецькій та Луганській областях та про зміну території, на яку поширюється відступ України від зобов'язань за Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод» [15].

У цьому контексті слід вказати, що у певних аспектах Європейський суд з прав людини повернувся до нормального опрацювання заяв щодо України. Так, відповідно до прес-релізу Страсбурзького суду: «Європейський суд з прав людини вирішив переглянути заходи, застосовані щодо справ за участю України з моменту агресії Російської Федерації проти цієї держави та повернутися в деяких аспектах до нормального розгляду таких справ з 1 вересня 2022 року. Вихідне листування із заявниками буде відновлене по можливості у загальному порядку; інформація, адресована всім заявникам, буде розміщена на вебсайті Суду. Обробка справ буде відновлена, а для справ, що перебувають на розгляді, будуть встановлені нові часові обмеження, враховуючи, наскільки це можливо для сторін, ефективно реагувати. Повідомлення та публікація рішень відновиться поступово. ... Заяви про застосування тимчасових заходів щодо України протягом цього часу оброблялися як зазвичай» [16].

По-друге, може йтися про порушення людських прав Російською Федерацією. У цьому контексті варто наголосити, як ми зазначили вище, з 16 вересня 2022 Росія перестала бути стороною Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Однак в осіб (фізичних і юридичних ще є можливість звернутися до Європейського суду з прав людини із заявою про порушення Росією прав. Так, пам'ятаємо про чотиримісячний строк, який надається особі для звернення до цієї судової інституції. Відповідно, щодо порушень, які відбулися у вересні (до дати виходу Росії з Конвенції), цей строк закінчується у січні 2023 року.

Наголосимо, що ми не розглядаємо різні аспекти можливого виконання прийнятих Європейським судом з прав людини рішень у справах фізичних і юридичних осіб проти Росії. До того ж не слід забувати й про чотири міждержавні справи проти Росії: про дві з них ми згадували вище, окрім них, є ще заява щодо причетності Росій-

ської Федерації до вбивств політичних опонентів, а також заява щодо захоплення українських моряків і суден, що відбулися у 2018 році. Наразі відповідь на ці питання може бути суто гіпотетична.

Висновки. Таким чином, в умовах війни Європейський суд з прав людини залишається інституцією, що виступає гарантом реалізації положень Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. У практиці цього Суду є рішення, у яких розглядаються як міждержавні справи, так і індивідуальні. Одним з важливих питань, яке з'ясовує Суд, - питання юрисдикції: яка держава здійснює ефективний контроль на відповідній території. Однією з обставин, що вплинули на розгляд справ проти Росії, є припинення її участі у Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод у вересні 2022 року.

Література

1. В ОДУВС на Всеукраїнській науково-практичній конференції обговорили реформування правової системи України в умовах воєнного стану. URL: <https://oduvs.edu.ua/newsv-одувс-на-всеукраїнській-науково-пра/>.

2. Участь науковців вишу в обговоренні особливостей регулювання приватно-правових відносин в Україні в умовах воєнного стану. URL: <https://oduvs.edu.ua/newsучасть-науковців-вишу-в-обговоренні-о/>.

3. Албул С.В. Організаційно-правові засади функціонування розвідки в Україні: теоретичні аспекти. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1-2. С. 5-9.

4. Залевська І.І., Удренос Г.І. Інформаційна безпека України в умовах російської військової агресії. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1-2. С. 20-26.

5. Яцковина В.В. Міжнародні стандарти у сфері захисту прав людини. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1-2. С. 49-53.

6. Корнієнко М.В. Права людини в умовах воєнного стану. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1-2. С. 27-31.

7. Міністерство закордонних справ України. Про Раду Європи. URL: <https://mfa.gov.ua/mizhnarodni-vidnosini/rada-yevropi/pro-radu-yevropi>.

8. Спільна окрема думка суддів Пауер-Форд, Юдківської та Єдерблом. Справа «Мала проти Укра-

їни» (Заява № 4436/07). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a23#Text.

9. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text.

10. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

11. The Russian Federation ceases to be a Party to the European Convention on Human Rights. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#%22itemid%22:\[%22003-7435446-10180882%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#%22itemid%22:[%22003-7435446-10180882%22]).

12. Рішення у справі «Кіпр проти Туреччини». Комюніке Секретаря Суду. (Judgment in the Case of Cyprus v. Turkey). URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?Aldx=381>.

13. Video: delivery of the decision in the case of Ukraine v. Russia (re Crimea). URL: https://twitter.com/ECHR_CEDH/status/1349670759904518144?ref_src=twsrc%5Etfw%7Ctwcamp%5Etweetembed%7Ctwterm%5E1349670759904518144%7Ctwgr%5E9f63af4429a5f2200cd5a96e8f7bb45efc32f01d%7Ctwcon%5Es1_%26ref_url=https%3A%2F%2Fwww.radiosvoboda.org%2Fa%2Fjeespeel-rosija-krym-ukrajina-porushennia%2F31047002.html.

14. Україна та Нідерланди проти Росії у ЄСПЛ: що доводила Україна на усних слуханнях щодо прийнятності справи і чому це так важливо. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/ukraina-ta-niderlandi-proti-rosii-u-espl-scho-dovodila-ukraina-na-usnih-sluhanniah-schodo-priynyatnosti-spravi-i-chomu-tse-tak-vajливо>.

15. Заява Верховної Ради України «Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод» від 21 травня 2015 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/462-19#Text>.

16. Press Release issued by the Registrar of the Court. ECHR 258 (2022). 29.08.2022. URL: <https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=applicants/ukr&c=>

Катеринчук І. П.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного права
та адміністративного процесу
Одеського державного університету
внутрішніх справ

ПРОЕКТ «ЗОЛОТИЙ ПЕРЕТИН» – НЕЙТРАЛІЗАЦІЯ ЗАГРОЗ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ ТА НАЦІОНАЛЬНИМ ІНТЕРЕСАМ УКРАЇНИ

Коломієць Ю. Ю.

Метою статті є пропозиція стратегії розвитку України у напрямку забезпечення національної безпеки та національних інтересів України. Досліджено роль українського народу в історії людства. Проведено аналіз основоположних ідей розвитку України. Зроблено наукове припущення про те, що подальший розвиток України має відбуватися згідно із проектом «Золотий перетин», метою якого є досягнення золотой, або, як її ще називають, божественної пропорції, яка відповідала б законам Природи. Завданням цього проекту є нейтралізації загроз національній безпеці та національним інтересам України. Принципами цього проекту мають стати: мир і дружня співпраця заради миру; правда та істина; національна злагода і партнерство; людяність та співчуття; гармонійне співіснування людини та Природи, людини та суспільства, людини та держави.

Автор зазначає, що одних тільки реформ та щирого прагнення до перемоги України недостатньо. Їй потрібна ідеологія, здатна освятити собою увесь світ. Назва цієї ідеології – «людяність». Ідеологія людяності має ґрунтуватися на таких принципах: об'єднання людей через духовність, чистоту помислів і почувань; співпереживання відносно істот свого та інших видів; ставлення до будь-якої людини як до унікальної особистості, яка має право на творчу самореалізацію та полегшення страждань, пов'язаних із колізіями «людина – природа», «людина – суспільство», «людина – держава»; повага до людей, вболівання за їхнє здоров'я і добробут, щире прагнення допомогти у скрутних ситуаціях; популяризація внутрішньої краси людини через науку та мистецтво, освіту та виховання; наявність свободи вибору у людини; цифрові технології використовуються як інструмент для встановлення істини, перемоги добра та справедливості, підвищення розумності людини, полегшення процесу її духовного розвитку та створення гармонійних стосунків з оточенням.

Ключові слова: євроінтеграція, відновлення України, національна безпека, національні інтереси України, російсько-українська війна.

Kolomiets Yu. Yu. Project “Golden Section” – neutralization of threats to national security and national interests of Ukraine

The aim of the article is to propose a strategy for the development of Ukraine in the direction of ensuring national security and interests of Ukraine. The role of the Ukrainian people in the history of mankind has been studied. The analysis of fundamental ideas of development of Ukraine is carried out. A scientific assumption has been made that the further development of Ukraine should take place according to the Golden Section project, the purpose of which is to achieve the golden or, as it is also called, the divine proportion, corresponding to the laws of Nature. The objective of this project is to neutralize threats to national security and national interests of Ukraine. The principles of this project should be: peace and friendly cooperation for the sake of peace; truth and truth; national consensus and partnership; humanity and compassion; harmonious coexistence of man and Nature, man and society, man and the state.

The author notes that reforms alone and a sincere desire for Ukraine's victory are not enough. She needs an ideology capable of sanctifying the whole world. The name of this ideology is 'humanity'. The ideology of humanity should be based on the following principles: uniting people through spirituality, purity of thoughts and feelings; empathy for creatures of one's own and other species; attitude to any person as a unique person who has the right to creative self-realization and alleviation of suffering associated with collisions of man – nature, man – society, man – state; respect for people, concern for their health and well-being, a sincere desire to help in difficult situations; popularization of the inner beauty of a person through science and art, education and upbringing; the freedom of choice in a person; digital technologies are used as a tool to establish the truth, the victory of goodness and justice, increase the rationality of a person, facilitate the process of his spiritual development and create harmonious relationships with people around him.

Key words: European integration, restoration of Ukraine, national security, national interests of Ukraine, Russian-Ukrainian war.

Постановка проблеми та її актуальність. Україна, маючи давню історію, багату природу та колоритну культуру, знову опинилася під загрозою знищення. Сталося це через порушення принципу балансу (гармонії). У нашій сучасній дійсності надмірні відхилення, що виходять за межі гармонійного співіснування людини та Природи, людини та суспільства, людини та держави, переважають практично у всьому. Тому немає нічого дивного в тому, що людство у XXI ст. балансує на межі самознищення. Події, що відбуваються в Україні, свідчать про те, що саме українці мають врятувати людство, стати гарантією миру та знайти шлях до відродження людяності, яка під впливом нанотехнологій поступово вмирає, залишаючи про себе згадку лише у творах науки та мистецтва.

Про особливу роль українців в історії людства понад сто років тому писав М. Грушевський: «Найкращі сини нашого народу, цвіт і надія його, покладали голови й покладатимуть їх іще, для того, щоб дати щось дійсно цінне своєму народові – і в нім людству взагалі» [1, с. 249]. Він був упевнений, що великі завдання і досягнення стали для нас можливі, що ми можемо творити не тільки вільну й незалежну Україну, а й *Україну Велику*. Велику не територією чи багатством, чи пануванням над іншими, а велику соціально-моральними вартостями, культурно-інтелектуальною, економічною й мілітарною силою здатною забезпечити морально-соціальний розвиток людства.

Михайло Грушевський намагався розробити стратегію розвитку Нової України, завдяки якій Україна мала стати *Великою*. Більшовицький режим позбавив його можливості реалізувати задумане, але ключові ідеї залишилися і вони чекають армію спеціалістів, котрі підняли б переліг, запущений попередніми століттями, і врятували б його від руйнівної агресивної політики російського уряду.

Мета статті – запропонувати стратегію розвитку України у напрямку забезпечення національної безпеки та національних інтересів України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українські мислителі-націоналісти (Д. Донцов, Е. Маланюк, Ю. Липа та ін.) неодноразово звертали увагу на те, що Україна впродовж тисячоліть, перебуваючи на перехресті часових і географічних шляхів між Сходом і Заходом, Північчю та Півднем, зазнала різних, взаємозалежних впливів. Попри це, в Україні ніколи не доходило до якихось непорозумінь, настороженості між православними та католиками, між місцевими жителями та переселенцями. Люди різних національностей (народ-

ностей) співжили в Україні одночасно і досить гармонійно, хоч і своєрідно, до тих пір поки не виявляли жорстокість і насильство до українців [2, с. 31]. На підставі цього можна зробити наукове припущення, що подальший розвиток України має відбуватися згідно із проектом «Золотий перетин», метою якого є досягнення золотої, або, як її ще називають, божественної пропорції, яка відповідала б законам Природи.

Виклад основного матеріалу. У Природи немає чітких меж. Усі переходи поступові, майже непомітні, але насправді дуже суттєві. Візьмемо за приклад Східну та Західну Європу. До початку активного впровадження ідей глобалізації, люди чітко розуміли, в чому полягає різниця між «Сходом» та «Заходом». Дуже точного з цього приводу висловлювався Дмитро Донцов: «Їх ділив великий, здвигнутий віками, здавалося не проломний мур. По одній стороні був неясний, хоч може і цікавий світ хаосу, друга сторона – представлялася – у своїх викінчених формах вершком всього, що дала світові людська думка і праця, свідома свого історичного післанництва, осяяна блиском великих історичних традицій, замкнена у своїм – від занепаду Риму нетямущим собі рівного універсалізму, горда на ту принаду, що відходила від самого її імені – «Європа» – як проміння від сонця – до найдалших закутків чужих континентів. Для неї, для цієї Європи цілий світ і всі його землі – був одною планетною системою, а її центром, її сонцем – вона!» [3, с. 71]. Під впливом високої європейської культури в Росії у 1840-1860 роках з'явилася і деякий час існувала ліберальна ідейна течія – західники, які виступали за визнання необхідності розвитку Росії західноєвропейським шляхом. У ті ж самі роки в Росії зародилося слов'янофільство – ідеологічна підтечія російського націоналізму. Слов'янофіли були прихильниками державного і національного централізму в Російській імперії.

Ліберальні ідеї для Російської імперії виявилися руйнівними. «Із культурного хаосу на східній Європі, – на думку Д. Донцова, – готові були викристалізувати свої центри нових, ще незаних систем, котрі не лише рекламували для себе повну рівновартість з іншими, але й старалися розвинути атракційну силу геть поза границями російського світу» [3, с. 71]. Росії це не сподобалося, адже тільки вона має бути центром культурного життя в Східній Європі! Росія зрозуміла, що вже не хоче бути втягнутою в європейську планетарну систему. На жаль, кожного разу, коли вона це розуміє, у світі відбуваються жажливі речі

(червоний терор, пролетарський інтернаціоналізм та русифікація).

Ліберальні ідеї, які почали набувати все більшої популярності в Росії наприкінці ХХ століття, призвели до розпаду Радянського Союзу. Спочатку все було добре. Росія, як і інші колишні радянські республіки, які отримали незалежність, взяла курс на впровадження демократичних принципів та ринкової економіки в соціальне, економічне та політичне життя держави. Незабаром Росія зрозуміла, що таке життя не для неї. Бувши державою-терористом, вона не може жити без того, щоб когось не залякувати, не захоплювати, не самореалізовуватися коштом інших.

У 1995 році член редколегії журналу «Українські проблеми» Михайло Ратушний відвідав Чеченську республіку Ічкерія, в самому розпалі бойових дій нової російсько-кавказької війни. На питання: Які висновки від чеченської війни має зробити для себе Україна? Михайло Ратушний відповів: «По-перше, сьогодні Чечня, завтра – Україна. По-друге, рахуються лише з сильними, і Україна має заявляти свою силу. Необхідно припинити ядерне роззброєння перед обличчям сусіда-дикуна. Також потрібно визнати незалежність Чечні й не підписувати з Росією жодних договорів, поки вона не зробить того ж. І, нарешті, по-третє, знайшов наочне підтвердження давній постулат ОУН: меншість перемагає більшість, коли вона згуртована і свідомо своєї мети» [4, с. 4].

Висновки Михайло Ратушного не були враховані. На перший погляд здається, що пізно що-небудь виправляти, але це хибність. Останній висновок, який стосується постулату ОУН, буде актуальним завжди. Перший та другий потребують коригування з урахуванням подій, що зараз відбуваються в Україні: по-перше, сьогодні Україна, завтра – Молдова та країни ЄС; по-друге, сила України в любові до Батьківщини, людяності та прагненні до свободи. Україні не потрібно змагатися із Росією в якості та кількості озброєння. Їй потрібно назавжди позбавити Росію можливості робити з неї ворога, тому Україна має заявити на увесь світ, що вона мирна держава, яка ніколи ні на кого не нападала і нападати не збирається. На території України бажано було б розмістити штаб-квартири ООН та інших міжнародних організацій, які відстоюють загальновизнані права, свободи та інтереси людини та громадянина. Можливо, доцільно було б створити музей ООН «Жахливі війни у ХХІ столітті», розмістивши там не тільки експонаті з русько-української війни, а й інших війн, наприклад, російсько-чеченської

війни. У 1995 році вийшла друком книга Саїд-Хасана Абуमुслімова «Геноцид продовжується», яка є ще одним підтвердженням того, що російський колоніалізм – найстрашніший колоніалізм у світі [5, с. 4-6].

Росія завжди буде претендувати на Україну, тому членство в НАТО або ЄС буде компрометувати Україну. Автоматично російська панівна еліта буде переносити на Україну усе те, що росіяни ненавидять в американцях та європейцях, перетворюючи її таким чином на жертву, яка збилася з праведного шляху, тому що не змогла протистояти спокусам США та Західної Європи.

Деякі науковці та так звані пророки роблять припущення, що русько-українська війна ослабить Росію і вона розпадеться не декілька невеликих держав. За допомогою метафізики можна зробити інше припущення: по-перше, російсько-українська війна дійсно ослаблює Росію, тому в держав, які втратили свої території або свою незалежність після 1991 року, з'явиться можливість відновити соціальну справедливість, уявлення про яку створені на рівні міжнародного права; по-друге, навіть якщо Росія розпадеться на десятки маленьких держав, через деякий час вони знову об'єднаються, адже Росія існує у світі для балансу, як повна протилежність ліберальних поглядів Західної Європи та США. Між Сходом і Заходом Європи завжди буде прірва. Росіянам подобається бути рабами, сліпо вірити своїм вождям, робити з них ідолів, а потім звинувачувати їх у всіх своїх бідах. Такий спосіб життя знімає з них відповідальність за те, що відбувається. Набагато легше жити, коли хтось інший приймає за тебе важливі рішення.

Сила Природи у сучасному світі недооцінюється, але насправді вона безмежна. Зовнішній вигляд, темперамент, образ життя людей безпосередньо пов'язані із кліматичними умовами та природним ландшафтом, що їх оточує. Клімат в Росії майже повсюдно континентальний, з холодною зимою при тривалому сніговому покриві. За такого клімату треба мати міцне здоров'я, бути витривалим і терплячим. Холодний клімат знижує працездатність і культивує лінощі. Величезну територію РФ складають: посушливі степи, болота, арктична тундра, тайга, а на 60% простягається вічна мерзлота. Її природний ландшафт обумовлює консервативність та схильність до саморуйнування у росіян.

Російський світ є вбивчою ідеологією Росії проти Західної Європи й США. На міжнародному рівні Росія створила для себе образ рятівниці світу від фашизму, але насправді цей образ завжди був

красивим фасадом, під яким ховалися шахрайсько-бандитські методи управління та російський шовінізм. Німеччина з її працездатним, педантичним, енергійним, культурним народом була приречена у своєму бажанні прищепити Росію до себе. Західна Європа має триматися як надалі від Росії. Посередником (медіатором) між ними може бути лише Україна, що правда не з тим урядом РФ, який оголосив спеціальну військову операцію з метою денацифікації та демілітаризації України. Усіх причетних до вчинення на території України злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку необхідно притягнути до міжнародної кримінальної відповідальності, щоб увесь світ зрозумів, що норми міжнародного права, а також підписані міжнародні конвенції та угоди – це не просто декларативні принципи, що мають рекомендаційний характер, а правила поведінки, обов'язкові до виконання, за порушення яких невідворотно настає відповідальність.

Після закінчення російсько-української війни треба буде налагоджувати дипломатичні відносини з новим урядом РФ. Робити це потрібно дуже обережно, передбачаючи можливий розвиток подій. З метою нейтралізації загроз національній безпеці та національним інтересам України необхідно впровадити такі ідеї: по-перше, кількість росіян, що мешкають на території України, значно перебільшена російськими пропагандистами; по-друге, в Україні створені умови для вільного розвитку представників усіх національних меншин, в тому числі росіян. Серед громадян України є як українськомовні, так і російськомовні українці. Історично так склалося, що в Україні є багатонаціональні райони, де мешкають представники багатьох національностей (українці, молдовани, болгары, гагаузи та ін.), всередині своєї діаспори вони розмовляють на своїй національній мові, з представниками інших національностей вони розмовляють російською мовою, адже російська мова є однією з мов міжнародного спілкування. Україна толерантно ставиться до людей різних національностей, тому в усьому світі мають знати, що на території України створені правові гарантії захисту прав, свобод та інтересів національних меншин.

Україна має бути завжди готова до агресії з боку РФ, навіть тоді, коли буде підписаний мирний договір. Людям, котрі щиро вірять у те, що справедливість може бути з «кулаками», нічого не варто напасти знову. Кордони з РФ мають бути надійно захищені. З метою підтримання ідеї про те, що Україна мирна держава з давньою історією та культурою, яка готова до бою у разі виникнення

загроз її суверенітету, незалежності та територіальної цілісності, у складі ЗСУ потрібно створити козацькі підрозділи. Вдовж українських кордонів з РФ необхідно створити козацькі поселення з особливим способом життя, так щоб вони стали взірцем пошани традицій українського козацтва. Для того, щоб українські козаки поєднували військову службу із мирним життям, бійцям, які стали героями України, доцільно було б роздати безкоштовно або на пільгових умовах земельні ділянки. Відродження військової слави, честі та гідності українських козаків підвищить авторитет України, зробить її більш привабливою для туристів, які цікавляться давніми традиціями. Колись українські козаки володіли такими видами бойового мистецтва, які нічим не поступалися кунг-фу/кунфу. Українцям є що показати та чим пишатися. За деякими даними, в Україні за останні роки незалежності нараховувалося приблизно 1500 козацьких організацій, кількість членів яких становить сотні тисяч. Отже, для реалізації цієї ідеї в Україні уже створені певні передумови та є люди, які зацікавлені в її реалізації.

Михайло Грушевський вірив, що українське життя зможе «знайти себе». Для цього потрібно було вияснити свої засоби, завдання й потреби та тим часом не спішити замикатись в який-небудь один круг зв'язків, відносин і впливів, а брати як можна ширше, широко одвертою рукою все, що може бути корисним для нього. Брати й у сфері старих зв'язків з Росією, і нових зв'язків з Західною Європою, і поза ними. Настав час для реалізації задуманого! Шлях до щасливого життя українців лежить через готовність українського народу послужити загальному ділу людства! Одних тільки реформ та щирого прагнення до перемоги України недостатньо. Їй потрібна ідеологія, здатна освятити собою увесь світ. Назва цієї ідеології – «людяність». Людяність і гуманізм не тотожні поняття.

Гуманістичні ідеї як система поглядів зародилися в XIV-XV століттях, значне поширення і розвиток отримали в епоху Відродження і буржуазних революцій XVII – початку XIX століття, в боротьбі прогресивних сил проти феодално-станового гноблення і духовної диктатури церкви. Можливо, тому гуманізм не теїстичний і не приймає «надприродне» бачення світу. Гуманізм утверджує цінність людини як особистості, її право на свободу, щастя, розвиток, прояв своїх здібностей. Ця красива ідея привела до того, що людина зайняла місце Бога. У період науково-технічного прогресу вона оголосила себе Вищим Розумом, тим самим

збільшила силу своєї влади шляхом приниження значущості всього іншого, що існує на нашій планеті й у Всесвіті. Людина, що володіє релігійним світоглядом, живе, усвідомлюючи свою гріховну природу, і прагне до Бога через чесноту і покаяння. Людина, вихована згідно з принципами гуманізму, усвідомлює свою цінність з моменту народження до самої смерті. При цьому їй нікому нічого не треба доводити, вона нікому нічого не винна, вона цінна сама по собі. Але попри велич і цінність, людина перебуває в дисбалансі як з навколишнім світом, так і з самою собою [6, с. 323].

Перед обличчям смерті згадуються ідеї, які були висловлені багато років, але не були реалізовані та чекали свого часу, адже словам з гімну України «України слава стане поміж народами» судилося стати правдою. Людність – ідеологія, яку наша країна має принести всьому світові. Ця ідеологія має ґрунтуватися на таких принципах:

1) об'єднання людей через духовність, чистоту помислів і почувань (під час війни з Росією Україні вдалося об'єднати багато країн заради захисту загальнолюдських цінностей, визначених міжнародними організаціями після закінчення другої світової війни);

2) співпереживання відносно істот свого та інших видів (російсько-українська війна показала, що світ готовий допомагати тим, чий права були несправедливо порушені, водночас українці довели, що готові рятувати не тільки людей, але й тварин, птиць та навколишнє природне середовище);

3) ставлення до будь-якої людини як до унікальної особистості, яка має право на творчу самореалізацію та полегшення страждань, пов'язаних із колізіями «людина – природа», «людина – суспільство», «людина – держава» (громадяни України беруть активну участь в обговоренні важливих соціально-політичних питань, готові до співпраці заради створення гармонійних стосунків між людиною та природою, людиною та суспільством, людиною та державою);

4) повага до людей, вболівання за їхнє здоров'я і добробут, щире прагнення допомогти у скрутних ситуаціях (Україна намагається рахуватися з правами усіх, навіть тих, хто складає невелику групу населення);

5) популяризація внутрішньої краси людини через науку та мистецтво, освіту та виховання (внутрішня краса українців добре відображується у творчості, до якої спонукають почуття викликані насильницькими діями РФ);

6) наявність свободи вибору у людини (свобода вибору означає здатність людини бути відпо-

відальною, в умовах воєнного стану ця здатність має особливе значення);

7) цифрові технології використовуються як інструмент для встановлення істини, перемоги добра та справедливості, підвищення розумності людини, полегшення процесу її духовного розвитку та створення гармонійних стосунків з оточенням.

Ідеологія людяності покликана створити картину світу, яка містить людину, покликану усвідомити свою роль і відповідальність у «співтворчості» з природою, необхідність підкорятися законам коеволюції з нею, але для цього їй необхідно краще зрозуміти й світ, і себе, свій природний і соціальний генезис, закони мислення; відрефлексувати, як вона розуміє і моделює реальність. Як зазначає О.А. Івакін, єдина можливість знайти сенс в існуванні людини – це довести, як запропонував нам Бенедикт Спіноза, що мислення і матерія однаково і нерозривно притаманні Природі. Все у світі розвивається в напрямку: «Неживе-Живе-Мисляче» [7, с. 286]. Немисляче Буття не здатне керувати мислячим. У російсько-українській війні переможе той, у кого буде найсильніша ідеологія. Враховуючи те, що «російський світ» ґрунтується на утопічних ідеях, а сенс існування людства – духовне збагачення, ідеологія людяності здається більш життєздатною.

Висновки. Метою проекту «Золотий перетин» є досягнення золотої, або, як її ще називають, божественної пропорції, яка відповідала б законам Природи. Завданням цього проекту є нейтралізація загроз національній безпеці та національним інтересам України. Принципами цього проекту мають стати: мир і дружня співпраця заради миру; правда та істина; національна злагода і партнерство; людяність та співчуття; гармонійне співіснування людини та Природи, людини та суспільства, людини та держави.

Проект «Золотий перетин» є лише науковим припущенням про те, як могло б бути у нас в Україні якби ми обрали запропонований шлях. Проект потребує серйозного обговорення та доопрацювання, кожна дії та (або) бездія, а також їх наслідки мають бути продумані, адже наші помилки можуть коштувати дорого не тільки нам, але й усьому світові, занадто небезпечний ворог претендує на наш суверенітет, незалежність та територіальну цілісність.

Література

1. Грушевський М. Твори у 50 томах. Том 4. Книга 1. Серія «Суспільно-політичні твори (доба Української Центральної Ради березень 1917 – кві-

тень 1918). Львів: Видавництво «Світ», 2007. URL: <http://svit.gov.ua/>.

2. Хорват Б. Дух католицизму. *Українські проблеми*. Київ, 1995, № 1. С. 31-34.

3. Донцов Д. Культура розкладу. *Українські проблеми*. Київ, 1995, № 1. С. 71-80.

4. Ратушний М. За вашу і нашу свободу. *Українські проблеми*. Київ, 1995, № 1. С. 3-4.

5. Ратушний М. Передмова до книжки Саїд-Хасана Абумуслімова «Геноцид продовжається». *Українські проблеми*. Київ, 1995, № 1. С. 4-6.

6. Коломієць Ю.Ю. Кримінально-правова ідеологія: філософсько-правове дослідження: монографія. Арциз : ФОП Петров О.С., 2019. 467 с.

7. Ивакин А.А. Повесть о Бытии: мыслящем и мыслимом : монография. Одесса : Фенікс, 2016. 296 с.

*Коломієць Ю. Ю.,
доктор юридичних наук,
професор кафедри кримінального права
Національного університету
«Одеська юридична академія»*

ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ: ПИТАННЯ АДАПТАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Корунчак Л. А.

У статті надається аналіз процесу інтеграції України до складу Європейського Союзу, приведення національних стандартів у відповідність до стандартів ЄС з позицій синергетичного підходу. Наголошується, що сліпе копіювання іноземних норм, запровадження інституцій, не властивих і не передбачених «віялом можливостей» системи (у тому числі держави), не зможе належним чином врегулювати наявні в країні відносини. Такі норми у будь-якому випадку одразу або з часом будуть відкинуті системою, змиті дисипативними процесами, що протікають у ній. Тому під час прийняття рішень обов'язково слід враховувати особливості національного менталітету. Під час внесення змін обов'язково слід враховувати особливості національної культури, національної свідомості, національної ментальності, особливості історичного розвитку та інші фактори, які впливають на стан країни загалом та зумовлюють наявність різних взаємозв'язків між її структурними елементами, оскільки саме це характеризує будь-яку країну як системне утворення з притаманними виключно йому особливостями.

Розглядається адаптація законодавства України до *acquis communautaire* – правової системи Європейського Союзу, яка включає акти законодавства ЄС, прийняті в рамках ЄС, спільної зовнішньої політики та політики безпеки, співпраці у сфері юстиції та внутрішніх справ. Надається загальна характеристика Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами.

Автором також звертається увага на критерії членства в Європейському Союзі, визначені насамперед у Маастрихтському договорі, Декларації Європейської Ради 1993 року в Копенгагені (так звані Копенгагенські критерії), реалізація яких є свідченням забезпечення стабільності демократії в країні, верховенства права, дотримання прав людини, захисту прав меншин та ін. Відзначається, що одним із Копенгагенських критеріїв виступає необхідність забезпечення дії принципу верховенства права в країні. З огляду на те, що доктрина верховенства права (rule of law) є пануючою доктриною англо-американ-

ського типу правової системи, а головним джерелом права в цій системі виступає правовий прецедент акцентується увага на необхідності зростання ролі правового (зокрема, судового) прецеденту серед джерел права України та відповідного закріплення його положення на нормативному рівні.

Ключові слова: євроінтеграція, Копенгагенські критерії, джерела права, судовий прецедент, синергетичний підхід, адаптація законодавства.

Korunchak L. A. Eurointegration: questions of adaptation of the Ukrainian legislation to the European Union legal system

The process of Ukraine's integration into the European Union, making national standards correspondent to the EU standards from the point of view of the synergetical approach are analyzed in the article. Blind copy of foreign norms, installation of non typical and non foreseen by the Ukrainian State institutions are emphasized not to be able to regulate existing relations in the country properly. Such norms, in any case, will be rejected with the system or dissipative processes existing in it at once or in the course of time. That's why, taking a decision, it is necessary to consider the peculiarities of the national culture, national consciousness, national mentality, historical development and other factors influencing the State of Ukraine as a whole and to condition different mutual connections between its structural elements because they exactly characterize any country as a systemic formation with its peculiarities.

The adaptation of the Ukrainian legislation to *acquis communautaire* – legal system of the European Union is analyzed. *Acquis communautaire* includes the EU legislation, adapted in the EU frames, common foreign policy and policy of security and cooperation in the sphere of justice and internal affairs.

The Agreement of Association between Ukraine and EU, European community of atomic energy and its countries – members are characterized. The author pays attention to the criteria of membership in the EU, which are determined, first of all, by Maastricht Agreement, Declaration of the EU in 1993 in Copenhagen (so called "Copenhagen Criteria"), whose realization testifies to the stability of democracy in a country, supremacy of law, keeping to human rights, minorities' rights protection etc. One of Copenhagen criteria is determined to be the principle (rule) of law supremacy in a country. Taking

into account that the rule of law doctrine is the leading one of the Anglo-American type of legal system, and a legal precedent is the main source of law in it, it is necessary to regard the growing role of the legal (judicial) precedent among other sources of law in Ukraine and its corresponding fixation on the normative level.

Key words: *Eurointegration, Copenhagen Criteria, sources of law, judicial precedent, synergetical approach, adaptation of the legislation.*

Постановка проблеми та її актуальність.

23 червня 2022 року Україні був наданий статус кандидата на вступ до Європейського Союзу. Однак шлях до набуття статусу країни-члена ЄС є складним і тернистим насамперед через необхідність приведення правової системи держави у відповідність до тих вимог, виконання яких є необхідною умовою для набуття членства. Україна має виконати копітку роботу в цьому напрямі, і дослідження зазначених питань нині є актуальним як ніколи раніше.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Темі євроінтеграції останніми роками приділяється велика кількість уваги. Багато інформації міститься на сайтах державних установ, громадських організацій, форумів та ін. Серед науковців, які висвітлюють питання європейської інтеграції України, слід відзначити С.П. Біличенко, Ю.М. Бондаренко, А.В. Войціховського, Т.Ф. Герасимчук, Л.Л. Грицаєнко, В.О. Гурову, О.М. Дорогіх, Ю.О. Журавльову, В.В. Копійку, О.А. Малиновську, В.І. Муравйова, Ю.В. Палагнюк, І.М. Сікорську, О.М. Струк, М.В. Хомчук, О.А. Фісун, О.О. Шниркова, В.А. Шульгу та ін.

Мета цієї статті – дослідити питання адаптації законодавства України до правової системи Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу. Державна політика України в напрямі євроінтеграції почала формуватися після проголошення незалежності. У спільній позиції країн-членів ЄС у листопаді 1994 року було відзначено, що створення нашої держави є однією з найважливіших подій історії сучасної Європи. Як зазначає Ю.В. Палагнюк, до того ж Євросоюз висловив свій намір підтримувати незалежність, територіальну цілісність і суверенітет України у своєму Плані дій для України, розробленому на той час. Україна першою серед країн СНД уклала Угоду про партнерство та співробітництво з ЄС (далі – Угода) 16 червня 1994 року, яка була ратифікована Верховною Радою України 10 листопада 1994 року, а набула чинності 1 березня 1998 року після ратифікації

її всіма державами-членами ЄС. Ця Угода стала базовим документом, що визначив правовий механізм двостороннього співробітництва між Україною та ЄС на десять років. Прагнення отримати членство в Євросоюзі були проголошені Україною і визнані Європейським Союзом уже після ратифікації Угоди, тобто наприкінці 1990-х рр., разом із затвердженням 11 червня 1998 року Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу Указом Президента України. Європейська інтеграція є головним та незмінним пріоритетом розвитку України [1, с. 6]. Відповідно до Методики визначення критеріїв євроінтеграційного складника державних цільових програм, затвердженої наказом Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 16.03.2005 р. № 62, під гармонізацією (приведенням у відповідність) розуміється процес приведення національних стандартів у відповідність до стандартів Європейського Союзу. Передбачається адаптація законодавства України, тобто процес приведення законів України та інших нормативно-правових актів у відповідність до *acquis communautaire* – правовою системою Європейського Союзу, яка включає акти законодавства ЄС (але не обмежується ними), прийняті в рамках ЄС, спільної зовнішньої політики та політики безпеки, співпраці у сфері юстиції та внутрішніх справ [2].

Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, вчинена у частині політичних положень (преамбула, стаття 1, розділи I, II, VII) 21 березня 2014 року в м. Брюсселі та у частині торговельно-економічних і галузевих положень (розділи III, IV, V, VI) 27 червня 2014 року в м. Брюсселі, була ратифікована Україною 16 вересня 2014 року [3] та набрала чинності 01 вересня 2017 року [4].

Зазначена Угода була підписана з однієї сторони Україною, а з іншої – Республікою Австрія, Королівством Бельгія, Республікою Болгарія, Сполученим Королівством Великої Британії та Північної Ірландії, Грецькою Республікою, Королівством Данія, Естонською Республікою, Ірландією, Королівством Іспанія, Італійською Республікою, Республікою Кіпр, Латвійською Республікою, Литовською Республікою, Великим Герцогством Люксембург, Республікою Мальта, Королівством Нідерланди, Федеративною Республікою Німеччина, Республікою Польща, Португальською Республікою, Румунією, Словацькою Республікою, Республікою Словенія, Угорщиною, Фінляндською

Республікою, Французькою Республікою, Республікою Хорватія, Чеською Республікою, Королівством Швеція. Підписання Угоди про асоціацію стало початком вступу України до ЄС.

17 червня 2022 року Європейська комісія надала Рекомендації Європейській Раді підтвердити перспективу України, Молдови та Грузії стати членами ЄС. Зокрема, Комісія рекомендувала надати Україні статус кандидата за умови, що буде вжито таких кроків:

- ухвалення та впровадження законодавства щодо процедури відбору суддів Конституційного Суду України, включаючи процес попереднього відбору на основі оцінки їх доброчесності та професійних навичок, відповідно до рекомендацій Венеціанської комісії;

- завершення перевірки доброчесності кандидатів у члени Вищої ради юстиції Радою з етики та відбір кандидатів до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України;

- посилення боротьби з корупцією, зокрема на високому рівні, шляхом активних та ефективних розслідувань, а також забезпечення належної динаміки судових справ та винесених вироків; завершення призначення нового керівника Спеціалізованої антикорупційної прокуратури шляхом атестації визначеного переможця конкурсу та проведення процесу відбору та призначення на посаду нового директора Національного антикорупційного бюро України;

- забезпечення відповідності законодавства про боротьбу з відмиванням грошей стандартам Групи з фінансових заходів (FATF); ухвалення комплексного стратегічного плану реформування всього правоохоронного сектору як частини сердовища безпеки України;

- запровадження антиолігархічного закону з метою обмеження надмірного впливу олігархів на економічне, політичне та суспільне життя; це має бути зроблено юридично обґрунтованим чином, з урахуванням майбутнього висновку Венеціанської комісії щодо відповідного законодавства;

- подолання впливу суб'єктів з корисливими інтересами шляхом ухвалення закону про ЗМІ, який узгоджує законодавство України з Директивою ЄС про аудіовізуальні медіапослуги та надає повноваження незалежному медіарегулятору;

- завершення реформи законодавчої бази щодо національних меншин, яка зараз готується, згідно з рекомендаціями Венеціанської комісії, та ухвалення негайних та ефективних механізмів імплементації [5].

23 червня 2022 року лідерами країн-членів ЄС на саміті Європейської Ради було ухвалено рішення щодо надання Україні статусу країни-кандидата в члени ЄС з урахуванням зазначених Рекомендацій. Тож маємо визнати, що попереду нам потрібно здійснити низку реформ як мінімум по 7 напрямках (відповідно до пунктів, зазначених у Рекомендаціях). Критерії членства в Європейському Союзі визначені в трьох документах: Маастрихтському договорі 1992 року (географічні та загальні політичні критерії); Декларації Європейської Ради 1993 року в Копенгагені (Копенгагенські критерії), в якій детальніше описані загальні критерії (політичні, економічні, законодавчі); Схемі переговорів з окремою країною-кандидатом (окремі та детальні умови; твердження, яке наголошує на тому, що приєднання нової країни не може відбутись, поки не буде вирішено, що Союз має «здатність до приєднання» нового члена).

Стаття 49 (колишня стаття O) Договору про утворення Європейського Союзу (Маастрихтський договір) визначає, що будь-яка європейська країна, яка поважає принципи ЄС, може подавати заявку на приєднання до нього. Копенгагенські критерії є критеріями вступу країн до Європейського Союзу, які були прийняті в червні 1993 року на засіданні Європейської Ради у Копенгагені та підтверджені у грудні 1995 року на засіданні Європейської Ради у Мадриді. Критерії вимагають, щоб держава-кандидат дотримувалася демократичних принципів, принципів свободи та поваги до прав людини, а також принципу правової держави (статті 6, 49 Маастрихтського договору). Також у країні має бути конкурентоспроможна ринкова економіка, мають визнаватись загальні правила та стандарти ЄС, включаючи відданість цілям політичного, економічного та валютного союзу.

Одним із Копенгагенських критеріїв виступає необхідність забезпечення дії принципу верховенства права в країні. З огляду на те, що доктрина верховенства права (rule of law) є пануючою доктриною англо-американського типу правової системи, а головним джерелом права в цій системі виступає правовий прецедент, напевно, має відбуватися зростання ролі правового (зокрема, судового) прецеденту серед джерел права України та відповідного закріплення його положення на нормативному рівні. Однак усім відома фраза «Влада розбещує, абсолютна влада розбещує абсолютно». Тому щоб не було зловживань у такому напрямку з боку суддів, потрібно одночасно посилювати роль громадянського суспільства

у разі зростання суддівського нормотворення в країні. Зокрема, ця проблема може бути вирішена через підвищення ролі та значення інституту присяжних. У статті 124 Конституції України [6] закріплено, що народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через присяжних. Законодавчі основи діяльності суду присяжних містяться в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» [7] та Кримінальному процесуальному кодексі України [8]. Однак мусимо визнати, що зазначений інститут на тепер є слабо розвинутим, застосовується нечасто і то лише в кримінальному процесі. Його розширення могло би виступати як один з урівноважуючих факторів у механізмі взаємодії органів державної влади (зокрема, суддівської влади) та органів громадянського суспільства у разі розширення ролі судового прецедента серед джерел права України.

Також слід приділити більше уваги правам і свободам людини (оскільки сам по собі цей інститут включає у себе велике різноманіття різних норм) і механізму захисту цих прав. Як відзначає Ю.В. Кузьменко, Україна як демократична та правова держава спрямовує свою політику на дотримання основоположних прав і свобод людини та виконання міжнародних вимог до протидії правопорушенням... Заборона катувань чи нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання виступає одним з основних прав і одночасно є гарантією таких невід'ємних прав людини, як право на життя, здоров'я, свободу й особисту недоторканність, право на повагу честі та гідності кожного індивіда... Одним із важливих факторів захисту від катувань є урегульована система національного рівня щодо дотримання та захисту прав і свобод людини... Стаття 87 Кримінального процесуального кодексу говорить про недопустимість доказів, отриманих внаслідок істотного порушення прав і свобод людини [9, с. 50-51].

Водночас у впровадженні європейських стандартів доречно було би зважати на таке: Україна повинна орієнтуватися в процесах, які відбуваються у сучасному світі, своєчасно реагувати на них, вносити відповідні зміни у національне законодавство. Однак у разі внесення цих змін обов'язково слід враховувати особливості національної культури, національної свідомості, національної ментальності, особливості історичного розвитку та інші фактори, які впливають на стан країни загалом та зумовлюють наявність різних взаємозв'язків між її структурними елементами. Саме це характеризує будь-яку країну як системне

утворення з притаманними виключно йому особливостями.

Із синергетичної точки зору будь-яка система, у т.ч. і країна, в точках біфуркації (а саме про такий стан ідеться, коли ми говоримо про гармонізацію приватноправових та публічно-правових інтересів в умовах глобалізації) володіє набором варіантів подальшого розвитку – «віялом можливостей». Однак незважаючи на те, що варіантів розвитку може існувати багато, кількість їх є обмеженою і обов'язково узгодженою із властивостями самої системи (країни). Це означає, що сліпе копіювання іноземних норм, запровадження інституцій, не властивих і не передбачених «віялом можливостей», не зможе належним чином врегулювати наявні в країні відносини. Такі норми у будь-якому випадку одразу або з часом будуть відкинуті системою, змиті дисипативними процесами, що протікають у ній. Тому у разі прийняття описуваних рішень обов'язково слід враховувати особливості національного менталітету.

Крім того, у процесі адаптації чинних нормативно-правових актів до мінливих суспільних потреб шляхом внесення до них змін і доповнень зміст нормативно-правового акта має бути приведено до стану максимальної відповідності сучасним соціальним потребам. Особливістю такого процесу є те, що він здійснюється «покроково», тобто дискретно. На відміну від нього, процес формування суспільних потреб можна умовно вважати безперервним. Через дискретність закону (нормативно-правових актів) та безперервність розвитку суспільних відносин норми закону часто не встигають за розвитком суспільних відносин і не відображають змін у правосвідомості народу. Оскільки між системою права і соціумом постійно відбувається обмін інформацією, то таке «неспівпадіння» призводить до зростання показників хаосу у системі «право-соціум», а також неминуче буде сприяти залученню до регулювання відносин, що виникають, інших джерел права, наявність яких є характерною для цієї правової системи.

Основним джерелом права в Україні виступає нормативно-правовий акт. Водночас в умовах децентралізації державної влади й розвитку громадянського суспільства має приділятися належна увага і нормативно-правовому договору. Нормативно-правовий договір дозволяє врахувати взаємні інтереси сторін шляхом їх вільного волевиявлення в процесі саморегуляції. Процедура укладення нормативно-правового договору простіша, ніж під час прийняття нормативно-правового акта, що, крім усього іншого, дозволяє

своєчасно та ефективно регулювати ті питання, які виникають у процесі діяльності між публічними суб'єктами права та публічними й приватними суб'єктами права.

Зокрема, останнім часом часто укладаються різні угоди між органами місцевого самоврядування різних сіл, селищ, районів, міст, областей, що дозволяє різним громадам діяти в правовому полі, зберігаючи і відстоюючи свої інтереси, використовуючи при цьому механізми самоорганізації.

Висновки. 23 червня 2022 року лідерами країн-членів ЄС на саміті Європейської Ради було ухвалено рішення щодо надання Україні статусу країни-кандидата в члени ЄС з урахуванням Рекомендацій Європейської Комісії щодо статусу України на членство в ЄС та виконання інших умов (зокрема, положень Маастрихтського договору, Копенгагенських критеріїв), тобто найближчим часом Україні потрібно здійснити низку реформ як мінімум по 7 напрямках. З огляду на те, що одним із Копенгагенських критеріїв виступає необхідність забезпечення дії принципу верховенства права в країні, а доктрина верховенства права (rule of law) є пануючою доктриною англо-американського типу правової системи і головним джерелом права у цій системі виступає правовий прецедент, напевно, має відбуватися зростання ролі правового (зокрема, судового) прецеденту серед джерел права України та відповідного закріплення його положення на нормативному рівні. Водночас, щоб унеможливити зловживання суддівськими повноваженнями за таких обставин, одночасно потрібно посилювати роль громадянського суспільства у разі зростання суддівського нормотворення в країні. Зокрема, ця проблема може бути вирішена через підвищення ролі та значення інституту присяжних. Його розширення могло би виступати як один з урівноважуючих факторів у механізмі взаємодії органів державної влади (зокрема, суддівської влади) та органів громадянського суспільства у розширенні ролі судового прецедента серед джерел права України.

Водночас під час впровадження європейських стандартів доречно зважати, що у разі внесення змін обов'язково слід враховувати особливості національної культури, національної свідомості, національної ментальності, особливості історичного розвитку України та інші фактори, які впливають на стан країни загалом та зумовлюють наявність різних взаємозв'язків між її структурними елементами. Також у процесі адаптації чинних нормативно-правових актів до мінливих суспільних потреб шляхом унесення до них змін

і доповнень зміст нормативно-правового акта має бути приведено до стану максимальної відповідності сучасним соціальним потребам. Однак через дискретність закону (нормативно-правових актів) та безперервність розвитку суспільних відносин норми закону часто не встигають за розвитком суспільних відносин і не відображають змін у правосвідомості народу. В умовах децентралізації державної влади й розвитку громадянського суспільства має приділятися належна увага і нормативно-правовому договору. Зокрема, укладання угод між органами місцевого самоврядування різних сіл, селищ, районів, міст, областей дозволяє різним громадам своєчасно реагувати на виклики сьогодення, діяти в рамках правового поля, зберігаючи і відстоюючи свої інтереси, використовуючи при цьому механізми самоорганізації.

Література

1. Палагнюк Ю.В. Державна євроінтеграційна політика України: теорія, методологія, механізми : монографія. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2014. 392 с.

2. Про затвердження Методики визначення критеріїв євроінтеграційної складової державних цільових програм : Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 16.03.2005 р. № 62. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0438-05#Text> (дата звернення: 01.12.2022).

3. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України від 16.09.2014 р. № 1678-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18#Text> (дата звернення: 01.12.2022).

4. Щодо набрання чинності Угодою : Лист Міністерства закордонних справ України від 20.07.2017 р. 72/14-612/1-1713. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1713321-17#Text> (дата звернення: 01.12.2022).

5. Рекомендації Європейської Комісії щодо статусу України на членство в ЄС : Рекомендації від 17.06.2022 р. URL: <https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/%D1%80%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97-%D1%94%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97-%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%96%D1%97-%D1%89%D0%BE%D0%B4%D0%BE-%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%81%D1%83-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8-%D0%BD%D0%B0>

%D1%87%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B2
%D0%BE-%D0%B2-%D1%94%D1%81_uk?s=232 (дата звер-
нення: 01.12.2022).

6. Конституція України : Закон України від
28.06.1998 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення:
01.01.2020 р. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/
show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text) (дата звер-
нення: 01.12.2022).

7. Про судоустрій і статус суддів : Закон України
від 02.06.2016 р. №1402. Дата оновлення: 18.08.2022.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>
(дата звернення: 01.12.2022).

8. Кримінальний процесуальний кодекс Укра-
їни : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Дата

оновлення: 11.12.2022. URL: [https://zakon.rada.
gov.ua/laws/show/4651-17#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text) (дата звернення:
11.12.2022).

9. Кузьменко Ю.В. Аналіз правового механізму
заборони катувань в Україні. *Юридичний бюлетень*.
2020. Вип. 14. С. 49-54.

*Корунчак Л. А.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри загальноправових
та соціально-гуманітарних дисциплін
Херсонського факультету
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

ПРАВО ЛЮДИНИ НА ЖИТТЯ VS. ПРАВО НА РОЗПОРЯДЖЕННЯ ВЛАСНИМ ТІЛОМ В АСПЕКТІ ЗАБОРОНИ АБОРТІВ (ЄВРОПЕЙСЬКИЙ КОНТЕКСТ)

Кучук А. М., Мамалига В. В.

Статтю присвячено висвітленню окремих аспектів репродуктивних прав, проблема забезпечення яких актуалізувалася через заборону абортів (спроби окремих держав прийняти відповідне законодавство). Метою дослідження є висвітлення проблематики абортів крізь призму права на життя ненародженої дитини та права жінки на розпорядження власним тілом у європейському контексті.

Зазначається, що пропедевтичними положеннями розв'язання питання співвідношення репродуктивних прав та права на життя ненародженої дитини є принципи Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, а також зміст права на приватність (право розпоряджатися своїм тілом (фізична чи тілесна приватність) є елементом права на приватність).

З'ясовано, що право на життя ненародженої дитини та право на особисту недоторканність жінки є природними людськими правами, а тому вони не можуть бути скасовані чи свавільно обмежені.

Акцентується на окремих аспектах сприйняття права на життя ненародженої дитини у правовій системі Польщі, наводяться відповідні ідеї французьких і німецьких фахівців. Зазначається, що законодавча заборона абортів не стане фактором викорінення цього явища. Проблема є більш складною та не може бути вирішена суто юридичними засобами. Визначено заходи, які можуть зменшити кількість абортів, зокрема: доступ до засобів контрацепції (безкоштовних, платних), статеве виховання, доступ до медичних послуг, соціальне забезпечення населення, фінансування освіти та підтримка дітей із вадами розвитку.

Детально аналізується рішення Європейського суду з прав людини у справі, яка стосувалася заборони здійснювати діяльність двом організаціям, які надавали консультаційні послуги жінкам щодо можливості здійснення абортів за кордоном (через законодавчу заборону абортів законодавством Ірландії).

Резюмується, що в умовах подальшої євроінтеграції України одним із важливих завдань нашої системи права є гармонізація національного законодавства з європейськими стандартами в царині людських

прав. Це зумовлює необхідність вивчення окремих прав, зокрема співвідношення права на життя ненародженої дитини та права жінки на розпорядження власним тілом. Визначення критеріїв віднаходження балансу в забезпеченні цих прав є подальшим напрямом наукових досліджень.

Ключові слова: аборт, ембріон, дитина, право на життя, право на приватність, репродуктивне право.

Kuchuk A. M., Mamalyha V. V. Human right to life vs. right to dispose of one's own body in abortion prohibition aspect (European context)

The article is devoted to reproductive rights' certain aspects coverage, the problem of ensuring which became actual due to the abortions prohibition (attempts to adopt the relevant legislation by individual states). The purpose of the study is to cover the issue of abortion through the prism of the right to life of the unborn child and the right of a woman to dispose of her own body in the European context.

It is noted that the provisions of the International Covenant on Civil and Political Rights, as well as the content of law and privacy (the right to dispose of one's body (physical or bodily privacy) that is an element of the right to privacy) are propaedeutic provisions of solving the issue of correlation of both the reproductive rights and the right to life of an unborn child.

It is stated that the right to life of an unborn child and the right to personal inviolability of a woman are natural human rights and therefore cannot be abrogated or arbitrarily limited.

Attention is focused on certain aspects of the perception of the unborn child's right to life in the legal system of Poland, relevant ideas of French and German experts are given. It is noted that the legal prohibition of abortion will not be a factor in eradicating this phenomenon. The problem is more complex and cannot be solved by purely legal means. Measures that can reduce the number of abortions are as follows: access to contraceptives (free and paid); sexual education; access to medical services; population social security; education funding and support for children with developmental disabilities.

The decision of the European Court of Human Rights in a case related to the prohibition of activities of two

organizations that provided counseling services to women regarding the possibility of abortion abroad (because of the legislative prohibition of abortion under the Irish law) is thoroughly analyzed.

It is summarized that in the conditions of further European integration of Ukraine, one of the crucial tasks of our legal system is the harmonization of national legislation to European standards in the field of human rights. And this makes it necessary to study individual rights, in particular, the correlation between the right to life of an unborn child and a woman's right to dispose of her own body. Determining the criteria for finding a balance between ensuring these rights is a further direction of scientific studies.

Key words: *abortion, embryo, child, right to life, right to privacy, reproductive right.*

Постановка проблеми та її актуальність.

Наприкінці весни цього року, а саме 23 травня, на офіційному сайті Президента України було розміщено чотири петиції з пропозицією заборонити штучне переривання вагітності в нашій державі. Дві авторки цих звернень у своїх обґрунтуваннях прийняття відповідного рішення звертаються до вимог релігії, інша авторка пропонує запровадити кримінальну відповідальність за проведення абортів, а останній автор у своєму зверненні пропонує заборонити аборти «зادля відновлення та приросту українського народу». Зазначимо, що такі петиції є перманентними, періодично й у засобах масової інформації піднімається питання заборони абортів, обмеження вибору жінки щодо її вагітності тощо.

Особливої актуальності (у соціальному та моральному аспектах - у межах України, у юридичному - також в окремих європейських державах) проблема абортів набула після повномасштабного вторгнення росії на територію України та тимчасової окупації частини території української держави. Значна кількість зґвалтованих жінок, дівчат та дітей, які змогли виїхати за кордон, зокрема в Польщу, не можуть перервати небажану вагітність з огляду на приписи польського законодавства.

Додамо, що відносно нещодавно Верховним судом Сполучених Штатів Америки було скасовано рішення у справі «Roe v. Wade» [1], яке закріплювало право на аборт на конституційному рівні. У рішенні зазначено: «У конституції не йдеться про аборт, і таке право не захищене жодним конституційним положенням» [1].

Це своєю чергою надало штатам свободу самостійно вирішувати питання щодо штучного переривання вагітності та призначення відповідально-

сті за такі дії. Як наслідок, 13 із 50 штатів повністю заборонили або різко обмежили проведення абортів. Винятками з такої заборони можуть бути такі випадки: 1) реальної загрози життю матері; 2) якщо плід має серйозні вади розвитку; 3) якщо вагітність є результатом зґвалтування або інцесту. Водночас в окремих адміністративно-територіальних одиницях законодавство не робить винятків навіть для таких випадків. Ще декілька штатів встановили заборону на аборти після 6 тижнів (коли жінка може навіть не знати про вагітність), назвавши це «законом про серцебиття».

Як бачимо, питання заборони абортів, забезпечення права на життя ще ненародженій дитині набуває особливої актуальності в багатьох частинах світу. Для України ця проблема привертає увагу в контексті європейської інтеграції та необхідності гармонізувати національне законодавство з нормами Європейського Союзу, а також з огляду на потребу імплементації в національне право загальноєвропейських стандартів у царині забезпечення людських прав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Як уже було зазначено, проблематика дозволу чи заборони штучного переривання вагітності (у контексті правового регулювання відповідних суспільних відносин) перманентно перебуває в центрі уваги як громадянського суспільства, так і правників.

Серед вітчизняних науковців, які досліджували проблему права на життя в аспекті заборони абортів, варто згадати таких авторів, як С. Булеца, А. Головащук, М. Гора, М. Громовчук, В. Кожан, О. Орлова, А. Мерник, О. Мірошниченко, О. Рогова, М. Щирба та інші.

Водночас ця тема завжди буде актуальною. Так, можна цілком погодитися з висновком А. Мерник та В. Лисікової, які вважають: «Сьогодні залишається проблема зі сприйняттям певною кількістю людей цього права, тому жінки перебувають під психологічним та/або фізичним тиском із боку моральних принципів, чужих думок, релігійних переконань. Як показує статистика, молоде покоління має більш лояльне ставлення до абортів, тому можна припустити, що з плином часу це питання буде мати менший супротив у суспільстві» [2, с. 48].

На наявність різних поглядів щодо розв'язання піднятої проблеми вказують також зарубіжні дослідники. Так, К. Теклехайманот зазначає: «У міжнародному праві прав людини є два можливі підходи до вирішення проблеми небезпечних абортів. Один полягає в тому, щоб відстоювати

право на недоторканність приватного життя, що означає, що держави повинні утримуватися від втручання в рішення жінок щодо абортів; інший - відстоювати право жінок на життя, що підкреслює обов'язок держав вживати позитивних заходів для мінімізації наслідків небезпечних абортів» [3, с. 143]. І хоча проблема абортів не розглядається в контексті життя ненародженої дитини, у наведеній думці висвітлюється можливе сприйняття права на аборт як вільного вибору жінки (у контексті права на приватність).

Ю. Разметаєва та О. Сидоренко надали власне бачення аналізованого питання. Так, науковці зауважують: «Одним з етично чутливих питань є аборти, які також тісно пов'язані з дискусією про права людини. Насамперед це стосувалося права на життя, яке, безумовно, є фундаментальним, проте водночас не абсолютним правом і може бути обмежене в деяких випадках. Воно також має бути збалансоване з іншими правами, особливо коли йдеться про аборт: з правом на приватне життя, свободу вибору, людську гідність і тілесну автономію жінок. Важливим і суперечливим аспектом є момент початку життя, оскільки його юридичне та медичне визначення можуть не збігатися» [4, с. 132].

Як бачимо, окреслена проблематика не втрачає актуальності та потребує системного висвітлення.

Метою роботи є дослідження питання абортів крізь призму права на життя ненародженої дитини та права жінки на розпорядження власним тілом у європейському контексті.

Виклад основного матеріалу. Варто наголосити на тому, що відповідно до норм Міжнародного пакту про громадянські і політичні права держави «зобов'язуються забезпечити рівне для чоловіків і жінок право користування громадянськими та політичними правами» (ст. 3), водночас «кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність» (ст. 9) [5]. На нашу думку, саме в контексті наведених приписів міжнародного договору необхідно розглядати порушену проблематику.

Важливим у досліджуваному аспекті є також урахування права на приватність. Так, В. Серьогін цілком слушно зазначає, що об'єкт цього права (на недоторканність приватного життя) включає в себе декілька сфер (аспектів), у кожному з яких особа може перебувати в різних станах приватності. Автор наводить низку прав, які включають у себе право на недоторканність, за допомогою чого розтлумачує його зміст та обсяг [6].

Варто зауважити, що досить обґрунтованим є висновок про те, що право розпоряджатися своїм тілом (фізична, або тілесна, приватність) є компонентом права на недоторканність. Водночас виникає запитання: а чому прибічники заборони абортів виступають проти цього права? Свою позицію вони аргументують, зокрема, наявністю в ненародженої дитини права на життя. Однак чи можна розглядати ембріон як людину з іманентними їй правами та свободами? Важливою в цьому аспекті є відповідь на запитання про те, коли виникають права в людини: людина народилася та з моменту народження «отримує» ці права? Чи людина вже народжується з правами? І чи можна розглядати ембріон як людину?

Прихильники заборони абортів стверджують, що зигота, яка утворюється через декілька годин після зачаття, - це перша стадія становлення індивіда. Противники ж схиляються до думки, що не можна вважати ненароджену дитину повною сформованою особистістю. Обидві позиції є категоричною крайністю, оскільки ця проблема не обмежується чорним і білим. Адже можна знайти безліч аргументів як «за», так і «проти».

Згадані право на життя ненародженої дитини та право на особисту недоторканність жінки є природними людськими правами. Це означає, що вони не можуть бути скасовані чи свавільно обмежені. Більш важливими є відповіді на такі запитання: чи може законодавець шляхом знецінення прав матері наділити ними її «майбутню» дитину? Чи можна ставити одне право вище за інше?

На жаль, більшість людей, намагаючись дати відповідь на зазначені запитання, схиляється до використання положень не теорії людських прав, а релігійних догматів (наголосимо на тому, що ми не применшуємо роль релігії в розв'язанні окремих аспектів соціального співжиття, однак варто виходити з того, що в цивілізованому демократичному суспільстві, у якому визнається верховенство права та людські права, є право людини не сповідувати жодну з релігій, при цьому не може бути обмеження прав через таке несповідання; відповідно, релігійний аргумент у світській державі має сприйматися як останній із можливих).

З огляду на предмет нашого дослідження та євроінтеграційний вектор розвитку України не можемо не згадати правову систему Польщі, законодавство якої досить жорстко регулює відносини щодо реалізації репродуктивних прав жінок. Так, до недавнього часу в Польщі переривання вагітності заборонялося, за винятком трьох зазначених вище випадків. Однак у жовтні 2020 р. ситуація

змінилася: Конституційний Суд Польщі визнав, що аборти через дефекти плода є неконституційними. Відповідне рішення набуло чинності в січні 2021 р. Воно, як і очікувалося, спричинило хвилю протестів. Жінки вимушені їхати в інші держави, щоб зробити відповідну процедуру, що явно не йде на користь жодній зі сторін. Ті, хто не може собі цього дозволити, змушені народжувати та боятися за життя майбутньої дитини, яка буде «приречена на страждання» (наприклад, безкінечне відвідування лікарів, придбання дорогих ліків, булінг, психологічні травми), та за своє життя (уже зафіксовано декілька випадків смерті матерів через несвоєчасне переривання вагітності).

Цілком очевидно, що законодавча заборона абортів не стане фактором викорінення цього явища. Проблема є більш складною та не може бути вирішена суто юридичними засобами. Варто зазначити, що подібні рішення можуть бути факторами зростання смертності жіночого населення, появи травмованих дітей і матерів, збільшення кількості покинутих дітей та, зрештою, призвести до порушення прав людини й основоположних свобод.

На наше переконання, є заходи, які справді можуть зменшити кількість абортів, зокрема:

- доступ до засобів контрацепції (безкоштовних, платних);
- статеве виховання;
- доступ до медичних послуг;
- соціальне забезпечення населення;
- фінансування освіти та підтримка дітей із вадами розвитку.

Це лише декілька з безлічі можливих напрямів, які створюють сприятливі умови для збільшення народжуваності дітей у державі. Така політика є складною у проведенні, проте можливою. Натомість зосередження на виборі простого рішення (законодавчої заборони) призведе до негативних наслідків.

Законодавець не повинен закріплювати соціальні стереотипи, зокрема гендерні. Маємо на увазі сприйняття жінки суто через роль дітонародження: жінка існує для того, щоб народжувати дітей, це головний її обов'язок перед суспільством. Звісно, не можна заперечити, що жінка народжує дітей, однак відповідь на запитання про те, народжувати чи не народжувати, якщо народжувати, то коли й скільки, повинна давати саме жінка, а не законодавець. Репродуктивні права, згідно з даними Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй із прав людини, пов'язані з безліччю прав людини, зокрема пра-

вом на життя, правом на свободу, правом на здоров'я, правом на приватне життя, заборону дискримінації тощо [7].

Варто зауважити, що висвітлення окресленої проблематики буде неповним без згадки рішення Європейського суду з прав людини у справі «Open Door and Dublin Well Woman v. Ireland», у якій Європейський суд із прав людини вирішував питання про порушення норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Заявники скаржилися на порушення права на свободу вираження поглядів через прийняття національними судами рішення про обмеження діяльності заявників щодо надання вагітним жінкам консультацій про можливість проведення штучного переривання вагітності за межами Ірландії (у тих державах, у яких немає заборони на проведення абортів), можливого переїзду та звернення до зарубіжних медичних установ [8].

Законодавство Ірландії забороняло аборти, при цьому здійснення абортів за межами Ірландії не тягнуло за собою кримінальну відповідальність. Таке законодавство, за твердженням влади Ірландії, мало на меті захист прав ще ненароджених дітей, а також захист моральності й у певних випадках запобігання вчиненню злочинів.

Європейський суд із прав людини у своєму рішенні в цій справі зазначив: «Суд не може погодитися з тим, що думка держави щодо захисту моральності вільна від контролю та не підлягає перегляду. Суд визнає, що межі розсуду органів державної влади в питаннях моральності досить широкі, особливо у сфері, яка, як у цій справі, торкається питань віри щодо природи людського життя. Як уже згадувалося Судом, у юридичних і соціальних системах різних країн - учасниць договору неможливо знайти універсальну загальноєвропейську концепцію моральності. Однак ця свобода розсуду не безмежна» [8].

Доречно наголосити на тому, що визнання прав за ненародженою дитиною піднімає низку питань. Так, С. Курт зазначає: «З моменту народження першої дитини, зачатої *in vitro* в 1978 р., юристи прямо кинули виклик суспільству, яке ставить перед ними складні, а часом навіть нерозв'язні питання щодо легітимності нових методів народження: чи можемо ми створювати людей у лабораторіях? Що таке ембріон *in vitro*: людина, річ, проміжна істота? Чи можна відбирати ембріони за допомогою передімплантаційної діагностики? Чи можемо ми їх заморозити? Чи маємо ми право використовувати гамети анонімних третіх сторін? Чи має право народжена дитина знати особу свого

генетичного батька? Чи можна використати жінку, щоб змусити її виносити дитину, а потім передати її подружжю?» [9].

Платформа «Лікарі за життя» надає свій погляд за зазначену проблему: «Ембріон є людиною, а отже, суб'єктом права. На початковій стадії розвитку зовнішній вигляд людини, безумовно, не такий, з яким більшість осіб асоціюють термін “людина” суто візуально. Це скупчення клітин, які на перший погляд дуже схожі на інші скупчення клітин інших видів тварин. Однак немає чітко визначеної точки в розвитку від нелюдської структури до того, що пізніше визначає людину у правовому сенсі» [10].

Висновки. Таким чином, в умовах подальшої євроінтеграції України одним із важливих завдань нашої системи права є гармонізація національного законодавства з європейськими стандартами в царині людських прав. Це своєю чергою зумовлює необхідність вивчення окремих прав. Одним із дискусійних питань у цій сфері є співвідношення права на життя ненародженої дитини та права жінки на розпорядження власним тілом, що актуалізувалося в контексті заборони абортів. Вважаємо, що одним з основних завдань правничої науки має стати визначення критеріїв віднаходження балансу в забезпеченні цих прав.

Література

1. Dobbs, State Health Officer of the Mississippi Department of Health, et al. v. Jackson Women's Health Organization et al. / Supreme Court of the United States. URL: https://www.supremecourt.gov/opinions/21pdf/19-1392_6j37.pdf.

2. Мерник А., Лисікова В. Право на аборт як репродуктивне право жінки. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 45-49. URL: http://lsey.org.ua/4_2022/9.pdf.

3. Teklehaimanot K. Using the Right to Life to Confront Unsafe Abortion in Africa. *Reproductive Health Matters*. 2002. Vol. 10. № 19. P. 143-150.

4. Razmetaeva Yu., Sydorenko O. Abortion, human rights and medical advances in digital age. *Wiadomości Lekarskie*. 2021. Vol. LXXIV. Iss. 1. P. 132-136.

5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : міжнародний документ від 16 грудня 1966 р. (ратифікований Україною 19 жовтня 1973 р.) / Організація Об'єднаних Націй. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.

6. Серьогін В. Зміст і обсяг права на недоторканість приватного життя (прайвесі). *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 4. С. 88-97. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2010_4_9.

7. Sexual and reproductive health and rights. URL: <https://www.ohchr.org/en/node/3447/sexual-and-reproductive-health-and-rights>.

8. Open Door and Dublin Well Woman v. Ireland. Judgment 29.10.1992 (application № 14234/88 and № 14235/88) / European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=002-9896>.

9. Kurt S. Existe-t-il un “droit à l'avortement” en France? Une réflexion sur les fondements juridiques du “droit à l'avortement”. URL: https://www.academia.edu/31489344/Existe_t_il_un_droit_%C3%A0_l_avortement_en_France_Une_r%C3%A9flexion_sur_les_fondements_juridiques_du_droit_%C3%A0_l_avortement_.

10. Rechtliches zum Schwangerschaftsabbruch. URL: <https://aerzte-fuer-das-leben.de/fachinformationen/schwangerschaftsabbruch-abtreibung/rechtliches>.

Кучук А. М.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри права
та методик викладання правознавства
Сумського державного педагогічного університету
імені А. С. Макаренка

Мамалига В. В.,

студентка
Сумського державного педагогічного університету
імені А. С. Макаренка

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДИТИНИ В ЦИФРОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇХ ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ

Лубенець І. Г.

Проблема забезпечення безпеки дитини, яка перебуває в онлайн-середовищі, сьогодні є надзвичайно актуальною і зумовлює необхідність вирішення питань, пов'язаних з упорядкуванням інформаційного простору країни, зокрема шляхом запровадження ефективної моделі правового регулювання в цій сфері. Метою статті є вивчення міжнародних стандартів щодо забезпечення безпеки дитини в цифровому середовищі з перспективою гармонізації вітчизняного законодавства на шляху до євроінтеграції. У статті проаналізовані основні міжнародно-правові акти стосовно запобігання правопорушенням в онлайн-середовищі, охорони прав і свобод інтернет-користувачів, зокрема, дітей. Розглянуті пріоритетні напрямки розвитку прав дітей Європейського Союзу та Ради Європи на найближчі роки.

В роботі наголошується на значній увазі з боку Ради Європи до питань захисту та реалізації прав й основних свобод людини, у тому числі дитини. Зокрема, у нормативно-правових актах Ради Європи вказується, що діти та молодь мають право на особливий захист і першочергову допомогу при перебуванні в Інтернеті. Також вони мають право на відповідну освіту, щоб захистити себе від Інтернет-загроз та повинні бути під особливим захистом від перепон до свого фізичного, психічного й морального благополуччя, у тому числі від сексуальної експлуатації, домагання та поруги в Інтернеті й інших форм правопорушень в цифровому середовищі. У міжнародних нормативних актах наголошується на необхідності активного проведення профілактичної роботи та прийнятті запобіжних заходів, орієнтованих на сім'ю, навчальні заклади, культурні установи, громадські організації і приватний сектор.

Автор пропонує звернути увагу на стратегію кращого Інтернету для дітей (BIK+), яка покликана забезпечити захист, повагу та повноваження дітей в Інтернеті в новому цифровому десятилітті відповідно до Європейських цифрових принципів. Спираючись на міжнародні напрацювання у сфері забезпечення безпеки дитини в цифровому середовищі, у статті зазначається, що вони можуть слугувати критерієм для подальшого реформування вітчизняного законодавства.

Ключові слова: діти, Інтернет, контент, онлайн-ризик, порнографія, стратегія, цифрове середовище.

Lubenets I. H. International standards for ensuring child safety in the digital environment and prospects for their use in Ukraine

The issue of ensuring the safety of a child in the online environment is extremely relevant today and necessitates the need to address the issues related to the streamlining of the country's information space, in particular by introducing an effective model of legal regulation in this area. The purpose of the article is to study international standards for ensuring child safety in the digital environment with the prospect of harmonizing national legislation on the way to European integration. The article analyzes the main international legal acts on the prevention of offenses in the online environment, protection of the rights and freedoms of Internet users, including children. The priority directions of development of children's rights of the European Union and the Council of Europe for the coming years are considered.

The paper emphasizes the considerable attention of the Council of Europe to the protection and realization of human rights and fundamental freedoms, including children's rights. In particular, the regulations of the Council of Europe state that children and young people have the right to special protection and priority assistance when using the Internet. They also have the right to appropriate education to protect themselves from online threats and should be under special protection from obstacles to their physical, mental and moral well-being, including sexual exploitation, harassment and abuse on the Internet and other forms of abuse in the digital environment. International normative acts emphasize the need for active preventive work and the adoption of preventive measures aimed at families, educational institutions, cultural institutions, public organizations and the private sector.

The author suggests paying attention to the strategy of a better Internet for children (BIK+), which aims to ensure the protection, respect and empowerment of children on

the Internet in the new digital decade in accordance with the European Digital Principles. Based on international developments in the field of ensuring child safety in the digital environment, the article notes that they can serve as a criterion for further reform of national legislation.

Key words: children, Internet, content, online risks, pornography, strategy, digital environment.

Постановка проблеми та її актуальність.

Кількість користувачів Інтернету в світі, за даними Internet World Stats (IWS), становить 5,4 млрд. люд. при населенні 7,9 млрд. люд. [1]. Фактично сформувалося світове цифрове середовище, яке відкриває для сучасної людини величезні нові можливості для розвитку творчих здібностей особистості, ведення бізнесу, проведення наукових досліджень, спілкування тощо. Офіційна статистика щодо кількості дітей в Інтернеті відсутня, але згідно з даними різних досліджень найбільш активними інтернет-користувачами є молодь, особливо підлітки [2, с. 82; 3]. З одного боку, цифрове середовище забезпечує дітям можливість навчатись, спілкуватись, розважатись, а з іншого, виступає джерелом підвищеного ризику зіткнення з деякими загрозами віртуального світу: від кібернасильства та шахрайства до сексуальної експлуатації та схиляння до самогубства.

В таких умовах забезпечення безпеки дитини під час перебування у цифровому середовищі стає однією з важливих та актуальних потреб сучасності та зумовлює необхідність вирішення питань, пов'язаних з упорядкуванням цифрового простору, зокрема шляхом запровадження ефективної моделі правового регулювання в цій сфері. Отже, дослідження міжнародних стандартів у цій сфері допоможе визначити шляхи вдосконалення вітчизняного законодавства стосовно безпеки дитини в цифровому середовищі та зробити ще один крок на шляху до євроінтеграції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Серед широкого діапазону праць у зазначеній сфері слід виділити наукові доробки Барікової А.А. [4], Золотар О.О. [5], Пазюка А.В. [6], Радзієвської О.Г. [7], Стешенка В.М. [8], Ткачука Т.Ю. [9] та ін., в яких підтверджується особлива значимість у сучасному інформаційному суспільстві прав людини (як офлайн, так і онлайн), які визнані на міжнародно-правовому рівні. Ці наукові роботи дали змогу дослідити теоретичні аспекти міжнародно-правового забезпечення безпеки людини (у тому числі дитини) в цифровому середовищі.

Метою цієї статті є вивчення міжнародних стандартів щодо забезпечення безпеки дитини в циф-

ровому середовищі з метою гармонізації вітчизняного законодавства на шляху до євроінтеграції.

Виклад основного матеріалу. Вивчаючи міжнародно-правові стандарти у вищезгаданій сфері, необхідно пам'ятати про особливий статус дитини, який передбачає забезпечення спеціального захисту дитини та першочергове надання допомоги, що закріплено у *Декларації прав дитини* від 20.11.1959 [10].

З появою Інтернету, нових суспільних онлайн-відносин постала необхідність у їх врегулюванні, охороні прав інтернет-користувачів та узгодженості дій світового співтовариства, що зумовило прийняття низки міжнародно-правових актів, які ми розглянемо нижче. Відповідно до п. 8 *Окінавської хартії інформаційного суспільства* [11] від 22.07.2000 р. «зусилля міжнародного співтовариства, спрямовані на розвиток глобального інформаційного суспільства, повинні супроводжуватися погодженими діями по створенню безпечного і вільного від злочинності кіберпростору», «...боротьбу зі злочинністю у комп'ютерній сфері».

У преамбулі «*Конвенції про кіберзлочинність*» («*Будапештська конвенція*») [12] від 23.11.2001 р. зазначається, що «*Держави-члени Ради Європи та інші Держави, які підписали цю Конвенцію:*

1) впевнені у першочерговій необхідності спільної кримінальної політики, спрямованої на захист суспільства від кіберзлочинності, між іншим, шляхом створення відповідного законодавства і налагодження міжнародного співробітництва;

2) стурбовані ризиком того, що комп'ютерні мережі та електронна інформація може також використовуватися для здійснення кримінальних правопорушень...».

Також Конвенція накладає на держави-учасниці обов'язок вживати такі законодавчі та інші заходи, які можуть бути необхідними для встановлення кримінальної відповідальності відповідно до її внутрішнього законодавства за правопорушення, пов'язані з комп'ютерами (шахрайство (ст. 8), дитяча порнографія (ст. 9) та ін.).

Ч. 1 ст. 6 *Додаткового протоколу до Конвенції про кіберзлочинність, який стосується криміналізації дій расистського та ксенофобного характеру, вчинених через комп'ютерні системи* (ратифіковано 21.07.2006) [13], вимагає від держав-учасниць криміналізації умисного розповсюдження або іншим чином надання громадськості доступу через комп'ютерні системи до

матеріалу, який заперечує, значно мінімізує, схвалює або виправдовує дії, які є геноцидом або злочинами проти людства. Однак кожна держава-учасниця залишає за собою право не застосовувати цю норму повністю або частково.

Наразі ст. 300 Кримінального Кодексу України (ККУ) «Ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію» не охоплює вищеперелічені дії. Отже, з метою імплементації ч. 1 ст. 6 Додаткового протоколу до Конвенції про кіберзлочинність та зважаючи на розв'язану росією війну проти України, яка ведеться також й у кіберпросторі, постає необхідність у криміналізації умисного розповсюдження або іншим чином надання громадськості доступу через комп'ютерні системи (інші комунікаційні технології) до матеріалу, який заперечує, значно мінімізує, схвалює або виправдовує дії, які є геноцидом або злочинами проти людства (шляхом доповнення діючої статті або прийняття додаткової). Одночасно з цією з метою вважаємо за необхідне доповнити диспозиції ст. 436 ККУ «Пропаганда війни» та ст. 436-2 ККУ «Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників» [14] словами «у тому числі в цифровому середовищі».

Щодо роботи міжнародних інституцій у напрямку забезпечення захисту людини (у тому числі й дитини) в цифровому середовищі, то слід сказати, що одним із найперших міжнародних заходів, присвячених цій проблемі, став Всесвітній саміт з питань інформаційного суспільства, який відбувся в Женеві в 2003 році та отримав широке схвалення на Туніській зустрічі в 2005 році. В межах цього Саміту держави-учасниці взяли на себе зобов'язання *забезпечити дотримання прав дітей, а також їх захист та благополуччя під час розробки додатків і використання інформаційно-комунікаційних технологій та надання відповідних послуг* (п. 11 Женевської декларації принципів «Побудова інформаційного суспільства – глобальне завдання у новому тисячолітті») [15].

У Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства («Ланцаротська конвенція») [16] від 25.10.2007 зазначається, що «кожна дитина має право на такі заходи захисту з боку її сім'ї, суспільства та держави, яких потребує її статус неповнолітньої особи; всі форми сексуального насильства стосовно дітей, у тому числі

діяння, які вчинюються за кордоном, є руйнівними для дитячого здоров'я та психосоціального розвитку».

Ст. 6 Конвенції присвячена освіті для дітей, де зазначено: «Кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення отримання дітьми протягом дошкільної та загальної середньої освіти інформації про ризик сексуальної експлуатації та сексуального насильства.... ..звертає особливу увагу на випадки ризику, особливо ті, які містять використання нових інформаційно-комунікаційних технологій».

Також Конвенція наголошує на необхідності контролю за рекламною «продукцією», щоб уникнути негативного впливу на дитину, пропаганди правопорушенням в даній сфері. «Кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для запобігання розповсюдженню матеріалів, що рекламують установлені відповідно до цієї Конвенції правопорушення, або для заборони їх» (ст. 8). І навпаки, закликає заохочувати ЗМІ «висвітлювати належну інформацію стосовно всіх аспектів сексуальної експлуатації та сексуального насильства стосовно дітей з належною повагою до незалежності засобів масової інформації та свободи слова» (п. 3 ст. 9) [16].

У Конвенції зазначається про необхідність забезпечення з боку держави координації та співробітництва «на національному або місцевому рівнях між різними установами, відповідальними за захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, запобігання цим явищам та боротьбу з ними, зокрема в галузях освіти, охорони здоров'я, соціальних послуг, правоохоронних та судових органах» (ст. 10).

Слід вказати, що глава VI Конвенції присвячена окремим кримінальним правопорушенням: сексуальному насильству, правопорушенням, що стосуються дитячої проституції, порнографії, домагання, розбещення тощо [16].

Незважаючи на те, що Конвенція ратифікована Україною ще у 2012 р., лише в лютому 2021 року було криміналізоване домагання дитини в сексуальних цілях, в тому числі з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій (ст. 156-1 Кримінального кодексу України), а також одержання доступу до дитячої порнографії (ст. 301-1 ККУ) та проведення видовищного заходу сексуального характеру, у тому числі з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій, за участю неповнолітньої особи (ст. 301-2 ККУ) [17].

До речі, за 9 місяців поточного року за цими статтями було обліковано 11, 950 та 1 кримінальне правопорушення відповідно (для порівняння: за 7 місяців таких справ було 8, 753 та 0 відповідно) [18]. На жаль, порівняти вказаний звітний період поточного року з минулорічним неможливо у зв'язку з відсутністю офіційної статистики за цими статтями у 2021 р. Невелика кількість облікованих справ за статтями 156-1 та 301-2 ККУ зовсім не свідчить про те, що такі злочини не скоювались. На наш погляд, це пояснюється великою латентністю щодо таких правопорушень, необізнаністю населення про те, що такі діяння є кримінально караними, важкістю їх виявлення, розслідування та доведення тощо. Тому, можливо, доцільним буде здійснення широкої популяризації серед населення (особливо неповнолітніх) інформації про криміналізацію вищевказаних діянь, а також розроблення науково-практичного коментаря до нових статей, що було б корисно практичним працівникам правоохоронних органів при здійсненні кваліфікації вищевказаних діянь.

Одним із основних профільних документів Європейського Союзу, який містить норми щодо боротьби із сексуальною експлуатацією та сексуальним насильством стосовно дітей, є *Директива ЄС 2011/93/ЄС щодо протидії сексуальному насильству та сексуальній експлуатації дітей та дитячій порнографії* [19]. У п. 3 преамбули зазначається, що «*Дитяча порнографія, ... та інші особливо серйозні форми сексуального насильства та сексуальної експлуатації дітей зростає та поширюється завдяки використанню нових технологій та Інтернету*». Відповідно, п. 6 серйозні кримінальні правопорушення на сексуальному ґрунті «*вимагають комплексного підходу, який охоплює судове переслідування правопорушників, захист дітей-жертв і запобігання цьому явищу*». Щодо діяльності правоохоронних органів стосовно розслідування таких правопорушень в Директиві зазначається, що «*Особам, відповідальним за розслідування та судове переслідування правопорушень мають бути доступні ефективні інструменти розслідування. У відповідних випадках і відповідно до національного законодавства такі інструменти також повинні включати можливість для правоохоронних органів використовувати приховану особу в Інтернеті*» (п. 27).

Статтями 3-6 вищезгаданої Директиви ЄС визначені злочини стосовно дітей на сексуальному підґрунті, у тому числі з використанням інформаційно-комунікаційних технологій (зокрема, схи-

ляння дитини до сексуальних дій; примушування до статевих стосунків, у тому числі з третіми особами; спонукання або вербування дитини до участі в порнографічних виставах; правопорушення, пов'язані з дитячою порнографією, домагання дитини тощо).

Заслуговує на увагу ст. 25 Директиви «Заходи проти веб-сайтів, що містять або поширюють дитячу порнографію», яка напряду передбачає обов'язок держав-членів ЄС негайного «*видалення веб-сторінок, що містять або розповсюджують дитячу порнографію, розміщених на їхній території, і прагнути домогтися видалення таких сторінок, розміщених за межами їхньої території*» (ч. 1 ст. 25). Також держави-члени повинні вживати заходів для *блокування доступу до веб-сторінок, що містять або поширюють дитячу порнографію серед користувачів Інтернету на своїй території*. Блокування має здійснюватись за прозорими процедурами, бути необхідним і пропорційним, відповідальні органи мають інформувати користувачів щодо причин обмежень доступу до сайтів, забезпечується можливість судового оскарження заходів (ч. 2 ст. 25) [19].

В межах Тринадцятого Конгресу Організації Об'єднаних Націй з попередження злочинності та кримінального правосуддя було прийнято *Дохійську Декларацію про включення питань запобігання злочинності та кримінального правосуддя* [20]. У п. 9 Декларації зазначено, що учасники Тринадцятого конгресу зібрались, щоб «*випробувати конкретні заходи, спрямовані на створення захищеного і стійкого кіберсередовища, попереджати і припиняти злочинну діяльність, здійснювану за допомогою Інтернету, приділяючи особливу увагу ... захисту дітей від експлуатації та наруги через Інтернет, зміцнювати співробітництво між правоохоронними органами на національному та міжнародному рівнях*».

Учасники наголошують на необхідності «*активніше проводити профілактичну роботу і приймати профілактичні заходи, орієнтовані на сім'ю, навчальні заклади, релігійні та культурні установи, громадські організації і приватний сектор, з метою використання в повній мірі їх потенціалу для ліквідації корінних соціально-економічних причин злочинності* (пп. «с» п. 10).

Значну увагу захисту та реалізації прав й основних свобод людини в Інтернеті приділяє Рада Європи, членом якої Україна є з 1995 року. Зокрема, у 2011 році Комітет Міністрів Ради

Європи в *Декларації про принципи управління Інтернетом* підкреслив своє бачення Інтернету, орієнтованого на людину й побудованого на засадах поваги до прав людини [21]. У 2012 році Комітет Міністрів Ради Європи створив Комітет експертів із прав Інтернет-користувачів, завданням якого стало *«не створення нових прав людини, а дослідження можливості застосування вже існуючих прав до Інтернету»* [22].

Цей базовий стандарт на міжнародному рівні закріплений у вищезгаданій Декларації та у Резолюції «Захист свободи слова та інформації в Інтернет та онлайн ЗМІ» 1877 (2012) Парламентської Асамблеї Ради Європи [21; 22]. Також Асамблея закликає країни-учасниць *запровадити відповідальність посередників ЗМІ на базі ІКТ за незаконний контент*, якщо вони є авторами цього контенту, або *зобов'язати видаляти незаконний контент*, розміщений сторонніми особами, особливо стосовно дитячій порнографії та контенту, який підбурює до расизму та ксенофобії, ненависті, насильства чи тероризму (п. 11.5).

У 2014 році Комітет Міністрів Ради Європи прийняв Рекомендації CM/Rec (2014) 6 щодо *Посібника з прав людини для Інтернет-користувачів*, де наголошується, що діти та молодь мають право на особливий захист і допомогу при користуванні Інтернетом (тобто мають право на освіту, навчання (відповідно віку) безпечному користуванню Інтернетом) [23, с. 12]. Отже, основний меседж посібника такий: *права та основоположні свободи людини (у тому числі дитини) діють однаковою мірою офлайн та онлайн*.

Комітет Міністрів Ради Європи постійно працює у напрямку забезпечення прав та основних свобод людини, у тому числі дитини під час використання Інтернету. У 2018 р. Комітет Міністрів РЕ видає *Рекомендації про принципи дотримання, захисту та реалізації прав дитини в цифровому середовищі CM/Rec (2018)7 [24]* («*Керівні принципи поваги, захисту та реалізації права дитини в цифровому середовищі*»), де наголошено, що принципами дотримання, реалізації та захисту прав дитини в цифровому середовищі державами-членами Ради Європи, є:

забезпечення кожній дитині всіх прав, закріплених в Конвенції ООН про права дитини, в Конвенції про захист прав людини та основних свобод та їх протоколи;

дотримання обов'язків та зобов'язань, взятих в рамках інших відповідних міжнародних та європейських конвенцій також у контексті використання Інтернету, таких як: Європейська

соціальна хартія, Конвенція про кіберзлочинність та Додатковий протокол до неї, Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми, Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, Конвенція про запобігання та протидію насильству проти жінок та насильству в сім'ї; Стратегія Ради Європи про права дитини (на 2016-2021 роки), де одним з п'яти пріоритетних напрямів для гарантування прав дитини визначені права дитини в цифровому середовищі, а також Стратегія управління Інтернетом Ради Європи (на 2016-2019 роки), в якій зазначається, що Інтернет повинен бути безпечним, надійним, відкритим та сприятливим середовищем для всіх, включаючи дітей.

У вищезазначених «Керівних принципах» перелічені основні права дитини, принципи діяльності, заходи щодо дотримання, захисту та їх реалізації в цифровому середовищі. У п. 51 перелічені основні ризики та загрози, пов'язані із цифровим середовищем.

У п. 52 зазначається: *«Пам'ятаючи про швидкість, з якою можуть виникнути нові технології, держави повинні вживати запобіжних заходів, у тому числі регулярно оцінюючи будь-які ризики і шкоду, які вони можуть становити для здоров'я дітей...»* [24].

Відповідно до п. 62 *«державам слід постійно відстежувати, чи перебувають у їхній юрисдикції матеріали про сексуальне насильство над дітьми, і вимагати від правоохоронних органів встановлення баз даних «хеш»¹ з метою прискорення дій щодо виявлення та знаходження дітей, які піддаються сексуальній експлуатації або насильству, та затримання винних»*.

Від держав-учасниць вимагається «забезпечити відповідну правову базу, яка б охоплювала весь спектр незаконних дій, які можуть бути здійснені в цифровому середовищі» (п. 74), «застосовуючи, де це можливо, належні й адекватні профілактичні та відновлювальні підходи, одночасно запобігаючи криміналізації дітей» (п. 75) [24].

Як зазначалось вище, права дитини в цифровому середовищі – один з п'яти пріоритетних напрямів Стратегії Ради Європи з прав дитини (2016-2021 рр.) і залишатиметься основним завданням нової Стратегії (2022-2027 рр. «Права дитини в дії: від постійного впровадження до спільних інновацій» [25]), підготовленої

¹ «Хеші» – це унікальний цифровий відбиток пальця, призначений цифровим файлам, зокрема тим, які представляють матеріали сексуального насильства над дітьми.

Керівним комітетом Ради Європи з прав дитини 23 лютого 2022 р.

В документі наголошується, що, незважаючи на весь досягнутий прогрес, права дитини все ще порушуються щодня, не в останню чергу через прогалини в правовому захисті дітей, а тим більше через розриви між законодавством і практикою (п. 20) [25].

Інші проблеми, що виникають та вимагають відповіді з боку Ради Європи для надання рекомендацій державам-членам, призвели до включення шостої пріоритетної області прав дітей у кризових і надзвичайних ситуаціях, щоб охопити такі питання, як доступ до здорового навколишнього середовища та вжиття заходів для боротьби зі зміною клімату, правом на захист у зонах конфлікту, міграцією чи примусовим переміщенням або впливом кризи громадського здоров'я на права дитини (п. 25).

В умовах війни в Україні 6-й пріоритетний напрямок набуває особливої актуальності, насамперед стосовно моніторингу порушених прав дітей під час війни, а також пошуку механізмів захисту дітей в умовах, коли країна-агресор порушує закони та звичаї війни, зокрема залучаючи українських дітей до опосередкованої участі у війні, наприклад, для розвідки військових позицій або фіксування переміщення військової техніки чи коригування вогню тощо. Втягнення дітей до вищенаведеної діяльності російськими військовими в більшості випадків здійснюється в цифровому середовищі: через Telegram, Facebook, месенджери та ін., тому потребує активної запобіжної діяльності з боку батьків, вчителів, правохоронців тощо.

В межах нашого дослідження передусім заслуговує уваги підрозділ 2.3. вищенаведеної Стратегії на 2022-2027 рр. «Доступ і безпечно використання технологій для всіх дітей», в якому зазначається, що «... Цифрове середовище надає дітям безліч можливостей для реалізації та відстоювання своїх прав як онлайн, так і офлайн, але також наражає їх на ризики заподіяння шкоди, які можуть мати згубний вплив на значну кількість прав людини, гарантованих Конвенцією ООН з прав людини, ЄСПЛ», (п. 35) [25].

У Стратегії РЕ наголошується, що для гарантування прав дитини необхідно «забезпечення того, щоб випадки сексуальної експлуатації дітей та сексуального насильства в Інтернеті повідомлялися, розслідувалися та притягувалися до відповідальності негайно, ефективно та належним чином».

У березні 2021 р. Європейська комісія представила *Стратегію Європейського Союзу щодо прав дитини (2021-2024 рр.)* [26]. В ній, як і у вищезгаданій Стратегії Ради Європи, також сформовано 6 пріоритетних напрямків розвитку прав дітей. В межах нашого дослідження уваги заслуговує п'ятий напрямок – «*Цифрове та інформаційне суспільство: ЄС, де діти можуть безпечно орієнтуватися в цифровому середовищі та використовувати його можливості*». В цьому підрозділі Стратегії ЄС також наголошується, що розвиток цифрового середовища також містить у собі безліч ризиків та загроз, оскільки на сьогодні «*все більше торговців людьми використовують Інтернет-платформи для вербування та експлуатації жертв, причому діти є особливо вразливою цільовою групою*».

Поміж інших Європейська комісія пропонує державам-членам такі кроки:

1) підтримувати акції медіаграмотності як частину освіти, розвивати здатність дітей критично оцінювати онлайн-контент, виявляти дезінформацію та образливі матеріали;

2) підтримувати та сприяти роботі центрів безпечного Інтернету, які співфінансуються ЄС, а також підтримувати дитячі телефони довіри та гарячі лінії у розвитку онлайн-шляхів спілкування.

Європейська комісія запрошує компанії ІКТ:

1) посилити заходи, щоб допомогти подолати шкідливий вміст і невідповідну комерційну комунікацію, наприклад, через прості у використанні звіти та канали блокування або ефективні інструменти перевірки віку;

2) продовжувати намагатися виявляти, повідомляти та видаляти незаконний онлайн-контент, включаючи сексуальне насильство над дітьми, зі своїх платформ і сервісів, якщо така практика є законною.

У контексті стратегії ЄС щодо ефективнішої боротьби проти сексуального насильства над дітьми Комісія висунула пропозицію, щоб дозволити інтернет-провайдерам добровільно повідомляти владі про сексуальне насильство над дітьми та якнайшвидше узаконити таку практику, якщо її ще немає (розд. 5) [26].

Про необхідність правового регулювання та забезпечення безпеки цифрового середовища зазначається й у Повідомленні Європейської Комісії ЄС про цифрове десятиліття Європи («*Цифровий компас 2030 року: європейський підхід до цифрового десятиліття*» [27]), зокрема:

«Цифрові технології та послуги, якими користуються люди, також повинні відповідати існу-

ючій правовій базі та поважати права та цінності європейського підходу. Крім того, безпечно та відкрите цифрове середовище, орієнтоване на людей, має бути легітимним, а також сприяти тому, щоб люди могли здійснювати власні права, такі як право на конфіденційність та захист даних, свободу вираження поглядів, права дітей та права споживачів» (Розділ 4. Цифрове громадянство).

Цифрова участь, розширення можливостей і захист чітко збалансовані в новій *Європейській стратегії кращого Інтернету для дітей (The new strategy for a better internet for kids (BIK+))* [28]. Нова стратегія кращого Інтернету для дітей (BIK+), прийнята у травні поточного року, покликана забезпечити захист, повагу та повноваження дітей в Інтернеті в новому цифровому десятилітті відповідно до Європейських цифрових принципів. Ця стратегія базується на першій Європейській стратегії кращого Інтернету для дітей (BIK). BIK+, провідна ініціатива Європейського року молоді 2022, що пропонує діяти у трьох пріоритетних напрямках:

1) безпечний цифровий досвід, щоб захистити дітей від шкідливого та незаконного онлайн-контенту, поведінки, контактів і ризиків для юних споживачів, а також покращити їхній стан захищеності при перебуванні в Інтернеті за допомогою безпечного, відповідного віку цифрового середовища, створеного таким чином, щоб поважати найкращі інтереси дітей;

2) розширення цифрових можливостей, щоб усі діти, у тому числі ті, хто перебуває у вразливих ситуаціях, набули необхідних навичок та компетентностей;

3) активна участь, повага до дітей шляхом надання їм права голосу в цифровому середовищі, збільшення кількості заходів за участю дітей, щоб сприяти інноваційному та креативному безпечному цифровому досвіду [28].

Висновки. Забезпечення захисту дітей в цифровому середовищі на сьогодні є актуальним завданням для більшості країн світу. Через стрімкий розвиток технологій і суспільства, а також безмежну (безкордонну) природу Інтернету безпека дітей, які користуються сучасними гаджетами та інформаційно-комунікаційними системами, потребує постійного вдосконалення, гнучкості та адаптації. Зважаючи на наше дослідження сучасних міжнародних стандартів у цій сфері, було з'ясовано, що світове товариство намагається створити безпечно цифрове середовище для дітей і молоді, дотримуючись таких принципів:

1) правове забезпечення захисту дитини в цифровому середовищі повинно ґрунтуватися та дотриманні прав дитини та відповідних обов'язків щодо їх забезпечення, закріплених у Декларації прав дитини, Конвенції ООН про права дитини та інших міжнародних та регіональних документах з прав людини;

2) збереження динамічного балансу між забезпеченням захисту та наданням дітям можливості бути «цифровими громадянами», розуміючи їх як особистість, яка має відповідні навички та знання для відповідального користування Інтернетом;

3) здійснення заходів, спрямованих на запобігання заподіянням шкоди дитині;

4) забезпечення оперативного реагування на кіберправопорушення та підтримку потерпілих, включаючи надання доступу до системи повідомлень про правопорушення та платформ підтримки;

5) забезпечення стійкості до онлайн-ризиків шляхом навчання цифровій грамотності населення, особливо дітей;

6) залучення дітей до участі у розробці, впровадженні та оцінці рішень для забезпечення безпеки дітей в Інтернеті;

7) проведення регулярного оцінювання ризиків та небезпек в цифровому середовищі, зважаючи на швидкість еволюції новітніх технологій та, як наслідок, трансформацію злочинності. Стратегічний розвиток міжнародної та національної політики щодо захисту дітей в Інтернеті слід періодично переглядати та узгоджувати у відповідь на зміни в цифровому середовищі [29].

Саме тому останнє десятиріччя характеризується активною роботою Кабінету Міністрів Ради Європи, ООН, Європейського Союзу зі створення сучасних міжнародних стандартів, де одним із ключових питань є забезпечення безпеки дитини у цифровому середовищі.

Необхідно вказати, що усі зазначені вище міжнародні договори, як універсального характеру, так й укладені в рамках Ради Європи, відповідно до ч. 1 ст. 9 Конституції України [30] і ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 р. [31], згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України і мають юридичну перевагу перед законами України у випадку колізії.

Зазначена норма відображена також у пункті 4 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» від 1 листопада 1996 р. № 9 [32].

Окремо необхідно торкнутися питання стосовно чинності в Україні правових норм Європейського Союзу щодо захисту прав дітей та підлітків. Оскільки Україна наразі поки не є членом Євросоюзу, усі правові акти ЄС, у тому числі щодо захисту прав дітей та підлітків, Україна може застосовувати лише як норми, адаптовані у своєму національному законодавстві, на підставі Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, що затверджена Законом України від 18 березня 2004 р. [33, с. 57].

Отже, спираючись на міжнародні напрацювання у сфері забезпечення безпеки дитини в цифровому середовищі, слід сказати, що вони можуть слугувати критерієм для подальшого реформування вітчизняного законодавства з метою створення такої правової бази, яка б максимально охоплювала весь спектр незаконних дій стосовно дитини, що можуть бути здійснені в цифровому середовищі.

Література

1. Internet World Stats. 2022. URL: <https://www.internetworldstats.com/europa2.htm> (дата звернення: 21.11.2022).
2. Соціальна обумовленість та показники здоров'я підлітків та молоді: за результатами соціологічного дослідження в межах міжнародного проекту «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді»: моногр. / О.М. Балакірева, Т.В. Бондар та ін.; наук. ред. О.М. Балакірева; ЮНІСЕФ, ГО «Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка». Київ: Поліграфічний центр «Фоліант», 2019. 127 с.
3. Савчук Т. Життя дітей в цифровому світі: користь та небезпека (звіт ЮНІСЕФ). Радіо Свобода. 11 грудня 2017. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28910108.html> (дата звернення: 21.11.2022)
4. Барікова А.А. Реалії інформаційного суспільства. *Правова інформатика*. 2014. № 3(43). С. 26-32. URL: <http://ippi.org.ua/sites/default/files/14baaris.pdf> (дата звернення: 21.11.2022).
5. Золотар О.О. Інформаційна безпека людини: теорія і практика: монографія. Київ: ТОВ «Видавничий дім «АртЕк», 2018. 446 с.
6. Пазюк А.В. Міжнародно-правове регулювання інформаційної сфери (теоретичні і практичні аспекти): дис. докт. юр. наук: 12.00.11; Київський національний університет ім. Т. Шевченка. Київ, 2015. 467 с.
7. Радзієвська О.Г. Проблеми захисту прав і безпеки дитини в інформаційній сфері: монографія / за заг. ред. В.Г. Пилипчука. Київ: Видавничий дім «АртЕк», 2019. 238 с.
8. Стешенко В.М. Правовий захист прав дітей та підлітків і безпечний інформаційний простір: навч. посіб. Харків: Право, 2019. 392 с.
9. Ткачук Т.Ю. Правове забезпечення інформаційної безпеки в умовах євроінтеграції України: дис. докт. юр. наук. Ужгород, 2019. 487 с.
10. Декларація прав дитини від 20.11.1959, проголошена Генеральною Асамблеєю ООН. URL: <https://cutt.ly/T1wYe5p> (дата звернення: 21.11.2022).
11. Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства від 22.07.2000 р. URL: <https://cutt.ly/u1wPg5x> (дата звернення: 21.11.2022).
12. Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність від 23.11.2001 р. (ратифіковано Україною 07.09.2005 р.). URL: <https://cutt.ly/11wF055>.
13. Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність, який стосується криміналізації дій расистського та ксенофобного характеру, вчинених через комп'ютерні системи: Протокол Ради Європи від 28.01.2003 р. (ратифіковано Україною 21.07.2006 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_687#Text (дата звернення: 21.11.2022).
14. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 21.11.2022).
15. Declaration of Principles Building the Information Society: a global challenge in the new Millennium. Document WSIS-03/GENEVA/DOC/4-E. 12 December 2003. URL: <https://www.itu.int/net/wsis/docs/geneva/official/dop.html> (дата звернення: 21.11.2022).
16. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства від 25.10.2007 (Ратифіковано Україною 20.06.2012). № 994-927. URL: <https://cutt.ly/h1wH0ml> (дата звернення: 21.11.2022).
17. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротської конвенції)» від 18 лютого 2021 р. № 1256-IX. URL: <https://cutt.ly/n1wHOAc> (дата звернення: 21.11.2022).
18. Звіт про кримінальні правопорушення за січень-вересень 2022 р. (форма № 1). Офіс Генерального прокурора. URL: <https://cutt.ly/DXcNDND> (дата звернення: 21.11.2022).
19. Consolidated text: Directive 2011/93/EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011 on combating the sexual abuse and sexual exploitation of children and child pornography,

and replacing Council Framework Decision 2004/68/JHA. URL: <https://cutt.ly/P1wAQgy> (дата звернення: 21.11.2022).

20. Тринадцятий конгрес Організації Об'єднаних Націй з попередження злочинності та кримінального правосуддя, Доха, 12-19 квітня 2015 року. URL: <https://cutt.ly/l1wAKvA> (дата звернення: 21.11.2022).

21. Declaration by the Committee of Ministers on Internet governance principles. Adopted by the Committee of Ministers on 21 September 2011. URL: <https://cutt.ly/D1wSqNM> (дата звернення: 21.11.2022).

22. Резолюція 1877 (2012) Парламентської Асамблеї Ради Європи «Захист свободи слова та інформації в Інтернеті та онлайн ЗМІ». URL: <https://cutt.ly/t1wSx6f> (дата звернення: 21.11.2022).

23. Посібник з прав людини для Інтернет-користувачів та пояснювальний меморандум (Рекомендація CM/Rec(2014)6 Комітету міністрів країнам-членам щодо посібника з прав людини для Інтернет-користувачів – пояснювальний меморандум). Перекладено українською мовою за виданням Recommendation CM/Rec(2014)6 of the Committee of Ministers to member States on a guide to human rights for Internet users – Explanatory Memorandum. Київ : Інжиніринг, 2015. 56 с.

24. Рекомендації Комітету міністрів держав-членам про принципи дотримання, захисту та реалізації прав дитини в цифровому середовищі CM/Rec (2018)7: Ухвалено Комітетом Міністрів 4 липня 2018 року на 1321-му засіданні заступників міністрів. URL: <https://cutt.ly/zFRMuxq> (дата звернення: 21.11.2022).

25. Council of Europe Strategy for the Rights of the Child (2022-2027): “Children’s Rights in Action: from continuous implementation to joint innovation”. Steering Committee for the Rights of the Child (CDENF). 23 February 2022. URL: <https://cutt.ly/n1wS2OI> (дата

звернення: 21.11.2022).

26. EU strategy on the rights of the child. European Commission. Brussels, 24.03.2021. URL: <https://cutt.ly/k1wDuOQ> (дата звернення: 21.11.2022).

27. Цифровий компас 2030 року: європейський підхід до цифрового десятиліття: Повідомлення Європейської комісії від 09.03.2021. URL: <https://cutt.ly/t1wDvCW> (дата звернення: 21.11.2022).

28. A European strategy for a better internet for kids (BIK+). European Commission. 11 May 2022. URL: <https://cutt.ly/sM0chmr> (дата звернення: 21.11.2022).

29. The ITU Guidelines on Child Online Protection / The Digital Regulation Platform. 2021. URL: <https://cutt.ly/i1wDXq2> (дата звернення: 21.11.2022).

30. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://cutt.ly/D1wFw7H> (дата звернення: 21.11.2022).

31. Закон України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 р. № 1906-IV. URL: <https://cutt.ly/21wHhRP> (дата звернення: 21.11.2022).

32. Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» від 1 листопада 1996 р. № 9. URL: <https://cutt.ly/c1wFRfo> (дата звернення: 21.11.2022).

33. Стешенко В.М. Правовий захист прав дітей та підлітків і безпечний інформаційний простір : навч. посіб. Харків : Право, 2019. 392 с. URL: <https://cutt.ly/Z1wFhiQ> (дата звернення: 21.11.2022).

Лубенець І. Г.,

*кандидат юридичних наук, старший дослідник,
провідний науковий співробітник лабораторії
кримінологічних досліджень та проблем
запобігання злочинності Державного науково-
дослідного інституту МВС України*

ЗОВНІШНІ ВІДНОСИНИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Маложон О. І.

Метою статті є представлення фактичного та можливого комплексного правового статусу Європейського Союзу в зовнішніх відносинах. Досліджено сутність і юридичну природу правосуб'єктності Європейських Співтовариств, яка є наслідком незалежних рішень держав-членів. Проведено аналіз історичних аспектів виникнення Європейського Союзу. З огляду на зарубіжний досвід зроблено висновки щодо необхідності вдосконалення правового регулювання зовнішньополітичних і зовнішньоекономічних відносин в Україні.

Зазначено, що міжнародна правосуб'єктність Європейських Співтовариств та їх відносини з третіми країнами, які не пов'язані договорами, залежать від того, чи визнають треті країни цю правосуб'єктність. Так само у відносинах із міжнародними організаціями визнання правосуб'єктності Європейських Співтовариств залежить від цих організацій. Це стосується як співпраці, так і членства Європейських Співтовариств у міжнародних організаціях (а також статусу членства та права голосування). Тому в сучасних умовах, коли Україна виборює свою незалежність і територіальну цілісність, вона неабияк потребує вдосконалення закордонного досвіду зовнішньополітичних та зовнішньоекономічних відносин.

Хоча Європейський Союз визнає важливу роль України в забезпеченні безпеки та стабільності на континенті, а також її високий промислово-технологічний потенціал у військовій сфері, що підтверджується практикою запрошення нашої держави до проведення військових навчань за участю підрозділів Європейського Союзу, проте зміцненню правової основи цієї співпраці слугуватиме укладення Угоди про участь України в операціях Європейського Союзу з урегулювання кризових ситуацій, а також про безпекові процедури обміну інформацією, яке очікується найближчим часом.

Ключові слова: Європейський Союз, Європейська Співдружність, міжнародна правосуб'єктність, зовнішні відносини.

Malozhon O. I. External relations of the European Union

The purpose of the article is to present the actual and possible comprehensive legal status of the European

Union in foreign relations. The essence and legal nature of the legal personality of the European Communities, which is the result of independent decisions of the member states, is studied. The historical aspects of the emergence of the European Union are analyzed. Taking into account the foreign experience, conclusions are made regarding the need to improve the legal regulation of foreign political and foreign economic relations in Ukraine.

The author notes that the international legal personality of the European Communities and their relations with third countries that are not bound by treaties depend on whether third countries recognize this legal personality. Likewise, in relations with international organizations, the recognition of the legal personality of the European Communities depends on these organizations. This applies to both cooperation and membership of European Communities in international organizations (as well as membership status and voting rights). Therefore, in modern conditions, when Ukraine is fighting for its independence and territorial integrity, it really needs to improve foreign experience in foreign political and economic relations.

Although the European Union recognizes the important role of Ukraine in ensuring security and stability on the continent, as well as its high industrial and technological potential in the military sphere, which is confirmed by the practice of inviting our country to conduct military exercises with the participation of European Union units, the conclusion of the Agreement will serve to strengthen the legal basis of this cooperation about Ukraine's participation in the European Union's crisis management operations, as well as about security procedures for information exchange, which is expected in the near future.

Key words: European Union, European Commonwealth, international legal personality, foreign relations.

Постановка проблеми та її актуальність. Правовою основою відносин між Україною та Європейським Союзом (далі - ЄС) є Угода про партнерство та співробітництво від 14 червня 1994 р. (набула чинності 1 березня 1998 р.) (далі - УПС) [2], яка започаткувала співробітництво із широкого кола політичних, торговельно-економічних і гуманітарних питань [4].

Основними цілями УПС є розвиток тісних політичних відносин між Україною та ЄС шляхом

постійного діалогу з політичних питань, сприяння розвитку торгівлі й інвестицій, забезпечення підґрунтя для взаємовигідного економічного, соціального, фінансового, громадського, науково-технологічного та культурного співробітництва, а також підтримка зусиль України щодо зміцнення демократії, розвитку її економіки, завершення переходу до ринкової економіки.

Відповідно до УПС сторони встановили та підтримують регулярний політичний діалог: проводяться переговори на найвищому політичному рівні в межах самітів, для спостереження за впровадженням угоди, згідно з положеннями УПС, створено Раду з питань співробітництва, яка проводиться на міністерському рівні щонайменше раз на рік. Раді з питань співробітництва у виконанні нею її обов'язків допомагає Комітет із питань співробітництва. Політичний діалог на парламентському рівні здійснюється в межах Комітету парламентського співробітництва. Рада з питань співробітництва може приймати рішення про створення будь-якого іншого спеціального комітету чи органу для надання їй допомоги у виконанні її обов'язків, вона визначає склад та обов'язки цих комітетів чи органів та порядок їх діяльності.

У межах Комітету з питань співробітництва між Україною та ЄС створені й діють 4 підкомітети:

- 1) Підкомітет із питань торгівлі та інвестицій;
- 2) Підкомітет із питань фінансів, економіки та статистики;
- 3) Підкомітет із питань транспорту та енергетики, співробітництва в цивільному і ядерному секторі, охорони довкілля, освіти, навчання та технологій, у якому своєю чергою працюють три робочі групи:
 - а) Робоча група з питань відновлювальної енергетики та енергоефективності;
 - б) Робоча група з питань змін клімату;
 - в) Робоча група з питань енергетичних стратегій;
 - 4) Підкомітет із митних питань, транскордонного співробітництва, боротьби з нелегальною міграцією, відмиванням грошей та наркобізнесом.

На сьогодні в межах УПС визначені 7 пріоритетів співпраці між Україною та ЄС: енергетика, торгівля та інвестиції, юстиція та внутрішні справи, наближення законодавства України до законодавства ЄС, охорона навколишнього середовища, транспортна сфера, транскордонне співробітництво, співпраця у сфері науки, технологій і космосу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями зовнішніх відносин займалися Н. Весела, З. Зінько, Д. Мільчарек, О. Барбурська, Т. Шинкаренко, Л. Губерський, І. Вільчин-

ська, Л. Чулінда та інші вчені. Європейське інтеграційне об'єднання як економічний союз являє собою гігантський загальний ринок, у якому забезпечена гармонізація деяких ключових сфер політики. Так, 19 із 27 країн-учасниць перейшли на єдину валюту - євро. Торгівля підпорядкована наднаціональному регулюванню. Однак можливості ЄС на міжнародній арені, його сильні й слабкі сторони як міжнародного гравця ще не досить вивчені. Інституційна та політико-правова архітектура зовнішньої політики Європейського Союзу потребує додаткового наукового дослідження.

Метою статті є визначення ролі Європейського Союзу в зовнішніх відносинах України у військовий час.

Виклад основного матеріалу. У правовій системі нашої держави є такі спільні договірно-правові документи для співпраці України з ЄС:

- а) Угода між Україною та Європейським Співтовариством про наукове і технологічне співробітництво;
- б) Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами [2].

Внутрішніми законодавчими актами України щодо ЄС є:

- 1) Постанова Кабінету Міністрів України «Питання діяльності Української частини Комітету з питань співробітництва між Україною та Європейськими Співтовариствами (Європейським Союзом)»;
- 2) Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу (затверджена Указом Президента України) [4];
- 3) Указ Президента України «Про програму інтеграції України до Європейського Союзу»;
- 4) Указ Президента України «Про забезпечення виконання Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та Європейськими Співтовариствами (Європейським Союзом) і вдосконалення механізму співробітництва з Європейськими Співтовариствами (Європейським Союзом)»;
- 5) Указ Президента України «Про державну раду з питань європейської і євроатлантичної інтеграції України»;
- 6) Постанова Верховної Ради України «Про рекомендації за підсумками парламентських слухань з питань реалізації державної політики інтеграції України до Європейського Союзу»;
- 7) Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [3].

Правосуб'єктність Європейських Співтовариств має похідний характер і є наслідком незалежних рішень держав-членів, кожна з яких як оригінальний суверен та суб'єкт міжнародного права виражає згоду на надання їй міжнародної правосуб'єктності. Приписи щодо правосуб'єктності містяться в установчих договорах Європейських Співтовариств, починаючи від Паризького договору (створення Європейського співтовариства з вугілля та сталі), ст. 6 якого звучить так: «Співтовариство має правосуб'єктність. У міжнародних відносинах Співтовариство має здатність до правових дій, необхідних для виконання його функцій та досягнення мети». Також Договір про створення Європейського економічного співтовариства (ст. 281) та Договір про створення Європейського співтовариства з атомної енергії (ст. 184) містять *expressis verbis* «Співтовариство має правосуб'єктність», а у ст. 282 першого з них додано: «Співтовариство має в кожній із держав-членів найширшу правову здатність і здатність до правових дій, надану юридичним особам згідно з його приписами; вона може, зокрема, набувати та продавати рухоме й нерухоме майно, а також постати перед судом. Із цією метою Співтовариства репрезентуються Комісією».

Міжнародна правосуб'єктність Європейських Співтовариств та їх відносини з третіми країнами, які не пов'язані договорами, залежать від того, чи визнають треті країни цю правосуб'єктність. Так само у відносинах із міжнародними організаціями визнання правосуб'єктності Європейських Співтовариств залежить від цих організацій. Це стосується як співпраці, так і членства Європейських Співтовариств у міжнародних організаціях (а також статусу членства та права голосування).

Договір про Європейський Союз 1992 р. не надав йому правосуб'єктності, хоча завдання другої та третьої опор ЄС реалізуються у співпраці з іншими державами в межах міжнародних конференцій. Приписи стосовно правосуб'єктності ЄС увійшли лише до тексту Лісабонського договору, який набрав чинності після його ратифікації 27-ма його членами. Тим часом ЄС бере на себе зобов'язання та користує з інших атрибутів юридичної особи за посередництвом Європейських Співтовариств, в установчому договорі кожного з яких записані правоздатність і здатність до правових дій. Стаття F Договору про Європейський Союз проголошує: «Союз поважає національну ідентифікацію держав-членів та права, що постають зі спільної конституційної традиції держав-членів як загальні принципи права Європейського Співтова-

риства». Своєю чергою держави-члени зобов'язалися не чинити дій, які суперечать інтересам ЄС та могли би послабити його ефективність як єдиної сили в міжнародних відносинах [5].

Політичну й організаційну єдність Європейського Союзу віддзеркалює принцип, згідно з яким нові члени вступають до ЄС, а не до Європейських Співтовариств, і мають одночасно обов'язок прийняття цілого правового доробку Європейських Співтовариств, тобто *acquis communautaire*. Згоду на прийняття нової держави мусять висловити всі держави-члени.

Відносини між Європейськими Співтовариствами та державами-членами базуються на делегуванні державних повноважень на користь Європейських Співтовариств і на розподілі функцій. Це означає, що у сферах, які чітко окреслені в договорах, панує принцип виняткової компетенції Європейського Союзу. Завдання в інших сферах залишаються в компетенції держав-членів (наприклад, соціальна та фіскальна політика) згідно з принципом субсидіарності. Обмеженням принципу субсидіарності є так звана доктрина занятого поля, згідно з якою компетенції суверенних держав, одного разу передані Європейським Співтовариствам, не можуть бути відібрані: *acta sunt servanda* (договорів треба дотримуватися).

Європейський Союз має правові інструменти, які можуть слугувати розширенню його компетенцій. Про це йдеться у ст. 308 Договору про створення Європейського Союзу: «Якщо постане необхідність у діяльності ЄС, щоб у межах Спільного ринку реалізувати одну з його цілей, а повноваження, необхідні для цього, Договором не передбачені, Рада на запит Комісії та після того, як вислухає Європейський парламент, схвалить одностайно відповідні приписи» [8].

Сфера цих компетенцій була розширена завдяки рішенням Суду Європейського Союзу, який покликався на так звану доктрину припустимих компетенцій. Отже, визнані за Європейським Союзом компетенції на підставі клаузули, що постає зі ст. 308 Договору про створення Європейського Союзу, можуть, на думку Суду Європейського Союзу, слугувати підставою її діяльності на міжнародній арені у встановлених договорами межах. Цілком очевидно, що цих компетенцій не вистачає для провадження незалежної зовнішньої політики.

У межах, окреслених договорами, Європейські Співтовариства користуються основними атрибутами суб'єктів міжнародного права, тобто права на налагодження дипломатичних відносин, на укладення міжнародних договорів, співпрацю

з міжнародними організаціями та членство в цих організаціях.

Активне й пасивне право дипломатичної місії Європейського Союзу, тобто право налагодження та підтримки дипломатичних взаємин, є вираженням його правоздатності та виникає з практики взаємин ЄС із третіми країнами. Тут не могли знайти застосування постанови Віденської конвенції про дипломатичні відносини (1961 р.), оскільки вона стосується тільки держав, ані Віденської конвенції у справі представництва держав у їх відносинах із міжнародними організаціями загального характеру (1975 р.), оскільки ЄС не має такого характеру [10].

Питання, пов'язані з підтримкою дипломатичних взаємин, урегульовані в Міжінституційному договорі 1966 р. Згідно із цим документом, рішення про встановлення дипломатичних взаємин ухвалює Рада (раніше - Міністрів, тепер ЄС), голосуючи одноставно. Вірчі грамоти приймають голова Ради та голова Європейської комісії. Згідно з традицією дуаєм дипломатичного корпусу у Брюсселі є папський нунцій.

У сфері пасивного права до дипломатичної місії держави-члени репрезентовані при Європейському Союзі постійними представництвами, а треті країни - постійними місіями. Їх голови в рангу послів є одночасно акредитованими при голові Ради ЄС та голові Європейської комісії.

Першими державами, які в 1952 р. налагодили дипломатичні стосунки з Європейським співтовариством із вугілля та сталі, були Велика Британія та Швеція, пізніше - Японія та Сполучені Штати Америки. На сьогодні при Європейському Союзі акредитовані 163 дипломатичні установи.

У межах активного права до дипломатичної місії Європейські Співтовариства мають свої представництва та інформаційні бюро в державах-членах, які де-факто є представництвами Європейської комісії та Європейського парламенту. У третіх країнах (не членах) Європейські Співтовариства представлені представництвами, що мають характер «делегації» або «зв'язкових бюро». На сьогодні Європейські Співтовариства мають приблизно 120 таких представництв. Перше представництво було створене в Лондоні (1968 р.), наступне - у Вашингтоні (1972 р.) і в Токіо (1974 р.) [7].

Окрім дипломатичних взаємин із третіми країнами, Європейські Співтовариства підтримують також дипломатичні взаємини з такими міжнародними організаціями, як Світова організація торгівлі, Міжнародна організація праці, Органі-

зація Об'єднаних Націй, Організація економічної співпраці та розвитку, Міжнародна агенція атомної енергії тощо.

Значення Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (далі - ГАТТ) для функціонування Європейської економічної спільноти та Європейських Співтовариств багаторазово підкреслювалося рішеннями Суду Європейського Союзу. Зокрема, зазначалося, що ГАТТ встановлює функції Європейського Союзу, який перебрав на себе компетенції з проведення торгової політики, що раніше належали державам-членам. На момент створення Європейського економічного співтовариства всі його держави-члени входили до ГАТТ, а коли був створений Митний союз (1968 р.), справи, що належали до сфери діяльності ГАТТ, перейшли до виключної компетенції Європейського економічного співтовариства. Це означало, що де-факто Європейське економічне співтовариство вступило до ГАТТ. Цей процес отримав назву функціональної спадкоємності. Створене при ГАТТ представництво Європейського економічного співтовариства (а точніше, представник Європейської комісії) вирішувало, яку посаду представники держав-членів могли посісти в різних органах ГАТТ, оскільки йшлося про гарантування єдності спільної торгової політики [9].

Наступницею ГАТТ, згідно з договором, підписаним у Маракеші, який набув чинності 1 січня 1995 р., є Світова організація торгівлі. Стаття IX Договору про Світову організацію торгівлі передбачає, що в цій організації Європейський Союз має кількість голосів, рівну кількості його держав-членів, які водночас є членами Світової організації торгівлі. Незалежно від того, чи Європейський Союз сам бере участь у голосуванні або ж разом із державами-членами, кількість належних йому голосів завжди є однаковою та дорівнює кількості держав-членів, які одночасно є членами Світової організації торгівлі [6].

Європейський Союз, як і його держави-члени, також є членом Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН, Міжнародної організації праці, Європейського банку реконструкції та розвитку, інших міжнародних організацій. Він також бере участь у роботі Ради Європи на правах спостерігача.

Відносини між Україною та Європейським Союзом були започатковані у грудні 1991 р., коли міністр закордонних справ Нідерландів, як представник головної в ЄС країни, у своєму листі від імені Європейського Союзу офіційно визнав незалежність України.

Партнерський діалог України та ЄС розвивається під час проведення щорічних засідань Саміту Україна - ЄС за участю Президента України, Ради з питань співробітництва за участю Прем'єр-міністра України, Комітету з питань співробітництва, Комітету парламентського співробітництва, регулярних консультацій «Україна - Трійка ЄС», постійних експертних консультацій. Між Україною та ЄС щорічно відбувається понад 80 офіційних зустрічей і консультацій на високому та експертному рівнях.

Євроінтеграція є головним і незмінним зовнішньополітичним пріоритетом України. Президент України в Посланні до Верховної Ради України в червні 2002 р. визначив європейську інтеграцію стрижнем стратегії економічного та соціального розвитку України на наступне десятиріччя.

Нинішній розвиток політичного діалогу між Україною та ЄС базується на впровадженні Україною Стратегії інтеграції до ЄС, виконанні сторонами УПС та опрацюванні Плану дій у межах Європейської політики сусідства. Україна виходить із того, що реалізація зазначеного документа має сприяти посиленню співпраці України та ЄС в умовах розширення, створити необхідні умови для переходу в майбутньому до якісно нового рівня відносин із ЄС. Належна імплементація Плану дій повинна також сприяти поступовій інтеграції України до внутрішнього ринку ЄС та створити передумови для започаткування зони вільної торгівлі з ЄС. Кінцевою політичною метою цього документа має стати укладення нової посиленої угоди з ЄС [1].

Залишаючись за межами Європейського Союзу, Україна успішно асоціюється з процесом здійснення спільної європейської політики безпеки та оборони. Наша держава бере участь у поліцейських місіях ЄС у Боснії і Герцеговині та Республіці Македонія.

Зміцненню правової основи цієї співпраці слугуватиме укладення Угоди про участь України в операціях Європейського Союзу з урегулювання кризових ситуацій, а також про безпекові процедури обміну інформацією, яке очікується найближчим часом.

ЄС визнає також важливу роль України в забезпеченні безпеки та стабільності на континенті, її високий промислово-технологічний потенціал у військовій сфері, що підтверджується практикою запрошення нашої держави до проведення військових навчань за участю підрозділів ЄС.

Динамічно розвивається торговельно-економічне співробітництво України та Європейського

Союзу. З року в рік стабільно зростають двосторонній зовнішньоторговельний оборот та прямі іноземні інвестиції з країн ЄС в українську економіку. На сьогодні ЄС є найбільшим зовнішньоторговельним партнером України (на 25 країн - членів ЄС припадає 33% зовнішньоторговельного обороту України).

Україна та ЄС активно співпрацюють у межах Робочої групи з питань розгляду заявки України на вступ до Світової організації торгівлі. ЄС на постійній основі підтримує Україну як у багатосторонньому, так і у двосторонньому переговорному процесі у межах Світової організації торгівлі. Після підписання у 2003 р. Двостороннього протоколу щодо доступу до ринків товарів і послуг у межах Світової організації торгівлі сторони розпочали роботу над розробленням та узгодженням проекту звіту Робочої групи.

Україна активно взаємодіє з ЄС у сфері боротьби з нелегальною міграцією, реадмісії, боротьби з організованою злочинністю й тероризмом, здійснює активне реформування прикордонного менеджменту, міграційно-візової політики та відповідної правової бази.

У контексті розширення ЄС Україна прагне не допустити появи нових розподільчих ліній у Європі та виступає за забезпечення недискримінаційного порядку в'їзду до країн - членів ЄС своїх громадян. Робота в цьому напрямі передбачає, зокрема, перспективне запровадження довгострокових багаторазових віз для громадян України, які на постійній основі беруть участь в економічних, культурних, спортивних, наукових і навчальних обмінах із ЄС; полегшення порядку перетину кордону для громадян України, які мешкають у прикордонних із ЄС районах, а в довгостроковій перспективі - спрощення візового режиму ЄС для всіх категорій українських громадян.

Останніми роками помітно активізувалося співробітництво України та ЄС у галузі енергетики, зокрема ядерної, сільського господарства та охорони навколишнього середовища. Поступово зростає політична й фінансова допомога Україні з боку ЄС у вирішенні наболілих проблем в енергетичному секторі та подоланні наслідків аварії на Чорнобильській станції.

За підтримки ЄС здійснюється також реформування системи управління газотранспортною системою України, проведення технічного аудиту нафтотерміналу «Південний» та техніко-економічного обґрунтування для проекту транспортування каспійської нафти нафтопроводом Одеса - Броди - Гданськ, підтримується розвиток альтернативної

енергетики в Україні, модернізація вугільної промисловості тощо.

Європейський Союз є найбільшим донором України. З 1991 р. загальний обсяг допомоги, наданої Україні з боку ЄС у межах програми TACIS, макрофінансової та гуманітарної допомоги становить понад 1 млрд євро.

Перспективним напрямом співробітництва України та ЄС є сфера космічних досліджень. З огляду на той факт, що Україна належить до вісімки держав, які мають значний космічний технічний і технологічний потенціал, 2 вересня 2004 р. Європейська комісія звернулася до Ради Міністрів ЄС із пропозицією розпочати переговори з Україною щодо угоди про співпрацю у створенні Глобальної навігаційної системи (GNSS). Передбачається, що така співпраця буде розвиватися в галузі промисловості, науково-дослідницької роботи, зокрема в питаннях стандартизації, контролю сумісності регіональних систем тощо.

Висновки. Своє головне завдання Україна на сьогоднішньому етапі вбачає в утвердженні європейських цінностей і стандартів у політиці, економіці, соціальній сфері. У цьому - запорука суспільної стабільності та сталого розвитку нашої держави.

Література

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР (зі змінами й доповненнями) / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.

2. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами : міжнародний документ від 14 червня 1994 р. (втратив чинність). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012#Text.

3. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : міжнародний документ від 27 червня 2014 р. (ратифікований Законом № 1678-VII від 16 вересня 2014 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.

4. Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу : Указ Президента України від 11 червня 1998 р. № 615/98 (втратив чинність) / Президент України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/615/98#Text>.

5. Сорон Ж.-Л. Курс з європейських інституцій: європейська головоломка : підручник. Київ : ІМВ, 2021. 444 с.

6. Стадник О. Мотиваційні засади арктичної політики ЄС. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2010. Вип. 90. Ч. 1. С. 44-46.

7. Халаджи В. Європейська політика сусідства - причини її появи, еволюція та подальші перспективи розвитку. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2011. Вип. 51. С. 655-659.

8. European Community Law Selected Documents (Including European Union Materials) 1998 Edition / G. Bermann, R. Goebel, W. Davey, E. Fox. Saint Paul, 1997.

9. Proceeding of the Court of Justice and the Court of the First Instance of the European Communities. Luxembourg, 1996-1999.

10. An official website of the European Union. URL: https://european-union.europa.eu/index_en.

Маложон О. І.,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного, міжнародного
права та публічно-правових дисциплін
Київського університету інтелектуальної
власності та права

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СТОВП СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ЯК ОРІЄНТИР СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ВЕКТОРА РОЗВИТКУ

Орловська І. Г.

Метою статті є дослідження Європейського стовпа соціальних прав як орієнтира соціальної політики України в умовах європейського вектора розвитку. Адже відносини України і Європейського Союзу будуються не лише у форматі Європейської політики сусідства ЄС. 23 червня 2022 року лідери Євросоюзу ухвалили рішення про надання Україні статусу кандидата на вступ до ЄС. Це рішення стало результатом багаторічного європейського вектора розвитку, бо Україна офіційно задекларувала намір вступити в ЄС ще в 90-х роках. У статті проаналізовано причини прийняття Європейського стовпа соціальних прав та надано його коротку характеристику.

Особлива увага надавалася принципам: активної підтримки зайнятості, в тому числі молодих людей, безробітних; сприяння захищеній та адаптивній зайнятості; підтримка інклюзії людей з інвалідністю. Крім цього, відзначалося, що кожен принцип ЄССП реалізується поступово шляхом конкретних дій, зокрема, щодо перегляду чи прийняття нових директив.

Зауважено, що успішна реалізація принципів ЄССП залежить від країн-членів ЄС, країн, що бажають вступити до ЄС, шляхом спільних зусиль інституцій ЄС, національних, регіональних та місцевих органів влади, соціальних партнерів та громадянського суспільства.

Обґрунтовано, що ЄССП і документи, прийняті на його реалізацію, повинні стати орієнтиром і для України як для країни-кандидата в члени ЄС. Ключем для забезпечення стійкого росту, як показує досвід високорозвинених країн, є соціальний діалог і колективні переговори, рівний і загальний доступ до соціальних прав і соціального захисту.

Автор статті вважає, що принципи європейського суспільства мають стати свого роду «дороговказом» для державної соціальної політики та одночасно «бар'єром» від поспішних, необґрунтованих, політично зумовлених кроків держави у сфері соціальної, економічної та трудової політики. Досягти цього можна шляхом подальшої справедливої інтеграції та наближення стандартів з Європейським Союзом, впровадження європейської соціальної моделі в Україні.

Ключові слова: громадянське суспільство, Європейський Союз, Європейський стовп соціальних прав, принцип, соціальна політика, соціальна справедливість, соціальний вимір права, соціальні права, сталий розвиток.

Orlovska I. H. The European pillar of social rights as a guideline for the social policy of Ukraine in the conditions of the European vector of development

The purpose of the article is to study the European pillar of social rights as a reference point for the social policy of Ukraine in the conditions of the European vector of development. After all, relations between Ukraine and the European Union are built not only in the format of the European Neighborhood Policy of the EU. On June 23, 2022, the leaders of the European Union decided to grant Ukraine the status of a candidate for EU membership. This decision was the result of a long-term European vector of development, because Ukraine officially declared its intention to join the EU back in the 90s. The article analyzes the reasons for the adoption of the European Pillar of Social Rights and its brief description.

Special attention was paid to the principles of: active support of employment, including young people, the unemployed; promotion of secure and adaptive employment; support for the inclusion of people with disabilities. In addition, it was noted that each principle of the ECHR is implemented gradually through specific actions, in particular, regarding the revision or adoption of new directives.

It was noted that the successful implementation of the EUSR principles depends on EU member states, countries wishing to join the EU, through the joint efforts of EU institutions, national, regional and local authorities, social partners and civil society.

It is well-founded that the ECSC and the documents adopted for its implementation should become a reference point for Ukraine, as a candidate country for EU membership. The key to ensuring sustainable growth, as the experience of highly developed countries shows, is social dialogue and collective bargaining, equal and universal access to social rights and social protection.

The author of the article believes that the principles of European society should become a kind of "guidepost" for state social policy and at the same time a "barrier"

against hasty, unfounded, politically determined steps of the state in the sphere of social, economic and labor policy. This can be achieved through further fair integration and approximation of standards with the European Union, implementation of the European social model in Ukraine.

Key words: *civil society, European Union, European Pillar of Social Rights, principle, social policy, social justice, social dimension of law, social rights, sustainable development.*

Постановка проблеми та її актуальність.

23 червня п.р. лідери 27 країн-членів ЄС ухвалили рішення про надання Україні статусу кандидата на членство в ЄС. Ця подія офіційно дала початок процесу набуття Україною членства в ЄС, який вимагає всеосяжної трансформації всіх сфер життя з метою реалізації у законодавстві та на практиці принципів та правил Європейського Союзу, спрямованих на захист та зростання добробуту кожного громадянина. Україна, як і всі інші кандидати, має прийняти все різноманіття законів та стандартів ЄС, яке називають *acquis communautaire*. Насамперед це стосується соціального виміру законодавства ЄС, адже його реалізація може стати наріжним каменем процесу інтеграції в ЄС, породжуючи в громадян почуття приналежності до суспільства, де всі однаковою мірою захищені та мають рівні можливості незалежно від їхнього статусу, національності, статі, віку та походження.

Прихильність соціальному виміру ЄС закріплена у Договорі про Європейський Союз [1], Договорі про функціонування Європейського Союзу [2] та в Хартії основних прав Європейського Союзу [3], які мають обов'язковий характер.

Зокрема, Договір про Європейський Союз установив, що Союз засновано на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та поваги до прав людини, зокрема осіб, що належать до меншин. Ці цінності є спільними для всіх держав-членів у суспільстві, де панує плюралізм, недискримінація, толерантність, правосуддя, солідарність та рівність жінок і чоловіків (стаття 2). Союз функціонує заради сталого розвитку Європи, що ґрунтується на збалансованому економічному зростанні та ціновій стабільності, конкурентоспроможній соціальній ринковій економіці, спрямованій на цілковиту зайнятість та соціальний прогрес, та високому рівні захисту і дедалі кращому стані довкілля, а сам Союз має боротися із соціальним виключенням та дискримінацією та сприяти соціальній справедливості та соціальному захисту (стаття 3) [1].

Статтею 9 Договору про функціонування Європейського Союзу визначено, що, формуючи та реалізуючи свою політику та дії, Євросоюз має брати до уваги вимоги, пов'язані зі сприянням високому рівню зайнятості, гарантіями належного соціального захисту, боротьбою проти соціального виключання та високим рівнем освіти, навчання та захисту здоров'я людей [2].

Хартія основних прав Європейського Союзу, проголошена 7 грудня 2000 року, захищає і просуває низку фундаментальних принципів, які мають велике значення для європейської соціальної моделі, зокрема права працівників на інформацію та консультації, право на страйк, права на соціальне забезпечення, охорону здоров'я та інші соціальні права і гарантії громадян [3].

Крім того, актуальність цього питання також підтверджується Постановою Верховної Ради України від 29.07.2022 № 2483-IX «Про деякі заходи щодо виконання зобов'язань України у сфері європейської інтеграції». Якою встановлено, що адаптація законодавства України до положень права Європейського Союзу (*acquis ЄС*), забезпечення відповідності актів Верховної Ради України зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції, праву Європейського Союзу (*acquis ЄС*) є одним з головних завдань Верховної Ради України, що реалізується спільно з Кабінетом Міністрів України, який є основним суб'єктом ініціювання відповідних законопроектів, шляхом забезпечення узгодження підготовки, включення до порядку денного Верховної Ради України, розгляду та остаточного прийняття законопроектів, спрямованих на адаптацію законодавства України до положень права Європейського Союзу (*acquis ЄС*), виконання міжнародно-правових зобов'язань України у сфері європейської інтеграції [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До аналізу європейської соціальної політики зверталось чимало вчених та науковців. Наприклад, В. Олещенко проаналізувала основні етапи запровадження Європейського стовпа соціальних прав з метою структуризації механізмів змін соціальної політики Європейського Союзу. Наведено статистичні дані перших результатів упровадження принципів Європейського стовпа соціальних прав (далі - ЄССП) із дати його проголошення 2017 р. та проаналізовано перші зміни соціальної політики ЄС [5]; Д. Сай, досліджуючи Лісабонську угоду, зазначив, що хоча «Європейський стовп соціальних прав» не є юридично обов'язковим для запровадження або виконання, завдяки йому можлива активізація діяльності, у тому числі і на законодавчому

рівні, у напрямі розробки та реалізації соціальних прав у країнах-членах ЄС [6]; О. Рим, досліджуючи правові аспекти реалізації Європейським Союзом політики у сфері зайнятості, зазначив, що ЄССП надав нового імпульсу у боротьбі за повну зайнятість для покращення умов праці, соціального захисту та справедливої мобільності [7] тощо.

Мета дослідження - привернути увагу науковців та всіх бажаючих до дослідження Європейського стовпа соціальних прав як орієнтира соціальної політики України в умовах європейського вектора розвитку.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи соціальний вимір правової системи, Н. Оніщенко та Н. Пархоменко зазначили, що демократична, правова та соціальна держава існує у органічній єдності. Саме соціальна держава визнає людину найвищою соціальною цінністю, розподіляє економічні блага відповідно до принципу соціальної справедливості тощо [8, с. 8-9]. Ось чому соціальний вимір правової системи охоплює сукупність соціальних прав, хоча й різною мірою, визначений у конституціях практично всіх європейських країн.

Загальний принцип розвитку європейського суспільства полягає у забезпеченні концепції сталого розвитку [9] як необхідності встановлення балансу між задоволенням сучасних потреб людства і захистом інтересів майбутніх поколінь, включаючи їхню потребу в безпечному і здоровому довкіллі. Ось чому важливо реалізовувати соціальне благополуччя всіх громадян. На думку В. Огнева та І. Чухно, соціальне благополуччя варто розглядати як найвищу соціальну цінність, соціальний ідеал, сферу соціальної оптимальності, з якою пов'язані життєво важливі інтереси людства. Прагнення до досягнення соціального благополуччя в усі часи було стійкою мотивацією активності соціальних суб'єктів. Сучасне розуміння сутності і змісту соціального благополуччя пов'язується з перебуванням у межах цивілізації, максимально ефективним використанням її благ, оптимальним здійсненням життєдіяльності в умовах високих темпів розвитку постіндустріальної, інформаційно-освітньої епохи [10, с. 9].

Соціальна політика фактично є драйвером інклюзивного економічного розвитку, підтримує внутрішній попит, створення якісних робочих місць. Послідовно, виходячи з національної сфери повноважень і спільних цінностей, у Європейському Союзі було сформовано соціальну модель, засновану на рівному ставленні та солідарності, яка сприяє підвищенню умов життя та праці, поліпшенню освіти та навчання, охорони

здоров'я, доступу до суспільних послуг для всіх громадян, а також захисту від основних життєвих ризиків.

Однак соціальний розвиток довгий час підпорядковувався економічному прогресу. Економічні свободи мали пріоритет над соціальними правами. Водночас ринки праці та суспільства швидко розвивалися, з'являлися нові можливості та нові виклики, пов'язані з глобалізацією, цифровою революцією, зміною моделей роботи, а також соціальними та демографічними змінами. Практично в усіх державах-членах ЄС, хоча й різною мірою, гостро постали такі виклики, як значна нерівність, довгострокове та молодіжне безробіття або солідарність між поколіннями. Їхнім результатом стала криза європейського проєкту, кульмінацією якої став вихід Великобританії з ЄС та посилення позицій правих партій у багатьох країнах ЄС.

Постала необхідність перезапуску європейської соціальної моделі. З огляду на потребу зміцнення соціальних прав та забезпечення позитивного впливу на життя людей у коротко- та середньостроковій перспективі, Європейський Парламент закликав до прийняття амбітного Європейського стовпа соціальних прав, щоб уможливити подальшу розбудову соціальної Європи у XXI столітті. На необхідності пріоритетного розв'язання проблем соціально-економічної незахищеності та створення кращого економічного майбутнього, гарантування кращих можливостей для молоді наголошували й лідери 27 держав-членів у рамках Римського порядку денного. Їхнє зобов'язання на шляху до більш соціальної Європи ґрунтується на принципах сталого зростання та сприяння економічному та соціальному прогресу, а також згуртованості та конвергенції у разі збереження цілісності внутрішнього ринку з урахуванням різноманітності національних систем та ключової ролі соціальних партнерів.

Після тривалих багаторічних дискусій за участю європейських соціальних партнерів 17 листопада 2017 році на Соціальному саміті в Гетеборзі Європейський Парламент, Рада та Комісія проголосили Європейський стовп соціальних прав. У ньому викладено 20 ключових принципів, які є договороказом, що ведуть до сильної соціальної Європи, яка є справедливою, інклюзивною та повною можливостей у XXI столітті [11].

Зміни до більш екологічного, справедливого та інклюзивного майбутнього призведуть до короткострокових витрат і проблем. Ось чому так важливо супроводжувати зміни та допомагати гро-

мадам та окремим людям адаптуватися до нового світу. Це вимагає пильної уваги до соціальних питань. Європейський стовп соціальних прав має бути імплементований на рівні ЄС та держав-членів з належним урахуванням відповідних повноважень [12].

Мета прийняття ЄССП полягає у встановленні орієнтиру для досягнення ефективної зайнятості та соціальних результатів у разі реагування на поточні та майбутні виклики, які безпосередньо спрямовані на задоволення основних потреб людей, а також на забезпечення кращої реалізації соціальних прав.

ЄССП складається із трьох розділів «Рівні можливості та доступ на ринок праці», «Справедливі умови праці», «Соціальний захист та інклюзія», які об'єднують базові 20 принципів.

Перший розділ «Рівні можливості та доступ на ринок праці» включає такі принципи та права, як: право на якісну освіту та навчання протягом усього життя, які дають уміння і навички, що дозволяють брати повноцінну участь у житті суспільства і здійснювати успішні переходи на ринку праці; рівність ставлення та можливостей жінок та чоловіків у всіх сферах, включаючи ринок праці, в тому числі рівну винагороду за працю однакової цінності; рівне ставлення та рівні можливості всіх громадян, незалежно від походження, статі, переконань, інвалідності, віку чи сексуальної орієнтації в питаннях зайнятості, освіти, доступу до товарів та послуг; активна підтримка зайнятості, в тому числі молодих людей, безробітних [11].

Зокрема, відповідно до останнього, четвертого, принципу кожен має право на своєчасну допомогу з урахуванням його потреб з метою покращення перспектив працевлаштування чи самозайнятості. Така допомога включає підтримку в пошуку роботи, навчанні чи перекваліфікації. ЄССП закріплює право кожної людини на перенесення своїх прав на соціальний захист і професійну підготовку у разі зміни професії. Крім цього, молоді люди мають право на продовження освіти, навчання, стажування або пропозицію робочого місця, що відповідає їхній кваліфікації, протягом 4 місяців з моменту втрати роботи або закінчення навчання. Відповідно до цього принципу ЄССП безробітні мають право на персоналізовану, тривалу та послідовну підтримку. Ті, хто є безробітними тривалий час, мають право на поглиблену індивідуальну оцінку не пізніше, ніж через 18 місяців безробіття.

За даними звіту Європейської Комісії «Спільний звіт про зайнятість за 2022 рік», рівень без-

робіття серед молоді в 3-му кварталі 2021 року становив 15,9%, тобто 4,7 мільйона молоді, яка не працює, не навчається і не набуває професійних навичок. Рівень участі дорослих у навчанні серед низькокваліфікованих фахівців та мігрантів залишається нижчим за середній. Розширення участі дорослого населення в навчанні потребує застосування комплексного підходу, що дозволяє послідовно усувати різні бар'єри, зокрема за допомогою аналізу та прогнозування навичок у партнерстві з відповідними зацікавленими сторонами. Це передбачає поєднання фінансової підтримки для покриття прямих витрат, таких як право на індивідуальне навчання, з оплачуваною відпусткою на навчання та послугами з профорієнтації, а також огляд можливостей навчання з гарантією якості та інформація про підтвердження та сертифікацію кваліфікації [13].

З метою реалізації принципу «Активна підтримка зайнятості» Єврокомісія вже виступила з низкою ініціатив: пакет підтримки зайнятості молоді, що включає комунікацію «Підтримка зайнятості молоді - міст до робочих місць для наступного покоління» [14], проєкт Рекомендації «Міст до праці», яка посилює Молодіжну гарантію, проєкт Рекомендації щодо професійно-технічної освіти та навчання, а також План дій щодо розвитку соціальної економіки та створення нових робочих місць, програму Ефективної активної підтримки зайнятості (EASE) [11].

Другий розділ ЄССП «Справедливі умови праці» передбачає: сприяння захищеній та адаптивній зайнятості; право на справедливу оплату праці, яка дозволяє забезпечити гідний рівень життя; адекватний рівень мінімальної зарплати, який дозволяє задовольнити потреби працівника та членів його сім'ї; прозорий та передбачуваний механізм встановлення заробітної плати; право на інформування працівників у письмовому вигляді на початку відносин зайнятості про всі їхні права та обов'язки, які впливають з цих відносин; право на захист у разі звільнення, що включає право на інформування про причини звільнення та достатній період повідомлення, право на доступ до ефективної та неупередженої системи вирішення спорів та на адекватну компенсацію у разі безпідставного звільнення; проведення консультацій із соціальними партнерами щодо розробки та реалізації соціально-економічної політики та політики у сфері зайнятості; сприяння колективним переговорам та укладанню колективних договорів; створення умов для забезпечення балансу між роботою та життям, зокрема право на гнучкий робочий графік, доступ до послуг

догляду, надання спеціальних відпусток для виконання зобов'язань з догляду; право працівників на захист їхнього здоров'я та безпеки на роботі, на робоче середовище, пристосоване до їхніх потреб, яке дозволяє продовжити їхню участь на ринку праці; право на захист персональних даних у контексті зайнятості [11].

Зокрема, з метою сприяння захищеній та адаптивній зайнятості (принцип 5) ЄССП проголошує, що незалежно від виду та тривалості трудових відносин працівники мають право на справедливе і рівне ставлення стосовно умов праці, доступу до соціального захисту та професійного навчання. Європейський стовп соціальних прав заохочує перехід до безстрокових форм зайнятості. Необхідно забезпечити гнучкість роботодавців для швидкої адаптації до змін економічної кон'юнктури через законодавство про працю та колективні угоди та договори. ЄССП закликає заохочувати інноваційні форми організації праці, які забезпечують якісні умови праці, підприємництво та самозайнятість, професійну мобільність.

Водночас трудових відносин, які ведуть до нестабільних, незахищених умов праці, слід уникати, у тому числі шляхом заборони зловживання нетиповими контрактами. Будь-який випробувальний термін має бути обмежений розумними часовими рамками. Відповідні дії щодо реалізації цього принципу включають ініціативу щодо поліпшення умов праці на платформах, а також Директиву про прозорі та передбачувані умови праці в Європейському Союзі, ухвалену у червні 2019 року [15].

Третій розділ ЄССП «Соціальний захист та інклюзія» закріплює такі права, як: право дітей на доступну та якісну дошкільну освіту та догляд; право працівників та самозайнятих на адекватний соціальний захист; право безробітних на адекватну підтримку з боку державної служби зайнятості для (ре)інтеграції на ринку праці та адекватну допомогу по безробіттю; право на достатній мінімальний дохід, який забезпечує гідне життя на всіх етапах життя; право працівників та самозайнятих на пенсію, яка відповідає їхньому внеску та забезпечує достатній дохід для життя в гідності; право на своєчасний доступ до якісної та ефективно профілактичної і лікувальної медичної допомоги; підтримка інклюзії людей з інвалідністю; право на доступні послуги довгострокового догляду належної якості; доступ до соціального житла для тих, хто цього потребує, забезпечення належного притулку та послуг бездомним особам; право на доступ до основних послуг належної якості, включаючи водопостачання, каналізацію,

енергію, транспорт, фінансові послуги та цифрові комунікації [11].

Принцип 17 щодо інклюзії людей з інвалідністю та їхнє право на підтримку доходу, який забезпечує гідний рівень життя, доступ до послуг, які дозволяють їм брати участь на ринку праці та в житті суспільства, а також на робоче середовище, адаптоване до їхніх потреб. Впроваджуючи цей принцип, Єврокомісія прийняла Стратегію з прав осіб з інвалідністю на 2021-2030 роки [16], Європейський акт про доступність: Директиву про вимоги щодо доступності до продуктів та послуг [17], що сприяє розбудові Союзу рівності загалом.

Вважаємо, що досягненням останнього часу щодо розбудови європейської соціальної моделі стало прийняття ЄССП, який першочергово повторював та доповнював наявні соціальні положення ЄС, однак реалізовувався через перегляд та прийняття нових директив.

Безумовно, необхідно зробити ще чимало для того, щоб 20 принципів ЄССП внесли очікуваний вклад у побудову справедливих та ефективно функціонуючих ринків праці в країнах-членах ЄС, а також у тих країнах, що бажають вступити до ЄС, шляхом спільних зусиль інституцій ЄС, національних, регіональних та місцевих органів влади, соціальних партнерів та громадянського суспільства.

У Плані дій з реалізації Європейського стовпа соціальних прав (далі - План дій), проголошеному 4 березня 2021 року та підтверженому на Соціальному саміті ЄС у Порто в травні 2021 року, визначено низку заходів на рівні ЄС, які Комісія зобов'язується здійснити протягом поточного мандату (до кінця 2024 року), спираючись на численні дії, вже здійснені з моменту проголошення ЄССП. Серед реалізованих на сьогодні заходів: перегляд промислової стратегії Європи, план дій ЄС щодо соціальної економіки, директива про умови праці працівників платформ, пропозиція щодо регулювання штучного інтелекту, стратегічні рамки охорони праці 2021-2027 тощо [18].

У Плані дій також встановлено три конкретні цілі у сферах: зайнятості, професійної підготовки та соціального захисту, які ЄС має досягти до 2030 року. Окрім реалізації ЄССП, ці цілі сприятимуть і виконанню Порядку денного сталого розвитку ООН [9]. Хоча більшість інструментів для досягнення встановлених цільових показників є компетенцією держав-членів, цілі ЄС відображають спільні амбіції до 2030 року, важливим внеском в яких стане реалізація Плану дій.

ЄССП і документи, прийняті на його реалізацію, повинні стати орієнтиром і для України як для

країни-кандидата в члени ЄС. Ключем для забезпечення стійкого росту, як показує досвід високорозвинених країн, є соціальний діалог і колективні переговори, рівний і загальний доступ до соціальних прав і соціального захисту.

Останні законодавчі ініціативи в Україні йдуть у розріз з ЄССП та інтеграцією в європейський соціальний *acquis communautaire*. Значна частина прийнятих останнім часом законів та зареєстрованих у Верховній Раді України законопроектів потребує доопрацювання та внесення суттєвих змін з метою приведення у відповідність до ЄССП. Прагнення провести лібералізацію трудових відносин і зробити основною формою їх регулювання індивідуальні трудові договори не корелюється з принципами ЄССП - переходом до безстрокових форм зайнятості, забезпеченням необхідної гнучкості роботодавців через колективні договори, уникненням трудових відносин, які ведуть до нестабільних, незахищених умов праці, заборонаю зловживання нетиповими контрактами тощо.

Висновок. Таким чином, підсумовуючи вищевикладене, держава повинна намагатись створити умови, за яких загальнодемократичні цінності (влада діє в інтересах більшості населення) зможуть співіснувати із соціальними стандартами. При цьому принципи європейського суспільства мають стати свого роду «дороговказом» для державної соціальної політики та одночасно «бар'єром» від поспішних, необґрунтованих, політично зумовлених кроків держави у сфері соціальної, економічної та трудової політики.

Ефективне впровадження ЄССП зараз є більш важливим, адже громадяни України заслуговують на високий рівень життя та соціальних стандартів, на повагу до їхніх прав як людини та працівника. Досягти цього можна шляхом подальшої справедливої інтеграції та наближення стандартів з Європейським Союзом, впровадження європейської соціальної моделі в Україні.

Література

1. Договір про Європейський Союз 1992 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text.

2. Договір про функціонування Європейського Союзу 1957 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text.

3. Хартія основних прав Європейського Союзу 2000 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text.

4. Про деякі заходи щодо виконання зобов'язань України у сфері європейської інтеграції : Постанова

Верховної Ради України від 29.07.2022 № 2483-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2483-20#Text>.

5. Олещенко В. Новітня політика Європейського Союзу у сфері соціальних прав. *Збірник наукових праць НАДУ*. Випуск 1. 2020. С. 58-64. URL: <https://scholar.archive.org/work/rylnuwiivcpto2sz6irkx6yja/access/wayback/http://zbirnyk-nadu.academy.gov.ua/article/download/209004/209151>.

6. Сай Д.В. Лісабонська угода: нові можливості для соціального розвитку. *Лісабонський договір - 10 років після набуття чинності. Що змінилося у функціонуванні ЄС?* : науково-практична конференція. Тези доповідей. Миколаїв, 2 грудня 2019 р. ЧНУ ім. Петра Могили. Миколаїв, 2019. 464 с. URL: <https://cutt.ly/61iZTgA>.

7. Рим О.М. Правові аспекти реалізації Європейським Союзом політики у сфері зайнятості. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2019 № 37. С. 154-158. URL: <http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc37/juspradenc37.pdf#page=154>.

8. Оніщенко Н.М. Соціальний вимір правової системи: реалії та перспективи : монографія / Н.М. Оніщенко, Н.М. Пархоменко; відп. ред. Ю.С. Шемшученко. Київ : Видавництво «Юридична думка», 2011. 176 с.

9. Офіційний сайт ООН. URL: <https://ukraine.un.org/uk/sdgs>.

10. Соціальне благополуччя та інтегральні індекси його оцінки : методична розробка для викладачів до проведення практичного заняття студентів спеціальностей 222 «Медицина», 228 «Педіатрія» з дисципліни «Соціальна медицина, громадське здоров'я» (Громадське здоров'я) / упоряд.: В.А. Огнев, І.А. Чухно. Харків : ХНМУ, 2020. 20 с.

11. Офіційний сайт Європейського Союзу. Європейський стовп соціальних прав. URL: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/economy-works-people/jobs-growth-and-investment/european-pillar-social-rights_en.

12. Новий стратегічний порядок денний ЄС на 2019-2024 роки. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/39914/a-new-strategic-agenda-2019-2024.pdf>.

13. Спільний звіт про зайнятість за 2022 рік. URL: <https://cutt.ly/k1dW55u>.

14. Комунікація «Підтримка зайнятості молоді - міст до робочих місць для наступного покоління». Проєкт Рекомендації щодо професійно-технічної освіти та навчання. URL: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/economy-works-people/youth-employment-support_en.

15. Директива (ЄС) 2019/1152 про прозорі та передбачувані умови праці в Європейському Союзі. URL: <https://cutt.ly/t1dUBwg>.

16. Стратегія з прав осіб з інвалідністю на 2021-2030 роки. URL: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=en&catId=1137&furtherNews=yes&newsId=9938>.

17. Директива (ЄС) 2019/882 Європейського Парламенту та Ради від 17 квітня 2019 року про вимоги до доступності продуктів та послуг. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32019L0882>.

18. План дій з реалізації Європейського стовпа соціальних прав на 2021- 2030 роки. URL: <https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/>

economy-works-people/jobs-growth-and-investment/european-pillar-social-rights/european-pillar-social-rights-action-plan_en.

*Орловська І. Г.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри галузевого права
та загальноправових дисциплін
Інституту права та суспільних відносин
Відкритого міжнародного університету розвитку
людини «Україна»*

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ: ЄВРОПЕЙСЬКІ РЕАЛІЇ ТА УКРАЇНСЬКІ ПЕРСПЕКТИВИ

Компанець Є. М., Лебідь С. А.

У статті досліджено можливість закріплення в Кримінальному кодексі України відповідальності юридичних осіб за порушення прав інтелектуальної власності та особливості доказування обставин, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру. Проаналізовано перелік злочинів, за якими за дії уповноваженої особи до юридичної особи можуть бути застосовані заходи кримінально-правового характеру. Відзначено, що чинна редакція Кримінального кодексу України не надає можливості застосовувати до юридичних осіб заходи кримінально-правового характеру за порушення прав інтелектуальної власності і це не відповідає прогресивному підходу Європейського Союзу, Сполучених Штатів Америки та інших країн. На основі норм Кримінального кодексу України і узагальнюючих понять, які визначають службову особу, та за результатами аналізу обвинувальних вироків з Єдиного державного реєстру судових рішень доведено, що службові особи юридичних осіб вчиняють різні порушення прав інтелектуальної власності. На прикладах іноземних та вітчизняних справ показано значні втрати правовласника, держави, іноді працівників юридичної особи, незалежно від обраного об'єкта (інтелектуальної власності) посягання. Виходячи з особливостей предмету доказування злочинів у сфері інтелектуальної власності, виділено та проаналізовано дев'ять фактів і обставин, які підлягають доказуванню для обґрунтованого і законного застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру. Наведено практичну ситуацію, у якій детальне встановлення, перевірка та доказування обставини «в інтересах юридичної особи» відіграє вирішальну роль для прийняття рішення щодо наявності сукупності підстав для застосування заходів кримінально-правового характеру. Досліджено широкий спектр джерел та засобів доказування в злочинах даної категорії. Запропоновано внести зміни до Кримінального кодексу України для забезпечення відповідальності юридичних осіб за порушення прав інтелектуальної власності.

Ключові слова: юридична особа, кримінальна відповідальність, інтелектуальна власність, особливості доказування.

Kompanets Ye. M., Lebid S. A. Criminal liability of legal entities for infringement of intellectual property rights: European realities and Ukrainian prospects

The article examines the possibility of enshrining in the Criminal Code of Ukraine the liability of legal entities for infringement of intellectual property rights and the peculiarities of proof of the circumstances that are the basis for applying criminal law measures to legal entities. The list of crimes for which criminal law measures may be applied to a legal entity due to the actions of an authorized person has been analyzed. It has been noted that the current version of the Criminal Code of Ukraine does not provide the opportunity to apply criminal law measures to legal entities for infringement of intellectual property rights and this does not correspond to the progressive approach of the European Union, the United States of America and other countries. Based on the norms of the Criminal Code of Ukraine and generalizing concepts that define an official, and based on the results of the analysis of convictions from the Unified State Register of Court Decisions, it has been proven that officials of legal entities commit various infringements of intellectual property rights. The examples of foreign and domestic cases have shown significant losses of a right holder, the state, and sometimes employees of a legal entity, regardless of the chosen object (intellectual property) of infringement. Based on the peculiarities of the subject of proof of crimes in the field of intellectual property, nine facts and circumstances that are subject to proof for the justified and legal applying criminal law measures to legal entities have been identified and analyzed. A practical situation has been presented in which detailed establishing, verification and proof of the circumstance "in the interests of a legal entity" plays a decisive role in making a decision regarding the existence of a set of grounds for applying criminal law measures. The wide range of sources and means of proof in crimes of this category has been studied. It has been proposed to amend the Criminal Code of Ukraine to ensure the liability of legal entities for infringement of intellectual property rights.

Key words: legal entity, criminal liability, intellectual property, peculiarities of proof.

Постановка проблеми. Тривалий час міжнародна спільнота бореться з важкими проявами злочинності – корупцією, легалізацією незаконних доходів, тероризмом і його фінансуванням. Україна є учасником низки Конвенції, зокрема, про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, про боротьбу з корупцією, про боротьбу з фінансуванням тероризму, проти транснаціональної організованої злочинності, про запобігання тероризму. З підписанням Угоди про асоціацію з ЄС Україна взяла на себе зобов'язання співпрацювати з ЄС у сфері боротьби з вищезазначеними злочинами.

Через високу цінність прав інтелектуальної власності порушення цих прав є особливо прибутковою злочинною діяльністю з невисоким рівнем ризику з точки зору ймовірності виявлення та покарання. Звіти Інтерполу, Європолу, Відомства з інтелектуальної власності ЄС підтверджують, що злочинні групи активно залучені до підробки та піратства, а злочини про порушення прав інтелектуальної власності (далі – ППІВ) часто поєднуються з відмиванням грошей або фінансуванням тероризму [1, с. 5, 16; 2]. В 2014 р. Генеральна прокуратура України повідомляла про ліквідацію одного з каналів фінансування терористичної організації «ДНР» через припинення збуту контрафактних тютюнових виробів фабрики «Хамадей» (м. Донецьк), які реалізовувалися через низку комерційних структур [3]. В 2018 р. Інтерпол повідомив, що ісламські терористичні організації отримували кошти від підробки тютюнових виробів [1, с. 16]. Приклади показують, що роль юридичних осіб (далі – ЮО) в тяжких злочинах може бути значною. Стрімкий розвиток соціально-економічних відносин та підвищений вплив економічної складової частини зумовили необхідність додаткової кримінально-правової охорони суспільних відносин шляхом розширення кола відповідальних осіб і на ЮО. Актуальність цієї проблематики викликана необхідністю гармонізації українського законодавства у сфері захисту прав інтелектуальної власності до законодавства ЄС та США, а також початком функціонування в Україні нового правоохоронного органу – Бюро економічної безпеки України, на детективів якого покладено проведення досудового розслідування ППІВ (статті 229, 231, 232 КК України).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інститут кримінальної відповідальності ЮО є новим та маловивченим в Україні, а тому дослідники приділяють йому значну увагу. П.П. Андрушко, О.О. Михайлов, А.О. Кочнева, О.П. Провото-

ров, О.Ф. Пасека здійснювали розвідки в царині матеріального права, М.Є. Панько, Ю.М. Павлютін, О.В. Панченко, О.В. Пчеліна, А.В. Шевчишин досліджували процесуальні питання. Питання кримінальної відповідальності ЮО за порушення прав інтелектуальної власності підняті лише декількома вченими. О.С. Ярою до ведення до ККУ інституту відповідальності ЮО, а О.О. Михайловим в порівнянні з нормами іноземних держав. Постійне зростання загроз внаслідок ППІВ для економічної безпеки держави і споживачів актуалізує питання та диктує необхідність детального дослідження окресленої теми для посилення превенції, здійснення швидкого та ефективного розслідування злочинів, вчинених уповноваженими особами ЮО.

Мета статті – дослідити можливість закріплення у ККУ відповідальності ЮО за ППІВ та особливості доказування обставини, що є підставою для застосування до ЮО заходів кримінально-правового характеру.

Виклад основного матеріалу. Виходячи з мети дослідження, ми оминаємо серйозний науковий спір та етап доктринального формування позиції щодо кримінальної відповідальності ЮО. Водночас констатуємо, що 27.04.2014 р. набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України по виконанню Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб» № 314-VII, яким фактично було запроваджено кримінальну відповідальність ЮО. Цим Законом ККУ було доповнено розділом XIV¹ «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб» та внесено значні зміни до КПКУ.

Статтю 96-3 ККУ визначені підстави для застосування до ЮО заходів кримінально-правового характеру (далі – ЗКПХ):

1) вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах ЮО будь-якого із злочинів, передбачених ст. 209, 306, ч.ч. 1, 2 ст. 368-3, ч.ч. 1, 2 ст. 368-4, ст. 369, 369-2 ККУ;

2) незабезпечення виконання покладених на її уповноважену особу законом або установчими документами юридичної особи обов'язків щодо вжиття заходів із запобігання корупції, що призвело до вчинення будь-якого із злочинів, передбачених ст. 209, 306, ч.ч. 1, 2 ст. 368-3, ч.ч. 1, 2 ст. 368-4, ст. 369, 369-2 ККУ;

3) вчинення її уповноваженою особою від імені ЮО будь-якого із злочинів, передбачених ст. 258 - 258-2 ККУ;

4) вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах ЮО будь-якого із злочинів,

передбачених ст. 109, 110, 113, 114-2, 146, 147, ч. 2-4 ст. 159-1, ст. 160, 260, 262, 436, 437, 438, 442, 444, 447 ККУ;

5) вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах ЮО будь-якого із злочинів, передбачених ст. 255, 343, 345, 347, 348, 349, 376-379, 386 ККУ.

Відповідно до ч. 1 примітки до ст. 96-3 ККУ уповноваженими особами ЮО визначені: службові особи ЮО, а також інші особи, які відповідно до закону, установчих документів ЮО чи договору мають право діяти від імені ЮО. В ч. 2 примітки роз'яснено, що злочини зазначені в ч. 1-6 ст. 96-3 ККУ визнаються вчиненими в інтересах ЮО, якщо вони призвели до отримання нею неправомірної вигоди або створили умови для отримання такої вигоди.

З огляду на світові практики законодавець визначив види ЗКПХ: штраф, конфіскація майна, ліквідація (ч. 1 ст. 96-6 ККУ). В ч. 2 ст. 96-6 ККУ при застосуванні ЗКПХ встановлено обов'язок ЮО відшкодувати нанесені збитки та шкоду в повному обсязі, а також розмір отриманої неправомірної вигоди, яка отримана або могла бути отримана ЮО. В ст. 96-7 ККУ визначено 2 механізми нарахування штрафу:

1) виходячи з незаконно одержаної неправомірної вигоди – двократний розмір штрафу;

2) без одержання неправомірної вигоди, або її розмір неможливо обчислити. В цих випадках суд застосовує штраф у розмірах, зокрема: за нетяжкий злочин – від 10 до 20 тис. н.м.д.г., а за тяжкий злочин – від 20 до 75 тис. н.м.д.г.

Керуючись п. 2 ч. 1 ст. 91 КПКУ, вітчизняні дослідники підтримують позицію країн, які визначають кримінальну відповідальність ЮО як додаткову і пов'язують її з встановленням та притягненням до кримінальної відповідальності винної фізичної особи. А.О. Кочнєва вважає, що новела «є лише видимістю виконання вимог ЄС та черговим інструментом для усунення конкурентів» [4, с. 60].

Про важливість запровадженого правового інституту та необхідність доказування обставин для застосування до ЮО ЗКПХ свідчить віднесення цих обставин до загального предмету доказування (п. 7 ч. 1 ст. 91 КПКУ).

Чи можливе застосування ЗКПХ щодо ЮО у кримінальних провадженнях про ППІВ? Погляди науковців різні.

О.С. Яра говорить про «недоцільність кримінальної відповідальності ЮО...що зумовлюється існуючою і досить розвинутою системою заходів

некримінального впливу» [5, с. 322]. Протилежної думки дослідники зарубіжного досвіду С. Лук'яненко та О.О. Михайлов [6, с. 305; 7, с. 277]. Щодо позиції Ярої О.С. відмітимо, що вона розбіжна з вимогами міжнародних договорів, а стаття опублікована в 2013 р., тобто до введення до ККУ інституту ЗКПХ.

Водночас підкреслимо, що ППІВ (ст. 176, 177, 229, 231, 232 ККУ) не входить до переліку злочинів, визначених в ст. 96-3 ККУ, а тому застосування до ЮО ЗКПХ за ППІВ на даний час неможливе. Відтак обставини, що передбачені п. 7 ч. 1 ст. 91 КПКУ, у злочинах про ППІВ доказувати не вимагається.

Залишити можливість ЮО безкарно порушувати закон, отримувати незаконні доходи, легалізувати їх? Ні.

Науковці відмічають занадто вузьке коло злочинів, які увійшли до ст. 96-3 ККУ, що унеможливило застосування ЗКПХ до інших порушників-уповноважених осіб ЮО. Вважаємо це прогалиною і щодо злочинів про ППІВ зважаючи на таке.

У Кодексі США (англ. U.S.C.) за кримінальні ППІВ (§ 506a (1) (A-C), § 2318, § 2319 (A-D), § 2320) для ЮО, в порівнянні з фізичними особами, передбачені подвійні штрафи (500 тис. \$). За крадіжку комерційної таємниці на користь іноземної ЮО (§ 1831) штраф до 10 млн. \$ або виплата суми в 3 рази більшої за вартість викраденої таємниці. У справі про крадіжку комерційної таємниці компанії AMSC (USA, 2018) доведено втрату 1 млрд. \$ акціонерного капіталу та майже 700 робочих місць [8].

У Директиві (ЄС) № 2018/1673 Європейського Парламенту та Ради щодо кримінально-правової боротьби з відмиванням грошей [9] серед переліку злочинів, що використовуються для цілей директиви, вказані піратство та піратство продукції (пункт к, ч. 1 ст. 2). Порівняльний аналіз показав, що перелік злочинів у ст. 96-3 ККУ не відповідає положенням наведених актів і це не дозволяє в Україні застосовувати ЗКПХ до ЮО.

Продовжуючи дослідження щодо можливості та доцільності запровадження відповідальності ЮО за ППІВ, пропонуємо спочатку відповісти на питання кримінально-правового характеру: 1. Чи наявні в диспозиціях статей про ППІВ спецсуб'єкти, вказані в Примітці до ст. 96-3 ККУ? 2. Чи порушують ППІВ спецсуб'єкти? 3. Чи отримано внаслідок ППІВ незаконні доходи?

У відповіді на перше питання відзначимо, що однією з кваліфікуючих ознак складів злочинів, передбачених ч. 3 ст. 176, 177, 229 ККУ (тяжкі злочини), є вчинення дій службовою особою з використанням службового становища. У ст. 232 ККУ

спецсуб'єктом є особа, якій таємниця відома у зв'язку з професійною або службовою діяльністю.

Аналіз рішень з ЄДРСР дозволяє відповісти на друге питання. Так, спецсуб'єкти вчиняють ППІВ. За період з 01.01.2015 по 08.11.2022 винесено 94 вироків за ст. 176 ККУ і 50 вироків за ст. 229 ККУ. У більш ніж 13% вироків засуджені – службові особи ЮО. Наприклад, у справі № 278/1035/21 [10] інтернет-провайдер порушив ПІВ і отримав незаконний дохід. Засуджено директора, ЮО відповідальності не понесла. Більш того, вилучене комунікаційне обладнання повернуто ЮО. На підставі аналізу вироків можна виділити два способи взаємозв'язку злочинів про ППІВ з іншими злочинами: підтримка однієї злочинної діяльності іншою (наприклад, підробка документів для імпорту/продажу контрафактних товарів) або паралельні діяльності (виготовлення підакцизних товарів з незаконним використанням ПІВ).

Тут доречно згадати про детермінізм матеріального і процесуального, який влучно охарактеризували А.С. Александров та І.А. Александрова: «Процес – це спосіб виявлення актуального змісту тексту кримінального кодексу, він робить його реальним правом» [11, с. 10].

На нашу думку, надані відповіді показують можливість та доцільність закріплення в ККУ відповідальності ЮО за ППІВ шляхом включення ч. 3 ст.ст. 176, 177, 229, ст. 231, 232 ККУ до ст. 96-3 ККУ.

Якщо пристати на таку думку, необхідно перейти до дослідження процесуального аспекту – доказування обставини, що є підставою для застосування до ЮО ЗКПХ під час розслідування ППІВ.

На думку М.Є. Панько, модель кримінального провадження стосовно ЮО в КПКУ нероздільно пов'язана з провадженням щодо її уповноваженої особи [12, с. 120]. Думка відповідає нормі п. 2 ч. 4 ст. 374 КПКУ, де визначено, що рішення про застосування ЗКПХ щодо ЮО вирішується у вирокі [щодо фізичної особи]. Додамо, що на час впровадження інституту в ККУ практика була відсутня, що цілком логічно унеможливило визначення порядку доказування.

Задля дослідження передумов доказування, на нашу думку, потрібно розв'язати такі завдання: аналіз фактів і обставин, що підлягають доказуванню, та окреслення джерел доказів і засобів доказування.

Статті 96-3, 96-6, 96-7 ККУ містять 9 фактів і обставин, які підлягають доказуванню (відмітимо їх цифрами в дужках):

1. Вчинення [дій] (1) уповноваженою особою (2) від імені (3) та в її інтересах ЮО (4).

Відповідно до ч. 8 ст. 214 КПКУ відомості про ЮО, щодо якої можуть застосовуватися ЗКПХ, вносяться слідчим або прокурором до ЄРДР негайно після вручення особі повідомлення про підозру у вчиненні від імені та в інтересах такої ЮО [зипотетично ППІВ]. Провадження щодо ЮО здійснюється одночасно з кримінальним провадженням, у якому особі повідомлено про підозру. З наведеної норми випливає, що в межах розслідування злочину про ППІВ та до пред'явлення повідомлення про підозру слідчий вже має: зібрати докази винуватості особи – спецсуб'єкта (назвемо його основним злочинцем) і чіткий план доведення, що особа діяла від імені та в інтересах ЮО.

Термін «уповноважена особа» в п. 1 примітці до ст. 96-3 ККУ, на нашу думку, більш деталізований, ніж термін «службова особа» в ч. 3 ст. 18 ККУ. Узагальнено він означає особу, яка виконує організаційно-розпорядчі чи адміністративно-господарські функції посадової або іншої уповноваженої особи з певним об'ємом повноважень (представництво ЮО, прийняття рішень від імені ЮО та ін.). Джерелом доказів можуть бути документи: установчі, наказ по кадрам, посадова інструкція, трудовий договір, договір доручення тощо. Поняття «від імені» нормативно не закріплено, однак згадані документи можуть пов'язувати особу з ЮО. Збір документів здійснюється через їх отримання від уповноважених органів шляхом тимчасового доступу або під час обшуку.

Поняття «в інтересах ЮО» роз'яснено ч. 2 примітці до ст. 96-3 ККУ – якщо злочин призвів до отримання ЮО неправомірної вигоди або створив умови для її отримання. Джерелами доказів можуть бути організаційні документи (договір про надання послуг, абонентський договір тощо), фінансові документи (рахунок, митна декларація, накладна, акт приймання-передачі, оборотно-сальдова відомість тощо), покази свідків, протоколи НСРД, експертиза. Матеріали, сировина, заготовки, фальсифікована продукція, що можуть бути виявлені у виробничих або складських приміщеннях ЮО, – це умова для отримання неправомірної вигоди. Збір доказів здійснюється через отримання документів від уповноважених органів, установ, організацій, шляхом допиту свідків, НСРД, експертиз, через тимчасовий доступ або під час обшуку. Стосовно доказування обставини «в інтересах ЮО» необхідно бути надуманим. У практиці відомі випадки, коли директор ТОВ діяв від імені ТОВ, однак отримував платежі на власний картковий рахунок як ФОП, тобто діяв у власних інтересах.

2. Відшкодування нанесених збитків та шкоди (5), розмір неправомірної вигоди (6), яка отримана (7) або могла бути отримана ЮО (8).

У злочинах за ч. 3 ст. 176, 177, 229 ККУ збитки правласника є однією з кваліфікуючих ознак, а тому на час пред'явлення підозри по «основному злочину» слідчий, як правило, вже має висновок економічної експертизи щодо їх розміру. Розмір неправомірної вигоди, яка отримана або могла бути отримана у справах про ППІВ, – це ціна фальсифікованого товару/піратської продукції або вартість неправомірного контенту.

3. Гроші, цінності та інші речі, отримані ЮО внаслідок вчинення кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 98 КПКУ) (9).

Доказування даних обставин має здійснюватися шляхом перевірки широкого спектру документів (правовстановлюючі, реєстраційні, банківські тощо), які можуть підтверджувати отримання ЮО грошей, цінностей та інших речей за період інкримінованого порушнику злочину. Збір документів здійснюється через їх отримання з Державних реєстрів, від уповноважених органів, установ, організацій шляхом допиту свідків, НСРД, через тимчасовий доступ або під час обшуку.

Висновки. Проведене дослідження підтверджує доцільність закріплення в КК України відповідальності юридичних осіб за порушення прав інтелектуальної власності шляхом включення ч. 3 ст.ст. 176, 177, 229, ст. 231, 232 КК України до ст. 96-3 КК України. Специфіка доказування у кримінальному провадженні щодо юридичної особи переважно базується на перевірці та оцінці вже отриманих в межах основного провадження документів, однак потребує фокусування та заглиблення на окремих обставинах. Внесення змін до кримінального і кримінального процесуального кодексів України та практична імплементація норм щодо застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб за порушення прав інтелектуальної власності вплине на покращення криміногенної ситуації в цій сфері, посилить спроможності правоохоронних органів, забезпечить додаткові можливості для відшкодування збитків правласникам. Активне застосування інституту заходів кримінально-правового характеру також має стати стримуючим фактором проти порушення прав інтелектуальної власності.

Література

1. 2020 STATUS REPORT ON IPR INFRINGEMENT (EUIPO). URL: https://euipo.europa.eu/tunnel-web/secure/webdav/guest/document_library/

observatory/documents/reports/2020_Status_Report_on_IPR_infringement/2020_Status_Report_on_IPR_infringement_en.pdf.

2. IP CRIME THREAT ASSESSMENT 2022 (EUIPO, Europol). URL: https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/Report.%20Intellectual%20property%20crime%20threat%20assessment%202022_2.pdf.

3. Ліквідовано один з каналів фінансування терористичної організації «ДНР». URL: http://www.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_c=view&_t=rec&id=147300.

4. Кочнева А.О. Щодо кримінальної відповідальності юридичних осіб. *Репозитарій Національного авіаційного університету*. 2015. С. 57-60.

5. Яра О.С. Проблеми кримінальної відповідальності юридичних осіб за порушення прав на об'єкти інтелектуальної власності *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2013. Вип. 182. Ч. 1. С. 315-323.

6. Лук'яненко С. Зарубіжний досвід застосування кримінальної відповідальності до юридичних осіб. *Підприємництво, господарство і право*. № 11/2019. С. 302-306.

7. Михайлов О.О. Юридична особа як суб'єкт злочину: іноземний досвід та перспективи його застосування в Україні : дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. Київ, 2008. 190 с.

8. Chinese Company Sinovel Wind Group Convicted of Theft of Trade Secrets. URL: <https://www.justice.gov/usao-wdwi/pr/chinese-company-sinovel-wind-group-convicted-theft-trade-secrets>.

9. Директива (ЄС) № 2018/1673 Європейського Парламенту та Ради від 23.10.2018 р. щодо кримінально-правової боротьби з відмиванням грошей. URL: <https://data.europa.eu/eli/dir/2018/1673/oj>.

10. Вирок Житомирського районного суду від 13.05.21 р. у справі № 278/1035/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96882762>.

11. Александров А.С., Александрова И.А. Уголовный кодекс + Уголовный процесс = Уголовное право. Актуальные проблемы взаимосвязи уголовного права и уголовного процесса: сборник матер. научно-прак. конференции (Уфа, 31 октября 2016). 2016, 10 с.

12. Панько М.Є. Доказування обставин, які є підставою для застосування щодо юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру : дис...докт. філос. за спец. 081 «Право», Львів. 2021. 213 с.

13. Гладун О., Єрьоменко І. Доказування у провадженні про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2018. № 1(17). С. 44-53.

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

14. Загинеї З.А. Предикатний злочин уповноваженої особи як підстава застосування щодо юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2017. Вип. 5. С. 119-130.

15. Шевчишин А.В. Доказування обставин, передбачених п. 2 ч. 1 ст. 96-3 Кримінального кодексу України, які є підставою для застосування щодо юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2017. № 1/1. С. 134-139.

16. Панченко О. Предмет доказування в кримінальному провадженні щодо юридичних осіб. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 12/2017. С. 136-139.

17. Провоторов О.П. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб як інститут кримінального права України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2019. 196 с.

18. Панько М.Є. Методологічні засади дослідження доказування обставин, які є підставою для застосування щодо юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру. *Європейські перспективи*. 2020. № 2. С. 111-116.

Компанець Є. М.,
адвокат, аспірант
Науково-дослідного інституту інтелектуальної
власності НАПрН України
ORCID: 0000-0001-8162-1965

Лебідь С. А.,
радник директора
Бюро економічної безпеки України,
полковник

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ АРЕШТУ ТА КОНФІСКАЦІЇ МАЙНА В УКРАЇНІ В АСПЕКТІ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО АРЕШТУ, КОНФІСКАЦІЇ МАЙНА ТА УПРАВЛІННЯ АКТИВАМИ, ОДЕРЖАНИМИ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ У КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

Крикун В. В., Братель С. Г.

Вивчення форм, типів та моделей кримінального процесу в різних країнах та на різних історичних етапах має не лише абстрактно-теоретичне значення, але й, що дуже важливо на нашу думку, і практичне значення. Це дозволяє зрозуміти напрям розвитку кримінального процесу в тій чи іншій країні та усвідомити загальносвітові тенденції. Вказані знання є надзвичайно важливими в умовах реформування національного законодавства та його інтеграції в міжнародне співтовариство.

На даний час у світовому товаристві в тому числі і європейських країн існує тенденція щодо зближення змісту і форм багатьох нормативних положень кримінального процесуального права та їх гармонізації.

Останнім часом арешт і звернення доходів на користь держави, отриманих злочинним шляхом, посідає чільне місце у боротьбі з організованою злочинністю та іншими злочинами, що мають на меті одержання прибутку. Відомо, що організована злочинність є поширеним явищем для більшості держав усього світу, зокрема і для країн ЄС і України. В сучасних умовах цей деструктивний феномен створює серйозну небезпеку для суспільства, а також загрозу проникнення у всі сфери суспільних відносин. Взаємозв'язок між арештом і конфіскацією активів, отриманих унаслідок злочинного діяння, та зниженням рівня таких злочинів більш значний, ніж може видаватися на перший погляд. Цей взаємозв'язок підтверджується, коли традиційні інструменти боротьби з організованою злочинністю видаються не надто ефективними. Відстежуючи еволюцію законодавства, що регулює питання арешту та конфіскації активів, одержаних злочинним шляхом, можна зробити висновок, що Європейський Парламент і Рада ЄС доклали чималих зусиль для гармонізації законодавства у цій сфері. Взаємне визнання ордерів на арешт та ордерів на конфіскацію активів слід вважати передовими, оскільки вони спрямовані на покращення транскордонного співробітництва, надають відповідним компетентним органам ефективні інструменти для арешту та конфіскації активів, навіть

коли такі активи відміті чи приховані у іншій державі-членові ЄС.

Ключові слова: майно, арешт майна, конфіскація, директиви, Європейський Союз, управління активами, ордер, сертифікат.

Krykun V. V., Bratel S. H. Prospects for the development of the institution of seizure and confiscation of property in Ukraine in terms of trends in the development of legislation on seizure, confiscation of property and management of assets obtained through crime in the countries of the European Union

The study of forms, types and models of the criminal process in different countries and at different historical stages has not only abstract and theoretical significance, but also, which is very important in our opinion, practical significance. This makes it possible to understand the direction of the development of the criminal process in one or another country and to understand global trends. This knowledge is extremely important in terms of reforming national legislation and its integration into the international community.

Currently, in the world society, including European countries, there is a tendency to converge the content and forms of many normative provisions of criminal procedural law and their harmonization.

In recent decades, the seizure and transfer of proceeds to the benefit of the state, obtained through criminal means, has taken a prominent place in the fight against organized crime and other crimes aimed at obtaining profit. It is known that organized crime is a common phenomenon in most countries of the world, in particular, in EU member states and Ukraine. In modern conditions, this destructive phenomenon creates a serious danger for society, as well as a threat of penetration into all spheres of social relations. The relationship between the seizure and confiscation of assets obtained as a result of criminal

activity and the reduction of such crimes is more significant than it might appear at first glance. This relationship is confirmed when traditional tools to fight organized crime do not seem to be very effective. Tracking the evolution of legislation regulating the seizure and confiscation of criminally obtained assets, it can be concluded that the European Parliament and the Council of the EU have made considerable efforts to harmonize legislation in this area. The mutual recognition of arrest warrants and asset confiscation warrants should be considered advanced, as they aim to improve cross-border cooperation, provide relevant competent authorities with effective tools to seize and confiscate assets, even when such assets are laundered or hidden in another EU Member State.

Key words: *property, seizure of property, confiscation, directives, European Union, asset management, warrant, certificate.*

На сьогодні наша країна перебуває у найбільш складному становищі з часів проголошення її незалежності внаслідок агресивного повномасштабного російського вторгнення (так званої спеціальної визвольної операції). Ці події призвели не тільки до змін у соціальному, економічному, політичному становищі регіонів, але й до появи нових викликів та зміни акцентів. Особливої актуальності набуває в умовах сьогодення інститут арешту та конфіскації майна, функціонал яких має потенційні можливості щодо пошуку та виявленню активів країни агресорки, як на території України так і за її межами.

Європейське законодавство в сфері арешту та конфіскації майна дуже різноманітне, і в українській правовій науці дослідження кримінального процесуального законодавства ЄС має фрагментарний характер. У той же час варто зазначити, що вітчизняні науковці з кримінального процесу приділяли увагу аналізу проблематики європейських стандартів кримінального провадження. Серед таких необхідно зазначити І. В. Басисту, Р. І. Благуту, О. М. Броневицьку, І. В. Гловюк, О. М. Дроздова, О. В. Захарову, В. В. Зуєва, О. В. Капліну, Г. Р. Крет, С. О. Ковальчука, А. І. Кунтія, О. П. Кучинську, Л. М. Лобойка, Т. О. Лоскутова, В. В. Луцика, В. Т. Нора, О. М. Овчаренко, А. М. Орлеана, М. І. Пашковського, А. В. Підгородинську, М. А. Погорецького, Т. В. Садову, Х. Р. Слюсарчук, Г. К. Тетерятник, В. Г. Уварова, Т. І. Фулей, Р. М. Шехавцова, О. Г. Шило, М. Є. Шумила, В. М. Юрчишина.

Питанням провадження заходів примусу, зокрема арешту майна західних держав присвячено роботи У. Бернама, Л. В. Головка, К. Ф. Гуценка, В. В. Молдавана, М. О. Пешкова.

Вивчення форм, типів та моделей кримінального процесу в різних країнах та на різних історичних етапах має не лише абстрактно-теоретичне значення, але й, що дуже важливо на нашу думку, і практичне значення. Це дозволяє зрозуміти напрям розвитку кримінального процесу в тій чи іншій країні та усвідомити загальносвітові тенденції. Вказані знання є надзвичайно важливими в умовах реформування національного законодавства та його інтеграції в міжнародне співтовариство.

На даний час у світовому товаристві в тому числі і європейських країн існує тенденція щодо зближення змісту і форм багатьох нормативних положень кримінального процесуального права та їх гармонізації.

Останніми роками арешт доходів і звернення їх на користь держави, отриманих злочинним шляхом, посідає чільне місце у боротьбі з організованою злочинністю та іншими злочинами, що мають на меті одержання прибутку. Не викликає сумніву, що організована злочинність є поширеним явищем для більшості держав усього світу, зокрема і для країн Європейського союзу та України. В сучасних умовах цей деструктивний феномен створює серйозну небезпеку для суспільства, а також загрозу проникнення у всі сфери суспільних відносин. Взаємозв'язок між арештом і конфіскацією активів, отриманих унаслідок злочинного діяння, та зниженням рівня таких злочинів більш значний, ніж може видаватися на перший погляд. Варто погодитися із позицією М. Фазекаша [5, с. 40], що арешт і повернення доходів на користь держави, крім того, що допомагають відновити справедливість щодо потерпілих від злочину осіб, мають ще і позитивний соціальний ефект, оскільки посилюють довіру громадянського суспільства до системи правосуддя.

Першою спробою на міжнародному рівні сприяти конфіскації доходів, одержаних злочинним шляхом, слід вважати Конвенцію ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин від 1988 р. (Віденська конвенція) [12].

Незважаючи на те, що предметом правового регулювання цієї конвенції є лише злочини у сфері обігу наркотичних речовин, вона містить передові положення щодо конфіскації доходів, одержаних злочинним шляхом, які мали вплив на розвиток інших конфіскаційних інструментів міжнародного, регіонального та місцевого рівнів [6, с. 324].

Незважаючи на те, що спроби уніфікації законодавства, яке регулювало конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, заклали підва-

лини для покращення співробітництва у сфері кримінальної юстиції між країнами Європейського Союзу шляхом впровадження в національні системи країн єдиних конфіскаційних стандартів, ЄС вважав за необхідне представити спеціальні правила співробітництва та застосувати принцип взаємного визнання до рішень, котрі стосуються конфіскації доходів [10, с. 185].

Також інша група міжнародно-правових актів, які стосуються конфіскації активів, була представлена Рамковим рішенням 2003/577/ПВД про взаємне визнання ордерів на арешт активів [2], які спрямовані на повернення активів у справах з транскордонним елементом.

Варто уваги видається думка зарубіжних учених [1, с. 442], які зазначають, що своєрідною вимогою для реалізації цього механізму міжнародного співробітництва (ордера на конфіскацію активів) є факт знаходження активів, які необхідно конфіскувати, на території іншої держави.

Згідно статистичних даних, представлених Європолем у 2010-2014 рр., тільки на 2% доходів від злочинних діянь було накладено арешт та 1% конфісковано [4]. Очевидним є той факт, що такі показники арештованих і конфіскованих активів у межах ЄС слід вважати дуже низьким. Саме тому це зумовило потребу в прийнятті інструменту, який би встановлював вичерпне правове регулювання арешту та конфіскації активів, одержаних незаконним шляхом. Ним стала Директива Європейського Парламенту та Ради ЄС 2014/42/ЄС від 3 квітня 2014 року про арешт і конфіскацію засобів вчинення та доходів від злочинних діянь у Європейському Союзі [3].

Ця Директива є логічним продовженням Стокгольмської програми 2010 року, у якій вказувалося, що «Європейський Союз повинен зменшити кількість доступних можливостей для організованої злочинності, які є наслідком глобалізаційних економічних процесів, зокрема під час кризи, яка посилює вразливість фінансової системи, та виділити ресурси для ефективного вирішення цих проблем» [8, с. 33].

У ст. 2 Директиви визначені такі основні термінологічні категорії: «доходи від злочинних діянь», «майно», «засоби вчинення злочину», «конфіскація» та «арешт». Вважаємо правильним визначитись з цими понятійними категоріями [9, с. 368]. Доходи від злочинних діянь - це будь-які економічні переваги, що прямо або опосередковано походять від кримінального правопорушення; вони можуть виникати з будь-яких форм майна та охоплювати будь-яке подальше реінвес-

тування чи трансформацію прямих доходів або будь-яких інших переваг [9, с. 368].

Майном у розумінні директиви виступає майно будь-якого виду, включаючи майно та майнові права, рухоме, нерухоме майно, а також правовстановлюючі документи, що підтверджують право власності та частку у майні.

Варто зазначити, що дане визначення в аспекті технологічного прогресу не відповідає сучасній епосі цифрових технологій. Зокрема, серед переліку майна у ст. 2 Директиви немає згадки про так звані «цифрові гроші», зокрема криптовалюту, які набувають стрімкої популярності у всьому світі. Незважаючи на те, що правовий статус криптовалюти до кінця не визначений у нашій державі та в деяких державах Європи, вона, безперечно, може бути предметом таких кримінальних правопорушень, як ст. 209 КК України «Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом», ст. 212 КК України «Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)», ст. 258-5 КК України «Фінансування тероризму», та ін.

Зазначений недолік стосується і українського законодавства, котре визначає що майно, як об'єкт цивільних правовідносин має три значення: 1) окремі речі або їх сукупність; 2) майнові права; 3) сукупність готівкових речей, грошей, цінних паперів, майнових прав. За цих обставин термін «майно» має стосуватися всіх закріплених прав, які здатний довести заявник, в тому числі результатів інтелектуальної власності, акцій або грошових вимог, заснованих на договорі або делікті. Ці активи приватного права так само як і інші предмети, повинні підлягати вилученню та поверненню в дохід держави [15].

Варто погодитися із С. Леськів [14, с. 201] у тому, що злочини з криптовалютою становлять значну суспільну небезпеку. Враховуючи це, вбачається необхідним розширити розуміння майна та доповнити ст. 2 Директиви, включивши «цифрові гроші» як ймовірний предмет арешту та конфіскації у кримінальному провадженні. Під арештом варто розуміти тимчасову заборону передачі, знищення, перетворення, розпорядження, переміщення майна або тимчасовий арешт майна чи контроль над ним. А конфіскація означає остаточне позбавлення майна особи у кримінальному провадженні на підставі рішення суду.

Досліджуючи норми Директиви, можна дійти висновку, що Європейський Парламент і Рада ЄС передбачають декілька видів конфіскації:

- розширену конфіскацію,
- конфіскацію без засудження,
- конфіскацію майна, що передане третім особам.

Важливою є ст. 4 Директиви, яка зазначає, що держави-члени повинні вжити необхідних заходів для забезпечення повної або часткової конфіскації засобів вчинення злочинну та доходів від злочинних діянь, а також майна, вартість якого відповідає таким засобам вчинення злочину чи доходам від злочинних діянь, щодо особи, засудженої за вчинення кримінального правопорушення, зокрема провадження за відсутності підозрюваного чи обвинуваченого (*in absentia*).

В той же час варто зазначити, що в українському законодавстві має місце аналог такої форми провадження, яке законодавцем визначене як спеціальне досудове розслідування [13].

Що стосується розширеної конфіскації, то вона регулюється ст. 5 Директиви, у якій вказано, що країни ЄС повинні вжити необхідних заходів для забезпечення повної або часткової конфіскації майна, що належить засудженій особі за кримінальне правопорушення, яке здатне принести особі пряму чи не пряму вигоду. У такому випадку суд на основі вивчення обставин справи, включаючи наявні докази та фактичні дані, як-от невідповідність вартості майна доходу засудженої особи, переконаний, що майно одержане злочинним шляхом.

Щодо стосується конфіскації майна, що передане третім особам, то країни ЄС повинні вжити необхідних заходів для забезпечення конфіскації доходів від злочинних діянь або іншого майна, вартість якого відповідає цим доходам, яке було передано підозрюваним чи обвинуваченим третім особам, за умови, що ці треті особи знали або повинні були знати, що їм це передано з метою уникнення конфіскації. У такій ситуації треба враховувати конкретні факти та обставини, зокрема те, що така передача майна була здійснена безкоштовно або за певну плату, значно нижчу, ніж ринкова вартість такого майна. Ця норма не поширюється на добросовісних третіх осіб, тобто осіб, які не знали та не могли знати про те, що передане їм майно одержане злочинним шляхом [11, с. 189].

Останніми важливими змінами у сфері арешту та конфіскації активів, одержаних злочинним шляхом, слід вважати Регламент Європейського Парламенту та Ради ЄС № 2018/1805 від 14 листопада 2018 р. про взаємне визнання ордерів на арешт та ордерів на конфіскацію активів [7], який з 9 грудня 2020 р. замінив Рамкове рішення № 2003/577/ПВД та Рамкове рішення № 2006/783/ПВД в частині арешту та конфіскації активів. Основною метою зазначеного акту є уніфікація,

спрощення та пришвидшення процедури арешту та конфіскації активів в межах ЄС.

Основними досягненнями окресленого Регламенту ЄС № 2018/1805 про взаємне визнання ордерів на арешт та ордерів на конфіскацію активів можна вважати таке:

а) розширення сфери його дії;

б) зміна підстав для відмови у визнанні та виконанні ордеру. Невизнання ордеру з підстави порушення прав людини допускається лише у виняткових та обмежених випадках;

в) пришвидшення процедури виконання ордеру на арешт, оскільки у Регламенті встановлено часовий ліміт у виконанні ордеру на арешт активів [10, с. 375].

Підсумовуючи зазначене, варто сказати наступне, що відстежуючи еволюцію законодавства країн Європейського Союзу, яке стосується арешту і конфіскації майна та активів, одержаних злочинним шляхом, вбачається те, що Європейський Парламент і Рада ЄС доклали чималих зусиль для гармонізації законодавства у цій сфері. Ці кроки значно підсилили можливості цих юридичних інститутів, дозволили більш ефективно боротись з таким явищем як транснаціональна злочинність, дієво позбавляти їх економічного ресурсу. Підтвердженням цього є успішне функціонування спеціальних агентств із повернення активів у всіх країнах ЄС і прийняття Директиви 2014/42/ЄС від 3 квітня 2014 року про арешт і конфіскацію засобів вчинення та доходів від злочинних діянь у Європейському Союзі, яка слугує орієнтиром високих стандартів для країн ЄС щодо арешту та конфіскації активів, одержаних злочинним шляхом.

Вказаний досвід дає нам вказівник подальших перетворень та вдосконалень національного законодавства. Основним акцентом якого є покращення взаємодії українських компетентних правоохоронних органів з відповідними компетентними органами країн ЄС, що дасть необхідні знання та досвід для виявлення та арешту майна та активів які отримані злочинним шляхом, а що найбільш важливим, активів росії, які знаходяться як на території України та і на території країн Європейського Союзу. Передовим прикладом такої взаємодії в країнах ЄС є норми Регламенту ЄС № 2018/1805 про взаємне визнання ордерів на арешт та ордерів на конфіскацію активів, оскільки вони спрямовані на покращення транскордонного співробітництва, надають відповідним компетентним органам ефективні інструменти для арешту та конфіскації активів, навіть коли такі активи відмиті чи приховані у іншій країнах ЄС.

Література

1. Calvanese E. Enforcement of confiscation orders. Handbook of European Criminal Procedure. Springer International Publishing. 2018. P. 433-445.
2. Council Framework Decision 2003/577/JHA of 22 July 2003 on the execution in the European Union of orders freezing property or evidence. *OJ L 196*. 2.8.2003. P. 45-55.
3. Directive 2014/42/EU of the European Parliament and of the Council of 3 April 2014 on the freezing and confiscation of instrumentalities and proceeds of crime in the European Union. *OJ L 127*. 29.4.2014. P. 39-50
4. Directive 95/46/EC of the European Parliament and of the Council of 24 October 1995 on the protection of individuals with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data. *OJ L 281*. 23.11.1995. P. 31-50.
5. Fazekas M. Nanopoulos Eva. The Effectiveness of EU Law: Insights from the EU Legal Framework on Asset Confiscation. *European Journal of Crime Criminal Law and Criminal Justice*. № 24(1). P. 40.
6. Kaye N. Freezing and Confiscation of Criminal Proceeds. *Revue internationale de droit pénal*, 2006/1 (Vol. 77). P. 324.
7. Regulation (EU) 2018/1805 of the European Parliament and of the Council of 14 November 2018 on the mutual recognition of freezing orders and confiscation orders. *OJ L 303*. 28.11.2018. P. 1-38.
8. The Stockholm Programme - An open and secure Europe serving and protecting citizens. *OJ C 115*. 4.5.2010. P. 1-38., с. 33
9. Климкевич Р. А. Арешт, конфіскація та управління активами, одержаними злочинним шляхом: досвід ЄС та України. Сучасні тенденції розвитку кримінальної юстиції в Україні : колективна монографія / за ред.: І. Гловюк, Н. Лащук. Львів: ПП «Видавництво «БОНА», 2021. 388 с.
10. Климкевич Р. Арешт, конфіскація та управління активами, одержаними злочинним шляхом у Європейському Союзі. *Проблеми державотворення і захисту прав людини* : матеріали XXVII звітної науково-практичної конференції (5-6 лютого 2021 р.): у 2-ох ч. Ч. 2. Львів : Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2021. С. 184-187.
11. Климкевич Р.А. Кримінальне процесуальне законодавство України та Європейського союзу: апроксимація та диференціація. Дисертація ... доктора філософії. 081 Право. Львів 2022. 261с.
12. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/096>.
13. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (звернення: 26.12.2022)
14. Леськів С. Кримінально-правові аспекти визначення статусу криптовалюти в Україні: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Підприємництво, госп-во і право*. 2019. № 9. С. 199-203.
15. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-15: за станом на 19.07.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/435-15> (дата звернення: 14.12.2022)

Крикун В. В.,

доктор юридичних наук, доцент,
проректор
Одеського державного університету
внутрішніх справ

Братель С. Г.,

кандидат юридичних наук, доцент,
перший проректор
Одеського державного університету
внутрішніх справ

РОЗМІРКОВУВАННЯ СТОСОВНО КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ТА ПРОЦЕСУАЛЬНОГО В АСПЕКТІ ЦІННІСНОГО: КРИМІНОЛОГО-МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ЗРІЗ

Кріцак І. В.

Актуалізація нових смислів кримінального права та кримінології є неабияк важливою з позицій російсько-української війни в аспекті розроблення нового напрямку у кримінологічній науці – кримінології з метою вироблення загальнодержавної ціннісної парадигми в означеній сфері за допомогою міждисциплінарного підходу. Порівняльна кримінологія у рамках такого методу наукових досліджень неодмінно сприятиме комплексності загальнодержавної духовно-ціннісної кримінології. Кримінально-правова та кримінологічна політика повинна спрямовуватись у найрізноманітніші сфери наукового знання на засадах принципу рівноправності на засадах поєднання божественного та державного, коли «людина існує (служить) для держави, а держава має послужити людині». Неабияке значення у цих процесах відіграє направленість на молоде покоління, де пріоритетом є освіта, інтелектуальний, духовно-культурний, фізичний потенціал і розвиток особистості і, як результат, економічне благополуччя тощо. Проведене дослідження сприятиме формуванню найзагальніших уявлень про взаємодію багатьох аспектів тактик і стратегій, що спонукатиме до більш детального вивчення важливих питань дослідницької діяльності у кримінально-правовій сфері. Стосовно наукометрії в цьому аспекті слід відзначити, що Бібліотека ім. В.І. Вернадського нараховує понад 10 тис. наукових статей, присвячених кримінальному блоку, і майже 8 тис. – сфері злочинного. Загалом, майже 20 тисяч наукових статей лише українських авторів, що неодмінно спонукатиме до вироблення кримінально-правової та кримінологічної доктрини (політики) у даному напрямку. Широкий спектр матеріалу продуктивний, з урахуванням минулого, сьогодення та необхідності подальшого вироблення прогнозів майбутнього з урахуванням сучасних міграційно-глобальних процесів. За таких умов можна правильно сконструювати кримінально-правову норму, вибудувати смисли поваги до права через духовно-ціннісні пріоритети, щоб досягати високих рівнів духовних відчуттів, «прозрівати у вічність» через благочестивість образу життя. Дослідження кри-

мінотеології є надзвичайно важливим, враховуючи злету і падіння людства з необхідністю, кожного разу нового «повстання із попелу» – прагнення високого розуміння нинішнього та Вічного.

Ключові слова: сфера кримінально-правового регулювання, кримінально-процесуальне право, духовно-ціннісна складова, міждисциплінарний зріз, політика держави, російсько-українська війна.

Kritsak I. V. Meditation criminal law and procedural in terms of value: criminological and interdisciplinary section

Update of new meanings of criminal law and criminology is quite important from a position russian-ukrainian war, in terms of development of a new direction in criminological science – criminoteology, in order to develop a nationwide value paradigm in the specified field with using an interdisciplinary approach. Comparative criminology in frameworks this method of scientific research will certainly contribute to the complexity of national spiritual and value criminology (criminology). Criminal law and criminological policy should go to the most diverse areas of scientific knowledge on the basis of the principle of equality, on the basis of the combination of divine and state, when «a person exists (serves) for the state, and the state should serve the people». Quite a value in these processes is aimed at the younger generation, where the priority is education, intellectual, spiritual and cultural, physical potential and personality development, and, as a result, economic well-being, etc. The conducted research will contribute formation of the most general ideas about interaction of many aspects of tactics and strategy, which will prompt a more detailed study important issues of research activity in the criminal law field. Regarding scientometrics in this aspect, it should be noted that the Library named after V. I. Vernadskyi has more than 10,000 scientific articles, dedicated to the criminal block, and almost 8 thousand - in the criminal sphere. In general, almost 20,000 scientific articles by Ukrainian authors alone, which will certainly encourage production criminal law and criminological doctrine (policy) in this direction. A wide range of material is productive, taking into account the past, present and necessity further development of future forecasts with taking into account modern

migration and global processes. Under such conditions, you can do it right construct a criminal law norm, to build meanings of respect for the law through spiritual and value priorities, to reach high levels spiritual feelings, «to blossom into eternity» through piety way of life. The study of criminoteology is extremely important, given the ups and downs of humanity with necessity each time a new «resurrection from the ashes» - the desire for a high understanding of the present and the Eternal.

Keywords: the sphere of criminal law regulation, criminal procedural law, spiritual-value component, interdisciplinary section, state policy, russian-ukrainian war.

Випередити час у протидії та боротьбі зі злочинністю – основний пріоритет. Якщо хтось сумнівається в тому, що істинна творчість від Бога дається, в результаті благочестивості прагнень, почуттів та устремлінь, тоді постараємось спростувати відповідні докори. Часто у творчості мають місце егоїстичні, кар'єрні цілі, які переслідуються. Проте, коли правильно розставлені пріоритети, тоді все легко виходить: «не ради хліба куса, а заради Ісуса», бо ж «кесарева кесареві, а Боже – Богові» (Мф. 22:21). «Иго бо мое благо, а бремя легко есть» (Мф. 11:30); Прославлю прославлящих мя (1 Царств 2:30); Шукаймо передусім Царства Божого, а все інше докладеться нам (Мф. 6:33) – такі слова-настанови можна почерпнути зі священного писання.

Притча преподобного Силуана Афонського: літав орел у висоті, насолоджувався красою світу і думав: «Я пролітаю великі простори і бачу долини і гори, моря і ріки, луги і ліси; бачу безліч звірів і птахів; бачу міста і селища, і як живуть люди; а ось сільський півень нічого не знає, окрім свого двору, де бачить усього лише кількох людей і худобу; злітаю до нього і розповім про життя світу». Прилетів орел, сів на дах сільського будинку і бачить, як хоробро і весело гуляє півень серед своїх курей, і подумав: «Значить, він задоволений своєю долею; але все ж розповім йому про те, що знаю я». І став орел розказувати півневі про красу і багатство світу. Півень спочатку уважно слухав, але нічого не розумів. Орел, бачачи, що півень нічого не розуміє, засмутився, і стало йому важко говорити з півнем; а півень, не розуміючи, що каже орел, занудьгував, і стало йому важко слухати орла. Але кожен з них залишався задоволений своєю долею.

Так буває, коли вчена людина говорить з невченою, але ще більше, коли духовний говорить з недуховним. Духовний подібний до орла, а недуховний – до півня; розум духовного день

і ніч повчається в законі Господньому і молитвою сходиться до Бога, а розум недуховного прив'язаний до землі чи зайнятий помислами. Душа духовного тішиться світом, а душа недуховного залишається порожньою і розсіяною. Духовний, як орел, літає у висоті і душею відчуває Бога, і бачить увесь світ, хоча і молиться в темряві ночі, а недуховний тішиться марнославством, багатством чи шукає тілесних насолод. І коли духовний зустрічається з недуховним, то обом їм нудно і важко спілкуватися.

Постановка проблеми та її актуальність. Консультативна Місія Європейського Союзу в Україні (КМЕС) розпочала свою роботу у грудні 2014 року на запрошення українського Уряду. Одним з пріоритетних напрямків роботи Місії є допомога Україні з реформування її кримінального та кримінального процесуального законодавства, а також роботи правоохоронних органів відповідно до стандартів та кращих практик ЄС. На наше переконання, до проведення відповідної роботи на якісних засадах розроблення нового Кримінального кодексу України повинно залучатись більш широке коло відповідних спеціалістів кримінально-правового блоку, справжніх фахівців своєї галузі. Досить ефективною площадкою є сайт онлайн-платформи колективного розроблення нового кримінального кодексу, де теоретики і практики, пересічні громадяни можуть вносити відповідні правки, доповнення та рекомендації, надавати пропозиції до вже існуючої (виробленої) конструкції кримінального кодексу. Однак така робота потребує широкого розголосу у ЗМІ. Водночас робоча група з провідних вчених держави та допомогою відповідних спеціалістів здійснює відповідний моніторинг (відбір) найбільш слушних пропозицій та рекомендацій. Особливо актуальними в цьому аспекті є вироблення рішень до міждисциплінарної взаємодії адміністративного та кримінального права у напрямку конструювання суспільної небезпеки і протиправності відповідних діянь, проступків чи злочинів. Створення подібного роду онлайн-майданчиків, площадок і платформ, за позитивною практикою інших держав, зможуть принести хороші результати у виробленні конструктивістських рішень найрізноманітніших рівнів. При цьому слід врахувати усі недоліки нинішнього кримінально-процесуального кодексу в аспекті глобальних змін та докорінної перетрансформації відповідно до наших реалій, передусім через досить високий рівень корупції, правових колізій, заплутаності законодавства у відповідній сфері, коли попри створення великої кількості

нормативної бази та відповідних органів корупція та інші проблеми, пов'язані з нею, як були, так і продовжують процвітати. У багатьох виникає враження, що відповідний КПК України – на стороні злочинного елемента, а не на захисті інтересів держави та людини, щоб не допустити нових війн і потрясінь.

Як виявилось, у процесі нищівної діяльності держави на внутрішньому фронті, так би мовити, коли порушена гармонія «належного відання внутрішніми справами», лівова частка відповідальності якої лежить на усіх правоохоронних органах щодо прийняття оперативно-конструктивних рішень і здійснення відповідних дій, які задовольняли б суспільство та відповідали б вимогам права; є бажаними у відстоюванні перемог на фронті, збереженні територіальної цілісності України. Такий прорив здійснила румунська прокурор Лаура Кевеші, коли для топ-корупціонерів віднайдений бажаний статус, у результаті всенародного гніву та обурення, у місцях позбавлення волі з реальним відбуванням покарань. Можливо, такий конструкт є найбільш гуманним порівняно зі смертною карою в Китаї, коли існує загроза втратити державу, а корупціонери як продовжували, так і займають високі посади попри всі зовнішні зрушення та реформи у рамках відповідної протидії та боротьби. Дана проблема набуває своєї особливої актуальності в аспекті взаємодії кримінально-правових та процесуальних смислів крізь призму ціннісної складової багатьох галузей права та суспільних наук (наукометрії), в тому числі й метафізичного пізнання світу. Звідси, нами активно розробляється українська кримінологія, як найбільш перспективний напрям наукових досліджень. Пропонується нова парадигма і доктринальна основа розвитку кримінально-правового, а звідси й процесуального законодавства на засадах духовно-ціннісної концепції право розуміння.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед науковців, які досліджували різноаспектність даної проблеми, можна виокремити: П.Л. Фріса, В.О. Навроцького, О.М. Литвинова, Ю.В. Орлова, О.О. Дудорова, М.В. Мазур, М.В. Карчевського, О.В. Харитонову, О.А. Гритенко, О.А. Марченко, С.В. Петкова, В.М. Господаренка, А.В. Жук, Д.І. Клепка, О.М. Дуфенюк, Т.О. Лоскутов, Г.К. Тетерятник, В.Т. Томина, А.П. Попова, Я.В. Фаркаш, О.І. Бережного, Д.П. Никольського, А.М. Лобач, О.В. Шамару, О.О. Книженко, О.В. Кириченко, В.В. Комашко, Ю.В. Гродецького та багатьох інших.

Слід відзначити що в даному ключі серед українських та зарубіжних авторів зазначена проблематика не досліджувалась. Водночас напрацювання згаданих вчених стали хорошим підґрунтям для розроблення основ даної проблеми, що неодмінно стане предметом дослідження майбутніх наукових праць. Виходячи з вищевикладеного, метою цієї статті є теоретичний аналіз сучасного стану кримінологічно-кримінально-правових та процесуальних смислів крізь призму ціннісної складової та міждисциплінарності заради вироблення правової доктрини в даному концепті, прогалин практики та подальшого здійснення організаційно-правових засад розроблення української кримінально-правової так кримінологічної політик держави їхніх ідеологічних основ тощо.

Виклад основного матеріалу. Після 24 лютого 2022 р. – початку повномасштабної війни РФ проти України – вітчизняним парламентом було ухвалено більше 10 законів, покликаних удосконалити механізм кримінально-правового регулювання суспільних відносин, зокрема усунути наявні в ньому прогалини. Визнаючи переважну більшість «воєнних» оновлень Кримінального кодексу України (далі – КК) виправданими і своєчасними, загалом вважаємо недоречним (з урахуванням поточної ситуації в країні та екстраординарних обставин, у яких ухвалювалися ці законодавчі зміни) критикувати народних депутатів України за притаманний фактично всім відповідним законам низький рівень нормотворчої техніки, часткове нехтування вченням про криміналізацію, інші недоліки. Усвідомлюючи, що наведена теза навряд чи буде прийнята частиною наших колег (а «воєнні» новели КК наразі жваво обговорюються представниками правничої спільноти), зазначимо, що конституційне положення про керування суддею під час здійснення правосуддя верховенством права значною мірою дозволяє «зняти» гостроту проблем, зумовлених недоліками вимушено й оперативно зміненого кримінального закону. Нагадаємо, що сучасна концепція верховенства права, не заперечуючи обов'язковості законодавства, передбачає, що протиставлення останньому судової правотворчості виникає в тих виняткових випадках, коли закон сам собою чи при його застосуванні в конкретній ситуації породжує явну несправедливість, веде до порушення основоположних прав і свобод людини, посягає на інші фундаментальні цінності демократичного суспільства [1, с. 138].

Розв'язана РФ війна проти нашої держави змінила всі соціальні процеси, не виключенням є й протидія злочинності. На кінець травня

2022 року структура облікованих проваджень істотно відрізняється від тенденцій, описаних раніше. Загальна кількість облікованих проваджень склала 130144. Кримінальних правопорушень проти власності - 40573 (31,2%, до 2022 року – близько 50%). Кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку - 15096 (11,6%, до 2022 року – до 0,1%). Кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України – 7178 (5,5%, до 2022 року – до 0,2%). Водночас проблема ефективного кримінально-правового регулювання в умовах війни набуває ще більшої актуальності, перемога потребує раціонального використання соціальних ресурсів. Встановлені в процесі дослідження тенденції дозволяють сформулювати основні напрями розв'язання даної проблеми [2, с. 31].

Наука кримінального права – це сукупність еволюціонуючих доктрин, які постійно розвиваються та піддаються критичному аналізу. Вона зобов'язана інтегрувати найрізноманітніші знання, які виникають у багатьох галузях. Її безперервне оновлення у процесі відповідної діяльності відбувається завдяки прийняттю тієї чи іншої доктрини як аксіоматичної, коли стикаються певні ідеї, судження суб'єктів пізнання. Науці кримінального права притаманна поліядерність у різних фокусах, починаючи від світоглядних основ кримінального права, ідеологічних орієнтирів (ідеологем), які існують у даній сфері, до зовнішнього втілення кримінального права у кримінальне законодавство, яке є формою кримінального права як галузі права. Це також процес формування кримінально-правової правосвідомості, процес узагальнення практики застосування кримінально-правових норм, створення окремої наукової платформи об'єднання зусиль держави з протидії міжнародній злочинності, обмін досвідом із зарубіжними правовими системами, – як бачимо, дуже широкий пласт питань. З одного боку, наука кримінального права є частиною системи кримінального права, а з іншого, вона є таким собі своєрідним «оком Бога», який зовні спостерігає за цією системою, за ядрами чи фокусами, з яких вона складається та розвивається [3].

Загальну частину кримінального права утворюють норми та інститути, які мають спільне значення для розуміння, вивчення, з'ясування, тлумачення та застосування всього кримінального законодавства; норми, які визначають головні засади, принципи і завдання кримінального законодавства України; визначають підстави та умови

застосування кримінальної відповідальності, а відповідно і звільнення від кримінальної відповідальності тощо [4, с. 224].

В.О. Навроцький відзначає, що «ступінь досконалості Кримінального кодексу визначається тим, наскільки розвинутою є його Загальна частина, як послідовно і глибоко викладені в законі її інститути...» [5, с. 30].

Сьогодні, в умовах, коли ведеться активна робота щодо розроблення нового кримінального кодексу [6], ціннісна складова частина у визначенні кримінально-правової та кримінологічної політики (доктрини) держави є досить важливою, особливо коли йдеться про нинішню російсько-українську війну, адже багато чого в житті довелося переосмислити.

Тому будь-які розглядувані новели треба оцінити з погляду їхньої відповідності окремим принципам положенням кримінального права та законодавства. Зокрема, з погляду ступеня дотримання пропорційного співвідношення тяжкості вчиненого діяння та обсягу кримінальної репресії; гуманізації та диференціації кримінальної відповідальності через поширення сфери застосування стимулюючих заходів кримінально-правового впливу тощо [4, с. 224].

Вибудовування сучасних смислів кримінального права. У Франції, наприклад, вважається, що в академічному поділі науки юриспруденції на спеціальності виділяють всього дві з них: спеціальність 01 – «приватне право та кримінально-правові науки», 02 – «публічне право». «Теорія права» міститься в кожній із цих спеціальностей, тобто можна бути «теоретиком права» – цивілістом, «теоретиком права» – криміналістом або «теоретиком права» – адміністративістом, але не можна бути просто «теоретиком права» [7; 8]. Завдяки цьому юристи у Франції займають два почесних «перших місця» у французькому науковому табелі про ранги. По-друге, слід ураховувати той дуалізм права, який існує споконвіку. У цьому контексті немає потреби припускати помилок, які вже призвели до катастрофічних наслідків у радянській правовій системі. Необхідно спиратись на світові класичні надбання правової науки. Рано чи пізно цю роботу буде проведено і в Україні, але чим більше часу ми перебуватимемо в правовій стагнації, тим страшніші наслідки кризи матиме весь спектр соціально-економічної системи нашої держави й кожного громадянина України [9, с. 78]. Присвятивши понад десять років вивченню та викладанню теорії держави і права, досліджуючи її ціннісні смисли, вдалось сформулювати

та актуалізувати духовно-ціннісну концепцію (парадигму) праворозуміння. Промислом долі випала можливість досліджувати одну із найбільш важливих (головних) галузей правової науки – кримінологію, яка, що називається, немислима без кримінального права. Роблячи перші кроки в освоєнні нового матеріалу, важливими є слова прекрасної людини, «викладача від Бога» у найкращому розумінні цього слова О.В. Харитонові, яка пригадує вислів класиків про те, що «кримінальне право – це математика юриспруденції», адже в ньому видніється логічна, ясна структура, яка водночас пов'язана з чимось фатальним, приреченим. Кримінальне право завжди стикається з питанням межі, адже йдеться передусім про найсуворіше обмеження прав і свобод особи, яка вчинила злочин. Тому своєрідна «левіафанівська» сутність держави, яка здатна карати особу найбільш жорстко, проявляється у кримінальному праві. Ця асоціація найчастіше пов'язана з кровною помстою, знаменитим принципом Таліона «зуб за зуб, око за око», ордалії, випробуванням вогнем і мечем, Божим Судом як способом доказування винності особи, судовими двобоями, дуелями тощо [3].

Сьогодні, фактично з початком Нового Заповіту, слідуючи заповіді «хто вдарив тебе у праву щоку – підстав ліву», діють інші пріоритети. Людина ХХІ століття вже б мала усвідомити, що зло злом не переможеш: йому можна запобігти добром, примиренням та вибудовуванням державотворчої політики, стратегій і тактик суспільної поведінки на паритетних засадах і взаємовигідних умовах, коли робиться все можливе, щоб не допустити війн, суспільних революцій і потрясінь, а головне – запобігти застосуванню ядерної зброї, що дедалі частіше стає вірогідним. Звідси існує необхідність вироблення альтернативних видів покарань, спрямованих на гуманізацію покарання з одночасним підсиленням духовного навантаження Слова, – з наших переконань, ціннісною складовою. Двотисячолітня християнська історія має багатий досвід перемоги зла молитовними станами, і про це наглядно свідчать євангельські притчі, якими Спаситель навчав людей. Закладаючи в основу наукових досліджень євангельські мотиви, подібно як це робив Моцарт та багато інших видатних композиторів, коли існує можливість досягнення справжньої «симфонії та гармонії» у вибудовуванні відносин держави з інститутами громадянського суспільства, зокрема церквою. Свого часу у Візантії (Константинополі) та «новому Єрусалимі» – Київській Русі, до якої маємо безпосереднє відношення,

сповнилися слова апостола Андрія Первозванного: «на цьому місці (київських горах) засіяє Божа благодать і сила Божа здійсниться, перебуватиме до кінця світу». Подібно як існує земна церква (войовнича), що веде постійну боротьбу зі злом і в цій боротьбі уособлюється покликання до благочестя всього людства, так існує й Церква Небесна, торжествуюча, яку утворюють мученики і великомученики, преподобні та пустинними, великий сонм святих що угодили Богові та постраждали за віру Христову, – тобто всі, хто свого часу проживали на землі, а сьогодні – допомагають нам у боротьбі земній з ворогом роду людського. Так, намоленість святого місця вимірюється епохальністю багатовікових станів, свідченням чого є нетлінні мощі на київських горах понад 120 угодників Божих: їхні «мироточиві глави» й сьогодні випромінюють велику силу і благодать. Вважаємо, що людство в нинішню апокаліптичну епоху ще апелюватиме до подібних ідей, відродження духовного життя, зокрема і права, зважаючи на занепад і падіння людської моральності, духовно-культурної складової, що неодмінно відобразиться на правовій політиці держави та усьому суспільному житті.

Ціннісна парадигма у науково-практичній діяльності (кримінально-процесуальному праві) та суспільному житті. Особливої уваги Американська асоціація юристів приділяє проблемам, пов'язаним із формуванням суддівського корпусу, до якого долучають найбільш здібних випускників юридичних закладів. Модель формування американського юриста, що є захисником цінностей суспільства найрозвиненішої країни сучасного світу має відповідати догмам гуру американських лібералів А. Шлезінгера молодшого, автора монографії «Цикли американської історії», який вказував, що сутність державно-правової політики його країни слід розглядати скрізь призму ідеології месіанізму. Він заявив також, що в Америці продовжується «боротьба між капіталістичними цінностями – недоторканністю приватної власності, максимізацією прибутку, культом вільного ринку, виживанням найсильніших – і демократичними цінностями – рівністю, свободою, соціальною відповідальністю та загальним добробутом». Тому, на його думку, велику роль у США приватний інтерес будь-якого громадянина країни-лідера світового співтовариства, бо «в Америці капіталізм включає демократію, а демократія – капіталізм» [10, с. 34-37, 45; 11, с. 278].

Відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціаль-

ною цінністю. Головним завданням та обов'язком держави у випадку вчинення злочину щодо особи є захист її законних прав та інтересів. Однак саме по собі декларування прав не може забезпечити їх реалізації, тому законодавцем запроваджено правові механізми, які гарантують безперешкодну реалізацію прав та законних інтересів особи. Саме такою гарантією в контексті ст. 3 Конституції України є обов'язок держави провести ефективне досудове розслідування з метою захисту особи від злочинного посягання [12, с. 27]. Водночас, не можна оминути напрацювання кримінально-процесуального права, криміналістики, інших наук, які лише в сукупності можуть допомогти сформулювати і виробити основні засадничі підвалини ціннісної кримінально-правової та кримінологічної політики держави. Щоб не бути голослівними, відзначимо, що сьогодні даний підхід є вельми актуальним і потребує втілення на практиці.

Міждисциплінарний підхід у кримінально-процесуальному блоці: необхідність адаптації та запозичень. В результаті наукових пошуків важливою є позиція О. Дуфенюк, яка спираючись на розуміння правової аксіології як специфічної сфери філософсько-правової рефлексії «... вивчає ціннісну обґрунтованість та ціннісну наповненість права», і, водночас, наголошує, що аксіологія кримінального провадження вивчає ціннісну обґрунтованість і наповненість кримінально-процесуального права [13, с. 161]. Процесуалісти справедливо акцентують на зміні методологічного підходу щодо наукового дослідження кримінальних процесуальних явищ з переходом його від догматичного до аксіологічного (ціннісного) підходу, який переважає на сьогодні [14, с. 338]. Ціннісний підхід відслідковується і у визначених у ст. 2 КПК України завданнях кримінального провадження, яким є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура. Саме захист особи від кримінальних правопорушень виведений в системі завдань кримінального провадження на перше місце, у наступній складовій – охорона

прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження також визначається ціннісне спрямування кримінального провадження на забезпечення таких цінностей, як права, свободи та законні інтереси учасників кримінального провадження [15, с. 287].

Так, аксіологія правових режимів у концепції об'єкт-суб'єктного розуміння визначає таке співвідношення: суб'єктом (ініціатором цінності) є суб'єкт права (деформалізовано сам носій цих прав і законних інтересів, формалізовано – суб'єкт права, наділений повноваженнями щодо їх легалізації у правовому полі), а об'єктом (носієм цінності) – права та інтереси суб'єктів права. Держава нормативно здійснює об'єктивацію такої цінності, забезпечуючи умови для її формування та охорони, захисту. Аксіологічна сутність надзвичайних правових режимів полягає у тому, що вони, хоча і містять у своєму механізмі засоби, способи і специфічні методи правового регулювання, які є більш правообмежуючими, порівняно з ординарними правовими режимами, передбачають розширення повноважень державних органів, однак їх мета полягає у нормалізації умов для реалізації законних прав і інтересів особи, створенні відповідних для характеру та рівня надзвичайної ситуації гарантій їх охорони, захисту та відновлення [15, с. 284].

В.Т. Томін пропонує розглядати ефективність досудового розслідування крізь призму завдань та засад кримінального провадження. Зазначаючи, що для ефективного досудового розслідування необхідною умовою є законність дій слідчого, коли його дії засновані на повному і всебічному дослідженні всіх обставин кримінального провадження, аналізі та оцінці перевіреної доказової інформації при прийнятті процесуальних рішень. Успіх в розслідуванні кожного кримінального правопорушення забезпечується не тільки надійністю і оптимальністю дій слідчого, а й залученням до процесу розслідування когось ще з числа тих суб'єктів, які можуть надати кваліфіковану допомогу і чия участь на попередньому розслідуванні дозволена процесуальним законом. Неодмінною складовою ефективного кримінального судочинства є можливість використання різноманітних джерел інформації. Це визначається як раціональність. Досудове розслідування має бути також і економним в частині використання будь-яких засобів і витрат, в тому числі і бюджетних грошових коштів. Це теж властивість ефективності досудового розслідування вважає автор [16, с. 25-26].

Стосовно гіпотези диспозиції та санкції в охоронному аспекті. Більшість учених підтримує ідею про класичну тричленну структуру правової норми (гіпотеза, диспозиція, санкція), елементи якої «можна умовно відобразити за такою схемою: «якщо – тоді – у протилежному разі» чи «якщо – тоді – інакше». В елементах норми права виявляється глибинна, онтологічна структура взаємодії: причина – дія – наслідок [17, с. 289]. Деякі вчені вирізняють два елементи структури правової норми (читак званого нормативно-правового припису): диспозицію і санкцію у структурі правоохоронних (заборонних) норм чи гіпотезу й диспозицію у структурі зобов'язальних норм чи позитивного правового регулювання [18], деякі – чотири, окрім класичних, називають ще й суб'єктів правовідносин [19]. Думка про чотиричленну структуру норми права не повинна виключатися, вона потребує додаткового вивчення. Однак постановка питання про двочленну структуру правової норми породжує дискусію. Тут доречним є питання: чи охороняються законом правовідносини, якщо в основі їх правового регулювання лежить тільки гіпотеза й диспозиція. Можна зробити висновок, що не охороняється, і така норма буде декларативною, а то й мертвою та не застосовуватися, бо без захищеності санкцією обов'язок перестає бути правовим [20, с. 20-28].

Говорячи про норму кримінального права, О.В. Харитонова наголошує, що це дуже складна сучасна проблема, яка перебуває «в авангарді» сучасних кримінально-правових наукових пошуків. На сьогодні існує традиційний підхід, за яким кримінально-правова норма складається з двох частин: диспозиції та санкції (диспозиція описує, яка поведінка заборонена, а санкція описує, якій відповідальності підлягають особи, які вчинили такі діяння, які порушили заборону). Водночас, існує спроба подивитися на кримінально-правову норму з урахуванням класичної структури, яку ми традиційно бачимо як гіпотеза, диспозиція та санкція («якщо-то-інакше»). З цих переконань злочин є юридичним фактом, який тягне застосування кримінальної відповідальності до особи, тобто та частина, яку ми зазвичай звикли називати диспозицією, насправді є гіпотезою. Якщо (описується злочинне діяння), То (далі йде та частина норми, яка традиційно називається санкцією, але думається, що насправді це є диспозиція, тобто права і обов'язки держави в частині покладення державою кримінальної відповідальності на особу). З цих позицій структура кримінальної норми складається з гіпотези, тобто описання

того, що є злочинним (інакше кажучи, юридичного факту, який тягне певні юридичні наслідки), і власне диспозиції, яка передбачає правило поведінки суду в частині покладання на особу, яка вчинила це злочинне діяння кримінальної відповідальності. Тому диспозиція норми кримінального права – це такий її структурний елемент, який визначає повноваження держави як суб'єкта кримінальних правовідносин покласти на особу яка вчинила злочин, кримінальну відповідальність або ж звільнити від такої відповідальності [3].

Визначення «суспільно-небезпечного» з огляду на історичні умови та нинішні обставин в аспекті кримінологічного та кримінально-правового. Ю.В. Орлов зауважує, що жодна інша наука у світі не вивчає злочинність комплексно як явище та феномен соціальної дійсності, за виключенням соціології злочинності, яка є окремим напрямом соціології. Вчений наголошує, що не можливо обійтись без кримінології, якщо ведуться дискусії стосовно того, що визначати злочином. Йдеться, насамперед, про суспільно-небезпечне діяння. Тут виникає комплекс запитань: що таке суспільна небезпечність діяння, як її визначати, для кого ця суспільна небезпечність має бути проявлена? Тобто на авансцені кримінології з арсеналом її дослідження з'являється весь процес криміналізації і декриміналізації діянь [21]. В іншій лекції вчений розкриває сутність конструктивістського підходу до визначення злочинності, прихильниками якого є знамениті кримінологи Нільс Крісті, Яков Гілінський та інші, які стверджують, що злочинності в природі немає взагалі. Злочинність – це результат соціальних конвенцій, домовленостей. Ю.В. Орлов наводить досить влучний приклад із випиванням спиртного у робочий час – це буде порушенням трудової дисципліни, проступком дисциплінарним (у 30-ті роки ХХ століття, під час дії «сухого закону» у США, можна бути злочинцем). Натомість у наш час після 19:00 – вже не злочинець. Тобто ми вчиняємо одне і те ж саме, залежно від обстановки, місця, в якому ми знаходимося. Відповідно, змінюється оцінка, ставлення до діяння. Тоді що таке злочин: ставлення до певної поведінки чи певна поведінка? Наприклад, іноземні студенти приїжджають до України з холодною зброєю. У Туркменістані це нормальна традиція – носіння при собі холодної зброї. У нас це злочин. Тобто людина не поводить себе іншим чином, вона просто перетинає кордон, потрапляє в інші правові умови і стає злочинцем. За тих чи інших обставин змінюється оцінка, ставлення до діяння. Тому конструктивісти пояснюють, що зло-

чинність є продуктом соціальних конвенцій (різ-ного ставлення). Так, наш снайпер, здійснюючи приціл на особу, яка вчиняє збройну агресію проти України, виконує наказ, боронить країну. Але за «правовими джерелами» тимчасово окупованих територій, він – злочинець, за інших же умов його поведінка свідчить про соціальну схвальність, хоча одне й те ж саме роблять. Звідси злочинність штучно конструюється, і результат таких конструкцій у різних кодексах, у різних країнах не однаковий [22].

Розмежовуючи моральну та фізичну шкоду і Е.П. Гаврилов, зазначає, що обидва види шкоди заподіюються безпосередньо особі і викликають її страждання, тобто природну форму наслідків заподіяння шкоди особі потерпілого. Їх основна відмінність полягає в тому, що моральна і фізична шкода відбивається в різних сферах людської життєдіяльності: відповідно, – ідеальній (духовній) і матеріальній (тілесній), що передбачає і відмінність використаних переконань оцінки заподіяної шкоди та її компенсації [23, с. 28].

Досить важливим питанням, яке знаходиться на порядку денному, є легалізація зброї у ціннісно-культурному аспекті націй і народностей нашої та іноземних держав. Так, серед чинників, які урізноманітнюють практику та наслідки легалізації зброї, виокремлюють такі: якість та деталізація нормативно-правового забезпечення, соціокультурні цінності суспільства, структура суспільства, традиції та звичаї, ступінь правової свідомості суспільства, ступінь поширення правового нігілізму та антисуспільної спрямованості серед членів суспільства, структура злочинності, корупція, «культура» володіння зброєю, доступність зброї, насиченість суспільства зброєю. «Культура» володіння зброєю – це сформована у суспільстві на основі загальних правил поведінки практика безпечного поводження зі зброєю. Основними елементами «культури» володіння зброєю є обачливе ставлення та виправдане застосування. Відсутність або недостатність попередньої практики поводження зі зброєю зумовлює збільшення кількості випадків порушення правил зберігання та носіння, легковажного застосування зброї, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості або смерті внаслідок необережного поводження зі зброєю. Доступність зброї – реальна здатність населення набути у власність легалізовану зброю та боєприпаси до неї. Доступність зброї визначається співвідношенням між її ціною та купівельною спроможністю населення, процедурою, вимогами до особи, яка виявила

бажання набути у власність зброю, та складністю їх виконання [24, с. 91].

Ціннісні засади у адвокатській та кримінально-процесуальній діяльності. Крім підстав, які закріплені в ч. 4 ст. 47 КПК, відповідно до ст. 28 ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокату забороняється укладати договір про надання правової допомоги і він зобов'язаний відмовитися від виконання договору, укладеного адвокатом, адвокатським бюро або адвокатським об'єднанням, у разі якщо: доручення на виконання дій виходять за межі професійних прав і обов'язків адвоката, результат, досягнення якого бажає клієнт, або засоби його досягнення, на яких він наполягає, є протиправними, суперечать моральним засадам суспільства, присязі адвоката України, правилам адвокатської етики, адвокат брав участь у відповідному провадженні, і це є підставою для його відводу згідно з процесуальним законом, виконання договору про надання правової допомоги може призвести до розголошення адвокатської таємниці, адвокат є членом сім'ї або близьким родичем посадової особи, яка брала або бере участь у господарському, цивільному, адміністративному судочинстві, кримінальному провадженні, розгляді справи про адміністративне правопорушення, щодо яких до адвоката звертаються з пропозицією укладення договору про надання правової допомоги, виконання договору може суперечити інтересам адвоката, членів його сім'ї або близьких родичів, адвокатського бюро або адвокатського об'єднання, засновником (учасником) якого він є, професійним обов'язкам адвоката, а також у разі наявності інших обставин, що можуть призвести до конфлікту інтересів, адвокат надає правову допомогу іншій особі, інтереси якої можуть суперечити інтересам особи, яка звернулася щодо укладення договору про надання правової допомоги. Захисник може у будь-який момент бути залученим підозрюваним, обвинуваченим, їх законними представниками, а також іншими особами за проханням чи згодою підозрюваного, обвинуваченого до участі у кримінальному провадженні. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані надати затриманій особі чи особі, яка тримається під вартою, допомогу у встановленні зв'язку із захисником або особами, які можуть запросити захисника, а також надати можливість використати засоби зв'язку для запрошення захисника. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані утримуватися від надання рекомендацій щодо залучення конкретного захисника. Слідчі дуже часто порушують зазначену вимогу

закону, але притягнути слідчого до відповідальності досить складно, оскільки доказати вчинення такого порушення вимог закону слідчим практично неможливо. Таким чином, основним видом участі захисника в процесі доказування під час кримінального провадження є збирання інформації, яка має значення для кримінального провадження і заявлення клопотань на підставі такої інформації про проведення додаткових слідчих дій, виклик і допит свідків, надання доказів [25, с. 56].

Кримінально-правова політика у сфері освіти. Задля актуалізації наукового дослідження варто звернутися до праці відомого правознавця Д.П. Нікольського «Про видачу злочинців за основами міжнародного права» 1884 року, в якій він зазначав, що видача правопорушників це процедура, яка відбувається в інтересах двох держав, зацікавлених дотриманням внутрішньої безпеки, а також і дотриманням прав злочинця. «Не особистість існує для держави, а держава для особистості» [26, с. 31]. Освіта є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою, та держави [27, с. 131]. Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору [28].

В Україні необхідна ефективна кримінально-правова політика у сфері права на отримання освіти, спрямована не лише на розробку і запровадження в державі дієвої системи протидії суспільно небезпечним посяганням на право на отримання освіти з боку держави, а й виховання правосвідомості та правової культури всіх суб'єктів освітнянських відносин щодо недопущення злочинних посягань на гарантоване ст. 53 Конституції України право на доступність і безоплатність отримання всіх видів освіти у державі. Загалом же кримінально-правова охорона права на отримання освіти повинна розглядатися як напрям вітчизняної кримінально-правової політики, що становить

впорядковану систему злагоджено реалізованих у державі тактичних і стратегічних заходів, спрямованих на протидію порушенням права на отримання освіти засобами кримінального права [27, с. 136].

Новий кримінальний кодекс: особливості внесення змін і доповнень. О.В. Шамара, О.О. Книженко та інші автори здійснили спробу висвітлення альтернативної позиції щодо Проєкту нового Кримінального кодексу України, а також надання пропозицій та зауважень стосовно унормування кримінального законодавства України та продовження проведених наукових досліджень у сегменті кримінально-правової охорони основ національної безпеки України від наявних та потенційних загроз, визначених Радою національної безпеки і оборони України у Стратегії національної безпеки України [29, с. 208]. Вчені наголошують, що [29, с. 207-208] слід винести на обговорення запропоновані в проєкті нового Кримінального кодексу України санкції, в яких визначено покарання у разі вчинення злочинів проти державної безпеки. Зокрема, в проєкті Кримінального кодексу України вказано на те, що ці злочини належать до злочинів 5-го ступеня (так званий базовий ступінь тяжкості, без урахування ознак складу злочину, які змінюють ступінь тяжкості злочину). Згідно зі ст. 3.1.6 Проєкту за злочин 5-го ступеня призначається таке покарання, як ув'язнення строком від шести до восьми років. Це означає, що проєктом Кримінального кодексу України депеналізовано окремі злочини проти основ національної безпеки України. Передусім йдеться про такі з них, як: дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109 КК України), державна зрада (ст. 111 КК України), диверсія (ст. 113 КК України) та шпигунство (ст. 109 КК України). Чинним кримінальним законодавством встановлено набагато суворіші санкції, особливо коли йдеться про останні три із зазначених злочинів, за які передбачено можливість призначення покарання до 15 років позбавлення волі. Як бачимо, проєктом Кримінального кодексу України пропонується зменшити покарання майже вдвічі. Такий підхід викликає чимало запитань, особливо, зважаючи на нинішню ситуацію, яка склалась в нашій державі, крізь призму визначених потенційних та реальних загроз національній безпеці України [30]. За зростаючої кількості за останні роки вказаної категорії злочинів пропонуване зменшення покарання навряд чи здатне стимулювати осіб до правомірної пове-

дінки, як це визначено п. 1 ч. 2 ст. 1.1.2 Проекту Кримінального кодексу України [6].

Кримінологічна діяльність Національної поліції України. Надзвичайно важливим у нинішніх умовах є дослідження теоретико-методологічних та практичних засад кримінологічної діяльності Національної поліції України, визначення на цих засадах місця, ролі і значення поліцейського у багатьох сферах суспільної життєдіяльності, а саме в аспекті профілактики злочинності. Йдеться про широкий спектр роботи з населенням, де присутній злочинний, протиправний елемент; дослідження поведінки злочинця на усіх етапах злочинних посягань, починаючи від криміногенних станів, дитинства і юності, коли доводилось пережити відповідні психологічні травми, і завершуючи місцями позбавлення волі, успішною ресоціалізацією засуджених і вливанням їх у повноцінні колективи.

Серед пріоритетів такої діяльності можна виокремити безліч критеріїв кримінологічної діяльності та характеристик. Йдеться про: загальнонаціональний рівень актуалізації кримінологічної діяльності; визначення провідного місця і ролі національної поліції в системі суб'єктів запобігання злочинності (серед багатьох правоохоронних та державних органів); високий рівень нормативно-правового забезпечення кримінологічної діяльності, вироблення на цих засадах відповідної кримінологічної політики; принципи та функції кримінологічної діяльності; управління (координація) ефективним здійсненням кримінологічної діяльності в аспекті протидії злочинності; тісна взаємодія з інститутами громадянського суспільства; визначення структури та механізму реалізації кримінологічної діяльності; інформаційно-аналітичне забезпечення та науковий супровід кримінологічної діяльності тощо.

Питання впровадження таких методик крізь призму воєнно-стратегічної справи є неабияк важливим. Вони можуть забезпечити успіх та сприяти перемозі у боротьбі з ворогом. Не менше значення мають цінності, вартість людського життя на противагу принципу: «Смерть однієї особи – це трагедія, а багатьох – статистика». Формування школи військового лідерства за допомогою наукових ініціатив та компетентностей може сформувати ідеологію та політику у суспільній сфері держави.

Глобалізаційно-міграційна політика сучасного світу як загроза новим криміногенним станам. Глобалізація є одним із визначальних факторів, що впливає на формування майбутнього людської цивілізації. Одним із аспектів глобалізації є набли-

ження правових систем та взаємопроникнення кримінального права різних держав. У таких умовах врахування зарубіжного правового досвіду набуває особливого значення. Порівняльний аналіз зарубіжних та вітчизняних кримінально-правових норм дозволяє перейняти найкраще із зарубіжних законодавств та доктрини. При цьому одним із загальноновизнаних міжнародних принципів розвитку національних законодавств є повага до національних правових традицій. Такий підхід дозволяє уникати простого копіювання міжнародних та зарубіжних норм, а запозичення прогресивних ідей та положень здійснювати в узгодженні із системою національних кримінально-правових норм [31, с. 77].

Тема глобалізаційно-міграційної політики в сучасних умовах російсько-української війни є, мабуть, однією з найбільш актуальних для наукового розроблення з метою вироблення практичних рішень та напрацювань у галузі законодавства. Загалом, на всеукраїнському рівні необхідно провести якомога більше науково-практичних конференцій, присвячених проблемам міжнародної міграції та глобалізації у світі. Вимушена міграція українців до інших країн спричинила безліч проблем світовому співтовариству, адже соціально-економічне життя багатьох країн не пристосоване до такої кількості народностей. У зв'язку з подібним мультикультуралізмом виникає проблема з житловим фондом, коли запропоновані умови не відповідають звичній якості та комфортності життя, чи, навпаки, переселенці діють за принципом «не своє - не жалко». З'являється безліч фонових кримінологічних явищ, таких як наркоторгівля, контрабанда, работоргівля, проституція, венеричні захворювання, розлучені сім'ї, що є результатом поширення злочинності. Докорінно змінилась психологія людей, а тотальне пануюче безробіття на ринку праці, переповненість окремих областей переселенцями стає важким тягарем для економіки держави. Це, своєю чергою, відображається на кожній окремій особистості, адже втрачений житловий фонд, маса загиблих, а держава, натомість, досі не в силах піклуватись про кожного зокрема. Трагедії в сім'ях, втрата годувальників, людське горе і біда змінили ставлення один до одного, що загострює безліч проблем міграційної, демографічної, економічної, соціальної політики, всієї правоохоронної діяльності. Звідси, потребує своєї актуалізації та вироблення, постійного оновлення Стратегія державної міграційної політики України.

Висновки. За принцип диференціації та індивідуалізації кримінальної відповідальності

та покарання влучно висловився П.Л. Фріс: «Як немає двох абсолютно ідентичних злочинів, а також абсолютно тотожних їх виконавців, так і не повинно бути усередненого підходу до різних категорій злочинів і злочинців» [32, с. 91]. Твердження, з яким важко не погодитись.

Міждисциплінарна парадигма особливо важлива для теоретиків права, які повинні бути своєрідними «наукометристами» і вміти розгледіти раціональне зерно, яке потребує відповідної актуалізації. Говорячи про галузевий (кримінально-правовий) блок, слід відзначити, що він має безпосереднє значення та взаємозв'язок з дисциплінами, які відносяться до цієї галузі знань. Насамперед кримінологія в нинішніх умовах покликана стати «матір'ю наук» для кримінального та кримінально-виконавчого права, кримінального процесу, криміналістики, судової медицини, судової психіатрії та багатьох інших найбільш пов'язаних з оперативно-розшуковою та превентивною діяльністю наук. У цьому аспекті основна відповідальність покладається на кримінологів нинішнього часу, які й повинні зацікавити, засвідчити широкий спектр знань та узагальнень не лише вказаних дисциплін, але й інших галузевих юридичних наук, а також суспільних, економічних, математичних і скрізь, де у цьому є зацікавленість юриспруденції в аспекті ціннісного, раціонального, вічного. За висловлюваннями класиків, кримінальне право – це математика, де вимагається чітка усвідомленість конструювання санкцій, логічність у призначенні покарань. Ще Гегель свого часу писав, що всяке юридичне знання без математики є неповноцінним. Науковець безпосередньо відповідає за інноваційний розвиток юриспруденції, долю країни, нинішні та майбутні покоління.

Проблемою нинішнього дня в науці є відірваність її від практики. Тут важливо керуватись принципом: «воїну слід давати те, що найбільше знадобиться в бою», тобто немає необхідності у великих масивах інформації, що не володіє відповідною теоретичною та практичною цінністю. У таких центрах науково-освітньої діяльності, як Оксфорд і Гарвард, лекції читають практикуючі юристи, судді, успішні адвокати. Також важливою є міждисциплінарність проведення наукових досліджень, як це здійснюється у «селіконовій долині» США.

Більшість науковців, як показує практика, займається дослідженням суто однієї галузі, або ж ведеться гонитва за написанням дисертаційних досліджень. При цьому забуваємо, що наука повинна стати улюбленою справою, плацдармом,

де академічна свобода не має меж у продукуванні високих смислів права, виробленні альтернативних видів покарань, шляху криміналізації чи декриміналізації «суспільно-небезпечного» з позицій багатьох кримінологічних факторів і загроз, де зло переходить межі дозволеного.

Література

1. Дудоров О.О., Мазур М.В. Реалізація принципу верховенства права при застосуванні закону про кримінальну відповідальність : постановка проблеми, міжнародний і зарубіжний досвід. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2017. № 5. С. 129-140.
2. Карчевський М.В., Використання методології data science для дослідження протидії злочинності в Україні. Вивчення криміногенної ситуації в Україні та прогнозування її подальшої динаміки (вплив воєнних факторів) : матеріали наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 07 вересня 2022 р.) / [редкол. : Вербеский М.Г., Опришко І.В., Кулик О.Г. та ін.]. Київ : ДНДІ МВС України; Харків : Мачулін. 2022. С. 25-33.
3. Каф. № 1 Кримінальне право України. Загальна частина. к.ю.н., доц. Харитонова О.В. Лекція «Поняття, ознаки, система та функції кримінального права». URL: <https://www.youtube.com/watch?v=VzMxmrrYRsU>.
4. Гритенко О.А., Марченко О.А. Значення кримінально-правової класифікації видів звільнення від кримінальної відповідальності для кримінального процесуального порядку. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 1. С. 221-228.
5. Навроцький В. О. Наступність кримінального законодавства України (порівняльний аналіз КК України 1960 р. та 2001 р.). Київ : Атіка, 2001. 272 с.
6. Новий Кримінальний Кодекс. Реформування кримінального законодавства України. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/>.
7. Головка Л.В. Вступительная статья. Кабриак Р. Кодификации / пер. с фр. Л.В. Головка. Москва : Статут, 2007.
8. Петков С.В. Випускаюча кафедра як основа якісної юридичної освіти. Матеріали IV міжнародного освітнього форуму «Особистість вединному освітньому просторі» 11-26 квітня 2013 р., м. Запоріжжя. URL: http://www.virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp11/3/Petkov.pdf.
9. Петков С.В. Місце адміністративного права в сучасній системі права: концептуальний вектор і сутнісний вимір. *Вісник Академії митної служби України. Сер. : Право*. 2014. № 1. С. 72-78.
10. Шлезингер А.М. Циклы американской истории. Москва : Прогресс-Академия, 1992. 688 с.

11. Господаренко В.М. Особливості викладання державної кримінально-правової політики США в американських університетах. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2022. Вип. 2. С. 271-283.
12. Жук А.В., Клепка Д.І. Ефективне досудове розслідування як одна з гарантій забезпечення прав потерпілого у кримінальному провадженні. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2019. № 7(2). С. 26-30.
13. Дуфенюк О.М. Аксіологія кримінального провадження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 3. С. 160-163.
14. Лоскутов Т.О. Предмет правового регулювання у кримінальному процесі : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2016. 445 с.
15. Тетерятник Г.К. Кримінальне провадження в умовах надзвичайних правових режимів: аксіологічні питання. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 2. С. 284-291.
16. Томин В.Т., Попов А.П. Эффективное уголовное судопроизводство: управленческие, социальные и правовые аспекты. Пятигорск, 2003. 115 с.
17. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. 2-ге вид. Київ : Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. 520 с.
18. Общая теория права / под общ. Ред А.С. Пиголкина. 2-е изд., пер. и доп. Москва : Издво МГТУ им. Н.Э. Баумана, 1996. 384 с.
19. Петрова Г.О. Норма и правовое отношение: средства уголовно-правового регулирования : монография. Н. Новгород : ННГУ, 1999. 192 с.
20. Лейст О.Э. Санкции и ответственность по советскому праву : монография. Москва : МГУ, 1981. 240 с.
21. Лекція 1. Yurii Orlov. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=6-RirmF5dak>.
22. Лекція 2. Yurii Orlov. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=9sMbAtoKKuQ>.
23. Васильева О. С. Психология здоровья человека: эталоны, представления, установки : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. Москва, 2001. 352 с.
24. Фаркаш Я.В. Щодо впливу легалізації вогнепальної зброї на криміногенну ситуацію в державі. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2018. № 19(3). С. 90-93.
25. Бережний О.І. Участь захисника в процесі доказування у кримінальному провадженні. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2019. № 15(2). С. 51-57.
26. Никольский Д.П. О выдаче преступников по началам международного права. 1884. URL: www.twirpx.com/file/628152 (дата звернення 14.11.2022).
27. Лобач А.М. Кримінально-правова охорона права на освіту в Україні. *Право.UA*. 2019. № 1. С. 131-138.
28. Про освіту : Закон від 05 верес. 2017 р. № 2145-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
29. Шамара О.В., Книженко О.О., Кириченко О.В. Вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України: проблеми трансформації кримінального законодавства в сучасних умовах. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 2. С. 200-210.
30. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>.
31. Гродецький Ю.В. Французька та німецька системи законодавчої регламентації норм про стадії вчинення злочину та про добровільну відмову. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2017. Вип. 1. С. 77-79.
32. Фріс П.Л. Кримінально-правова політика України: дис... докт. юрид. наук. Івано-Франківськ, 2005. 381 с.

Кріцак І. В.,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
науково-дослідної лабораторії з проблем
досудового розслідування
Харківського національного університету
внутрішніх справ

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ПРОКУРАТУРИ ЯК ОРІЄНТИР ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Лапкін А. В.

У науковій статті досліджено міжнародні стандарти організації та діяльності прокуратури. Актуальність вибраної теми зумовлюється тим, що євроінтеграційний курс України зумовлює необхідність реформування системи кримінальної юстиції на основі міжнародних стандартів. Відповідно, міжнародні стандарти є основою для трансформації української прокуратури від радянської до європейської моделі.

Метою статті є розробка концептуальних положень щодо міжнародних стандартів прокуратури як основи для її реформування з точки зору системи міжнародних стандартів, їх еволюції та суб'єктів їх розробки.

Обґрунтовано, що міжнародні стандарти прокуратури є складником комплексу міжнародних стандартів кримінальної юстиції. Їх значення полягає у тому, щоб визначати орієнтири для перебудови інституту прокуратури і виступати конкретним інструментом його реформування.

Аргументовано, що на сьогодні на міжнародному рівні сформована комплексна система стандартів організації та діяльності прокуратури, а також статусу прокурорів, що постійно розвивається та доповнюється.

Еволюція міжнародних стандартів прокуратури триває з 1990-х років. В останні два десятиліття вона значно активізувалася, що веде до конвергенції моделей прокуратури та встановлення єдиних підходів до функціонування цієї інституції.

У системі міжнародних стандартів прокуратури виокремлено загальносвітовий та європейський рівні, які знаходяться у єдності й взаємозв'язку, що дозволяє виробити єдині підходи до моделі прокуратури у різних країнах світу.

Встановлено, що розробка міжнародних стандартів прокуратури передусім здійснюється міжнародними організаціями, зокрема на рівні Організації Об'єднаних Націй та Ради Європи. При цьому значну роль у їх виробленні відіграють корпоративні структури прокуратури, які репрезентують інтереси професійної прокурорської спільноти та виявляють найбільш актуальні типові проблеми прокурорської діяльності, що потребують розв'язання на наднаціональному рівні.

Ключові слова: міжнародні стандарти, прокуратура, статус прокурорів, кримінальна юстиція, міжнародні організації.

Lapkin A. V. International standards of the prosecutor's office as a reference point for European integration

The scientific article examines the international standards of the organization and activities of the prosecutor's office. The relevance of the chosen topic is determined by the fact that the European integration course of Ukraine determines the need to reform the criminal justice system based on international standards. Accordingly, international standards are the basis for the transformation of the Ukrainian prosecutor's office from the Soviet to the European model.

The purpose of the article is to develop conceptual provisions regarding the international standards of the prosecutor's office as a basis for its reform from the point of view of the system of international standards, their evolution and subjects of their development.

It is substantiated that the international standards of the prosecutor's office are a component of the complex of international standards of criminal justice. Their importance is to determine the guidelines for the restructuring of the prosecutor's office and act as a concrete instrument for its reform.

It is argued that today at the international level, a complex system of standards for the organization and activity of the prosecutor's office, as well as the status of prosecutors, has been formed, which is constantly developing and being supplemented.

The evolution of international prosecutorial standards has been ongoing since the 1990s. In the last two decades, it has become significantly more active, which leads to the convergence of models of the prosecutor's office and the establishment of unified approaches to the functioning of this institution.

In the system of international standards of the prosecutor's office, the global and European levels are distinguished, which are in unity and interconnection, which allows to develop uniform approaches to the model of the prosecutor's office in different countries of the world.

It has been established that the development of international standards of the prosecutor's office is primarily carried out by international organizations, in

particular at the level of the United Nations and the Council of Europe. At the same time, a significant role in their development is played by the corporate structures of the prosecutor's office, which represent the interests of the professional prosecutor's community and reveal the most relevant typical problems of prosecutor's activity that need to be solved at the supranational level.

Key words: *international standards, prosecutor's office, status of prosecutors, criminal justice, international organizations.*

Постановка проблеми та її актуальність. Євроінтеграційний курс України зумовлює необхідність реформування системи кримінальної юстиції на основі міжнародних стандартів. Попри те, що судово-правова реформа в Україні триває протягом останніх 30 років, її результати все ще залишаються незадовільними і не відповідають вимогам міжнародних партнерів нашої держави. Це, зокрема, стосується прокуратури, яка як один з основних інститутів кримінальної юстиції все ще потребує подальшого удосконалення, хоча необхідність її реформування постійно підкреслювалася як на рівні Ради Європи, так і в програмних документах, що приймалися українською владою. При цьому як міжнародні, так і національні актори процесу реформування інституту прокуратури єдині у тому, що дороговказ для цього закладають положення численних міжнародно-правових актів, які закріплюють відповідні стандарти. Тому набуває актуальності дослідження міжнародних стандартів прокуратури як основи для її трансформації від радянської до європейської моделі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика міжнародних стандартів прокуратури розглядалася майже всіма провідними дослідниками цього інституту, зокрема такими як: П.М. Каркач, І.М. Козьяков, М.В. Косюта, М.І. Мичко, С.О. Подкопаєв, М.В. Руденко та ін. Також загальною тенденцією проведення наукових розробок окремих актуальних проблем організації та діяльності прокуратури можна вважати звернення їхніх авторів до міжнародних стандартів у тій чи іншій сфері. Разом із тим питання міжнародних стандартів прокуратури, незважаючи на всю його важливість та багатоаспектність, досі не стало предметом самостійних наукових досліджень монографічного чи дисертаційного рівня. При цьому бракує і наукових статей, присвячених цій проблемі. Отже, можна констатувати, що на доктринальному рівні наявні прогалини щодо дослідження питань міжнародних стандартів прокуратури.

Метою статті є розробка концептуальних положень щодо міжнародних стандартів прокуратури як основи для її реформування з точки зору системи міжнародних стандартів, їх еволюції та суб'єктів їх розробки.

Виклад основного матеріалу. Міжнародні стандарти прокуратури є складником комплексу міжнародних стандартів кримінальної юстиції, так само, як прокуратура є невід'ємним елементом системи кримінальної юстиції незалежно від тієї чи іншої моделі останньої у конкретній державі. У своїх попередніх публікаціях з цих питань нами обґрунтовано висновок щодо того, що міжнародні стандарти являють собою положення міжнародно-правових документів, які встановлюють певні модельні правила щодо побудови системи кримінальної юстиції та оптимальної організації її інститутів, а також їх діяльності щодо захисту особи, суспільства і держави від кримінально-протиправних посягань, що мають загальний, абстрактний, універсальний характер. Вони відіграють велике значення у процесі європейської інтеграції України у сфері кримінальної юстиції, оскільки: 1) використовуються як один з основних критеріїв оцінки загального стану національної правової системи України; 2) слугують універсальним індикатором рівня ефективності національної системи кримінальної юстиції та ступеня її реформування; 3) визначають дороговказ для перебудови системи кримінальної юстиції; 4) є рушійною силою процесів трансформації; 5) виступають конкретним інструментом такого реформування [1, с. 29]. Зазначені положення повною мірою справедливі і щодо міжнародних стандартів прокуратури.

Розглядаючи еволюцію міжнародно-правових стандартів прокуратури, слід відзначити, що процес їх формування розпочався з 1990-х років. На думку дослідників, це було зумовлено тим, що те місце, яке посідає кримінальне правосуддя у системі забезпечення прав і свобод особи, змусило міжнародні структури приділяти все більшу увагу забезпеченню єдиних високих стандартів в реалізації обвинувальних і пов'язаних з ними функцій демократичної держави [2, с. 19]. Зважаючи на це, міжнародною спільнотою було започатковано прийняття документів, що встановлювали уніфіковані правила діяльності органів обвинувачення. Показовим є той факт, що їх формування стосувалося не інституту прокуратури, а виконуваних ним обвинувальних функцій. На це вказує те, що в тексті відповідних документів замість понять «прокурор» і «прокуратура» використовувалися терміни «публічне обвинувачення» («public prosecution»),

«обвинувач» («prosecutor») та «служба обвинувачення» («the Prosecution Service»). Це можна пояснити різноманітністю моделей прокуратур у державах світу, які подекуди мають різні назви, але спільну спрямованість на здійснення кримінального переслідування.

Класифікацію міжнародних стандартів прокуратури можна здійснити за двома рівнями, а саме: 1) загальносвітові та 2) європейські.

На загальносвітовому рівні вироблення міжнародних стандартів кримінального правосуддя та прокуратури здійснювалося під час Конгресів ООН з попередження правопорушень та поведження з правопорушниками. Так, основним актом ООН, предметно присвяченим прокуратурі, є прийняті на VIII Конгресі «Керівні принципи стосовно ролі осіб, які здійснюють судове переслідування» від 1990 р. [3], які були розроблені спеціально для обвинувачів, мали бути доведені до їх відома та впроваджені у національні законодавства. Керівні принципи наголошували на нерозривному зв'язку прокурорів і системи кримінального правосуддя, вказуючи на їхню важливу і активну роль у цій системі; визначали сферу і встановлювали мінімальні стандарти діяльності обвинувачів у національних системах кримінального судочинства; передбачали вимоги щодо забезпечення ефективності їх функціонування, а також безпосередньо поклали на них виконання положень міжнародних документів з прав людини. Аналіз змісту цього документа дозволяє виділити у ньому два блоки питань: 1) ті, що безпосередньо стосуються діяльності прокурорів; 2) ті, що мають забезпечувальний стосовно неї характер, зокрема: стандарти щодо статусу, кваліфікації, добору та умов служби таких осіб, взаємин з іншими органами та установами, дисциплінарної відповідальності тощо.

Поряд із зазначеними Керівними принципами питання прокуратури на рівні ООН порушувалося також у Резолюції 17/2 від 2008 р. «Зміцнення верховенства права шляхом підвищення чесності та непідкупності й розвитку потенціалу органів прокуратури» Комісії по запобіганню злочинності та кримінальному правосуддю [4], яка звертала увагу на небезпеку корупції серед працівників прокуратури і на те, що їхня чесність, непідкупність, незалежність і неупередженість є необхідними умовами для ефективного захисту прав людини і забезпечення економічного розвитку. Вказаною Резолюцією було поширено та рекомендовано до імплементації розроблені Міжнародною асоціацією прокурорів Стандарти професійної від-

повідальності та Декларацію основних обов'язків і прав співробітників прокуратури [5]. У цих документах наголошувалося на тому, що всі співробітники прокуратури відіграють найважливішу роль у відправленні кримінального правосуддя; вони повинні бути активними, здійснювати свої повноваження об'єктивно, неупереджено і професійно, піклуватися про збереження неупередженості та об'єктивності, зберігати професійну таємницю та ін. Поряд з цим значна увага приділялася гарантіям незалежності прокурорів та етичним аспектам прокурорської діяльності, співробітництву з іншими органами тощо.

Відзначимо, що Міжнародна асоціація прокурорів належить до неурядових міжнародних організацій. Вона об'єднує як прокуратури окремих держав, так й індивідуальних членів з числа прокурорів. Зважаючи на це, її можна вважати міжнародною корпоративною структурою органів прокуратури загальносвітового рівня. Завдання Асоціації включають зусилля щодо забезпечення справедливого, ефективного і неупередженого переслідування за кримінальні злочини, а також здійснення високих стандартів і принципів у справі відправлення кримінального правосуддя. Той факт, що вказані напрацювання Міжнародної асоціації прокурорів були схвалені на рівні ООН, свідчить про визнання дедалі зростаючої ролі корпоративних структур прокуратури у формуванні міжнародних стандартів цієї інституції, а також узгодження позицій щодо цього урядових та впливових неурядових міжнародних організацій.

На регіональному європейському рівні процес розробки міжнародних стандартів прокуратури пов'язаний із діяльністю Ради Європи (далі – РЄ). Так, дослідники відзначають, що Рада Європи приділяє велику увагу вдосконаленню правового статусу органів прокуратури європейських країн, а також сприянню Україні у реформуванні органів прокуратури, приведенні її загальних функцій та повноважень до європейських стандартів [6, с. 36-37]. Загалом роль РЄ у розробці міжнародних стандартів прокуратури можна розглядати в двох аспектах: 1) розробка загальних для всіх країн-членів РЄ рекомендацій щодо прокуратури; 2) контроль за додержанням цих стандартів окремими державами, в т.ч. Україною.

Основним міжнародним документом європейського рівня, що предметно присвячений прокуратурі, є Рекомендація R (2000) 19 Комітету Міністрів РЄ про роль публічного обвинувачення у системі кримінального правосуддя від 06.10.2000 [7]. Відповідно до неї публічні обвинувачі (прокурори)

визначалися як органи державної влади, які від імені суспільства і в його інтересах забезпечують застосування права там, де порушення закону тягне за собою кримінальну санкцію, беручи до уваги як права громадян, так і необхідність ефективної дії системи кримінального правосуддя (п. 1). Також у цьому документі було закріплено перелік функцій прокуратури, система яких слугує орієнтиром для розбудови функціональної моделі прокуратури обвинувального типу. Крім того, Рекомендація встановлювала гарантії для прокурорів, регламентувала відносини між ними й виконавчою та законодавчою владою, суддями та поліцією; обов'язки публічного обвинувача стосовно громадян; питання міжнародного співробітництва. Таким чином, цей документ має бути визнаний детальним керівництвом для поточної діяльності і майбутніх реформ прокуратури у всіх державах-членах РЄ, що визначає основні засади її організації та діяльності.

Спираючись на нього, Парламентська Асамблея Ради Європи у Рекомендації 1604 (2003) про роль прокуратури у демократичному правовому суспільстві від 27 травня 2003 р. [8] виклала своє бачення ролі і призначення органів прокуратури у країнах-членах РЄ, що, на її думку, полягає у забезпеченні верховенства права, захисту від злочинних посягань прав і свобод, поваги до прав і свобод підозрюваних і обвинувачених, а також нагляду за належним функціонуванням органів, відповідальних за розслідування і переслідування злочинів. У цьому документі Парламентська Асамблея сформулювала чітку позицію щодо того, що повноваження і обов'язки прокурорів повинні бути обмежені переслідуванням кримінальних злочинів і загальною роллю в захисті публічного інтересу у системі кримінального правосуддя, за наявності організаційно відокремлених і ефективних органів, заснованих для виконання будь-яких інших функцій. Задля цього національним прокуратурам рекомендувалося відмовитися від будь-яких інших функцій, не пов'язаних зі здійсненням кримінального переслідування.

Однак така позиція не була єдино прийнятною, про що свідчила відповідь Комітету Міністрів РЄ на цю Рекомендацію від 4 лютого 2004 р. [9], у якій було наголошено на різноманітні моделі прокуратури в різних країнах, пов'язаному з національними правовими традиціями і відмінностями в організації систем кримінального правосуддя. Крім того, Комітет Міністрів РЄ не визнав за можливе схвалити окремі ідеї Парламентської Асамблеї, зокрема щодо обмеження ролі прокура-

тури рамками системи кримінального правосуддя та відмови від функції нагляду за законністю.

Таким чином, на підставі аналізу вказаних документів можна дійти висновку про розуміння РЄ функціонального призначення прокуратури як здійснення кримінального переслідування та обмеження її діяльності сферою кримінального правосуддя. Разом із тим простежується відсутність єдності у підходах до визначення місця і ролі органів прокуратури й активні пошуки її оптимальної моделі, які відбуваються у напружених дискусіях.

Важливим результатом цих дискусій став висновок про необхідність визначення та регламентації діяльності прокуратури поза сферою кримінального провадження, що відобразилося у Рекомендації CM/Rec (2012) 11 Комітету Міністрів РЄ про роль прокуратури поза межами системи кримінального правосуддя від 19.09.2012 [10]. У ній наголошувалося на усвідомленні того факту, що в більшості країн-членів, з огляду на їхні правові традиції, прокуратура відіграє різну роль також і поза межами системи кримінального судочинства, що може включати у себе захист загальних або публічних інтересів, надання правової допомоги особам у захисті їхніх прав і основоположних свобод, представництво інтересів держави у суді, нагляд за діяльністю державних органів та інших юридичних осіб, а також здійснення консультативної функції у судах. У таких випадках завданнями прокуратури визначалися представництво загальних або публічних інтересів, захист прав і основоположних свобод людини, а також утвердження верховенства права. Цей документ дав можливість окремим українським фахівцям зробити висновок про те, що наявність прокурорського нагляду не суперечить положенням міжнародних документів [11, с. 76], хоча, як вказувалося у коментарі до неї, ця Рекомендація не мала на меті визначити природу наглядової ролі прокуратури, а обмежується визначенням загальних принципів задля забезпечення безпеки та гарантій виконання таких повноважень (п. 71 Пояснювального меморандуму до Рекомендації) [12]. Таким чином, вказана Рекомендація, хоча й з багатьма застереженнями, визнала важливу роль прокуратури поза традиційною для неї сферою кримінального провадження та у взаємозв'язку із Рекомендацією R (2000) 19 може бути зарахована до основних джерел міжнародних стандартів щодо прокуратури на європейському рівні.

Можна вважати, що розробка європейських стандартів прокуратури вийшла на якісно новий рівень після того, як у 2005 р. Комітет Міністрів

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

РЄ створив Консультативну раду європейських прокурорів (далі – КРЕП). Метою її створення була підготовка висновків з питань, пов'язаних зі службою публічного обвинувачення та сприяння ефективній реалізації Рекомендації R (2000) 19, а до основних завдань було віднесено: підготовку висновків Європейському Комітету з питань злочинності щодо проблем, які виникли у зв'язку імплементацією Рекомендацій (2000) 19 стосовно ролі прокуратури у системі кримінального судочинства; підготовку за запитом Комітету Міністрів, Європейського Комітету з питань злочинності або будь-якого іншого органу РЄ висновку щодо проблем, які стосуються органів прокуратури; збір інформації про діяльність органів прокуратури у Європі [13].

На сьогодні КРЕП підготовлено 18 висновків з різних аспектів організації і діяльності прокуратури. Вони стосуються ролі прокуратури у державах-членах РЄ, пріоритетних напрямів здійснення її функцій, вимог до прокурорів, гарантій їх незалежності та ефективного здійснення повноважень тощо. Зокрема, за предметом висновки стосувалися таких питань: вдосконалення міжнародної співпраці у сфері кримінальної юстиції; альтернативних кримінальному переслідуванню заходів; ролі прокуратури за межами сфери кримінального права; ювенальної юстиції; відносин прокурорів з керівництвом в'язниць; управління засобами прокуратури; взаємин прокурорів зі ЗМІ; ролі прокурорів у кримінальних розслідуваннях; якості та ефективності роботи прокурорів; діяльності прокуратури в умовах пандемії та ін.

Можна вважати, що кожний висновок, підготовлений КРЕП, розвиває і збагачує систему європейських стандартів прокуратури, тому її діяльність слід визнати найважливішим, потужним і постійним джерелом формування таких стандартів, що має такі переваги: має офіційний статус як орган у складі інституцій РЄ; діє на постійній основі; предметно призначена для розробки міжнародних стандартів прокуратури; представляє позицію прокуратури; враховує різноманітність моделей прокуратури; доносить свою позицію безпосередньо до Комітету Міністрів РЄ.

Поряд з цим участь у розробці європейських стандартів прокуратури беруть участь й інші суб'єкти. Так, деякі з них наявні й у висновках іншого органу РЄ – Консультативної ради європейських суддів, передусім стосовно взаємодії суду та прокуратури. Приміром, це спільна з КРЕП «Бордоська декларація «Судді та прокурори у демократичному суспільстві» від 18.11.2009 [14],

в якій були викладені стандарти взаємин прокуратури та судів, зокрема їхня роль у забезпеченні гарантій прав та свобод людини, а також захисті громадського порядку, здійсненні міжнародного співробітництва та ін.

Важливо відзначити внесок у процес формування міжнародних стандартів прокуратури Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанської комісії), яка є консультативним органом РЄ з конституційних питань і здійснює надання юридичних консультацій країнам-членам, зокрема, допомогу державам, які бажають привести свої правові та інституційні структури у відповідність до європейських стандартів та міжнародного досвіду у галузі демократії, прав людини та верховенства права [15]. Передусім її роль виявляється у наданні висновків щодо законопроектів на предмет їх відповідності стандартам РЄ, зокрема, таким чином Венеціанська комісія зробила значний внесок у вироблення остаточної редакції чинного Закону України «Про прокуратуру». Разом із тим Венеціанська комісія виробила певні загальні положення з питань прокуратури, які можуть розглядатися як виклад міжнародних стандартів у цій сфері. Так, відповідно до ч. II «Служба прокуратури» Звіту Венеціанської комісії про європейські стандарти щодо незалежності судової системи від 2010 р. було вказано на різноманітність систем кримінальної юстиції і, відповідно, служб обвинувачення, конвергенцію останніх, необхідність забезпечення монополії на кримінальне обвинувачення державою чи державним органом тощо [16].

Важливу роль у виробленні стандартів діяльності прокуратури відіграють щорічні конференції Генеральних прокурорів Європи, які в оцінках Парламентської Асамблеї РЄ виступають експертною радою і широким спеціалізованим форумом для дискусій, що має величезний потенціал для висування і розгляду пропозицій, надання порад, порівняння національних умов і виявлення найбільш цінного досвіду функціонування прокуратур з метою сприяння зусиллям РЄ у цій сфері [8]. Переважно результати роботи таких конференцій лягають в основу рішень КРЕП. Разом із тим вони можуть виступати самостійним суб'єктом формування міжнародних стандартів прокуратури, зокрема, на 6-й конференції Генеральних прокурорів Європи у Будапешті було прийнято «Європейські керівні принципи з етики і поведінки для прокурорів» («Будапештські керівні принципи») від 31 травня 2005 р. [17]. У цьому документі вказувалося, зокрема, що: прокурори відіграють ключову

роль у системі кримінальної юстиції (п. 1); у всіх системах кримінальної юстиції прокурори вирішують питання про початок і продовження кримінального переслідування, представляють обвинувачення у суді і можуть подавати апеляційні скарги або підтримувати їх щодо всіх або деяких судових рішень (п. 4). Вказаний документ містив низку етичних стандартів діяльності прокурорів як під час виконання службових обов'язків у сфері кримінального правосуддя, так і поза службою, які стали основою для розробки Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів в Україні.

Висновки. Еволюція міжнародних стандартів прокуратури триває з 1990-х років. На першому етапі (1990-ті – середина 2000-х років) вона йшла у напрямі визначення загальних положень діяльності служб обвинувачення; на другому етапі (друга половина 2000-х років – дотепер) вона охоплює дедалі більше окремих аспектів прокуратури, в тому числі її діяльність поза сферою кримінальної юстиції. В останні два десятиліття розробка міжнародних стандартів прокуратури значно активізувалася, що зумовлено процесами глобалізації та веде до конвергенції моделей прокуратури і встановлення єдиних підходів до функціонування цієї інституції в різних країнах світу. Внаслідок цього на сьогодні на міжнародному рівні сформована комплексна система стандартів організації та діяльності прокуратури, а також статусу прокурорів, яка постійно розвивається та доповнюється.

Загальносвітовий та європейський рівні міжнародних стандартів прокуратури знаходяться у єдності й взаємозв'язку, що дозволяє виробити єдині підходи до моделі прокуратури у різних країнах світу. Розробка міжнародних стандартів прокуратури передусім здійснюється міжнародними організаціями, при цьому значну роль у їх виробленні відіграють корпоративні структури прокуратури, які репрезентують інтереси професійної прокурорської спільноти та виявляють найбільш актуальні типові проблеми прокурорської діяльності, що потребують розв'язання на наднаціональному рівні.

Література

1. Лапкін А.В. Міжнародні стандарти як основа реформування системи кримінальної юстиції в напрямі євроінтеграції. *Ампаро*. 2022. Спецвипуск. Том 2. С. 24-30.
2. Додонов В.Н. Прокуратуры стран мира : справочник / под общ. науч. ред. С.П. Щербы. Москва : Юрлитинформ, 2006. 320 с.

3. Керівні принципи щодо ролі осіб, які здійснюють судове переслідування : Прийняті Восьмим Конгресом Організації Об'єднаних Націй з попередження злочинності та поведіння з правопорушниками, Гавана, Куба, 27 серпня – 7 вересня 1990 року. URL: https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_859.

4. Укрепление верховенства права путем повышения честности и неподкупности и развития потенциала органов прокуратуры : Резолюция 17/2 Комиссия по предупреждению преступности и уголовному правосудию. Комиссия по предупреждению преступности и уголовному правосудию: доклад о работе семнадцатой сессии (30 ноября 2007 года и 14-18 апреля 2008 года). E/2008/30 E/CN.15/2008/22. С. 22-29.

5. Стандарти професійної відповідальності та викладення основних обов'язків та прав прокурорів, прийняті 23 квітня 1999 року Міжнародною асоціацією прокурорів. URL: [https://www.iap-association.org/getattachment/Resources-Dokumentation/IAP-Standards-\(1\)/Ukrainian.pdf.aspx](https://www.iap-association.org/getattachment/Resources-Dokumentation/IAP-Standards-(1)/Ukrainian.pdf.aspx).

6. Копиленко О. Міжнародні стандарти та вітчизняний досвід правового регулювання статусу прокуратури (на основі аналізу проєктів законодавчих актів, внесених на розгляд Верховної Ради України шостого скликання). *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2011. № 2. С. 35-44.

7. The role of public prosecution in the criminal justice system: Recommendation Rec (2000) 19, adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 6 October 2000. URL: <https://rm.coe.int/16804be55a>.

8. Рекомендация 1604 (2003) 11 о роли прокуратуры в демократическом обществе, основанном на верховенстве закона : текст, принятый Постоянной комиссией, действующей от имени Ассамблеи, 27 мая 2003 года. URL: [https://www.coe.int/T/r/Parliamentary_Assembly/\[Russian_documents\]/\[2003\]/Rec1604.asp#P4_81](https://www.coe.int/T/r/Parliamentary_Assembly/[Russian_documents]/[2003]/Rec1604.asp#P4_81).

9. Role of the public prosecutor's office in a democratic society governed by the rule of law – Parliamentary Assembly Recommendation 1604 (2003) (Reply adopted by the Committee of Ministers on 4 February 2004 at the 870th meeting of the Ministers' Deputies). URL: <https://rm.coe.int/16805dde1c>.

10. Рекомендація Rec (2012) 11 Комітету Міністрів державам-учасникам «Про роль публічних обвинувачів поза системою кримінальної юстиції» : Прийнята Комітетом Міністрів 19 вересня 2012 на 1151-му засіданні заступників міністрів. URL: http://pravo.org.ua/files/rec_chodo_publ.PDF.

11. Подкопаев С., Філоненко Г. Положення міжнародних документів про роль прокуратури поза

кримінальною сферою. *Європейські перспективи*. 2012. № 4. Ч. 2. С. 73-77.

12. Пояснювальний меморандум до Рекомендації Рес (2012) 11 Комітету Міністрів державам-учасникам «Про роль публічних обвинувачів поза системою кримінальної юстиції» : Прийнятий Комітетом Міністрів 19 вересня 2012 на 1151-му засіданні заступників міністрів. URL: http://pravo.org.ua/files/rec_chodo_publ.PDF.

13. Консультативна рада Європейських прокурорів ССРЕ. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/cto.html?_m=publications&_t=rec&id=101556.

14. Про відносини між суддями та прокурорами в демократичному суспільстві (Бордоська декларація) : Висновок № 12 (2009) Консультативної ради європейських суддів та Висновок № 4 (2009) Консультативної ради європейських прокурорів від 18.11.2009. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a50.

15. The Venice Commission of the Council of Europe "For democracy through law". URL: <https://>

www.venice.coe.int/WebForms/pages/?p=01_Presentation&lang=EN.

16. Report on European Standards as regards the Independence of the Judicial System: Part II The Prosecution Service: Adopted by the Venice Commission at its 85th plenary session (Venice, 17-18 December 2010). CDL-AD(2010)040-e. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2010\)040-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2010)040-e).

17. *Європейські керівні принципи з етики і поведінки для прокурорів*. «Будапештські керівні принципи» : Прийняті на 6-й конференції Генеральних прокурорів Європи в Будапешті 31 травня 2005 року. *Правові основи прокурорської діяльності в Україні* : науково-практичний посібник / П.М. Каркач, А.В. Лапкін. Харків : Право, 2011. С. 70-74.

*Лапкін А. В.,
доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінальної юстиції
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0002-3240-6377*

ЗАПОБІГАННЯ ЗБУТУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ У ПРИЧОРНОМОРЬСЬКОМУ РЕГІОНІ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Мазуренко О. В.

У статті досліджено, що повномасштабна війна Російської Федерації проти України принесла багато різного роду проблем для нашої країни: руйнування інфраструктури, загибель тисяч мирних жителів, безпрецедентні втрати в економіці, негативні зміни у соціально-політичному житті зростання злочинності, в тому числі і збуту наркотиків. Поряд із цим наша країна не втратила прагнення до розвитку та не звернула зі шляху інтеграції до Європейського Союзу. У роботі доводиться, що Південь нашої країни традиційно розглядався в якості стратегічної мети для організованих злочинних угруповань, що спеціалізуються на збуті наркотиків.

Враховуючи, що Україна взяла чіткий курс на Євроінтеграцію, важливою складовою частиною її розвитку є зміцнення правопорядку та зниження рівня наркотизації населення; налагодження ефективної системи протидії правопорушенням адаптованої до Європейських стандартів.

Доводиться, що ефективність запобігання збуту наркотиків значною мірою залежать від налагодження ефективного міжнародного співробітництва і координації правоохоронної діяльності в цій галузі. Важливим також вважається обмін інформацією про злочинну діяльність та проведення сумісних операцій з припинення наркозбуту українськими правоохоронними органами із зарубіжними партнерами – членами Європейського Союзу та кандидатами на вступ до нього.

Із метою вдосконалення та пристосування роботи правоохоронних органів до умов сучасності та до Європейських стандартів вважаємо також за доцільне: спрямування основних зусиль правоохоронців на виявлення та реагування на зміни кількісних та якісних параметрів наркозлочинності; знешкодження злочинних елементів, які розповсюджують наркотики через мережі Інтернет; припинення діяльності осіб, що розповсюджують наркотики способом «закладки»; припинення діяльності нарколабораторій, що спеціалізуються на синтетичних наркотичних засобах, а також осіб, які займаються вирощуванням, виробництвом та розповсюдженням наркотиків рослинного походження.

Ключові слова: незаконний збут наркотиків, наркотики, Причорноморський регіон, Євроінтеграція,

Європейський Союз, запобігання, протидія, профілактика, злочинність, кримінальні правопорушення.

Mazurenko O. V. Prevention of drug sales in the Black Sea region of Ukraine in the context of European integration

The article examines that the full-scale war of the Russian Federation against Ukraine brought many different kinds of problems for our country: the destruction of infrastructure, the death of thousands of civilians, unprecedented losses in the economy, negative changes in social and political life, the growth of crime, including the sale of drugs.

At the same time, our country has not lost its desire for development and has not deviated from the path of integration into the European Union. The work proves that the South of our country has traditionally been considered a strategic target for organized criminal groups specializing in drug sales.

Given that Ukraine has taken a clear course towards European integration, an important component of its development is strengthening the law and order and reducing the level of drug addiction among the population; establishment of an effective crime prevention system adapted to European standards.

It is proven that the effectiveness of preventing the sale of drugs largely depends on the establishment of effective international cooperation and coordination of law enforcement activities in this field.

It is also considered important to exchange information on criminal activity and conduct joint operations to stop drug addiction by Ukrainian law enforcement agencies with foreign partners – members of the European Union and candidates for joining it.

In order to improve and adapt the work of law enforcement agencies to modern conditions and to European standards, we also consider it expedient to: direct the main efforts of law enforcement officers to identify and respond to changes in the quantitative and qualitative parameters of drug crime; neutralization of criminal elements that distribute drugs through Internet networks; termination of activities of persons distributing drugs by

the “bookmark” method; termination of the activities of drug laboratories specializing in synthetic drugs, as well as persons engaged in the cultivation, production and distribution of herbal drugs.

Key words: *illegal sale of drugs, drugs, Black Sea region, European integration, European Union, prevention, counteraction, prevention, crime, criminal offenses.*

Постановка проблеми. Повномасштабна війна Російської Федерації проти України принесла багато різного роду проблем для нашої країни: руйнування інфраструктури, загибель тисяч мирних жителів, безпрецедентні втрати в економіці, негативні зміни у соціально-політичному житті тощо. Поряд із цим наша країна не втратила прагнення до розвитку та не звернула зі шляху інтеграції до Європейського Союзу. Важливим показником для наближення до стандартів європейського життя є рівень правопорядку та стан законності у країні. У цьому сенсі вітчизняні вчені, законодавці та правоохоронці відшукують все нові і нові шляхи зміцнення законності, подолання негативних станів і зменшення впливу від наслідків, які привнесла у нашу повсякденність російська агресія. Збільшення рівня алкоголізації та наркотизації населення, як свідчить історичний досвід, є супутником будь-якої війни. Наша країна, на жаль, не стала цьому виключенням. Тільки за останні 11 місяців кримінально-правова статистика фіксує зростання майже всіх правопорушень, в тому числі і правопорушень, пов'язаних із незаконним збутом наркотиків. Відбувається колосальна перебудова структури злочинності, збільшується її організованість, зростає ступінь тяжкості традиційних, в тому числі і наркотичних злочинів. Кримінальні елементи швидко зорієнтувалися у новій парадигмі і переорієнтували свою діяльність під потреби «нелегального ринку наркотиків». Експерти фіксують збільшення кількості нелегальних пунктів виробництва та збуту наркотичних та інших психостимулюючих заходів; на фоні зростання безробіття спостерігається втягнення у незаконний збут наркотиків нових верств населення. Особливо враженими цими негативними явищами виявилися території Півдня України: Херсонської та Миколаївської області – як території, які постраждали від російської агресії, зазнали масових руйнувань, а також, Одеської області, куди відбулося масове переселення людей з охоплених активними бойовими діями територій. У зв'язку із цим тема *запобігання збуту наркотичних засобів у Причорноморському регіоні України у контексті Євроінтеграції* перетворилася у *надзвичайно важливу та актуальну тему* наукового пошуку.

Стан дослідження. Сама по собі проблема вивчення питань, пов'язаних із незаконним збутом наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, не є новою у кримінологічній науці. Ці питання неодноразово висвітлювалися у роботах А.М. Бабенка [1, с. 12-14; 2, с. 16-26; 8; 4; 2, с. 16-26; 5, с. 42-60; 6; 7], який досліджував ці питання у контексті вивчення територіальних особливостей злочинності. В.С. Батиргарєєва [9, с. 39-54; 10, с. 164-183] приділяла увагу вивченню загальних питань аналізу та протидії злочинності (в тому числі і незаконному обігу наркотиків), Ю.В. Баулін, В.І. Борисов зі співавторами приділяли увагу протидії організованим формам збуту наркотиків [18], Б.М. Головкін досліджував питання організації запобігання злочинності та зміцнення законності [12]; В.І. Женунтій з А.М. Бабенком обіймалися проблемами запобігання наркозбуту рослинного походження [13], А.П. Закалюк неодноразово звертався до питань аналізу наркозлочинності та розробки дієвих механізмів її запобігання [14, с. 424-451], А.А. Музика досліджував проблеми запобігання наркозлочинності кримінально-правовими засобами [15], О.В. Одерій зі співавторами досліджував проблеми розслідування злочинів щодо незаконного обігу неркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів [16]; також можна виділи окрему групу вчених, які досліджували окремі напрями запобігання наркозлочинності: М.О. Овчаренко – боротьба з незаконним обігом наркотиків через Інтернет за допомогою методу профілювання [24, с. 1296-1304]; Р.С. Орловський з колективом авторів [25, с. 377-385], К.Ю. Писаренко [19], А.П. Полях [20], С.П. Рашевський [21], Л.В. Сорока [22] та інші досліджували кримінально-правові, криміналістичні, адміністративно-правові, міжнародно-правові та інші аспекти протидії незаконному збуту наркотичних засобів. Незважаючи на велику кількість наукових досліджень, присвячених вказаних темі, проблема запобігання збуту наркотичних засобів у Причорноморському регіоні України у контексті Євроінтеграції залишилася поза увагою вітчизняних вчених. Саме вищеприписане й зумовило **актуальність** та обрання задекларованої теми нашого наукового пошуку.

Таким чином, **мета нашої статті** полягає в отриманні нових знань про сучасний стан та особливості запобігання збуту наркотичних засобів у Причорноморському регіоні України у контексті Євроінтеграції.

Виклад основного матеріалу. Вивчення досвіду країн, де відбувалися військові дії (Близький Схід, Південно-Східна Азія і т.д.), вказують на те, що зони конфліктів слугують осередками заго-

стрення ситуації у сфері незаконного виробництва, розповсюдження і споживання наркотиків. Така ситуація заслуговує на увагу і для нашої країни [17]. Не секрет, що Україна, де відбувається масштабні військові дії, є країною, яка межує з традиційними ринками збуту, які знаходяться в країнах Євросоюзу. Крім цього, наша країна наркодільками використовується не лише в якості ринку збуту наркотичних засобів, а і в якості території для їх транзиту в інші країни. У цьому сенсі Південь нашої країни традиційно розглядався в якості стратегічної мети для організованих злочинних угруповань, що спеціалізуються на збуті наркотиків. І цьому є багато підтверджень, наприклад, відповідно до щорічної доповіді ООН про наркотики і злочинність у нашій країні з початку війни не лише збільшується нелегальний ринок наркотиків, а і розширюється їх асортимент [17]. Управління з наркотиків та злочинності ООН відмічає, що тільки кількість виявлених і знешкоджених лабораторій в Україні з початком війни зросло майже у п'ять разів: з 17 у 2019 році до 79 у 2022 році. Управління також попереджує, що можливості з виробництва наркотиків рослинного і синтетичного походження будуть тільки зростати по мірі продовження війни [17]. В доповіді також відмічається, що активні військові дії будуть порушувати традиційні маршрути переміщення наркотиків та збільшення кількості каналів нелегального їх постачання як на внутрішній, так і на зовнішні нелегальні ринки [17]. Військова агресія РФ до України провокує гуманітарну кризу, що є додатковим негативним фактором стимулювання незаконного виробництва та збуту наркотиків, а також збільшення кількості їх споживачів [17]. Також прогнозується збільшення зорганізованості такої діяльності та втягнення в неї нових верств населення. Зазначена ситуація потребує відповідного реагування з боку правоохоронних органів і відповідних засобів організаційно-правового характеру.

У Європейському Союзі висловлюють серйозну стурбованість, що війна в Україні може загострити в Україні проблеми незаконного обігу наркотиків. Такі побоювання обумовлені багатьма факторами. По-перше, історичний досвід військових конфліктів у світі, а також на Європейському континенті неодноразово засвідчували, що війна, яка тягне за собою руйнування інфраструктури, погіршення якості життя, і, як наслідок, призводить до страждань людей і психологічних стресів, збільшує попит на психостимулюючі речовини і призводить до наркотичної та алкогольної залежності [11].

Вже сьогодні європейські та вітчизняні експерти зазначають, що наркоторговці збільшують

обсяги виробництва наркотичних і інших психоактивних речовин, збільшують прибутки від незаконного їх збуту. В умовах війни, як правило, у воюючих країнах підвищується присутність сил безпеки та правопорядку, збільшується контроль за пересуванням товарів різного призначення, в тому числі і незаконного походження (зброя, наркотики, підроблені лікарські засоби тощо), зростає корупційна складова частина у сфері переміщення вантажів та товарів різного призначення. Змінюються маршрути переміщення товарів незаконного походження, в тому числі і наркотиків [11]. Служби охорони здоров'я європейських і інших країн, особливо тих, що межують з Україною, фіксують загострення наркоситуації як у самій Україні, так і на прикордонних з нею територіях [11].

Аналіз кримінально-правової статистики та відкритих інформаційних джерел вказує, що початок війни РФ проти України ознаменувався зростанням кримінальних правопорушень у нашій країні, особливо це торкнулося сегменту, пов'язаного з незаконним обігом наркотиків. Тільки за 10 місяців 2022 року кількість наркотичних злочинів збільшилася з 29587 (у 2021 році) до 32393 (за 10 місяців 2022 року). З 2019 року кількість наркотичних злочинів зросла майже на чотири тисячі [26; 27]. Небезпечною виглядає ситуація у сфері розповсюдження наркотичних а психостимулюючих речовин. Тільки кримінальні правопорушення, пов'язані зі збутом наркотиків (ст. 307 КК України), зросли з 6382 (у 2019 р.) до 9056 (за 10 місяців 2022 року) (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших кримінальних правопорушень проти здоров'я населення за 2019 – 10 місяців 2022 року

Рік/Кримін. правопоруш.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	За 10 міс. 2022 р.
Крим.прав. 305	28 774	28 204	29 587	32 393
Виявлено осіб	19 091	19 574	21 949	18 839
307	6 382	8 507	10 994	9 056
Виявлено осіб	4 303	6 169	8 323	6 777
309	18 623	15 874	14 109	19 184
Виявлено осіб	11 853	10 358	9 789	8 833
310	1 610	1 822	1 419	1 874
Виявлено осіб	1 409	1 554	1 245	1 350

Не кращою виглядає ситуація й у сфері незаконного посіву та вирощування наркотиковмісних рослин. Так, злочини, передбачені ст. 310 КК України, зросли з 1610 (у 2019 р.) до 1874 (за 10 місяців 2022 р.) випадків.

Кримінологічний аналіз кримінальних правопорушень, пов'язаних із наркотиками, дозволяє виявити ряд особливостей [26; 27]. Так, алогічною виглядає ситуація у стані незаконного обігу наркотиків: по-перше, на фоні загального зростання всієї наркозлочинності на +13% (з 28774 у 2019 р. до 32 393 за 10 міс. 2022 року) спостерігається збільшення кількості реєстрації кримінальних правопорушень, пов'язаних зі збутом наркотичних засобів +41% (з 6 382 у 2019 р. до 9 056 за 10 міс. 2022 року), та виявлених осіб, які вчиняють такі дії +63% (з 4 303 у 2019 р. до 6 777 за 10 міс. 2022 року); по-друге, фіксується збільшення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 309 КК України, – +3% (з 18 623 у 2019 р. до 19 184 за 10 міс. 2022 року), на фоні зменшення осіб, підозрюваних у такій діяльності, –26% (з 11 853 у 2019 р. до 8 833 за 10 міс. 2022 року); по-третє, зафіксовано збільшення кількості посіву або вирощування снотворного маку чи конопель (ст. 310 КК України) – +15% (з 1 610 у 2019 р. до 1 874 за 10 міс. 2022 року). Тобто сфера пропозиції та споживання наркотиків розширюється, зростає загальна кількість правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, у той час як кількість злочинів, пов'язаних зі збутом, а так само притягнення до відповідальності осіб, які збувають наркотики, зменшується. Така ситуація виглядає доволі таки дивною на фоні загальних тенденцій до збільшення наркозлочинності.

За результатами кримінологічних досліджень, однією із зон підвищеної небезпечності виявилися міста та селища Одеської, Миколаївської та Херсонської областей. Специфічне географічне розташування, розвинена транспортна, економічна й інфраструктурна мережі (особливо на фоні війни) ставлять населенні пункти цих регіонів у розряд потенційно привабливих територій Причорноморського регіону для осіб, які ведуть протиправний спосіб життя [8, с. 85].

За своїми структурними показниками злочини у сфері обігу наркотиків у Причорноморському регіоні протягом 2020-2022 років мали такий вигляд: перше місце стабільно посідали незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту (ст.309 КК України) – 55,5 %. На

другому місці – незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання з метою збуту, а так само незаконний збут наркотичних засобів або психотропних речовин (ст. 307 КК України) – 28%. Злочини, пов'язані з незаконним посівом або вирощуванням снотворного маку чи конопель (ст. 310 КК України), опинилися на третьому місці – 8,54%. Питома вага інших злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотиків та психотропних речовин, не перевищувала 8%.

Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення останнім часом утворює криміногенний облік Причорноморського регіону України. На території цього регіону вчиняється понад 15% від усіх наркотичних кримінальних правопорушень в Україні: практично кожен дев'ятий вчиняється в Одеській – 1379 (4% від злочинності в регіоні), Миколаївській – 905 (5,4% від злочинності в регіоні) або у Херсонській 957 (5,7% від злочинності в регіоні) областях [8, с. 72]. Зазначене істотно ускладнює криміногенну обстановку у країні і детермінує велику кількість негативних соціально-економічних, кримінально-правових та криміногенних наслідків: збільшення «наркотичної» корисливо-насильницької, рецидивної та інших видів злочинності. Безумовно, це істотно знижує рівень безпеки у регіоні, знижує можливості у відновленні країни, а також щодо інтеграційних процесів країни у Європейський простір.

Узагальнюючи результати цієї частини нашого дослідження, враховуючи власний практичний досвід та ґрунтуючись на здобутках фахівців у сфері із запобігання наркозлочинності, варто запропонувати ряд заходів з особливості запобігання збуту наркотичних засобів у Причорноморському регіоні України в умовах війни та у контексті Євроінтеграції. Враховуючи необхідність зміцнення правопорядку в нашій країні та притримування діяльності правоохоронних органів нашої країни до Європейських стандартів, у Причорноморському регіоні нашої країни діяльність із протидії незаконному обігу наркотичних засобів варто орієнтувати на зниження ринку споживання наркотиків; перешкоджання потраплянню на внутрішній ринок наркотичних засобів зовнішнього та внутрішнього походження; протидію транзиту та контрабанді (ввезення та вивезення) наркотичних засобів; зміцненню правової бази, яка забезпечує діяльність із запобігання наркотичних засобів.

Досягнення мети зниження рівня збуту наркотичних засобів досягається шляхом: сучасного інформаційно-аналітичного забезпечення практики протидії незаконному збуту наркотичних засобів; здійснення загальної профілактики наркотизму та правопорушень, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів; вказана мета також досягається за рахунок профілактики правопорушень серед суб'єктів господарювання, діяльність яких пов'язана з культивуванням наркотиковмісних рослин, виробництвом, виготовленням, зберіганням, перевезенням, відпуском, знищенням наркотичних засобів, використанням рослин, які містять наркотичні засоби для промислових цілей [28, с. 125]. Важливу роль відіграє попередження, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних зі збутом наркотичних засобів; виявлення та усунення причин та умов, які зумовлюють збут наркотичних засобів; проведення комплексних спеціальних операцій, спрямованих на припинення дій, пов'язаних зі збутом наркотиків; перекриття каналів транспортування наркотичних засобів та психостимулюючих речовин [28, с. 125].

Враховуючи той факт, що Причорноморський регіон (Одеська, Миколаївська та Херсонська області) знаходяться недалеко (або об'єднані шляхами морського, залізничного і т.д. сполучення) від таких країн, як Молдова, Болгарія, Туреччина, ефективність запобігання збуту наркотиків значною мірою залежить від налагодження ефективного міжнародного співробітництва і координації правоохоронної діяльності в цій галузі. Важливим також вважаємо обмін інформацією про злочинну діяльність українських правоохоронних органів із зарубіжними партнерами – членами Європейського Союзу та кандидатами на вступ до нього.

Не остання роль належить узгодженості внутрішньодержавного антинаркотичного законодавства з міжнародними правовими стандартами у галузі протидії незаконному збуту наркотичних засобів. Якісна робота із запобігання досліджуваному виду кримінальних правопорушень неможлива без підготовки співробітників правоохоронних органів і спецслужб із цієї проблеми для роботи в умовах воєнного стану [19, с. 165-166].

Важлива роль відводиться профілактиці. У наукових публікаціях зазначають на необхідності в засобах масової інформації висвітлювати інформацію на антинаркотичну тематику; не менш важливою є пропаганда здорового способу життя з одночасним висвітленням негативних правових наслідків збуту наркотиків, а також соціальних

наслідків незаконного вживання наркотичних засобів або психотропних речовин. Особлива роль відводиться телерадіокомунікаційним засобам, які забезпечують безпосереднє спілкування аудиторії з учасниками телерадіопрограм [19, с. 168]. Варто запроваджувати проведення різноманітних конкурсів та вікторин на антинаркотичну тематику; позитивно себе зарекомендувало створення теле- і радіопрограм, художніх творів антинаркоманійної спрямованості, із обов'язковим залученням громадських діячів, лідерів соціальної думки; важливим є звернення керівників державних органів, провідних фахівців з проблем боротьби з наркоманією і незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів [19, с. 167-168]. Цікавим є досвід правоохоронних органів Німеччини, де поліцейські після виходу на пенсію залучаються до профілактики наркозлочинності у дитячих садочках, у школах, у закладах різних рівнів освіти та серед раніше засуджених осіб.

Досвід роботи у правоохоронних органах Причорноморського регіону вказує на те, що в умовах війни наркоторговці використовують різноманітні форми та способи ведення протиправної діяльності, у зв'язку із чим основні зусилля правоохоронців мають бути спрямовані на виявлення та реагування на зміни кількісних та якісних параметрів наркозлочинності; знешкодження злочинних елементів, які розповсюджують наркотики через мережі Інтернет; припинення діяльності осіб, що розповсюджують наркотики способом «закладки»; припинення діяльності нарколабораторій, що спеціалізуються на синтетичних наркотичних засобах, а також осіб, які займаються вирощуванням, виробництвом та розповсюдженням наркотиків рослинного походження; виявлення та припинення діяльності наркозбудувачів, що здійснюють рекламування та розповсюдження наркотиків через різноманітні соціальні мережі; знешкодження каналів постачання та розповсюдження наркотиків за допомогою можливостей «Нової пошти»; перекриття каналів збуту, що здійснюються з порушенням правил перевезення, ввезення на митну територію України та вивезення за її межі наркотичних (психотропних) лікарських засобів хворими, яким такі засоби рекомендовані для вживання за медичними показаннями.

Висновки. 1. Європейські та вітчизняні експерти зазначають, що наркоторговці збільшують обсяги виробництва наркотичних і інших психоактивних речовин, збільшують прибутки від незаконного їх збуту. Особливо гострою ця проблема

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

виявляється на Півдні України, оскільки цей регіон традиційно розглядається наркоділками в якості важливих своїх пріоритетів, підсилюється негативний вплив умов війни та пов'язаних із нею чинників соціально-економічного та психологічного характеру.

2. Ураховуючи, що Україна взяла чіткий курс на Євроінтеграцію, важливою складовою частиною її розвитку є зміцнення правопорядку та зниження рівня наркотизації населення; налагодження ефективної системи протидії правопорушенням, адаптованої до Європейських стандартів.

3. Ефективність запобігання збуту наркотиків значною мірою залежить від налагодження ефективного міжнародного співробітництва і координації правоохоронної діяльності в цій галузі. Важливим також вважається обмін інформацією про злочинну діяльність та проведення сумісних операцій з припинення наркозбуту українськими правоохоронними органами із зарубіжними партнерами – членами Європейського Союзу та кандидатами на вступ до нього.

4. Не остання роль належить узгодженості внутрішньодержавного антинаркотичного законодавства з міжнародними правовими стандартами у галузі протидії незаконному збуту наркотичних засобів. Важлива роль відводиться профілактиці наркозбуту та пов'язаній із ним наркозлочинності.

5. Із метою вдосконалення та пристосування роботи правоохоронних органів до умов сучасності та до Європейських стандартів вважаємо також за доцільне: спрямування основних зусиль правоохоронців на виявлення та реагування на зміни кількісних та якісних параметрів наркозлочинності; знешкодження злочинних елементів, які розповсюджують наркотики через мережі Інтернет; припинення діяльності осіб, що розповсюджують наркотики способом «закладки»; припинення діяльності нарколабораторій, що спеціалізуються на синтетичних наркотичних засобах, а також осіб, які займаються вирощуванням, виробництвом та розповсюдженням наркотиків рослинного походження; виявлення та припинення діяльності наркозбувачів, що здійснюють рекламування та розповсюдження наркотиків через різноманітні соціальні мережі; знешкодження каналів постачання та розповсюдження наркотиків за допомогою можливостей «Нової пошти» тощо.

Література

1. Бабенко А.М. Регіональні особливості розподілу наркозлочинності в Україні: деякі шляхи протидії. *Науковий вісник Ужгородського національного*

університету. Серія «Право». 2012. Випуск 20. Частина 1. Том 4. С. 12-14.

2. Бабенко А.М. Сучасний стан та тенденції наркозлочинності, вбивств та самогубств у містах і сільських районах України: кримінологічний вимір та запобігання. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: науковий журнал.* 2018. Спеціальний випуск № 1(91) «Протидія наркозлочинності в Україні та у світі: проблеми та шляхи їх вирішення». Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2018. С. 16-26.

3. Бабенко А.М. Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір : монографія. Одеса : ОДУВС, 2014. 416 с.

4. Бабенко А.М. Територіально-просторовий аналіз злочинності у населених пунктах Одеської області. *Вісник Асоціації кримінального права України.* 2017. № 2(9). URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/12/11_Babenko.pdf (дата звернення: 01.10.2022).

5. Бабенко А.М. Регіональні особливості злочинності у містах та сільських районах Запорізької, Дніпропетровської та Харківської областей. *Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. / редкол.: В.І. Борисов та ін.* Харків: Право, 2018. Вип. 36. С. 42-60. URL: <http://pbz.nlu.edu.ua/article/view/157063> (дата звернення: 01.10.2022).

6. Бабенко А.М. Тактико-психологічні, кримінально-процесуальні, адміністративно-правові та оперативно-розшукові заходи профілактики і запобігання кримінальним правопорушенням. *Південноукраїнський правничий часопис* № 1. 2021. С. 14-22.

7. Бабенко А.М., Федорончук І.В. Втручання у діяльність захисника чи представника особи: кримінологічний і кримінально-процесуальний виміри. *Юридичний бюлетень.* 2020. № 15. С. 104-112.

8. Бабенко А.М., Конопельський В.Я., Чекмарьова І.М. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинності у прикордонних регіонах Причорномор'я материкової України : монографія. Харків : Право, 2019. 264 с.

9. Батиргарєєва В.С., Бабенко А.М. Аналіз сучасної криміногенної ситуації в Україні як інформаційна модель для розробки стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів. *Архів кримінології та судових наук.* № 1. 2020. С. 39-54.

10. Батиргарєєва В.С., Бабенко А.М. Вплив установа виконання покарань і попереднього ув'язнення на криміногенну ситуацію в Україні. *Право України.* № 2. 2020. С. 164-183.

11. В ЕС обеспокоились, что война в Украине может обострить проблемы с наркотиками. URL:

<https://www.eurointegration.com.ua/rus/news/2022/06/14/7141233/> (дата звернення: 01.10.2022).

12. Головкин Б.М. Теперішнє і майбутнє кримінології. *Проблеми законності*. 2020. Вип. 149. С. 168-184. URL: <http://plaw.nlu.edu.ua/issue/view/12367/6456> (дата звернення: 01.10.2022).

13. Женунтій В.І., Бабенко А.М. Незаконне культивування наркотиковмісних рослин: кримінально-правовий та кримінологічний аспекти, запобігання : монографія. Донецьк : ДЮІ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2009. 224 с.

14. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3-х кн. Київ : Вид. Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. 2007. 712 с.

15. Музика А.А. Відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів. Київ : Логос, 1998. 324 с.

16. Одерій О.В., Лисенко В.М. Розслідування злочинів щодо незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів : наук.-практ. посіб. Харків : Золоті сторінки, 2004. 164 с.

17. ООН: війна в Україні может способствовать росту наркобизнеса. URL: <https://www.golosameriki.com/a/ukraine-war-drugs-production-un-report/6634699.html> (дата звернення: 01.10.2022).

18. Організований наркобізнес (поняття, форми, підставикримінальної відповідальності) / Баулін Ю.В., Борисов В.І., Дорош Л.Д. [та ін.] ; за заг. ред. Ю.В. Бауліна, Л.В. Дорош. Харків: Право, 2005. 256 с.

19. Писаренко К.Ю. Міжнародно-правові аспекти участі України у боротьбі із незаконним обігом наркотичних засобів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 ; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2007. 201 с.

20. Полях А.М. Криміналістична характеристика та основи розслідування контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Харків, 2009. 196 с.

21. Рашевський С.П. Механізм протидії незаконному обігу наркотичних засобів і психотропних речовин: поняття і зміст. *Порівняльно-аналітичне право*. № 1. 2016. С. 294-297.

22. Сорока Л.В. Адміністративна відповідальність за незаконний обіг наркотичних засобів та психотропних речовин : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 ; Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2005. 184 с.

23. Andriy Babenko, Oleksandr Mazurenko, Anastasiia Mernyk. Chronic Alcoholism Treatment in Custodial Facilities: Ukraine's Experience During Independence. *Wiadomości Lekarskie*. 2019. № 12. P. 2451-2457.

24. Ovcharenko, M. O., Tavołzhanskyi, O. V., Radchenko, T. M., Kulyk, K. D., & Smetanina, N. V. (2020). Combating Illegal Drugs Trafficking Using the Internet by Means of the Profiling Method. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*. 2020. Vol. 11, № 4. P. 1296-1304.

25. Ruslan Semenovych Orlovskyi, Anatoliy Trokhymovych Komziuk Bohdan Mykhailovich Orlovskyi, Taisa Vasylivna Rodionova. Contemporary forms and methods of counteracting narcotization of the youth. *Amazonia Investiga*. Vol. 9. Issue 28 (2020). P. 377-385.

26. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2021 року / Офіс Генерального прокура. 2022. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 10.10.2022).

27. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за 10 місяців 2022 року / Офіс Генерального прокура. 2022. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 10.10.2022).

28. Наркозлочинність: кримінологічна характеристика та запобігання: науково-практичний посібник / Бова А.А., Женунтій В.І., Закалюк А.П. [та ін.] ; за заг. ред. А.П. Закалюка. Київ, 2006. 296 с.

Мазуренко О. В.,
начальник Любашівського ВП Балтського ВП ГУНП
в Одеській області,
підполковник поліції,
аспірант докторантури, аспірантури
та ад'юнктури
Одеського державного університету
внутрішніх справ

ВІЙСЬКОВІ НАСИЛЬНИЦЬКІ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ В УКРАЇНІ, ПРОБЛЕМАТИКА ЇХ КЛАСИФІКАЦІЇ ТА КОДИФІКАЦІЇ

Морозюк Н. С., Собко Г. М.

У статті досліджуються основоположні питання, які стосуються військових насильницьких кримінальних правопорушень, проблематика систематизації актів, які стосуються військових насильницьких кримінальних правопорушень, проаналізовано поняття насильства в категорійних поняттях, проаналізовано систему військових кримінальних правопорушень на прикладі інших країн, вивчено деякі питання проблематики відокремлення військових правопорушень в інших державах, проаналізовано ряд статей Кримінального кодексу України, досліджено їх проблематику. Також проаналізовано ряд понять, серед яких насильство, військове насильство, узагальнено ряд понять, які стосуються військових насильницьких кримінальних правопорушень. В рамках дослідження проаналізовано поняття військових та воєнних кримінальних правопорушень, відмежування цих понять, необхідність відмежування цих понять один від одного, дослідження універсальної норми щодо розуміння понять, переглянуто та досліджено ряд статей Кримінального кодексу України, Конституції України та Конституції інших держав, Кримінального закону інших держав, узагальнено інформацію щодо насильства у всіх його проявах: фізичного, психічного, психологічного, сексуального і т.д. У рамках статті проведено порівняльно-правовий аналіз нормативно-правових актів та норм, які стосуються військових насильницьких кримінальних правопорушень, виявлено необхідність внесення відповідних змін до чинного Кримінального кодексу України, проблематика та недосконалість української правової системи, яка потребує відповідних змін, які продиктовані нам сучасними умовами, досліджено та проаналізовано систему військових кримінальних правопорушень, окремі норми, переглянуто поняття військових злочинів, насильницьких злочинів та кримінальної агресії. У статті тлумачиться поняття військового злочину, види цих злочинів та відповідальність за їх вчинення, проаналізовано погляди різних науковців з даної тематики.

Ключові слова: насильство, військове насильство, військові насильницькі кримінальні правопорушення, кодифікація, воєнні злочини.

Morozyuk N. S., Sobko H. M. Military violent criminal offenses in Ukraine, imperfection of their classification and codification

The article examines fundamental issues related to military violent criminal offenses, the problem of systematization of acts related to military violent criminal offenses, analyzes the concept of violence in categorical terms, analyzes the system of military criminal offenses on the example of other countries, studies some issues of the problem of separating military offenses from other states, a number of articles of the Criminal Code of Ukraine were analyzed, and their problems were investigated. A number of concepts, including violence, military violence, were also analyzed, and a number of concepts related to violent military criminal offenses were summarized. As part of the study, the concept of military and military criminal offenses, the demarcation of these concepts, the need to demarcate these concepts from each other, the study of the universal norm regarding the understanding of the concepts, a number of articles of the Criminal Code of Ukraine, the Constitution of Ukraine and the Constitutions of other states, and the Criminal Law of other states were reviewed and studied, summarized information on violence in all its manifestations: physical, mental, psychological, sexual, etc. Within the framework of the article, a comparative legal analysis of normative legal acts and norms related to military violent criminal offenses was carried out, the need to make appropriate changes to the current Criminal Code of Ukraine, the problems and imperfections of the Ukrainian legal system, which requires appropriate changes dictated by modern conditions, was revealed. the system of military criminal offenses, separate norms, the concepts of war crimes, violent crimes and criminal aggression were reviewed and analyzed. The article explains the concept of a war crime, types of these crimes and responsibility for their commission, analyzes the views of various scientists on this topic.

Key words: violence, military violence, military violent criminal offenses, codification, war crimes.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах нормотворчості процес узагальнення та систематизації кримінально-правових норм є надзвичайно важливим, адже військові кримінальні правопорушення вчиняються щодня з ще більшою

жорстокістю, ніж це було з початком повномасштабного вторгнення, багато кримінально караних діянь, вчинених армією російською федерації, вчиняються і далі, трансформуючись в інші види кримінальних правопорушень.

Об'єктом роботи є військові кримінальні правопорушення, вчинені із застосуванням насильства.

Предметом дослідження є нормативно-правові акти, які стосуються військових насильницьких кримінальних правопорушень.

Метою статті є розроблення пропозицій щодо вдосконалення кримінального законодавства і правозастосовчої практики у сфері військових насильницьких кримінальних правопорушень.

Виходячи із зазначеної мети, можна визначити такі завдання:

1) вивчити поняття «насильство», «військові кримінальні правопорушення»;

2) дослідити проблемні питання, які стосуються актуальних тем у сфері військового законодавства, проблеми, які виникають внаслідок трансформування і набрання чинності деяких норм, які відповідатимуть сучасним умовам;

3) систематизувати знання та досвід деяких вчених, порівняти думки сучасних вчених, їхню правову позицію щодо деяких проблемних питань та зарубіжний досвід;

4) узагальнити проблематику та недосконалість правової системи України.

Українська держава вже протягом дев'яти місяців бореться за свою державність та незалежність. Україна досить тривалий час активно захищає честь та свободу українців на всій території України.

Як відомо, російські окупанти вчиняють, на їхню думку, безкарні дії, які не будуть нести за собою кримінальну відповідальність, а всі їхні варварства залишаться без належної правової оцінки та покарання. Зрозуміло, що це не є правдою і не відповідає дійсності. За кожне військове кримінальне правопорушення військовослужбовець країни-агресора буде нести відповідальність. Проблема насильства є найбільш гострою та актуальною в сучасному світі, а особливо в умовах ведення війни з російською федерацією. Насильницька злочинність не тільки являє собою сукупність насильницьких злочинів, а й становить загрозу і національній безпеці держави, і конституційним правам громадян, які все більше побоюються за своє життя та здоров'я.

Більшість науковців дотримуються думки, що вперше термін «військовий злочин» виник у 2 пол. XIX сторіччя, а саме у 1864 році, коли було прийнято Женевську конвенцію про поліпшення долі

поранених і хворих воїнів в діючих арміях, та ряд інших документів, що регламентували правила ведення бойових дій. Також необхідно зазначити, що вперше правила регламентування та обмеження методів ведення бойових дій з'явилися ще в III тисячолітті до н. е. в Єгипті, а надалі і в інших державах [9, с. 120].

Ціла низка вчених та науковців працювала над систематизацією норм кримінального законодавства. Серед них: В.С. Орлов, К.С. Лебединська, С.В. Чорней, М.О. Сергатиї, М.А. Лаврененко, Ю.Н. Гальчинський, С.П. Гарницький, І.М. Грищенко, Ю.О. Данилевська, С.П. Дідковська. Метою написання цієї статті є оцінка досліджень та публікацій, які вже є і які стосуються військових кримінальних правопорушень, їх належна правова оцінка, вивчення проблематики, ретельний аналіз проблемних питань та узагальнення знань з кримінального права, що стосується насильницьких кримінальних правопорушень.

Слід погодитися з думкою Р.С. Веприцького, що узагальнену методичку обчислення ціни злочинності слід починати з окремого регіону, міста, району, населеного пункту та здійснювати його для конкретних видів кримінальних правопорушень, зокрема економічних, корисливих, насильницьких та інших [1, с. 31].

Українське законодавство не містить визначення поняття «воєнний злочин», який у вжитку часто плутають з «військовим злочином», тобто злочином проти встановленого порядку несення військової служби, передбаченим Розділом XIX Кримінального кодексу України (ККУ). Попри відсутність законодавчого визначення воєнних злочинів, деякі з тих, що передбачені ККУ, є саме воєнними, а не військовими, злочинами, а саме:

1) насильство над населенням у районі воєнних дій (стаття 433 ККУ);

2) погане поводження з військовополоненими (стаття 434 ККУ);

3) незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та зловживання ними (стаття 435 ККУ);

4) мародерство (стаття 432 ККУ) [7, с. 23].

Мародерство відповідно до Кримінального кодексу України має значно вужче застосування у порівнянні з тим, яке йому надають Женевські конвенції та Римський статут. Так, за українським законом мародерство - це викрадення на полі бою речей, що знаходяться при вбитих чи поранених, тоді як відповідно до Римського статуту мародерство - це заволодіння будь-яким майном без згоди його власника для особистого користування.

Універсальна норма саме щодо воєнних злочинів міститься у Розділі XX ККУ. Так, відповідно до статті 438 ККУ «Порушення законів та звичаїв війни» вважається злочином жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій. Покарання за такі дії передбачене у вигляді позбавлення волі на строк від дванадцяти років [7, с. 25]. Якщо такі дії були поєднані з умисним вбивством, то застосовується покарання у вигляді позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічного позбавлення волі [7, с. 26].

З поняттям «насильницька злочинність» тісно пов'язане поняття «кримінальна агресія». Щодо поняття «кримінальна агресія» серед представників юридичної науки ведуться численні дискусії. Одним із останніх досліджень цього поняття є дисертаційне дослідження О. Григор'євої. Кримінальну агресію О. Григор'єва визначає як суспільно небезпечну форму вияву десоціалізації особи, що пов'язана з протиправним, умисним заподіянням насильства з метою спричинення фізичних, психічних страждань, тілесних ушкоджень або позбавлення життя [4, с. 123].

Наслідком кримінальної агресії є насильницький злочин. У кримінальній науці немає єдності думок стосовно того, які злочини слід визнавати насильницькими. Одні вчені вважають, що до насильницьких злочинів слід відносити тільки злочини, що мають безпосереднім об'єктом особу (О. Гумін, С. Якімова) [2, с. 247].

Систему військових кримінальних правопорушень, їх видів та покарань складають 34 статті, що згруповані в XIX розділі Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року (ККУ).

Військовими кримінальними правопорушеннями визнаються передбачені кримінальні правопорушення проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів [2, ст. 401].

Системно та ґрунтовно питання військових кримінальних правопорушень не досліджувались, чіткого визначення в правовій доктрині поняття військових насильницьких кримінальних правопорушень взагалі немає. Крім того, варто відзначити, що якщо Кримінальний кодекс прийнятий ще в 2001 році, то, незважаючи на те, скільки

часу пройшло і які зміни та доповнення приймалися, варто було б докорінно змінити систему кримінального законодавства та внести відповідні норми, імплементувати відповідні норми для того, щоб ці норми відповідали практиці провідних держав та й взагалі відповідали умовам сучасного державотворення та трансформації норм права, які б відповідали умовам сучасності та правилам поведінки в сучасному світі.

Українське законодавство не містить визначення поняття «воєнний злочин», який у вжитку часто плутають з «військовим злочином», тобто злочином проти встановленого порядку несення військової служби, передбаченим Розділом XIX Кримінального кодексу України (ККУ). Попри відсутність законодавчого визначення воєнних злочинів, деякі з тих, що передбачені ККУ, є саме воєнними, а не військовими злочинами, а саме:

- 1) насильство над населенням у районі воєнних дій (стаття 433 ККУ);
- 2) погане поводження з військовополоненими (стаття 434 ККУ);
- 3) незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та зловживання ними (стаття 435 ККУ);
- 4) мародерство (стаття 432 ККУ) [9, с. 35].

Незважаючи на те, що не всі кримінальні правопорушення, які чітко мають в своєму змісті слово «насильство» чи «насилля», можуть бути насильницькими. Проблематика відмежування насильницьких та не насильницьких кримінальних правопорушень є досить актуальною, іноді досить складно відмежувати насильницькі від кримінальних правопорушень з іншим мотивом, метою. Однозначно ретроспективний аналіз характеру викрадення матеріальних цінностей корисливими насильницькими злочинцями засвідчив таку послідовність за поширеністю: грошові та золото-валютні цінності; предмети побутового комфорту (аудіо-, відеоапаратура, побутова техніка) і стильні носильні речі (засоби зв'язку, модний одяг); престижне майно, що символізує статус можливої й успішної людини сучасності (нерухомість, бізнес-активи, транспортні засоби); інше ліквідне майно, що має скільки-небудь помітний грошовий еквівалент або мінову вартість, а також продукція споживчого призначення. Характер привласненого майна відбиває не тільки предметний зміст корисливих мотивів, а й більш-менш повно відповідає прагненням уявного кінцевого результату, меті корисливих насильницьких злочинів [8]. Важливо зрозуміти, що не завжди насильство між військовослужбовцями чи вчинене військовослужбовцями по відношенню до суспільства чи до конкретної групи людей має на меті корисливий мотив, іноді у насильника мета зовсім інша. Іноді це лише спосіб отримання інформації, отримання кінцевого

результату або спосіб вчинення іншого кримінального правопорушення за допомогою насильства. В основному все залежить від ситуації, тут все суцільно індивідуально і залежить від конкретного випадку, від конкретної життєвої ситуації.

Як передбачає параграф 1 Військово-кримінального закону Федеративної Республіки Німеччина, зазначений Закон передбачає кримінальну відповідальність солдатів Бундесверу; військових начальників, які не є солдатами, у разі порушення їхніх обов'язків; колишніх солдатів, які вчинили військові злочини під час проходження військової служби; інших осіб (підбурвачів, пособників, інших співучасників у разі «спроби» взяти участь у вчиненні цих військових злочинів). Крім того, параграфом 4 (військові злочини проти союзних сил) вказаного Закону передбачено, що його положення застосовуються до солдатів Бундесверу і в разі вчинення військових злочинів проти збройних сил союзної держави або одного з її членів [2, с. 21].

У ст. 317 КК Республіки Польща сказано: «Параграф 1. Положення Загальної і Особливої частин цього Кодексу застосовуються до військовослужбовців, якщо Військова частина не містить положень, що їх змінює. Параграф 2. Положення ст. 356-363 (злочини проти правил несення служби, злочини проти військового майна - *М.К.*), а також у випадках вчинення злочину, передбаченого у цих статтях, загальні положення, що стосуються військовослужбовців, застосовуються відповідно також до співробітників армії. Параграф 3. Положення Військової частини застосовуються відповідно також до інших осіб, якщо це встановлено законом» [6, с. 172].

Як ми бачимо, проблеми із застосуванням правових норм у військовому законодавстві зарубіжних країн теж виникають, і доволі часто, особливістю різних країн є те, що всі військові кримінальні правопорушення, в тому числі насильницькі, класифікуються по-різному в зарубіжних країнах, в різних країнах за один і той же вид правопорушення наступає різна кримінальна відповідальність, в деяких адміністративна або інша, в деяких ці діяння були декриміналізовані або за них не настає відповідальність взагалі. Єдиної проблеми в класифікації законодавства, що стосується військового права, насильницьких військових правопорушень, немає, оскільки різні країни мають своє національне законодавство, посилаються на різноманітні пункти в своїх джерелах права. Варто відзначити, що порівняльний аналіз військового кримінального законодавства дає можливість не припуститись помилок, взяти за основу ті норми, які необхідні конкретно нашому суспільству безпосередньо в цих умовах. Важливо розуміти, що правопорушення є досить різними та характеризуються своїм різноманіттям зі своїми особливостями та специфікою.

Чинний Кримінальний кодекс був прийнятий в 2001 році, з моменту прийняття кодексу пройшло вже дуже багато часу, понад 20 років, а тому його норми не завжди відповідають інтересам та вимогам сьогодення, деякі з них потрібно переробити під сучасний світ, під сучасні умови, які диктує нам повномасштабна війна. Зрозуміло, що якщо порівнювати кількість правок та доповнень, то найбільше їх було з моменту 24 лютого 2022 року, але навіть така кількість правок не змогла до кінця забезпечити завдання, які перед ним були поставлені. Не тільки Кримінальний кодекс, а й сучасна Конституція України, закони та підзаконно-нормативні правові акти повинні бути переглянуті після закінчення війни, а бажано невідкладні правові акти переглянути і прийняти зараз, в сучасних умовах. Це необхідно для належного забезпечення прав людини, відправлення правосуддя та кодифікації законодавства, підлаштування його під умови сучасності та для забезпечення прав та свобод людини та громадянина.

Висновки

1. Не існує загальновизнаного визначення насильства, окрім того, немає визначення насильству в наступних нормативно-правових актах.

При з'ясуванні теоретичного аспекту насильницької злочинності встановлено, що проблема сутності насильства та підвищення ефективності протидії насильницькій злочинності, незважаючи на значну кількість публікацій з цієї проблематики, досі потребує певної уваги науковців, які застосують у її дослідженні сучасну наукову методологію. Адже досі нема чіткого та однозначного визначення поняття насильства.

Насильство - це комплексне поняття. Часто під насильством розуміють використання сили або погрозу, результатом якої може стати тілесне пошкодження, матеріальний та моральний збиток, позбавлення можливостей або навіть смерть. Воно може бути фізичне, вербальне або психологічне. Це не єдине його визначення, необхідність дослідження різних понять та різних думок вчених та науковців зумовлюється потребою дослідження понять, які стосуються військового насильства, насильства в районах проведення бойових дій, військових насильницьких кримінальних правопорушень як в Україні, так і закордоном. Важливо відзначити, що для комплексного дослідження та розуміння поняття «насильство», «військове насильство» необхідно провести порівняльно-правовий аналіз з іншими країнами, відокремивши основні пункти, необхідні для аналізу.

Різні вчені по-різному трактують фізичне та психічне насильство та їх місце у військових насильницьких кримінальних правопорушень, також має суттєву різницю кримінальне правопорушення, вчинене між військовослужбовцями чи

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

військовослужбовцями по відношенню до мирного населення, що характерно для російсько-української війни, яка фактично розпочалась ще з 2014 року та набрала обертів з початком повномасштабного вторгнення з 24 лютого 2022 року. Однозначно існують проблеми, які пов'язані з неналежною кодифікацією нормативно-правових актів, що стосуються військових кримінальних правопорушень. Військові кримінальні правопорушення характеризуються особливою жорстокістю вчинення діянь, латентністю.

2. Однозначно важко відмежувати іноді одне військове кримінальне правопорушення від іншого, довести його до суду та надати відповідну правову оцінку, встановити винних осіб та притягнути їх до кримінальної відповідальності. Кримінальних правопорушень вчиняється дуже багато в районі ведення бойових дій та на тимчасово окупованих територіях. Кодифікація - це засіб систематизації нормативних актів, що здійснюється шляхом перероблення та зведення правових норм, що містяться в різних актах, у логічно узгоджений нормативно-правовий акт, який системно і вичерпно регулює певну сферу суспільних відносин, як правило, на галузевому рівні. Кодекс - це єдиний, зведений, юридично і логічно цілісний, внутрішньо узгоджений нормативно-правовий акт, що забезпечує регулювання суспільних відносин у відповідній галузі чи підгалузі законодавства. Кодекс є найбільш уживаним видом кодифікованого акта. Зрозуміло, що є й інші види кодифікованих актів, але в сучасних умовах та за євроінтеграційних процесів, які повинні все більше і більше набирати обертів, належне узагальнення та послідовний виклад нормативно-правових норм в зведеному кодексі, акті є вкрай необхідним.

3. Дослідивши думку деяких вчених та дослідників, можна проаналізувати позицію науковців, думки яких різняться в деяких питаннях, але стосовно ключових понять є єдиним цілим. Є позиції, які стосуються як військових насильницьких правопорушень, так і воєнних, деякі вчені не відмежовують вказані поняття, а вважають їх тотожними. Вчені, думки яких проаналізовано у статті, дають загальні поняття, які стосуються військових насильницьких кримінальних правопорушень, злочинності загалом, насильницьких злочинів під час війни та за умов воєнного стану.

4. Важливим нюансом в чинному ККУ є те, що поняття «військове» та «воєнне» військове кримінальне правопорушення не є тотожними, ці поняття ще відмежовуються та відрізняються. На мою думку, ці поняття повинні бути тотожними, особливо після початку війни законодавець повинен переглянути відповідні моменти і прийняти глобальні зміни до сучасного кримінального законодавства або змінити його в цілому. Необхідні

зміни до проєкту Кримінального кодексу та інших нормативно-правових актів повинні бути негайно внесені та розглянуті, особливо якщо враховувати те, що деякі воєнні кримінальні правопорушення вже є в сучасному, чинному ККУ.

Література

1. Веприцький Р.С. Феноменологія злочинності в регіоні : автореф. дис. д-ра юрид. наук. : 12.00.08. Харків, 2016. 40 с.
2. Військово-кримінальний закон Федеративної Республіки Німеччини від 30.03.1957 (у редакції від 24.05.1974) / Wehrstrafgesetz. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/wstrg/index.html>].
3. Головкин Б.М. Структура корисливої насильницької злочинності. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2009. Вип. 17. С. 132-133.
4. Григор'єва О.В. Кримінальна агресія: агресія та агресивність. *Юридична наука*. 2014. № 8. С. 123-130.
5. Гумін О., Якімова С. Зміст поняття «насильницька злочинність». *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 9. С. 247-250.
6. Карний кодекс Республіки Польща / наук. ред. д. ю. н., проф. П.С. Берзіна ; переклад з польської Г.В. Бормецької. Київ : ВАІТЕ, 2015. 172 с.
7. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
8. Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України : постанова Верховної Ради України від 16 січ. 1997 р. № 3/97. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 10. Ст. 85.
9. Репецький В.М. Поняття та ознаки воєнних злочинів. *Альманах міжнародного права*. Одеса : Фенікс, 2009. С. 120-125. URL: <http://intlwalmanac.net/v1/14.pdf>.

*Морозюк Н. С.,
аспірант кафедри кримінального права
та кримінології факультету підготовки фахівців
для органів досудового розслідування
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

*Собко Г. М.,
доктор юридичних наук, доцент, майор поліції,
професор кафедри кримінального права
та кримінології факультету підготовки фахівців
для органів досудового розслідування
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ОБРАННЯ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ У ВИГЛЯДІ ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ: ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Мудрецька Г. В.

Метою статті є дослідження та визначення процесуальних особливостей обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою з урахуванням практики Європейського суду з прав людини. Досліджено сутність проблеми права на свободу й особисту недоторканність у кримінальному провадженні України з позиції європейських стандартів та низки міжнародно-правових актів. Проведено аналіз дотримання гарантій прав та законних інтересів особи у разі застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Особливу увагу приділено міжнародним документам та правовим позиціям Європейського суду з прав людини, що стосуються питання забезпечення права на свободу й особисту недоторканність. З урахуванням зарубіжного досвіду правового регулювання запропоновано пропозиції та рекомендації щодо удосконалення чинного кримінального процесуального законодавства України з питань дотримання гарантій прав та законних інтересів особи у разі застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Автор зазначає, що євроінтеграційні процеси вимагають суттєвих зусиль щодо реформування української правової системи у напрямі забезпечення прав людини, серед яких важливу роль відіграє право на свободу та особисту недоторканність. Тривалий час на поверхні були й залишаються питання реформування судової системи України, законодавче забезпечення цієї системи у відповідності до європейських норм та стандартів. Протягом майже тридцяти років судова система України зазнала значних змін. Констатується, що на сьогодні в Україні створено достатню нормативно-правову базу для належного застосування практики ЄСПЛ та тлумачення положень про права людини з урахуванням вироблених нею стандартів та підходів на національному рівні. Тим не менш нормативне регулювання дуже далеке від реальної практики.

Визначено, що потребують окремого наукового вивчення питання забезпечення права на свободу й особисту недоторканність під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, дослідження відповідних правових позицій Європей-

ського суду з прав людини, розкриття змісту й умов застосування обмежень під час вживання заходів забезпечення кримінального провадження та механізму судового контролю.

Ключові слова: право на свободу й особисту недоторканність, кримінальне провадження, запобіжні заходи, тримання під вартою, євроінтеграція.

Mudretska G. V. European standards for choosing the preventive measure in custody: problems of implementation in the conditions of the state of martial

The purpose of the article is to research and determine the procedural features of choosing a preventive measure in the form of detention, taking into account the practice of the European Court of Human Rights. The essence of the problem of the right to freedom and personal integrity in the criminal proceedings of Ukraine was studied from the standpoint of European standards and a number of international legal acts. An analysis of the observance of guarantees of the rights and legitimate interests of a person during the application of a preventive measure in the form of detention was carried out. Special attention is paid to international documents and legal positions of the European Court of Human Rights concerning the issue of ensuring the right to freedom and personal integrity. Taking into account the foreign experience of legal regulation, proposals and recommendations are offered to improve the current criminal procedural legislation of Ukraine on issues of compliance with guarantees of the rights and legitimate interests of a person when applying a preventive measure in the form of detention.

The author notes that European integration processes require significant efforts to reform the Ukrainian legal system in the direction of ensuring human rights. Among which the right to freedom and personal integrity plays an important role. For a long time, issues of reforming the judicial system of Ukraine, legislative support of this system in accordance with European norms and standards were and remain on the surface.

For almost thirty years, the judicial system of Ukraine has undergone significant changes. It is stated that, as

of today, a sufficient legal framework has been created in Ukraine for the proper application of the practice of the ECHR and the interpretation of provisions on human rights, taking into account the standards and approaches developed by it at the national level. Nevertheless, regulatory regulation is very far from actual practice. It was determined that a separate scientific study of the issue of ensuring the right to freedom and personal integrity during the application of a preventive measure in the form of detention, research of the relevant legal positions of the European Court of Human Rights, disclosure of the content and conditions of application of restrictions during the application of measures to ensure criminal proceedings and judicial control mechanism.

Key words: *right to freedom and personal integrity, criminal proceedings, preventive measures, detention, European integration.*

Постановка проблеми. Тема оптимізації кримінального процесуального законодавства останнім часом є дуже актуальною, а реформа судової системи, що започаткована Міністерством юстиції України, розглядається ледь як не основний показник модернізації держави. Тривалий час на поверхні були й залишаються питання реформування судової системи України, законодавче забезпечення цієї системи у відповідності до європейських норм та стандартів. Протягом майже тридцяти років судова система України зазнала значних змін.

16 серпня 1999 року Кабінет Міністрів України схвалив Концепцію адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу (ЄС), де зазначено, що для забезпечення приблизної адекватності законодавства нашої держави та законодавства ЄС у процесі провадження нормотворчої діяльності враховуватимуться основні положення актів законодавства ЄС настільки, наскільки це доцільно для України з огляду на економічні, політичні та соціальні наслідки прийняття відповідних правових норм, адаптованих до вимог законодавства ЄС [1].

22 лютого 2013 року у заяві Верховної Ради України «Про реалізацію євроінтеграційних прагнень України та укладення Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом» № 30-VII вітчизняний парламент наголосив на визнанні того, що «європейська перспектива України має стати об'єднувальним чинником, довкола якого консолідується більшість політичних сил» та пообіцяв активізувати діяльність щодо прийняття законів, спрямованих на адаптацію законодавства України до законодавства Європейського Союзу, зокрема тих, які передбачені відповідною

реформою, а також тих, що належать до сфери реформування судової системи, системи кримінальної юстиції, що містяться в Заключному звіті Місії ОБСЄ/БДПЛ зі спостереження за виборами та висновках Венеціанської комісії [2].

Національна стратегія у сфері прав людини, затверджена Указом Президента України від 25 серпня 2015 р. № 501/2015, передбачає як очікуваний результат «приведену у відповідність до міжнародних стандартів процедуру затримання і тримання особи під вартою»; «унеможливлення безпідставного та неналежним чином оформленого затримання, тримання особи під вартою без рішення суду» [3].

Євроінтеграційні процеси вимагають суттєвих зусиль щодо реформування української правової системи у напрямі забезпечення прав людини, серед яких важливу роль відіграє право на свободу та особисту недоторканність. Це право містить низка міжнародно-правових актів, зокрема Загальна декларація прав людини (1948 р.); Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.); Мінімальні стандартні правила ООН поводження з в'язнями (1955 р.); Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966 р.); Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку (1979 р.); Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання (1984 р.); Звід принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню чи ув'язненню будь-яким чином (1988 р.); Мінімальні стандартні правила ООН щодо заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням («Токійські правила», 1990 р.); Основні принципи поводження з в'язнями (1990 р.) та ін. У статті 5 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод закріплено, що нікого не може бути позбавлено свободи, крім чітко визначених у цій статті випадків і відповідно до процедури, встановленої законом. Однією з таких підстав є законний арешт або затримання особи, здійснене з метою допровадження її до компетентного судового органу за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення або якщо обґрунтовано вважається необхідним запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення (підпункт «с» п. 1 ст. 5 Конвенції). Як слушно зазначає А. Бущенко, приєднання до міжнародних договорів з прав людини, особливо визнання компетенції Європейського суду, призвело до того, що правова система України виявилася у більшості аспектів такою, що не забезпечу-

вала навіть мінімальні стандарти захисту права на свободу. Серед низки реформ, які були проведені для наближення правової системи до міжнародних стандартів, однією з найважливіших стало передання питання про тримання під вартою від прокуратури до суду [4, с. 4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В умовах вторгнення російської федерації та проведення активних бойових дій на території України тема забезпечення права людини на свободу і особисту недоторканність під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою є вкрай актуальною та постійно перебуває у полі зору вчених і практиків, а окремі його аспекти потребують свого законодавчого та теоретичного вирішення. Досліджуване питання було предметом розгляду у наукових працях таких учених, як: А. Антонюк, В. Батюк, В. Волошин, Ю. Грошевий, Я. Дащак, В. Дрозд, І. Заболотний, А. Жук, З. Ковріга, В. Маляренко, М. Ольховська, В. Попелюшко, О. Тищенко, М. Шумило, Д. Тимошенко, С. Шаренко, О. Шило, А. Хитра та ін. Однак реалії сьогодення вимагають створення більш нової процесуальної моделі щодо визначення і забезпечення гарантій прав та законних інтересів особи під час застосування такого запобіжного заходу, як тримання під вартою.

Метою статті є дослідження та визначення особливостей процесуальних особливостей обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою з урахуванням практики Європейського суду з прав людини, і за результатами внесення пропозицій щодо вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства України з цих питань.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні в Україні створено достатню нормативно-правову базу для належного застосування практики ЄСПЛ та тлумачення положень про права людини з урахуванням вироблених нею стандартів та підходів на національному рівні. Тим не менш нормативне регулювання дуже далеке від реальної практики. Зокрема, 14.04.2022 року Верховною Радою України Законом «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» [5] були прийняті зміни до Кримінального процесуального кодексу України, яким позитивні законодавчі зрушення фактично були відкинуті назад. Зокрема, строк затримання особи без ухвали слідчого судді, суду чи постанови керівника органу прокуратури під час дії воєнного стану не може перевищувати 260 годин з моменту затримання, який

визначається згідно з вимогами статті 209 цього Кодексу. Необхідність прийняття цих норм обґрунтовувалась тим, що в умовах воєнного стану судові органи не можуть належним чином функціонувати з об'єктивних причин. Проте замість забезпечення оперативності та ефективності розслідування злочинів в умовах воєнного стану влада вирішила піти більш легким шляхом - обмежити право людини на свободу та особисту недоторканність. Зазначені зміни прямо суперечили вимогам та гарантіям, передбаченим статтями 29 та 64 Конституції України, оскільки навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану хоча й допускаються окремі обмеження прав і свобод, однак вони не можуть бути поширені на право на свободу та особисту недоторканність. Зокрема, згідно зі статтею 29 Конституції ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом. У разі нагальної необхідності запобігти злочині чи його припинити уповноважені на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом сімдесяти двох годин має бути перевірена судом. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою [6].

Законом України від 27.07.2022 р. № 2462-IX «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення окремих положень досудового розслідування в умовах воєнного стану» [7] знов були внесені зміни до КПК України щодо строків затримання особи та визначено, що строк затримання особи без ухвали слідчого судді, суду не може перевищувати строк, визначений статтею 211 цього Кодексу, адже, незважаючи на введення воєнного стану, затримання на 260 годин порушує ст. 5 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод - право на свободу й особисту недоторканність. Зокрема, ЄСПЛ визначає, що під час розгляду поданих згідно з підпунктом «с» п. 1 ст. 5 скарг «він обов'язково враховував специфіку терористичних злочинів, загрозу, яку ці злочини становлять для демократичного суспільства, та труднощі, які виникають у боротьбі з тероризмом» (Мюррей проти Сполученого Королівства, 1994 р.) [8].

Судовий контроль за втручанням виконавчої влади у право кожного на свободу є суттєвою

рисом гарантій, втілених у статті 5 п. 3, які призначені звести до мінімуму ризик свавілля і гарантувати верховенство права. Більше того, негайне судове втручання може призвести до виявлення та запобігання поганому поведженню, яке абсолютно заборонено Конвенцією і не припускає ніяких відступів. На це ЄСПЛ наголошує навіть за умови дії на певних територіях відступу від зобов'язань під час надзвичайної ситуації згідно зі статтею 15 Конвенції. У цій статті, зокрема, зазначається, що «під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом. Наведене вище положення не може бути підставою для відступу від статті 2, крім випадків смерті внаслідок правомірних воєнних дій, і від статей 3, 4 (пункт 1) і 7. Будь-яка Висока Договірна Сторона, використовуючи це право на відступ від своїх зобов'язань, у повному обсязі інформує Генерального секретаря Ради Європи про вжиті нею заходи і причини їх вжиття. Вона також повинна повідомити Генерального секретаря Ради Європи про час, коли такі заходи перестали застосовуватися, а положення Конвенції знову застосовуються повною мірою» [9].

Наприклад, у справі Броуган та інші проти Сполученого Королівства (1988 р.) ЄСПЛ зауважив, що, дійсно, труднощі, пов'язані із забезпеченням судового контролю за рішеннями про арешт і тримання під вартою підозрюваних у тероризмі, можуть заважати виконанню вимог пункту 3 статті 5. Однак це не може виправдовувати, відповідно до пункту 3 статті 5, цілковиту відмову від здійснення «негайного» судового контролю. Той факт, що арешт і тримання заявників під вартою були здійснені із законною метою захисту всього суспільства від тероризму, не є сам по собі достатнім для твердження про те, що були дотримані конкретні вимоги пункту 3 статті 5 з приводу рамок суворих обмежень стосовно часу. Відповідно, Суд дійшов висновку, що чотири дні та шість годин (найменший термін, на який був затриманий один із заявників) є занадто довгим строком, щоб відповідати цій нормі, незважаючи навіть на те, що виникли специфічні труднощі, які були пов'язані з розслідуванням терористичних актів [10].

Як свідчить аналіз судових рішень, суди України застосовують під час розгляду справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод

1950 року і протоколи до неї, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, та практику Європейського суду з прав людини як джерело права відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини».

Згідно з ч. 1 ст. 5 КЗПЛ право на свободу загальною та особисту недоторканність зокрема передбачає позбавлення особи свободи відповідно до процедури, встановленої законом [9]. Аналіз правових позицій ЄСПЛ дозволяє виявити певні вимоги для застосування зазначених положень ч. 1 ст. 5 КЗПЛ. Зокрема, арешт особи та утримання її під вартою мають проводитися з метою забезпечення виконання такого зобов'язання, а не мати каральний характер. При цьому щойно як зобов'язання було виконано, підстава для затримання відповідно до п. в ч. 1 ст. 5 КЗПЛ припиняється (справа «Василева проти Данії») [11]. Арешт буде прийнятним, тільки якщо «обов'язок, передбачений законом», не може бути виконано більш м'якими засобами (справа «Ходорковський проти Росії») [12]. У зв'язку із цим Суд вважає за необхідне звернути увагу на такі суттєві аспекти: характер зобов'язання, що впливає із відповідного законодавства, включаючи його мету та основне призначення; особу затриманого і конкретні обставини, що призвели до затримання, а також тривалість утримання під вартою (справи «Хайредінов проти України», «Василева проти Данії», «Еппле проти Німеччини») [13].

За загальним правилом, яке впливає із рішень ЄСПЛ від 27 червня 1968 р. «Вемгофф проти Німеччини», від 24 липня 2003 р. у справі «Смірнови проти Росії», є те, що особа, обвинувачена у правопорушенні, має перебувати на волі до початку судового розгляду її справи, якщо держава не наведе відповідних і достатніх підстав для тримання під вартою цієї особи. Тобто саме держава має довести необхідність тримання під вартою особи, а суди, виходячи із презумпції на користь свободи, вирішити на основі принципу змагальності, чи є достатні підстави для тримання особи під вартою. Особливості підстав для позбавлення підозрюваного свободи у вигляді тримання під вартою практика застосування ЄСПЛ п. 1 ст. 5 Конвенції також дає можливість зрозуміти [13].

Згідно з ч. 2 ст. 177 КПК України, підставою застосування запобіжного заходу є, по-перше, наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення, а по-друге, наявність ризиків, які дають достатні підстави слідчому судді, суду вважати, що підозрюваний,

обвинувачений, засуджений може здійснити дії, передбачені частиною першою цієї статті.

У ч. 2 ст. 177 КПК України передбачена наявність ризиків, що дають достатні підстави слідчому судді, що підозрюваний, обвинувачений може здійснити дії, передбачені ч. 1 цієї статті, що загалом відображає положення ст. 5 КЗПЛ як підставу для застосування запобіжних заходів. Утім практика застосування судами норм КПК щодо обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою доводить, що суди під час розгляду питання про взяття під варту здебільшого оцінюють ступінь наведених стороною обвинувачення ризиків, які є підставою взяття особи під варту, тільки зі слів, без наявності інших доказів. Водночас системною проблемою у цій сфері залишається практика недотримання процесуального законодавства працівниками правоохоронних органів та суддями, невідповідність законодавства у сфері прав і свобод людини міжнародним стандартам, що призводить до свавільного позбавлення свободи. Мають місце й порушення п. 1 ст. 5 КЗПЛ щодо періодів, протягом яких тримання під вартою здійснюється без відповідного судового рішення, особливо у період після закінчення слідства та початку судового розгляду.

Тлумачення поняття «обґрунтована підозра» і висновок про те, що саме може розглядатися як така підозра, залежать від усіх обставин кримінального провадження (рішення ЄСПЛ від 30 серпня 1990 р. у справі «Фокс, Кемпбел і Хартлі проти Сполученого Королівства»). Зазначений підхід покладає на національні судові органи обов'язок у кожному конкретному випадку у вирішенні питання про попереднє ув'язнення особи, з огляду на підпункт «с» п. 1 ст. 5 Конвенції, досліджувати питання про наявність обґрунтованої підозри у скоєнні кримінального правопорушення цією особою.

З приводу допустимих ризиків, за наявності яких можливе застосування запобіжних заходів, то відповідно до усталеної практики ЄСПЛ такими ризиками для тримання під вартою є: небезпека втечі; ймовірність втручання у хід правосуддя; ймовірність рецидиву; небезпека для громадського порядку; небезпека для особи, щодо якої ведеться розслідування. Утім із цих п'яти допустимих за КЗПЛ ризиків КПК України визнав лише перші три, тому останні два ризики не можуть бути використані на обґрунтування тримання під вартою [13]. Така позиція Європейського суду, відображена у рішеннях «Єлоєв проти України» 6 листопада 2008 р. [14], «Яблонський

проти Польщі» від 21 грудня 2000 р. [14], полягає у тому, що згідно з п. 3 ст. 5 Конвенції саме тільки існування обґрунтованої підозри перестає бути підставою для позбавлення свободи, і судові органи мають навести інші підстави для тримання особи під вартою. Тому під час прийняття рішення про обрання запобіжного заходу у порядку ч. 5 ст. 176 КПК України слід враховувати й інші обставини кримінального провадження, наявні ризики, суспільну небезпечність особи.

На думку ЄСПЛ, тримання під вартою відповідно до підпункту «с» п. 1 ст. 5 Конвенції має відповідати вимозі щодо пропорційності, яка передбачає обґрунтування рішення шляхом зіставлення відповідних аргументів «за» і «проти», вони повинні підтверджуватися фактичними даними. Для законності продовження строку тримання підозрюваного під вартою обов'язковою умовою є наявність обґрунтованої підозри у вчиненні заарештованою особою відповідного злочину повторно. Але ЄСПЛ наголошує, що зі спливом певного часу навіть ця умова перестає бути достатньою.

Отже, відповідно до сформованої ЄСПЛ практики підстави, якими попереднє ув'язнення підозрюваного обґрунтовувалося так би мовити вперше, самі по собі вже недостатні для продовження строку тримання під вартою. Якщо правоохоронні органи подають клопотання про це, вони повинні обґрунтувати наявність інших вагомих і допустимих з точки зору ст. 5 Конвенції підстав для того, щоб тримання підозрюваного під вартою було продовжено. З огляду на зазначене вище заслуговує на увагу правова позиція, викладена у п. 80 рішення Європейського суду з прав людини від 10 лютого 2011 року у справі «Харченко проти України». Судження суду полягають у тому, що на етапі розгляду питання щодо взяття заявника під варту аргументами на користь такого рішення стали серйозність звинувачень, пред'явлених заявникові, та ризик його втечі. Після цього прокурори і суди не навели жодних підстав для продовження тримання заявника під вартою, лише зазначили, що запобіжний захід було вибрано правильно. Проте згідно з п. 3 ст. 5 Конвенції зі спливом певного часу лише наявність обґрунтованої підозри перестає бути підставою для позбавлення свободи, і судові органи мають навести інші аргументи для продовження тримання під вартою. Тому не підтвержені доказами ризики ЄСПЛ не вважає достатньою підставою для застосування тримання під вартою. Підстави позбавлення підозрюваного свободи у вигляді тримання під вартою ЄСПЛ аналізував також у багатьох інших справах

(див., напр., рішення ЄСПЛ від 24 липня 2003 р. у справі «Смірнови проти Росії», від 4 травня 2006 р. «Амбрушкевич проти Польщі») [15].

У практиці ЄСПЛ щодо дотримання положень ч. 1 ст. 5 КЗПЛ встановлено низку вимог із тим, щоб позбавлення свободи було «законним». Утім, як свідчить вітчизняна правозастосовна практика, правоохоронні органи та суди припускаються суттєвих порушень особистої свободи та недоторканості особи під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження.

Виходячи з роз'яснень, наданих у листі Верховного Суду від 03.03.2022 р. [16], видається, що як відповідний ризик суди мають урахувати запровадження воєнного стану та збройну агресію в Україні. Вирішуючи питання про продовження запобіжного заходу, суд може зважати на попередню оцінку окремих фактичних обставин, здійснену у разі вирішення попередніх клопотань у цьому кримінальному провадженні на підставі відповідних матеріалів, і не здійснювати надмірного витребування матеріалів у сторін кримінального провадження. Зважаючи на такі роз'яснення, Голосіївський районний суд Києва, вирішуючи питання щодо доцільності продовження тримання обвинуваченого під вартою, у своїй ухвалі зазначив, що відсутні підстави вважати, що ризики, які раніше були встановлені судом та були підставою для обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою та його неодноразове продовження протягом певного часу, натепер змінилися та/або не перестали існувати. При цьому суд враховує, що сторона захисту, заперечуючи проти клопотання сторони обвинувачення під час попереднього судового розгляду, жодного разу не надавала суду доказів на підтвердження своєї аргументації щодо зміни запобіжного заходу на більш м'який та/або його скасування [17]. Наявність ризиків, передбачених ст. 177 КПК України, підтверджується також ухвалою слідчого судді Ковпаківського районного суду Сум від 04.02.2022 р. у справі № 592/1198/22 (провадження № 1-кп/592/262/22), яка набрала законної сили 14.02.2022 р. Ці факти дають достатні підстави вважати, що на такій стадії судового розгляду більш м'який запобіжний захід, з урахуванням відомостей про особу обвинуваченого, не зможе забезпечити належну процесуальну поведінку та не буде запобігати наявним ризикам, визначеним у п. 1, 3, 5 ч. 1 ст. 177 КПК України [18].

При цьому у разі вирішення питання про продовження запобіжного заходу слідчі судді без наведення додаткового обґрунтування необхідності такого продовження нерідко посилаються на неможливість повноцінного розгляду. У разі роз-

гляду під час воєнного стану питань, пов'язаних із запобіжними заходами, виникають проблемні питання, зумовлені фізичною відсутністю матеріалів кримінального провадження. В листі від 03.03.2022 р. Верховний Суд загалом окреслив процесуальний режим оцінки відсутніх документів. У разі, коли територіальну підслідність кримінальних правопорушень на стадії досудового розслідування змінено, а матеріали кримінальних проваджень через воєнні дії не було передано або передано не в повному обсязі, оцінюючи ризики, які обґрунтовують доцільність застосування запобіжних заходів загалом та тримання під вартою зокрема, слідчий суддя (суд) керується всіма наявними матеріалами клопотання про застосування (продовження) запобіжного заходу. На практиці трапляються різні підходи до оцінки відсутніх документів: фактичне задоволення клопотання та залишення без розгляду з посиланням на те, що застосований запобіжний захід вважається продовженим. Наприклад, Павлоградський міськрайонний суд Дніпропетровської області ухвалою від 15 листопада 2022 року, розглянувши у судовому засіданні у період воєнного стану в режимі відеоконференції клопотання прокурора про продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, залишив його без розгляду, роз'яснивши, що відповідно до ч. 6 ст. 615 КПК України у разі закінчення строку дії ухвали суду про тримання під вартою та неможливості розгляду судом питання про продовження цього строку в установленому цим Кодексом порядку вибраний запобіжний захід вважається продовженим до вирішення відповідного питання судом, але не більше, ніж на 2 місяці. «...Відповідно до ч. 5 ст. 615 КПК України (в редакції зазначеного Закону) на час дії воєнного стану в разі неможливості проведення підготовчого судового засідання вибраний під час досудового розслідування запобіжний захід у вигляді тримання під вартою вважається продовженим до вирішення відповідного питання у підготовчому судовому засіданні, але не більше ніж на два місяці. Також, згідно з положеннями ч. 6 ст. 615 КПК України, у разі закінчення строку дії ухвали суду про тримання під вартою та неможливості розгляду судом питання про продовження строку тримання під вартою в установленому цим Кодексом порядку вибраний запобіжний захід у вигляді тримання під вартою вважається продовженим до вирішення відповідного питання судом, але не більше ніж на два місяці. Так, відповідно до вимог ст. 615 КПК України, строк запобіжного заходу у вигляді тримання під

вартою стосовно ОСОБА_1 продовжено строком до 20.09.2022 включно та натепер останній утримується в ДУ «Харківський слідчий ізолятор». Виходячи з вищенаведеного, суд доходить висновку, що відповідно до норм КПК України розгляд клопотання про продовження строку тримання під вартою є неможливим, у зв'язку з чим необхідно відмовити у задоволенні клопотання. Водночас відповідно до ч. 6 ст. 615 КПК України у разі закінчення строку дії ухвали суду про тримання під вартою та неможливості розгляду судом питання про продовження строку тримання під вартою в установленому цим Кодексом порядку вибраний запобіжний захід у вигляді тримання під вартою вважається продовженим до вирішення відповідного питання судом, але не більше ніж на два місяці» [19]. Аналогічне рішення винесене Печерським районним судом м. Києва. Зокрема, враховуючи, що проведення підготовчого судового засідання 17.10.2022 року за відсутності сторони захисту неможливе, а також неможливо розглянути питання доцільності продовження тримання обвинуваченого ОСОБА_1 під вартою, суд доходить висновку про необхідність вважати продовженою міру запобіжного заходу у вигляді взяття під варту (тримання під вартою) обвинуваченому ОСОБА_1 до вирішення питання у підготовчому судовому засіданні, але не більше ніж на два місяці. При цьому обвинуваченому ОСОБА_1 ухвалою слідчого судді вже продовжувався вибраний запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, строк дії якого продовжений до 17.10.2022 року включно [20].

Трапляються й ухвали, якими клопотання про продовження строку тримання під вартою повертаються стороні обвинувачення з різним обґрунтуванням. Так, Слідчий суддя Вищого антикорупційного суду клопотання старшого детектива НАБУ про продовження строку запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою повернув особі, яка його подала. Своє рішення суд обґрунтував тим, що натепер в Україні триває війна, по території України, зокрема міста Києва, наносяться ракетні удари, у тому числі по цивільних об'єктах, постійно оголошуються сигнали «повітряної тривоги», які тривають понад 5 годин, нині запроваджено графік відключень електроенергії в місті Києві у зв'язку з ушкодженнями енергосистем України, слідчий суддя вважає об'єктивно неможливим здійснення конвоювання підозрюваного ОСОБА_1 до приміщення суду та проведення судового засідання до закінчення строку дії попередньої ухвали слідчого судді (15.10.2022) за обста-

вин, що склались, з урахуванням часу звернення детектива до суду з клопотанням. Водночас проведення судового засідання за відсутності самого підозрюваного призведе до порушення права на захист, яке не може бути обмежено навіть в умовах воєнного стану, та безумовного подальшого скасування судового рішення як постановленого з істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону.

Так само не вбачається можливості провести судовий розгляд у відповідності до вимог ч. 4 ст.199 КПК України, тобто до закінчення строків, встановлених ухвалою від 16.08.2022, оскільки наявність/відсутність вищеперерахованих обставин чи їх виникнення саме під час такого розгляду неможливо передбачити. А відкладення судового розгляду на іншу дату не є можливим, з огляду на необхідність розгляду клопотання до 14.10.2022 включно, оскільки 15.10.2022 є вихідним днем.

За наведеного ст. детективом клопотання подане поза межами строку, визначеного ч. 1 ст. 199 КПК України, та при цьому не враховано необхідність забезпечення участі учасників провадження під час судового розгляду та потрібний для цього достатній час, що призвело до неможливості виконання вимог ч. 4 ст. 199 КПК України та здійснення розгляду клопотання про продовження строку тримання під вартою до закінчення строку дії попередньої ухвали.

Крім того, Суд зазначає, що у разі закінчення строку дії ухвали суду про тримання під вартою та неможливості розгляду судом питання про продовження строку тримання під вартою в установленому цим Кодексом порядку вибраний запобіжний захід у вигляді тримання під вартою вважається продовженим до вирішення відповідного питання судом, але не більше ніж на два місяці.

Таким чином, зі змісту наведених норм ст. 615 КПК України видається, що продовження строку тримання під вартою може бути безпосередньо здійснено керівником відповідного органу прокуратури за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором, вочевидь шляхом прийняття відповідної постанови згідно із положеннями ст. 110 КПК України. При цьому КПК України прямо не пов'язує право керівника органу прокуратури на прийняття відповідної постанови про продовження строку тримання під вартою із об'єктивною неможливістю слідчого судді здійснювати повноваження щодо судового контролю, на відміну від питання обрання запобіжного заходу у вигляді тримання

під вартою, яке КПК прямо пов'язує із об'єктивною неможливістю розгляду слідчим суддею такого питання в установленому цим Кодексом порядку.

З огляду на вищевикладені обставини, об'єктивні сумніви у можливості проведення судового розгляду у строки, визначені ухвалою слідчого судді від 16.08.2022, за обставин, що склались, слідчий суддя доходить висновку про повернення клопотання про продовження строку тримання підозрюваного ОСОБА_1 під вартою особі, яка його подала, з одночасним роз'ясненням положень ст. 615 КПК України щодо можливості прийняття відповідної постанови керівником відповідного органу прокуратури за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором [21].

Висновки. Підсумовуючи, зауважимо, що Європейський суд з прав людини завжди виступав гарантом захисту прав українських громадян. Рішення ЄСПЛ відіграють важливу роль у процесі реформування судової системи в Україні. Обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою в умовах воєнного стану, з огляду на специфіку нормативного регулювання цього процесу, вимагає встановлення особливих процедур. Численні законодавчі зміни, що відбулись з початку вторгнення російської федерації в Україну, свідчать про потребу унормування багатьох питань, проте цей факт не сприяє усталеній правозастосовній практиці. Нині судова практика свідчить, що деякі з оновлених положень кримінального процесуального законодавства стосовно обрання запобіжних заходів є цілком очікуваними та необхідними, однак їх застосування має відповідати та не суперечити положенням Конституції України та практиці ЄСПЛ.

Література

1. Концепція адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу від 16.08.1999 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1496-99-%D0%BF>.
2. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України від 16 вересня 2014 року № 1678-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 40. Ст. 2021.
3. Національна стратегія у сфері прав людини, затверджена Указом Президента України від 25 серпня 2015 р. № 501/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2015#Text>.
4. Бущенко А. Тактика захисту права на свободу в межах кримінального процесу : посібник для адво-

катів. Харківська правозахисна група. Харків : Права людини, 2011 р. 36 с.

5. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану : Закон України від 14.04.2022 № 2201-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20#n2>.

6. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.

7. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення окремих положень досудового розслідування в умовах воєнного стану : Закон України від 27.07.2022 р. № 2462-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2462-20#n50>.

8. Кульчицький О. Право на свободу та особисту недоторканість. Свобода пересування. URL: <http://advokatonline.org.ua/6-pravo-na-svobodu-ta-osobystu-nedotorkanist-svoboda-peresuvannya/>.

9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

10. Справа «Броуґан та інші проти Сполученого Королівства» (Case of Brogan and others v. The United Kingdom) / Український портал практики Європейського суду з прав людини. URL: <http://www.eurocourt.in.ua/Article.asp?Aldx=430>.

11. Справа «Василева проти Данії» (Vasileva v. Denmark), заява № 52792/99. Постанова від 25.09.2003 р. URL: <https://www.google.com/search?client=opera&q=%D1%81%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0+%C2%AB%D0%92%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BB%D0%B5%D0%B2%D0%B0+%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B8+%D0%94%D0%B0%D0%BD%D1%96%D1%97C2%BB&sourceid=opera&ie=UTF-8&oe=UTF-8>.

12. Ходорковський проти Росії (Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia (No. 2) (заяви № 51111/07 та 42757/07). URL: <https://www.echr.com.ua/translation/sprava-xodorkovskij-i-lyebyedyev-proti-rosii-2/>.

13. Посібник зі статті 5 «Право на свободу та особисту недоторканість». URL: http://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_5_UKR.pdf.

14. База даних HUDOC. Інтернет-сайт Європейського Суду з прав людини. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22documentcollectionid2%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22documentcollectionid2%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22]}).

15. Кабальський Р.О. Роль прецедентної практики ЄСПЛ в Україні. *Адаптація правової системи України до права Європейського Союзу: теоретичні та практичні аспекти* : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Пол-

тава, 23 листопада 2017 року) у 2 ч. Полтава :
Россава, 2017. Ч. 1. 245 с. URL: [http://pli.nlu.edu.ua/
wp-content/uploads/2017/11/Збірник.-Том-№-1.pdf](http://pli.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/11/Збірник.-Том-№-1.pdf).

16. Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану : Лист ВСУ від 03 березня 2022 року № 1/0/2-22. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/war/Inform_lyst_2022_03_03.pdfhttps://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/war/Inform_lyst_2022_03_03.pdf.

17. Ухвала Голосіївського районного суду Києва від 31.03.2022 р. у справі № 752/15695/21. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/103130080/>.

18. Ухвала Ковпаківського районного суду Сум від 04.02.2022 р. у справі № 592/1198/22 (прова-

дження № 1-кп/592/262/22). URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/103326678>.

19. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 12 жовтня 2022 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106720933>.

20. Ухвала Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 15 листопада 2022 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107308355>.

21. Ухвала Печерського районного суду м. Києва від 17 жовтня 2022 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106877064>.

Мудрецька Г. В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального процесу
Одеського державного університету
внутрішніх справ

ПОСОБНИЦТВО ДЕРЖАВІ-АГРЕСОРУ: ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МІЖ СПОСОБОМ ВЧИНЕННЯ ТА ОСОБОЮ ЗЛОЧИНЦЯ

Оржинська Е. І., Сеніна В. О.

Стаття присвячена попередньому криміналістичному дослідженню способу вчинення та особи злочинця такого нового кримінального правопорушення, як пособництво державі-агресору. В рамках розгляду способів вчинення акцентовано увагу на тому, що кримінальним законом пособництво державі-агресору визначено у формі умисних дій (реалізація чи підтримка рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора з метою завдати шкоди Україні; добровільний збір, підготовка та/або передача матеріальних ресурсів чи інших активів представникам держави-агресора, її збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора з метою завдати шкоди Україні), які відображають об'єктивну сторону. Проте диспозиція статті не відображає вичерпного переліку способів вчинення такого виду кримінального правопорушення. Так, нами досліджено викладені на сайті Офісу генерального прокурора підозри про вчинення кримінального правопорушення, передбаченого статтею 111-2 Кримінального кодексу України, та попередньо виокремлено такі способи вчинення, як: передавання співробітникам ФСБ Росії будь-якої наявної інформації на військовослужбовців полку «Азов», учасників бойових дій АТО/ООС, проукраїнські налаштованих громадян, співробітників правоохоронних органів, волонтерів тощо; допомога окупантам здійснювати навантаження зерна для т.зв. «експорту»; дискредитування державної влади України; реалізація та підтримка рішень Російської Федерації, спрямованих на незаконну інтеграцію та роботу банківської системи рф на території тимчасово окупованої області; організування інвентаризації матеріальних цінностей вищого навчального закладу та інші.

Також на підставі тих же наявних підозр досліджено особу злочинця за такими характеристиками, як: освіта, професія, соціальний стан, сімейний стан, судимість, вік тощо.

Ключові слова: пособництво державі-агресору, спосіб вчинення кримінального правопорушення, особа злочинця.

Orzhynska E. I., Senina V. O. Aiding an aggressor state: the relationship between method committing and identity of the criminal

The article is devoted to the forensic investigation of the method of committing and the identity of the perpetrator of a new criminal offense, as assistance to the aggressor state. As part of the examination of the methods of commission, attention is focused on the fact, that the criminal law defines assistance to the aggressor state in the form of intentional actions (implementation or support of decisions and/or actions of the aggressor state, armed formations and/or occupation administration of the aggressor state with the aim of harming Ukraine; voluntary collection, preparation and/or transfer of material resources or other assets to representatives of the aggressor state, its armed formations and/or the occupying administration of the aggressor state with the aim of harming Ukraine), which reflect the objective side. However, the disposition of the article does not reflect an exhaustive list of ways of committing this type of criminal offense. Thus, we investigated the suspicions of the commission of a criminal offense provided for in Article 111-2 of the Criminal Code of Ukraine, which were presented on the website of the Prosecutor General's Office, and preliminarily identified the following methods of commission: handing over to FSB of Russia any available information on servicemen of the "Azov" regiment, participants in ATO/OOS hostilities, pro-Ukrainian citizens, law enforcement officers, volunteers, etc.; assistance to the occupiers to load grain for the so-called "export"; discrediting the state authorities of Ukraine; implementation and support of solutions aimed at the illegal integration and operation of the banking system of the Russian Federation in the territory of the region temporarily occupied by the Russian Federation, organizing the inventory of material assets of a higher educational institution and others.

Also, on the basis of the same existing suspicions, the identity of the criminal was investigated according to the following characteristics: education, profession, social status, marital status, criminal record, age, etc.

Key words: assistance to the aggressor state, method of committing a criminal offense, identity of the criminal.

Постановка проблеми та її актуальність.

24 лютого 2022 року Збройні сили Російської Федерації вторглися на територію України з метою повалення конституційного ладу, зміну меж території та державного кордону. Того ж дня Президентом України було прийнято Указ «Про введення воєнного стану в Україні», який надалі був затверджений Верховною Радою України.

Введення воєнного стану в Україні – це не тільки початок нового періоду в історії нашої нації, а й момент для оновлення Кримінального кодексу України (далі – КК України). Україна зазнала багато втрат за час воєнних дій на її території, але не тільки вони завдали удару державі. У зв'язку з цим було створено багато поправок та дописів до кримінального законодавства України. Серед яких – Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки». Зазначеним Законом України Кримінальний кодекс доповнено в тому числі статтею 111-2 «Пособництво державі-агресору» [1].

Станом на 27.11.2022 року зафіксовано 19150 злочинів проти національної безпеки, з них 12730 – посягання на територіальну цілісність і недоторканість України (ст. 110 КК України), 1892 – державна зрада (ст. 111 КК України), 3589 – колабораційна діяльність (ст. 111-1 КК України), 321 – пособництво державі-агресору (ст. 111-2 КК України), 64 – диверсії (ст. 113 КК України) та 554 – інші кримінальні правопорушення [2].

Кримінальним законом пособництво державі-агресору визначено у формі умисних (реалізація чи підтримка рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора з метою завдати шкоди Україні; добровільний збір, підготовка та/або передача матеріальних ресурсів чи інших активів представникам держави-агресора, її збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора з метою завдати шкоди Україні), які відображають об'єктивну сторону [3]. Однак диспозиція статті не відображає повного переліку способів вчинення такого виду кримінального правопорушення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

У криміналістичній науці натеper не існує наукових досліджень, спеціально присвячених способам вчинення пособництва державі-агресору. Втім загалом способам вчинення кримінальних правопорушень у різні часи приділяли увагу В. Бояров, Т. Варфоломєєва, В. Гончаренко, В. Журавель, А. Іщенко, В. Коновалова, Е. Оржинська, В. Шепітько, О. Шкут та інші. На сьогодні дослідження кримінального правопорушення, передбаченого статтею 111-2 КК України «Пособництво державі-агресору», розглядалося у працях М. Бондаренка, О. Кравчука та інших.

Мета статті. Мета полягає у комплексному, всеохоплюючому системному правовому дослідженні та аналізі відомостей про спосіб вчинення пособництва державі-агресору як «ключового» структурного елементу його криміналістичної характеристики та особи кримінального правопорушника з метою встановлення зв'язку між способом вчинення та особою.

Виклад основного матеріалу. Значення даних про спосіб вчинення кримінального правопорушення для його досудового розслідування було відзначено в криміналістичній літературі ще в 20-30-і роки. Пізніше вчення про спосіб вчинення кримінального правопорушення стає однією з окремих криміналістичних теорій, обов'язковим елементом більшості окремих методик розслідування. І це цілком обґрунтовано. Пізнання сутності й обставин здійсненого кримінального правопорушення ретроспективно. Воно вимагає виявлення джерел інформації про розслідувану подію, аналізу і синтезу одержаних даних, їх розшифровки й оцінки для послідовного проникнення у суть такої події. При цьому слідчий, як правило, здійснює процес пізнання у зворотній хронологічній послідовності: від слідів та наслідків кримінального правопорушення до способу вчинення, від способу дій злочинця до інших обставин кримінального правопорушення і особистості злочинця. Пізнанню способів діяльності з підготовки, здійснення і приховування кримінальних правопорушень сприяє і той факт, що вони в умисних злочинах не є наслідком збігу випадкових обставин чи довільних дій злочинця. У злочинній діяльності, як і в будь-якій іншій свідомій діяльності людини, треба відзначити елементи навичок, звичок, фактори, що зумовлюють необхідність діяти,

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

чинити що-небудь відповідним способом, а також і можливості вільного індивідуального вибору, який детермінується психологічними, фізичними, фізіологічними і соціальними властивостями особистості. Іншими словами, вибір способу злочинних дій зумовлюється об'єктивними і суб'єктивними факторами, що дозволяє під час встановлення способу вчинення кримінального правопорушення чи окремих його елементів робити висновки щодо обстановки, об'єкта і предмета посягання, а також особи кримінального правопорушника [3, с. 520].

Наявна загальна модель вчинення кримінального правопорушення: 1) формування злочинної групи; 2) вибір об'єкта злочинного посягання, збір інформації про нього; 3) розподіл ролей; 4) безпосередня реалізація злочинного замаху; 5) приховування кримінального правопорушення. Вони є постійними для кожного правопорушення. Але під впливом конкретного кримінального правопорушення до цієї структури можуть бути додані нові елементи чи спосіб їх взаємодії [4].

Спосіб вчинення кримінального правопорушення насамперед характеризує кримінальне правопорушення як активну, добровільну та суспільно небезпечну поведінку особи. Вибір способу вчинення кримінального правопорушення пов'язаний з ознаками особи (стать, вік, судимість, наявність чи відсутність кримінального досвіду тощо) та ознаками об'єкта злочину.

Спосіб вчинення кримінального правопорушення характеризує діяльність злочинця та містить у собі інформацію про діяння особи у разі підготовки, вчинення та приховування кримінального правопорушення. Така структура не є постійною, адже у деяких кримінальних правопорушеннях відсутні підготування та/або не має мети приховувати, маскувати події та/або сліди [6, ст. 276].

Підготовка до кримінального правопорушення не містить суспільну небезпечність для оточуючих, лише створює умови для здійснення правопорушення та виражається у підшукуванні засобів, знарядь та співучасників або змова осіб для вчинення діянь кримінального характеру, усунення перешкод тощо, тобто ті дії, що можуть допомогти під час вчинення задуманого.

Вчинення кримінального правопорушення – це ті дії, які характеризують, що саме особа кримінального правопорушника вчинила, які застосову-

вала прийом, медоти та засоби під час свого суспільно небезпечного діяння.

Способи приховування кримінального правопорушення виражаються у: а) приховуванні інформації шляхом знищення інформації (у тому числі слідів кримінального правопорушення); б) маскуванні інформації та має на меті змінити уявлення про спосіб вчинення правопорушення, особу злочинця; в) фальсифікація інформації. Однак деякі автори виділяють спосіб приховування як окремий елемент структури криміналістичної характеристики.

У ст. 111-2 КК України прямо вказано способи вчинення кримінального правопорушення, а саме такі як:

1) реалізація чи підтримка рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора;

2) добровільній збір, підготовка та/або передача матеріальних ресурсів чи інших активів представникам держави-агресора, її збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора. Але ця інформація має тільки кримінально-правовий характер [7]. Криміналістична характеристика є більш складним явищем дійсності.

На нашу думку, пособництво державі-агресору може здійснюватися як з попередньою підготовкою до вчинення передбачених статтею 111-2 КК України дій, так і без такої підготовки.

З аналізу повідомлень про підозру щодо вчинення кримінального правопорушення, передбаченого статтею 111-2 КК України, наявних на сайті Генерального прокурора, пособництво державі-агресору має своє відображення у активних діях особи-злочинця, а саме:

1) сприяння реалізації рішення держави-агресора про заволодіння матеріальними активами суб'єктів господарювання у сфері агропромислового комплексу України, зокрема сільськогосподарською продукцією українського походження та їх передавання представникам держави-агресора;

2) передавання співробітникам ФСБ Росії будь-якої наявної інформації на військовослужбовців полку «Азов», учасників бойових дій АТО/ООС, проукраїнські налаштованих громадян, співробітників правоохоронних органів, волонтерів тощо;

3) допомога окупантам здійснювати навантаження зерна для т.зв. «експорту»;

- 4) дискредитування влади України;
- 5) реалізація та підтримка рішень Російської Федерації (далі – РФ), спрямованих на незаконну інтеграцію та роботу банківської системи РФ на території тимчасово окупованої області;
- 6) організування інвентаризації матеріальних цінностей вищого навчального закладу;
- 7) встановлення на окупованих територіях проросійських напрямку діяльності та ідеї для забезпечення поштових, логістичних, фінансових та торговельних потреб окупаційної влади;
- 8) створення та забезпечення діяльності незаконного утворення;
- 9) підбір кадрів для роботи в незаконних утвореннях (банк, школи, пошта тощо);
- 10) вимкнення потужностей електричної енергії від Об'єднаної енергетичної системи України;
- 11) створення відокремленої енергетичної системи, підконтрольної окупаційній владі;
- 12) незаконний розподіл та постачання електричної енергії споживачам на тимчасово окупованих територіях, виробленої українськими енергогенеруючими підприємствами, за встановленими окупаційною адміністрацією держави-агресора тарифами;
- 13) надання транспортних технічних засобів (трактори, вантажні автомобілі) комунального виробничого управління для обслуговування потреб збройних формувань РФ та окупаційної адміністрації;
- 14) проведення масових заходів, спрямованих на популяризацію РФ, незаконних органів влади, створених окупантами, виправдування збройної агресії РФ проти України;

15) відкриття збору коштів з метою подальшого придбання та передачі матеріальних ресурсів у формі засобів візуальної розвідки представникам держави-агресора та інші дії.

Приховування такого кримінального правопорушення здебільшого не відбувається, особи діють відкрито задля можливості показати ворогові цілковиту підтримку їхньої ідеології, так би мовити стати «своїм».

Під особою злочинця слід розуміти сутність людини, сукупність рис, що характеризують її моральний і духовний світ у взаємодії із соціальними та індивідуальними умовами життя, які так чи інакше вплинули на вчинення кримінального правопорушення.

Вчені виділяють основні ознаки особи кримінального правопорушника та створюють кваліфікацію інформації про неї. В нашому дослідженні ми зупинимось на класифікації за такими ознаками:

1) соціально-демографічними (освіта, професія, соціальний стан, сімейний стан, майновий стан, національність, судимість, створення злочинної групи, розподіл ролей між співучасниками та ін.);

2) морально-психологічними (цінності, принципи, психічний стан, розумові здібності, тип характеру, темперамент, психологічні розлади тощо);

3) анатомо-фізіологічними (стать, вік, етнічний тип, конституція тіла, наявність хвороби тощо).

Щодо особи злочинця пособника державі-агресору за основу прийнято такі факти, як: стать, вікова категорія, національність, освіта, професія (ким особа працювала до вчинення кримінального правопорушення), судимість (її наявність чи відсутність), на якій території перебувала особа (окупована чи підконтрольна Україні).

Для того щоб виявити закономірності вчинення пособництва державі-агресору, нами проаналізовано повідомлення про підозри за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-2 КК України, які ми дослідили на сайті Офісу Генерального прокурора України, та отримали такі попередні результати.

Таблиця 1

Стать особи злочинця

Стать	Кількість осіб у відсотковому значенні, %
жінка	27,3%
чоловік	72,7%

Таблиця 2

Вікова категорія особи злочинця

Рік народження	Кількість осіб у відсотковому значенні, %
1952-1961	4,5%
1962-1971	25%
1972-1981	41%
1982-1991	27,2%
1992-2001	2,3%

Таблиця 3

Національність

Національність	Кількість осіб у відсотковому значенні, %
Українець/українка	86,4%
Росіянин/росіянка	11,3%
Молдован/молдованка	2,3%

Таблиця 4

Освіта (відомо/невідомо)

Освіта	Кількість осіб у відсотковому значенні, %
Відомо	63,6%
Невідомо	36,4%

Таблиця 5

Освіта

Освіта	Кількість осіб у відсотковому значенні, %
Вища	100%
Середня	-

Таблиця 6

Професія

Професія	Кількість осіб у відсотковому значенні, %
Депутат міської/обласної ради	9%
Професор кафедри у вищому навчальному закладі	4,5%
Завідувач кафедри	2,3%
Заступник директора (загальноосвітня школа)	2,3%
Керівник театру	2,3%
Керівник територіальної оборони міста	2,3%
Офіцер у службі морської безпеки	2,3%
Начальник району електричних мереж	6,8%
Начальник служби повітряних та кабельних мереж	2,3%
Начальник структурного підрозділу на залізниці	2,3%
Заступник начальника станції залізниці	2,3%
Керівник з комерційних питань державного унітарного підприємства	2,3%
Посада в дирекції Укрпошти	9%
Керівник ТОВ	6,8%
Директор філії та ТОВ	2,3%
Головний бухгалтер філії та ТОВ	2,3%
Економіст філії ТОВ	2,3%
Міністр промисловості та торгівлі т.зв. ДНР	2,3%
Тимчасово не працює	9%
Невідомо	25%

Таблиця 7

Судимість

Судимість	Кількість осіб у відсотковому значенні, %
наявна	0%
відсутня	100%

Таблиця 8

Місце перебування особи

Область проживання особи-злочинця	Кількість осіб у відсотковому значенні, %
Запорізька область	36,4%
Херсонська область	36,4%
Донецька область	11,3%
АР Крим	6,8%
Харківська область	6,8%
Дніпропетровська область	2,3%

Підсумовуючи вищесказане, можна зазначити, що особа – кримінальний правопорушник має такий портрет: особа чоловічої статі, якому від 30 до 70 років, українець, має вищу освіту, обіймав керівні посади та на час вчинення кримінального правопорушення перебував на окупованій території, раніше несудимий. На жаль, через відсутність доступу до матеріалів кримінальних проваджень неможливо дослідити мотиви таких осіб, щоб відокремити ідеологічні мотиви від матеріально-корисницьких спонукань.

Висновки. Підсумовуючи вищенаведене, необхідно відзначити, що особливістю пособництва державі-агресору є використання злочинцем найрізноманітніших способів вчинення: передавання співробітникам ФСБ Росії будь-якої наявної інформації на військовослужбовців полку «Азов», учасників бойових дій АТО/ООС, проукраїнські налаштованих громадян, співробітників правоохоронних органів, волонтерів тощо; допомога окупантам здійснювати навантаження зерна для т.зв. «експорту»; дискредитування державної влади України; реалізація та підтримка рішень окупаційної влади, спрямованих на незаконну інтеграцію та роботу банківської системи рф на території тимчасово окупованої області; організування інвентаризації матеріальних цінностей вищого навчального закладу та інші.

Особа злочинця характеризується як особа чоловічої статі віком від 30 до 70 років, українець, має вищу освіту, обіймав керівні посади та на час вчинення кримінального правопорушення перебував на окупованій території, раніше несудимий.

Спосіб вчинення та особа злочинця пов'язані між собою, адже здебільшого злочинці вказаної категорії кримінальних правопорушень вчиняють пособництво державі-агресору відкритим способом, який попередньо залежить від їхньої обійманої посади до часу військової агресії.

Література

1. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки : Закон України від 14.04.2022 № 2198-IX. *База даних «Законодавство України»*. / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2198-20#Text> (дата звернення: 15.08.2022).

2. Сайт Офісу Генерального прокурора. URL: <https://www.gp.gov.ua/>.

3. Кримінальний кодекс України : Закон від 05.04.2001 № 2341-III. *База даних «Законодавство України»*. / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14> (дата звернення: 23.11.2022).

4. Оржинська Е.І., Предместніков О.Г. Спосіб вчинення як елемент криміналістичної характеристики незаконного позбавлення волі. *Проблеми кримінального права, процесу та криміналістики* : мат. між-нар. науково-практ. конф. м. Одеса. 2009. С. 520-523.

5. Гончаренко В.Г. та інші. Поняття криміналістичної характеристики злочинів та її значення в методиці розслідування. *ББК*. 2018. С. 54-58.

6. Криміналістика : підручник / В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін. ; за ред. В.Ю. Шепітька. 5-е вид., перероб. і доп. Харків : Право, 2011. 464 с.

7. Кравчук О., Бондаренко М. Посібництво державі-агресору: нові склади злочинів за ст. 111-2 Кримінального кодексу України. URL: <https://hrvector.org/podiyi/22-05-03-art3>.

*Оржинська Е. І.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри професійних
та спеціальних дисциплін
Херсонського факультету
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

*Сеніна В. О.,
студентка IV курсу
Херсонського факультету
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ТРАНСКОРДОННИМ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

Орловська Н. А., Степанова Ю. П.

Метою статті є виділення та аналіз стратегічних напрямів євроінтеграції у сфері протидії транскордонним кримінальним правопорушенням. Підкреслюється, що процес євроінтеграції передбачає формування загальноєвропейського безпекового простору. Саме в цьому контексті доцільно розглядати вдосконалення протидії транскордонним кримінальним правопорушенням. Інституційне забезпечення такої протидії здійснює система охорони й захисту державного кордону.

Розглянуто Угоду про асоціацію України з Європейським Союзом та встановлено, що види кримінальної активності, визначені в ній як об'єкт співпраці в антикримінальній сфері, мають ознаки транскордонності або за певних умов можуть їх набувати. Конкретизовано сутнісні кримінально-правові ознаки транскордонних кримінальних правопорушень, наявність яких визначає інституційну специфіку протидії їм.

Аналіз правового забезпечення показав, що концептуальними документами для України є Угода про асоціацію України з Європейським Союзом та Стратегія інтегрованого управління кордонами. Водночас підкреслено значення низки міжнародно-правових і національних документів у частині забезпечення прикордонної безпеки та практичної діяльності прикордонних відомств України і країн Європейського Союзу. Це дало змогу окреслити такі стратегічні напрями євроінтеграції у сфері протидії транскордонним кримінальним правопорушенням, що стосуються системи охорони й захисту державного кордону: 1) визначення спільного інструментарію співпраці (використання методології SOCTA у спільному просторі Європейський Союз – Україна); 2) узгодження правових засад протидії транскордонній злочинності; 3) співпраця у сфері протидії транскордонним кримінальним правопорушенням з урахуванням суб'єктного складу такої діяльності, важливу роль у якій відіграють як національні прикордонні відомства, так і наднаціональні органи (FRONTEX і Європол); 4) кадрове забезпечення системи охорони й захисту державного кордону відповідно до європейських стандартів.

Ключові слова: транскордонні кримінальні правопорушення, євроінтеграція, протидія, прикордонне відомство, загальноєвропейський безпековий простір.

Orlovska N. A., Stepanova Yu. P. The European integration conceptual issues in cross-border criminal offenses counteraction sphere

Strategic directions of European integration in the sphere of cross-border criminal offenses counteraction analyzing and identification are the basic purposes of suggested article. It is emphasized that the process of European integration involves the common European security space formation. In this context exactly it seems advisable to consider the cross-border criminal offenses counteraction. This activity institutional support is provided by the system of the state border protection and defense.

The Agreement on the Association of Ukraine with the European Union was reviewed and it was established that the types of criminal activity defined in it as the object of cooperation in the anti-criminal sphere have signs of cross-border or, under certain conditions, can acquire them. The essential criminal-legal features of cross-border criminal offenses are specified, the presence of which determines the institutional specificity of countering them.

The analysis of legal support showed that conceptual documents for Ukraine are the Association Agreement of Ukraine with the European Union and the Strategy of Integrated Border Management. At the same time, the importance of a number of international legal and national documents in terms of ensuring border security and practical activities of border agencies of Ukraine and the countries of the European Union was emphasized. This made it possible to outline the following strategic directions of European integration in the field of combating cross-border criminal offenses related to the system of protection and defense of the state border: 1) definition of a common toolkit for cooperation (use of the SOCTA methodology in the common space of the European Union – Ukraine); 2) harmonization of the regulatory framework for cross-border crime counteracting; 3) cooperation in the field of combating cross-border criminal offenses, taking into account the subject composition of such activities, in which both national border agencies and supranational bodies

(FRONTEX and Europol) play an important role; 4) staffing of the system of protection and protection of the state border in accordance with European standards.

Key words: cross-border criminal offenses, European integration, counteraction, state border agency, common European security space.

Постановка проблеми та її актуальність.

У виступі від 2 вересня 2022 р. Президент України зазначив, що рух України в Європейський Союз (далі – ЄС) і трансформація всередині країни – це те, що є одним із ключових елементів довгострокового захисту держави, гарантією свободи для всіх українців. Тому євроінтеграційний процес заслуговує не просто на окрему увагу до політичних, економічних, соціальних, правових аспектів, а на цілісний підхід. Невід’ємною складовою частиною такого підходу є розвиток системи охорони й захисту державного кордону України як передумова формування загальноєвропейського безпекового простору. Варто зазначити, що укладення у 2014 р. Угоди про асоціацію України з ЄС [1] та запровадження у 2017 р. безвізового режиму для громадян України, з одного боку, стали свідченням здобутків України щодо ефективної охорони частини зовнішнього кордону ЄС, а з іншого – визначили стратегію розвитку сфери охорони й захисту кордону нашої держави відповідно до європейських стандартів.

Формування загальноєвропейського безпекового простору передбачає чітке розуміння тих ризиків, якими супроводжується зближення різних політико-правових систем. Вагоме місце з-поміж складників цього процесу посідає блок антикримінального спрямування. При цьому якщо у змістовому плані (щодо основних видів кримінальної активності) загальне бачення досягається відносно швидко, то в організаційно-правовому виникають певні проблеми. Це безпосередньо стосується комплексу питань охорони та захисту державних кордонів, які розглядаються в контексті протидії транскордонній кримінальній діяльності.

Очевидно, що в умовах війни росії проти України необхідно враховувати такі моменти:

- частина території України є тимчасово окупованою, у зв’язку із чим Україна не в змозі контролювати державний кордон із російською федерацією;

- ділянки державного кордону з республікою білорусь після звільнення окупованих територій підлягають відновленню;

- Україна прагне забезпечити непорушність сухопутної та річкової ділянок державного кор-

дону з Молдовою (кандидатом у члени ЄС) та державами ЄС (Польщею, Чехією, Словаччиною, Угорщиною, Румунією), а також морської ділянки державного кордону в Чорному морі в межах відновлених шляхів морського сполучення.

З огляду на це модель загальноєвропейського безпекового простору безпосередньо включає також стратегічні напрями вдосконалення протидії транскордонним кримінальним правопорушенням. Визначення місця України в цих процесах є вкрай актуальним як для поточної та перспективної діяльності системи охорони й захисту кордону, так і для вдосконалення попереджувальної діяльності загалом у державі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Актуальні проблеми охорони й захисту державних кордонів європейських держав на законодавчому та інституційному рівні досліджували такі зарубіжні науковці: T. Wing Lo, Dina Siegel, Sharon I. Kwok, Martin Hrabalek, Marie Chene, Petrus C. Van Duynе, Nikos Passas, Gert Vermeulen та інші. З огляду на загальноєвропейські тенденції в зазначеній сфері українські вчені піддавали критичному аналізу змістовий та організаційно-правовий виміри поточних проблем і перспектив охорони й захисту державного кордону України в частині протидії транскордонній злочинності. Зокрема, у цьому напрямі відомі розвідки таких фахівців, як А.В. Балендр, Д.А. Купрієнко, Ю.Б. Курилюк, А.М. Притула, С.О. Філіппов та інші.

Водночас варто зазначити, що більшість досліджень була проведена в період, що передував агресивній війні російської федерації проти України. Крім того, без належного висвітлення залишається новітній досвід правоохоронних структур ЄС щодо напрямів діяльності та методології, яка ними застосовується, саме в контексті розуміння європейських перспектив розвитку системи охорони й захисту державного кордону України в частині протидії кримінальним правопорушенням.

З огляду на зазначене **метою статті** є виділення та аналіз стратегічних напрямів євроінтеграції у сфері протидії транскордонним кримінальним правопорушенням, що стосуються системи охорони й захисту державного кордону, як складової частини формування загальноєвропейського безпекового простору.

Виклад основного матеріалу. Аналіз Угоди про асоціацію України з ЄС [1] – базового документа, який визначає стратегічні засади співпраці України з ЄС, зокрема й у частині забезпечення прикордонної безпеки, – дає підстави для виділення такого самостійного напрямку, як охорона

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

кордонів із метою протидії транскордонній злочинності.

Вбачається, що зазначену мету не варто трактувати у вузькоправоохоронному контексті. Кримінальна діяльність, особливо в її організованих формах, є вагомим чинником, що впливає на соціально-економічні та політичні процеси в будь-якій країні, зокрема може загрожувати національній безпеці. У цьому плані транскордонні кримінальні правопорушення перетворюються на фактор уже субрегіонального рівня, адже ці діяння як частина тіньового бізнесу створюють реальну загрозу національній безпеці. Наприклад, за результатами застосування Європолем (Європейським поліцейським управлінням) методології SOCTA у 2021 р. було доведено інвестування мільярдів євро незаконних прибутків, отриманих організованою злочинністю в ЄС, у легальну економіку ЄС [2].

Тому цілком обґрунтовано у ст. 2 Закону України «Про державний кордон України» наголошується на безпековому вимірі охорони й захисту державного кордону України. Додатковим аргументом на користь такого бачення можна вважати питання транскордонного співробітництва [3], тим більше, що ще в 1993 р. Україна приєдналася до Європейської рамочної конвенції про транскордонну співпрацю між територіальними громадами або властями. Крім того, було ухвалено Закон України «Про транскордонне співробітництво», який інтерпретував положення міжнародного документа з урахуванням національних об'єктно-суб'єктних особливостей такого співробітництва.

Однак Угода про асоціацію України з ЄС пропонує новий рівень співпраці в антикримінальній сфері у плані формування загальноєвропейського безпекового простору. Так, у змісті Угоди про асоціацію України з ЄС окреслено, що співробітництво сторін угоди у сфері протидії кримінальній протиправності спрямоване на такі її види:

- 1) розповсюдження зброї масового знищення, супутніх матеріалів та засобів їх доставки (ст. 11);
- 2) незаконну торгівлю зброєю (ст. 12);
- 3) кримінальні правопорушення терористичного спрямування (ст. ст. 13, 20, 23);
- 4) незаконне переправлення осіб через державний кордон (ст. 16);
- 5) торгівлю людьми (ст. 16);
- 6) відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 20);
- 7) незаконний обіг наркотичних засобів, прекурсорів та психотропних речовин (ст. 21);
- 8) кримінальні правопорушення, які вчиняються організованими злочинними угрупованнями (ст. 22);
- 9) корупційні правопорушення (ст. 22) [1].

Очевидно, що кожен із зазначених видів кримінальної активності має ознаки транскордонності або за певних умов може набувати цих ознак.

Відповідно, кримінально-правовими ознаками транскордонного кримінального правопорушення можна вважати вчинення діяння в одній державі з наступним настанням наслідків в іншій державі, а також переміщення певного товару (предмета) / правопорушника / потерпілого (наприклад, у випадках торгівлі людьми) через кордон. Це відносно стабільна сукупність злочинів, що зачіпають інтереси держав, які мають спільні кордони. Відповідно, інституційна протидія транскордонній злочинності, яка включає координацію діяльності правоохоронних органів різних країн для виявлення факту діяння, його розкриття та організації кримінального переслідування, є прямо зумовленою цими кримінально-правовими ознаками [4, с. 118].

З огляду на це можна погодитися з думкою, що протидія транскордонній злочинності є наднаціональною кримінологічною проблемою, розв'язання якої є частиною не тільки внутрішньої, а й зовнішньої політики держави [5, с. 34]. І якщо всередині ЄС практика тісного співробітництва у сфері протидії злочинності є усталеною [6], то Україна має приєднатися до цієї діяльності, перейнявши провідні форми та методи протидії транскордонній злочинності. Вбачається, що таке приєднання передбачає реалізацію зусиль у межах чотирьох стратегічних напрямів, які розглянемо далі.

1. *Визначення спільного інструментарію співпраці, насамперед щодо предметної сфери – визначення кола тих правопорушень, з приводу яких здійснюється взаємодія, а також її суб'єктного складу.* У цьому контексті важливим є спільне бачення концептуального плану такої співпраці на основі стратегічного прогнозування злочинності загалом і транскордонної організованої злочинності зокрема. Так, європейська правоохоронна практика пропонує основний інструмент, який застосовується із цією метою, – методологію SOCTA (Serious and Organised Crime Threat Assessment). Ним користується Європол для формування аналітичних висновків, на основі яких визначають політичні пріоритети, стратегічні цілі та оперативні плани дій ЄС. Європол використовує змішаний підхід, який включає методи якісного й кількісного аналізу та набір чітко визначених показників [2]. Спроби впровадження цієї методики в Україні здійснювалися, однак фахівці оцінили ці намагання як такі, що не привели до очікуваного результату [7]. 26 січня 2022 р. Кабінет Міністрів України створив Міжвідомчу робочу групу з питань координації запровадження системи оцінки SOCTA Україна, а також затвердив Положення про Міжвідомчу робочу групу та Порядок збирання й узагальнення інформації та здійснення оцінювання загроз організованої злочинності та тяжких злочинів відповідно до системи

оцінки SOCTA [8]. Так, у п. 8 ст. 2 цього порядку визначені уповноважені органи, що беруть участь в оцінюванні загроз організованої злочинності та тяжких злочинів. Щодо транскордонної злочинності цей функціонал покладено на Державну прикордонну службу України, представник якої входить до Міжвідомчої робочої групи.

Міністерство внутрішніх справ України надсилає до Європолу проєкт оцінювання загроз для врахування під час розроблення європейської політики протидії організованій злочинності та тяжким злочинам (п. 42 Порядку збирання й узагальнення інформації та здійснення оцінювання загроз організованої злочинності та тяжких злочинів відповідно до системи оцінки SOCTA). Однак з огляду на перспективи членства України в ЄС вбачається доцільним обговорювати запровадження підготовки звіту SOCTA для спільного простору ЄС – Україна.

Варто зазначити, що ще у 2019 р. була ухвалена Стратегія інтегрованого управління кордонами на період до 2025 р. [9], яка зачіпає питання взаємодії суб'єктів інтегрованого управління кордонами, які представляють різні держави. Зокрема, у завданні 2 йдеться про вдосконалення співпраці під час проведення аналізу ризиків із FRONTEX (Європейським агентством з охорони зовнішніх кордонів країн – членів ЄС), яке є відповідальним за координацію діяльності їх національних прикордонних служб та взаємодію з прикордонними інституціями держав, що не є членами ЄС. Використання методології SOCTA стає перспективним інструментом кримінологічного аналізу транскордонної протиправної діяльності та аналізу кримінальних ризиків для підвищення ефективності охорони й захисту суміжних ділянок кордону України та ЄС. Тому ця методологія широко використовується власне FRONTEX, а також є затребуваною у співпраці із зовнішніми партнерами.

2. *Принципово важливим є узгодження правових засад протидії злочинності – адаптація законодавства України у сфері функціонування кордонів до правової системи ЄС (acquis ЄС),* тобто йдеться про гармонізацію нормативно-правової бази України із загальноєвропейськими стандартами.

В Угоді про асоціацію України з ЄС закладено, що співробітництво має здійснюватися на основі принципів, закладених у міжнародних конвенціях та деяких інших документах, що стосуються певної сфери протидії злочинності [1]. Тому не втрачає своєї важливості завдання належної імплементації норм глобальних міжнародних документів, які визначають матеріальні та процесуальні інструменти протидії організованій злочинності.

Так, співробітництво в питаннях, що стосуються протидії незаконному обігу наркотиків,

здійснюється на спільно погоджених принципах, які відповідають міжнародним конвенціям у цій сфері, при цьому з огляду на Політичну декларацію та Декларацію ООН про керівні принципи скорочення попиту на наркотики 1998 р. (ст. 21 Угоди про асоціацію України з ЄС [1]). Що ж до протидії тероризму, то необхідно враховувати Глобальну контртерористичну стратегію ООН 2006 р.; у разі здійснення превентивної політики щодо нелегальної міграції – положення Конвенції ООН про статус біженців 1951 р. та Протоколу щодо статусу біженців 1967 р.

Водночас основою співробітництва України та ЄС щодо протидії транскордонним кримінальним правопорушенням є Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 р. та три додаткові протоколи до неї (ч. 4 ст. 22 Угоди про асоціацію України з ЄС [1]).

Важливою вимогою цієї конвенції є криміналізація суспільно небезпечних діянь, які мають транснаціональний характер і вчинені за участю організованої злочинної групи (ст. ст. 5, 6, 8, 23). Законодавство про кримінальну відповідальність України зазнало значного впливу саме внаслідок упровадження цих вимог, зокрема щодо встановлення кримінальної відповідальності за низку діянь (ст. ст. 149, 201, 209, 209-1, 258 – 258-5, 305, 332, 439, 440 Кримінального кодексу України), запровадження сукупності корупційних кримінальних правопорушень (примітка до ст. 45 Кримінального кодексу України), вчинення яких унеможлиблює застосування заохочувальних кримінально-правових приписів, тощо.

Окрім того, положення Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності унормовують питання взаємної правової допомоги держав-учасниць у кримінальних процесуальних відносинах (ст. 18).

Складовою частиною правового регулювання протидії транскордонним правопорушенням є також належне нормативно-правове забезпечення охорони й захисту державного кордону та регламентація діяльності суб'єктів інтегрованого управління кордонами. Власне, Стратегію інтегрованого управління кордонами [9] й було розроблено на виконання національних зобов'язань з імплементації Угоди про асоціацію України з ЄС, тобто як документ євроінтеграційного спрямування.

3. *Практична співпраця щодо протидії транскордонним кримінальним правопорушенням повинна враховувати особливості її суб'єктного складу.* З огляду на це необхідно вирізняти співпрацю:

– з ЄС (правове оформлення угод про поглиблення співпраці, прийняття певних стратегічних рішень, розвиток інфраструктури та матеріально-

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

технічної бази для інтегрованого управління кордонами [10] тощо);

– з державами – членами ЄС, які межують з Україною (співпраця щодо спільного прикордонного контролю, організація спільної оперативної охорони державного кордону та обміну інформацією в контактних пунктах пропуску [11], розслідування транскордонних кримінальних правопорушень, проведення оперативних заходів, кримінальне переслідування);

– з державами – членами ЄС, які не межують з Україною (співпраця щодо розслідування транскордонних кримінальних правопорушень, проведення оперативних заходів, кримінальне переслідування);

– з правоохоронними інституціями ЄС, а саме FRONTEX та Європол.

Прикладом довготривалої системної співпраці України з ЄС є реалізація з грудня 2019 р. проєкту «Підтримка ЄС у зміцненні інтегрованого управління кордонами в Україні» (EU support to strengthening integrated border management in Ukraine – EU4IBM), який фінансується ЄС та втілюється Міжнародним центром із розвитку міграційної політики (ICMPD). Цей центр створено з метою виявлення та усунення прогалин у впровадженні реформ, спрямованих на наближення системи управління державним кордоном України до стандартів і кращих практик інтегрованого управління кордонами ЄС; сприяння взаємодії суб'єктів інтегрованого управління кордонами; покращення комунікації з громадськістю, заохочення заходів протидії корупції в довгостроковій перспективі. У ході реалізації зазначеного проєкту забезпечується унікальне поєднання надання якісних послуг органами управління кордонами та забезпечення високого рівня безпеки й протидії транскордонній злочинності [12].

4. *Важливе кадрове забезпечення системи охорони та захисту державного кордону, що охоплює належну підготовку прикордонників відповідно до стандартів ЄС.* Якщо деяким іншим сферам суспільно-державної діяльності членів ЄС притаманна певна автономність, то забезпечення охорони кордонів ЄС потребує зосередження зусиль усіх держав: як тих, чий кордон співпадають із межами Шенгенської зони, так і тих, яких оточують лише держави – члени ЄС. Це зумовлює необхідність функціонування такої системи підготовки фахівців з охорони кордону, яка забезпечувала би ефективну охорону кордонів ЄС, можливість проведення спільних операцій (спільне патрулювання, прикордонні перевірки) фахівців з охорони кордону держав – членів ЄС, їх взаємодію з персоналом FRONTEX, мобільність, інтероперабельність, дотримання професійних та етичних стандартів на основі Кодексу пове-

дінки FRONTEX, порівнюваність і сумісність кваліфікацій тощо [13].

На сьогодні підготовка фахівців з охорони кордону у країнах ЄС відбувається відповідно до загальноєвропейських уніфікованих стандартів, основними з яких вважаються уніфіковані програми підготовки та Галузева рамка кваліфікацій сфери охорони кордонів країн ЄС.

У процесі впровадження європейських стандартів підготовки фахівців з охорони державного кордону в Україні необхідно враховувати вимоги щодо професійної підготовки персоналу прикордонних відомств країн ЄС, визначені в Регламенті Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/399 від 9 березня 2016 р. про Кодекс Союзу щодо правил, які регулюють рух осіб через кордони (Шенгенський кодекс про кордони) [14], а саме:

– профільність підготовки фахівців з охорони кордону;

– організацію їх підготовки на основі спільних програм, встановлених і розроблених FRONTEX;

– проходження спеціальної підготовки для виявлення ситуацій, до яких залучено вразливих осіб, зокрема жертв торгівлі людьми, та реагування на такі ситуації.

Загалом вбачається, що реалізація зазначених стратегічних напрямів є необхідною для формування загальноєвропейського безпекового простору в частині, що стосується протидії транскордонній кримінальній діяльності, адже вони дають можливість підвищити ефективність охорони й захисту зовнішніх кордонів ЄС.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження дало змогу сформулювати певні узагальнення й висновки.

По-перше, процес євроінтеграції передбачає формування загальноєвропейського безпекового простору, саме в цьому контексті доцільно розглядати вдосконалення протидії транскордонним кримінальним правопорушенням. Інституційне забезпечення такої протидії здійснює система охорони й захисту державного кордону.

По-друге, Угода про асоціацію України з ЄС є стратегічним документом, що визначає пріоритети протидії транскордонній злочинності через окреслення кола кримінальних правопорушень, які володіють спільними специфічними кримінально-правовими ознаками.

По-третє, стратегічними напрямами протидії транскордонним кримінальним правопорушенням у контексті євроінтеграційних процесів пропонується вважати такі: 1) визначення спільного інструментарію співпраці; 2) узгодження правових засад протидії транскордонній злочинності; 3) співпрацю у сфері протидії транскордонним кримінальним правопорушенням з урахуванням суб'єктного складу такої діяльності; 4) кадрове

забезпечення системи охорони та захисту державного кордону.

Література

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : міжнародний документ від 27 червня 2014 р. (ратифікований із заявою Законом України від 16 вересня 2014 р. № 1678-VII). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 25.11.2022).

2. European Union Serious and Organised Crime Threat Assessment (SOCTA). *Europol* : website. 2021. URL: <https://www.europol.europa.eu/publications-events/main-reports/socta-report> (дата звернення: 25.11.2022).

3. Орловська Н.А. Транскордонне співробітництво у механізмі формування безпекового середовища. *Проектування безпекового середовища громад* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Маріуполь, 2 липня 2021 р. / ДонДУВС. Київ : ВАІТЕ, 2021. С. 299-302.

4. Orlovska N.A., Stepanova Yu.P. Cross-border Crimes: Problems of Definition and Features (Ukrainian Criminal Law Experience). *Krakowskie Studia Malopolskie*. 2021. № 2(30). P. 110-124.

5. Філіппов С.О. Кримінологічні засади протидії транскордонній злочинності : дис. ... докт. юрид. наук. Дніпро, 2019. 562 с.

6. Draft Council Conclusions on the creation and implementation of a EU policy cycle for organised and serious international crime / Council of the European Union. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-15358-2010-INIT/en/pdf> (дата звернення: 25.11.2022).

7. Користін О.Є., Свиридчук Н.П. Національні реалії впровадження методології Європолу «СОСТА». *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1-2. С. 109-114.

8. Деякі питання запровадження в діяльність центральних органів виконавчої влади системи оцінки СОСТА Україна : Постанова Кабінету Міністрів України від 26 січня 2022 р. № 59 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/59-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 25.11.2022).

9. Про схвалення Стратегії інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 липня 2019 р. № 687-р / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-2019-p/find?text=%E7%EB%EE%F7#Text> (дата звернення: 25.11.2022).

10. Європейський Союз підсилює спроможність Державної прикордонної служби України в питаннях спостереження за кордоном. *Представництво Європейського Союзу в Україні* : вебсайт. 2022. 19 вересня. URL: <https://cutt.ly/N1xjVHA> (дата звернення: 25.11.2022).

11. Європейська інтеграція. *Державна прикордонна служба України* : вебсайт. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/Ugodi-mizh-Ukrainoyu-ta-S> (дата звернення: 25.11.2022).

12. EU support to strengthening integrated border management in Ukraine. *International Centre for Migration Policy Development* : website. URL : <https://www.icmpd.org/our-work/projects/eu-support-to-strengthening-ibm-in-ukraine-eu4ibm> (дата звернення: 25.11.2022).

13. Балендр А.В. Професійна підготовка фахівців з охорони кордону в країнах Європейського Союзу: теорія і практика : монографія. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2020. 504 с.

14. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/399 від 9 березня 2016 року про Кодекс Союзу щодо правил, які регулюють рух осіб через кордони (Шенгенський кодекс про кордони) : міжнародний документ від 9 березня 2016 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_026-16#Text (дата звернення: 25.11.2022).

Орловська Н. А.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального
і адміністративного права
Одеського національного морського університету

Степанова Ю. П.,
кандидат юридичних наук, старший дослідник,
заступник начальника науково-дослідного відділу
Національної академії Державної прикордонної
служби України імені Богдана Хмельницького

ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ ОЗНАК ОСНОВНОГО ТА КВАЛІФІКОВАНОГО СКЛАДУ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ НЕЗАКОННИМ ОБІГОМ ЗБРОЇ, БОЙОВИХ ПРИПАСІВ, ВИБУХОВИХ РЕЧОВИН, У КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ ІНШИХ КРАЇН СВІТУ

Павленко Л. М., Меркулова В. О.

Зброя все частіше використовується під час вчинення злочинів, спрямованих проти національної безпеки, громадської безпеки (терористичні акти, бандитизм), громадського правопорядку (масові заворушення), проти особистих прав і свобод людини та громадянина.

Порушення правил обігу (користування) вогнепальною зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями, їх неконтрольоване поширення вже становить підвищену загрозу для суспільства, для національної безпеки держави. А відповідно, стає об'єктом регулювання кримінально-правовими нормами, кримінальним законодавством. Зазначене зумовлює той факт, що відносно обігу зброї та боєприпасів посилюється значення належного правового регулювання (визначення дієвих правових засобів, чіткість та повнота законодавчих визначень, розробка правил правозастосування) відповідних суспільних відносин. Кримінально-правове регулювання даної сфери – сфери незаконного обігу зброї, бойових припасів, вибухових речовин в Україні зазнало суттєвих змін за останні десять років. Проте інтенсивне реформування соціально-економічного, політичного та морально-психологічного життя громадян України в останні роки, посилення актуальності питання доцільності легалізації обігу окремих видів зброї в Україні, вплив на життєдіяльність суспільства умов воєнного стану тощо – в підсумку не можуть не позначитися на актуалізації розглядуваної проблеми. Тож кримінально-правові положення потребують свого подальшого удосконалення. Об'єктивно цей процес має відтворюватися у зміні підходів щодо формулювання відповідних складів кримінальних правопорушень (злочинів), їх поділу на основний, кваліфікований та особливо кваліфікований, виокремлення спеціальних складів, визначення критеріїв щодо системності відповідного виду кримінально-правових норм (статей) тощо – а отже, формулювання доцільної вітчизняної системи кримі-

нально-правових норм, які дієво позначатися на ефективності запобігання доволі небезпечної поведінки злочинців. При цьому мають бути враховані не лише тенденції реформування вітчизняного законодавства (його наступність, сталість проблем та суперечностей), але й передусім тенденції та особливості регулювання зазначеної сфери в інших країнах світу.

Ключові слова: злочин, склад злочину, зброя, незаконний обіг, бойові припаси, вибухові речовини, законодавство, діяння, кримінальна відповідальність.

Pavlenko L. M., Merkulova V. O. Peculiarities of determining the features of the main and qualified composition of crimes related to the illegal circulation of weapons, ammunition, explosives, in the criminal legislation of other countries of the world

Weapons are increasingly used when committing crimes against national security, public safety (terrorist acts, banditry), public law and order (mass riots), and against personal rights and freedoms of a person and a citizen.

Violation of the rules of circulation (use) of firearms, military supplies, explosives, explosive devices, their uncontrolled spread already poses an increased threat to society, to the national security of the state. And accordingly, it becomes an object of regulation by criminal law norms, criminal legislation. The above determines the fact that the importance of proper legal regulation (definition of effective legal means, clarity and completeness of legislative definitions, development of law enforcement rules) of relevant social relations increases with respect to the circulation of weapons and ammunition. The criminal law regulation of this sphere – the sphere of illegal circulation of weapons, military supplies, and explosives in Ukraine has undergone significant changes over the past ten years. However, the intensive reform of the socio-economic, political and moral-psychological life of the citizens of Ukraine in recent years, the increasing relevance of the question of the feasibility of legalizing the circulation of certain types of weapons in Ukraine, the influence of martial law conditions on the life of society, etc. – in the end

cannot but affect the actualization of the considered problems. Therefore, criminal law provisions need further improvement. Objectively, this process should be reflected in the change of approaches to the formulation of the relevant components of criminal offenses (crimes), their division into basic, qualified and especially qualified, the identification of special components, the determination of criteria for the systematicity of the corresponding type of criminal law norms (articles), etc. – and therefore the formulation of an appropriate national system of criminal law norms, which will effectively affect the effectiveness of preventing rather dangerous behavior of criminals. At the same time, not only the trends of domestic legislation reform (its continuity, stability of problems and contradictions), but also, first of all, the trends and peculiarities of the regulation of the specified sphere in other countries of the world should be taken into account.

Key words: crime, composition of the crime, weapons, illegal trafficking, ammunition, explosives, legislation, actions, criminal liability

Актуальність. Загальновизнаним є те, що на ступінь небезпечності кримінально-протиправної поведінки впливають доволі різні чинники: форма вини, обстановка вчинення діяння, спосіб та знаряддя, які використовуються під час скоєння діяння. Знаряддям може бути зброя (вогнепальна, холодна), вибухові речовини тощо. Дані предмети за своїми властивостями містять у собі потенційну та реальну можливість завдання суттєвої шкоди (непоправної шкоди) соціальним благам особи, суспільству, державі, суттєво впливають на інтенсивність вчинення діяння, а отже, є доволі небезпечними.

Стан дослідження. Дослідження особливостей кримінальної відповідальності за незаконний обіг зброї, бойових припасів, вибухових речовин в інших країнах світу передбачає врахування і певних вітчизняних тенденцій щодо доцільного співвідношення об'єктивних та суб'єктивних підстав відповідальності. А отже, дослідження особливостей зарубіжного кримінального законодавства в розглядуваній сфері має здійснюватися на тлі врахування результатів наукових пошуків в частині: визначення основних напрямків запобігання кримінально протиправних діянь, що вчиняються із використанням зброї (Л.М. Кулик, В.В. Макаренко) [14; 16]; кримінологічної характеристики діянь проти громадської безпеки, предметом яких є зброя, бойові припаси та вибухові речовини (М.М. Майстренко) [15]; особливостей обігу вогнепальної зброї в умовах збройних сил України (О.В. Нарожна) [18]; соціально-правової передумови кримінально-правової заборони неза-

конного поводження із вище зазначеними предметами (М.О. Черниш, І.С. Гайдаржи) [20]; суто кримінально-правових аспектів боротьби із незаконними діяннями при поводженні із цими предметами (В.І. Рибачук) [19]; визначення напрямків удосконалення кримінального законодавства в сфері незаконного обігу (незаконного поводження) із зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами (В.О. Меркулова, І.П. Катеренчук) [17], зокрема напрямків удосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти громадської безпеки, предметом яких є зброя (В.В. Голубош) [1] тощо. У роботах даних напрямків у якості складових зазвичай аналізується та використовується зарубіжний законодавчий та правозастосовчий досвід.

Проте особливістю нашого власного дослідження визначеної проблеми є здійснення системно-правового порівняльного аналізу чинного кримінального законодавства різних країн світу (Грузії, Республіки Таджикистан, Республіки Узбекистан, Республіки Молдова, Азербайджанської Республіки, Республіки Казахстан, Китайської Народної Республіки, Литовської Республіки, Республіки Польща, Чеської Республіки, Турецької Республіки, Королівства Іспанії, Французької Республіки) саме на предмет з'ясування найтипівіших підходів в частині визначення системи кримінально-правових норм, особливостей їхнього змісту в частині формулювання основних ознак складу злочинів, обсягу відповідальності, видів та термінів покарання тощо [2-13]. Оскільки під час нашого дослідження переважно використовуватимуться конкретні положення кримінального законодавства, що містяться у чинних Кримінальних кодексах вищезазначених держав, вважаємо недоцільним у подальшому здійснювати кожного разу посилання на використане джерело. Достатнім, як на нашу думку, є саме уточнення назви країни, закон якої піддається аналізу. Список законодавчих джерел додається.

Постановка проблеми. На підставі комплексного аналізу нормативно-правових положень чинного кримінального законодавства різних країн світу маємо дійти певних висновків щодо особливостей визначення об'єктивних (об'єкт, предмет, об'єктивна сторона) та суб'єктивних (властивості суб'єкта, форма вини, мета діяння) ознак складу кримінального правопорушення, пов'язаного з незаконним обігом зброї, бойових припасів, вибухових речовин. На особливу увагу заслуговують проблеми визначення: характеру сфери суспільних відносин, якій завдається або ж міститься

реальна загроза спричинення істотної (значної) шкоди під час вчинення кримінально-протиправної поведінки (тим більш, злочинного характеру), а отже – об'єкта посягання; розмежування кримінально-правових норм (статей, частин статей) відповідно до предмету посягання (холодна та вогнепальна зброя, мисливська гладкоствольна зброя, бойові припаси, вибухові речовини тощо); особливостей видів активної кримінально-протиправної поведінки, фактів взаємозв'язку характеру дій із структурою складу конкретного кримінального правопорушення, зы ступенем суворості визначеного в санкції покарання; ролі та правового значення місця вчинення діяння; співвідношення ознак основного, кваліфікованого та особливо кваліфікованого складу кримінального правопорушення; специфічністю суб'єктивних ознак.

Основний зміст. Питання конкретного визначення в кримінальному законодавстві інших країн світу *об'єкта посягання* під час вчинення різних видів кримінально-протиправної поведінки, пов'язаної із незаконним обігом вогнепальної зброї, мисливської гладкоствольної зброї, бойових припасів, вибухових речовин тощо, передбачає, насамперед, звернення до структури Кримінального кодексу, до назв відповідних Розділів (Глав), в яких містяться розглядувані кримінально-правові норми. Оскільки саме такий підхід дозволить визначитися з тією сферою суспільних відносин, які в першу чергу потерпають від суспільно небезпечної поведінки, яким може бути спричинена, або ж реально спричиняється суттєва шкода.

Відповідний комплексний аналіз доводить таке. У більшості держав світу об'єктом посягання визнавалася певна група однорідних суспільних відносин у сфері забезпечення громадської безпеки та громадського порядку (Грузія, Азербайджанська республіка). В інших – лише у сфері громадської безпеки (Республіка Таджикистан, Республіка Узбекистан).

У Кримінальному кодексі Китайської Народної Республіки в Главі 2 Особливої частини (без визначення назви, а отже, родового об'єкту посягання; до речі, і статті не мають назви також) міститься декілька статей, які стосуються ознак та відповідальності за незаконні дії щодо вогнепальної зброї та боєприпасів до неї. Відповідь на питання, що є родовим (безпосереднім) об'єктом посягання у розглядуваних кримінально-правових нормах, надає аналіз змісту ст. 130, де йдеться про «загрозу громадській безпеці».

Особливість підходу визначення об'єкта посягання в Республіці Польща полягає у тому,

що склади злочинів, що містять ознаки незаконного обігу вибухових речовин, вибухових пристроїв, радіоактивних матеріалів тощо, містяться у Главі XX КК «Злочини проти суспільної безпеки». Тоді як відповідальність за незаконні дії із вогнепальною зброєю та боєприпасами визначається у статті, яка входить до Розділу «Злочини проти публічного порядку». В Королівстві Іспанія це вже злочини проти «суспільного порядку».

Існує і більш узагальнений підхід, коли йдеться про те, що розглядувані злочини створюють «небезпеку для суспільства» (ст. 279 КК Чеської Республіки). Ще більш узагальнено підійшов законодавець Турції, визначивши цей вид діяння як злочини, що посягають на «конституційний устрій держави». У Кримінальному кодексі Франції вже йдеться про посягання на «громадській спокій».

Тож слід визнати, що в більшості розглядуваних країнах світу підхід щодо визначення сфери, яка найбільш потерпає від незаконного обігу зброї, бойових припасів та вибухових пристроїв, базується на тому, що це саме стан громадської (суспільної) безпеки, частково – громадський (суспільний) правопорядок.

Щодо розмежування кримінально-правових норм (статей, частин статей) відповідно до *предмету посягання* (холодна та вогнепальна зброя, мисливська гладкоствольна зброя, бойові припаси, вибухові речовини тощо). У світі існують різні підходи щодо впливу предмету кримінально-протиправної поведінки на кількість статей, структуру норми, взаємозв'язок із кваліфікуючими обставинами та санкцією статті тощо.

Існують випадки, коли усі розглядувані нами предмети (вогнепальна зброя, бойові припаси, вибухові речовини, вибухові пристрої) визначені не лише в одній кримінально-правовій статті, але й у кожній частині цієї норми. Зазвичай в нормі наголошується на виключенні із цього переліку гладкоствольної мисливської рушниці. Структура такої статті, наявність її різних частин залежить лише от особливостей виду діяння, а отже, від характеру кримінально-протиправної поведінки по відношенню до зазначених предметів (Грузія; Азербайджанська Республіка; Республіка Таджикистан).

У Кримінальному ж кодексі Китайської Народної Республіки взагалі в одній ч. 1 ст. 125 визначається відповідальність за увесь перелік кримінально-караної поведінки: незаконне виготовлення, купівлю-продаж, транспортування, поштову пересилку, зберігання стрілецької зброї, боєприпасів, вибухових речовин.

Проте існує і зовсім інший підхід, коли відповідальність за незаконний обіг усіх зазначених предметів передбачений, знову ж таки, однією статтею, але критерієм для виокремлення її частин вже є конкретний вид предмету. Так, у Республіці Казахстан вид предмету посягання є критерієм структурування статті 287 КК. Кожна окрема частина, якою визначається відповідальність за аналогічні дії стосовно різних за характером властивостей небезпечних предметів. Так, перша частина виокремлює ознаки та караність за обіг холодної зброї. Друга частина, відповідно, – вогнепальної безствольної зброї, газової зброї з можливістю стрільби патронами травматичної дії, короткоствольної гладкоствольної зброї, а рівно патронів до них. Третя частина вже визначає відповідальність за аналогічні незаконні дії щодо інших видів вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), боєприпасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв. Проте найчастіше в різних частинах однієї кримінально-правової статті визначається відповідальність за незаконний обіг вогнепальної зброї, її компонентів та вибухових речовин (Чеська Республіка, Королівство Іспанії).

Особливістю окремих країн є те, що виокремлюються незаконні дії щодо таких предметів, як газова та метална зброя. Проте ці дії визнаються кримінально-протиправними лише у випадку, якщо вони вчинені протягом року після накладення адміністративного стягнення (Республіка Таджикистан). В Королівстві Іспанії існує диференційований підхід щодо встановлення відповідальності за незаконний обіг (без наявності необхідної ліцензії) дозволеної зброї; забороненої зброї; зброї, виробленої в результаті істотної модифікації. Відповідальність передбачена різними статтями – ст.ст. 263, 264 КК.

У Республіці Молдова різними статтями передбачена відповідальність за незаконні дії зі зброєю та боєприпасами та відповідальність за незаконні дії з вибуховими речовинами. Аналогічний підхід спостерігається і в Республіці Польща, де відповідальність за незаконний обіг вибухових речовин (вибухових пристроїв) та вогнепальної зброї (боєприпаси) передбачена різними нормами.

У Литовській Республіці відокремлені ознаки та підстави відповідальності за незаконний обіг вогнепальної зброї, боєприпаси та вибухові речовини від ознак діяння та підстав відповідальності за виготовлення та збут «невогнепальної зброї або іншого пристрою, пристосованого для нанесення каліцтв». До того ж, при розгляді питання щодо

впливу предмету посягання на структуру норми слід підкреслити таку важливу річ, як співвідносність кількості предметів та кваліфікуючих ознак. Прикладом може стати КК Литовської Республіки, де в ч. 2 ст. 253 КК у якості кваліфікуючої ознаки визначена певна кількість вогнепальної зброї та вибухових речовин (не менше трьох одиниць вогнепальної зброї, велика кількість боєприпасів та вибухівки тощо), що відповідно посилює відповідальність майже вдвічі.

Отже, досить часто в законодавчій практиці спостерігається особливий підхід до визначення критеріїв виокремлення конкретних складів злочину, коли критерієм розмежування різних статей є вид предмету та його характерні особливості. Саме ці особливості зумовлюють в одних випадках доцільність визначення самодостатньої самостійної статті, в інших вони є критерієм для виокремлення різних частин однієї статті. Доволі часто відповідальність за незаконний обіг різних предметів є різною за обсягом кари, видом та терміном покарання.

Щодо особливостей визначення *ознак об'єктивної сторони* діяння.

Як вже зазначалося вище, в Кримінальному кодексі Китайської Народної Республіки лише в одній ч. 1 ст. 125 визначається відповідальність за увесь перелік кримінально-караної поведінки: незаконне виготовлення, купівлю-продаж, транспортування, поштову пересилку, зберігання стрілецької зброї, боєприпасів, вибухових речовин. Тож сформульовано лише один основний склад злочину, якій стосується не лише усього переліку небезпечних предметів, але й всього переліку суспільно-небезпечної поведінки, яка є кримінально каранною. Таким чином, ступінь небезпечності такої поведінки є однаковою.

Проте існує і інший підхід. Маємо на цьому питанні зупинитися більш докладно. В КК Грузії особливості конструкції норми статті 236 «Протиправні придбання, зберігання, носіння, виготовлення, перевезення, пересилання або збут вогнепальної зброї (крім гладкоствольних мисливських рушниць), боєприпасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв» полягають у тому, що вона містить три основних склади (без кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих обставин), призначення яких – виокремити за тяжкістю різні види незаконного поводження із зазначеними предметами. Те, що дана поведінка має різну ступінь суспільної небезпеки, підтверджується різною санкцією та посиленням суворості покарання. Так, в частині 1 за протиправне придбання або

зберігання даних предметів передбачається штраф або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на строк до трьох років. У частині 2, відповідно, за протиправне їх носіння – штраф або позбавлення волі від трьох до п'яти років. В частині 3-й за протиправне виготовлення, перевезення, пересилання або збут зазначених предметів особа може бути покараною позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років. Тож основні склади визначені в порядку набуття ступеню суспільної небезпечності, а отже, суворості покарання.

Зовсім інший підхід до структурування норми залежно від ступеня тяжкості вчиненого діяння, що є змістом незаконного обігу розглядуваних предметів, існує в Республіці Польща. У Главі XXXII «Злочини проти публічного порядку» у параграфі 1 ст. 263 КК передбачена відповідальність за вироблення або ж продаж без необхідного дозволу вогнепальної зброї чи боєприпасів. Відносно-визначена санкція передбачає доволі широкі межі покарання у вигляді позбавлення волі від 1 до 10 років. Наступні параграфи визначають відповідальність за менш небезпечні діяння (зважаючи на санкцію). У параграфі 2 йдеться про зберігання вогнепальної зброї чи боєприпасів (карається позбавленням волі від 6 місяців до 8 років). У третьому – відповідно, про передачу цих предметів особі, яка не має дозволу на їх зберігання (карається штрафом, обмеженням волі або позбавленням волі на строк до 2 років). Тож перелік діянь надається від найнебезпечнішого до менш безпечного.

Виокремлюються країни (Азербайджанська Республіка, Республіка Казахстан, Республіка Таджикистан), де в окремій статті містяться підстави для відповідальності за незаконне виготовлення вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових речовин. Проте санкція зазвичай є аналогічною до тої, що визначена у разі вчинення інших видів кримінально-протиправної поведінки. Тож незрозумілими є підстави для визначення самостійного складу кримінального правопорушення. Слід зазначити, що зазвичай в цих окремих нормах йдеться як про виготовлення, так і ремонт. Так, в Республіці Таджикистан незаконне придбання, передача, збут, зберігання, транспортування або носіння зброї (крім гладкоствольної мисливської рушниці), боєприпасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв є основним складом, ознаки якого визначені у ч. 1 ст. 195 КК. Відповідальність за незаконне виготовлення або ремонт вогнепальної зброї, комплектуючих деталей до

неї, виготовлення боєприпасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв є предметом регулювання іншої самостійної кримінально-правової норми – ст. 196 КК. Окрема норма визначає підстави відповідальності за незаконне виготовлення та ремонт вогнепальної зброї та комплектуючих деталей (ст. 288 КК) і в КК Республіки Казахстан.

У Республіці Узбекистан спостерігається особливий підхід щодо визначення ступеня суспільної небезпечності такої дії як збут. Особливість конструкції норми, яка міститься у ст. 248 КК, полягає у тому, що основним складом передбачені різні види незаконного поводження із зазначеними предметами (виготовлення, придбання, носіння, зберігання, перевезення чи пересилання), але без мети збуту. Покарання: штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі від двох до п'яти років або позбавлення волі до п'яти років. Особливо кваліфікуючою ознакою є збут зазначених предметів (ч. 3 ст. 248 КК), що вже тягне покарання у вигляді позбавлення волі від десяти до двадцяти років.

Аналізуючи законодавство інших країн світу на предмет особливостей визначення ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, маємо звичайно приділити основну увагу саме характеру діяння як обов'язковій ознаці. Проте слід зазначити, що в законодавстві зарубіжних країн в окремих випадках набуває обов'язкового значення така факультативна ознака, як *місце вчинення злочину*. На увагу заслуговує наявність в Кримінальному кодексі Китайської Народної Республіки статті 130 КК, в якій встановлена кримінальна відповідальність за появу в громадському місті, громадському транспорті зі стрілецькою зброєю, боєприпасами, ріжучими інструментами, що підпадають під категорію холодної зброї, вибуховими, легкозаймистими, токсичними та хімічними речовинами, що розкладаються і на які немає дозволу, що створило загрозу громадській безпеці (санкція передбачає покарання у вигляді позбавлення волі до 3 років або ж короткострокового арешту). Певним чином про місце вчинення діяння йдеться у ст.ст. 431-10, 431-24 КК Французької Республіки. Відповідальності підлягає особа, яка озброєною бере участь у маніфестаціях, громадських зборищах, вторгається у шкільний заклад чи на його подвір'я.

Щодо змісту ознак, які розглядаються як обтяжуючі відповідальність обставини та є підставою для формулювання кваліфікованого та особливо кваліфікованого складу злочинів, у кримінальному законодавстві розглядуваних нами країн

світу. Залежно від наявності, конкретної формальної визначеності та специфічності змісту цих обставин маємо виокремити три специфічні підходи законодавця в цій частині. Перший відтворюється у кримінальному законодавстві Республіка Польща, в якому не містяться ці обставини. Прикладом другого підходу є Кримінальний кодекс Китаю. Так, якщо санкція основного складу ч. 1 ст. 125 КК за виготовлення, купівлю-продаж, транспортування, поштову пересилку, зберігання стрілецької зброї, боєприпасів, вибухових речовин. передбачає покарання у вигляді позбавлення волі від 3 до 10 років, то вже за наявності «обтяжуючих обставин» покарання є набагато суворішим – позбавлення волі понад 10 років, довічне позбавлення волі, смертна кара. Проте у статті їх перелік не надається.

У більшості ж випадків саме в кримінально-правових нормах йдеться про посилення суворості відповідальності за наявності конкретно визначених обтяжуючих обставин, таких як: неодноразовість (повторність) вчинення діяння (Грузія, Республіка Таджикистан, Республіка Узбекистан, Азербайджанська Республіка, Республіка Казахстан); особливо небезпечний рецидив (Республіка Таджикистан, Республіка Узбекистан), вчинення діяння під час воєнного стану (Чеська Республіка). Вчинення діяння у великих розмірах передбачає в одних випадках у кількості двох і більше (Республіка Таджикистан), в інших – не менше трьох одиниць (Литовська Республіка). Вчинення діяння у значному та великому розмірі – без визначення кількості (Чеська Республіка).

Окремо слід зупинитися на такій кваліфікуючій ознаці, як вчинення діяння у співучасті. Це питання потребує особливої уваги. На тлі типової оцінки факту співучасті як більш небезпечної поведінки (діяння) в країнах світу спостерігається доволі різне формулювання цієї ознаки, розмежування кваліфікованих та особливо кваліфікованих обставин щодо впливу на доцільність виокремлення самостійної статті тощо. У КК ми зустрічаємо різні формулювання ознак співучасті: вчинення діяння групою осіб за попередньою змовою (Грузія Республіка Таджикистан, Азербайджанська Республіка, Республіка Казахстан); вчинення діяння двома і більше особами (Республіка Молдова); вчинення діяння організованою групою (Республіка Таджикистан, Азербайджанська Республіка, Чеська Республіка, Турецька Республіка). Проте особливістю відрізняється кримінальне законодавство Іспанії, в якому фактор співучасті є обов'язковим способом вчинення діяння

і, відповідно, ознакою основного складу злочину. Особливість конструкції ст. 566 КК полягає в тому, що предметом незаконних дій є не тільки вогнепальна зброя та боєприпаси до неї, але й бойова, хімічна, біологічна зброя, протипіхотні міни, касетні бомби. У даній нормі визначається відповідальність за вироблення, продаж, зберігання без належного законного дозволу компетентних установ, якщо ці дії було вчинено у співучасті. Організатор мав понести покарання у вигляді позбавлення волі від 2 до 4 років; інші співучасники – від 6 місяців до двох років позбавлення волі.

Розглядуване нами кримінальне законодавство зазначених країн світу відрізняється дещо меншою специфічністю в частині визначення суб'єктивних ознак розглядуваного виду діянь. Зазвичай такі словосполучення, як «незаконність дій», «вчинення дій без відповідного дозволу», обіг предметів без наявності ліцензії» тощо свідчать про завідомо умисний характер кримінально-протиправної поведінки. Особливістю окремих країн світу є те, що обов'язкового значення надається меті вчинення діяння. Так, особливістю змісту ст. 313 «Постачання зброї» КК Турецької Республіки є те, що визначається певна мета вчинення незаконних дій. Йдеться про те, що будь-яка особа, яка свідомо виготовляє, придбаває, перевозить, зберігає, незаконно передає зброю в країну *для використання в діяльності угруповань*, визначених у вищезазначених статтях (зокрема, організовані злочинні угруповання), підлягає покаранню у вигляді позбавлення волі від 10 до 15 років. В певному сенсі маємо аналізувати і зміст ст. 431-5 КК Франції, в якій визначаються підстави для покарання озброєної особи, яка *вчиняє зборище* та в подальшому бере в ньому участь. Отже, є підстави розглядати цей зміст як визначення мети озброєння – організації певного зборища.

До того ж, типовою ознакою розглядуваних кримінально-правових положень зарубіжного законодавства є те, що всі вони переважно стосуються загального суб'єкта кримінального правопорушення: фізичної, осудної особи, яка досягла віку кримінальної відповідальності. Виключенням є статті, в яких визначається відповідальність юридичних осіб або ж спеціального суб'єкта. Так, на увагу заслуговує зміст ч. 3 ст. 125 КК Китайської Народної Республіки, в якій йдеться про відповідальність за незаконне виготовлення, купівлю-продаж, транспортування, поштову пересилку, зберігання стрілецької зброї, боєприпасів, вибухових речовин *юридичних осіб*. Зокрема, йдеться про те, що на організацію, яка скоїла злочин,

передбачений ч. 1 та ч. 2 статті, накладаються штрафні санкції; керівники ж організації несуть відповідальність відповідно до санкцій, визначених у ч. 1, 2 статті. До того ж, у ст. 431-28 КК Французької Республіки встановлюється відповідальність за діяння *уповноваженої особи* щодо озброєного вторгнення у шкільний заклад без законних на те підстав.

Підсумовуючи вищезазначене, маємо підкреслити таке. Аналіз системного співвідношення змісту та назв Розділів та Глав Особливої частини Кримінальних кодексів різних країн світу доводить те, що підходи в частині *визначення об'єкта посягання* є доволі різними: від чіткої визначеності сфери, якій завдається шкода, у назвах Розділів (Глав) до повної відсутності такої. В останньому випадку розуміння того, на що посягає діяння, надає лише конкретний зміст кримінально-правової норми. Проте в переважній більшості країн чітко визначений безпосередній предмет посягання. Інша річ, що в одних випадках він охоплює дві сфери: громадську (або ж суспільну) безпеку та громадський (суспільний) порядок. В інших міститься лише вказівка на одну із зазначених сфер. Є і приклади визначення об'єкта на найвищому рівні узагальнення – йдеться в цілому про «конституційний устрій держави». Отже, в переважній більшості країн, кримінальне законодавство яких було предметом дослідження, сформульовані кримінально-правові положення, спрямовані на кримінально-правову охорону сукупності суспільних відносин, які стосуються забезпечення спокійних та безпечних умов життєдіяльності суспільства (громадськості) у різних сферах (суспільно корисної діяльності, відпочинку, побуту, нормального функціонування підприємств, установ, організацій), від джерел підвищеної небезпеки, зокрема діянь, які вчиняються із використанням зброї, бойових припасів, вибухових речовин.

Доволі по-різному впливає на систему кримінально-правових норм, структуру норм *предмет посягання*. Узагальнюючі найбільш типові підходи, слід підкреслити: якісні властивості предмету (види вогнепальної та холодної зброї, бойові припаси, вибухові речовини) в багатьох країнах світу розглядаються як достатні підстави для виокремлення відповідальності в межах однієї статті, або ж, що є більш доцільним, в межах різних кримінально-правових норм. На увагу заслуговують ті випадки, коли законодавець окремо визначає підстави відповідальності за незаконний обіг вогнепальної зброї (бойових припасів)

та холодної зброї, вогнепальної зброї (бойових припасів) та вибухових речовин, зважаючи на їхні специфічні небезпечні властивості, якісні особливості поводження із ними тощо. Відповідно, мають бути сформульовані окремі основні та кваліфіковані склади кримінальних правопорушень, що містяться в самостійних відокремлених кримінально-правових статтях

Узагальнений комплексний аналіз саме *ознак об'єктивної сторони*, а саме *виду діяння*, надає підстави зауважити, що не менше значення в законодавстві інших країн світу відіграють також особливості видів активної кримінально-протиправної поведінки. Доволі часто спостерігаються факти взаємозв'язку характеру дій зі структурою складу конкретного кримінального правопорушення, зі ступенем суворості визначеного в санкції покарання. Тому на тлі тих законодавчих прикладів, коли в основному складі злочину, що передбачає відповідальність за незаконний обіг розглядуваних нами предметів, надається весь перелік кримінально караної поведінки, доволі численним є зарубіжний законодавчий досвід ставлення до різних видів незаконних дій як поведінки різного ступеня небезпеки. Якщо дотримуватися зарубіжного досвіду розмежування кримінально-правових статей за предметом обігу, то відповідно, маємо дійти висновку про доцільність відтворення в одній конкретній статті, в її різних частинах, різного ступеню небезпечності вчиненого залежно від характеру та спрямування діяння. Той факт, що в одних країнах ця небезпечність з кожною частиною норми посилюється, а в інших – зменшується, не змінює головного підходу: виготовлення, переробка та зміна властивостей предмету, їх зберігання, передавання, пересилання, збут тощо мають різну ступінь суспільної небезпечності, а отже, мають тягнути і різний обсяг відповідальності.

Насамкінець, щодо законодавчих положень в частині визначення кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих обставин, які суттєво посилюють суворість відповідальності. На тлі існування законодавчих прикладів, коли ці обставини взагалі не визначені або ж використовується лише узагальнююча категорія «обтяжуючі обставини» без надання їх переліку, більш типовими є приклади їх конкретного визначення. У досліджуваних країнах такими обтяжуючими обставинами є вчинення діяння групою осіб за попередньою змовою (організованою групою), певна кількість предметів, неодноразовість (повторність, рецидив), місце вчинення діяння, умови воєнного стану.

Література

1. Голубош В.В. Удосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти громадської безпеки, предметом яких є зброя, бойові припаси, вибухові речовини та вибухові пристрої. *Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави* : матеріали X міжнародної науково-практичної інтернет конференції, м. Одеса, 30 березня 2018 р. Одеса : ОДУВС, 2018. 282 с. С. 231-232.
2. Кримінальний кодекс Грузії / Переклад на українську мову Т.В. Руденко ; під заг. ред. О.В. Коротюк. Київ : ОВК, 2021. 254 с. С. 146-147.
3. Кримінальний кодекс Республіки Таджикистан / під ред. В.Л. Менчинського ; переклад на українську мову К.В. Менченя. Київ : ОВК, 2019. 288 с. С. 131, 135.
4. Кримінальний кодекс Республіки Узбекистан / під ред. В.Л. Менчинського ; переклад на українську мову О.В. Іванова. Київ : ОВК, 2019. 194 с. С. 155, 156.
5. Кримінальний кодекс Республіки Білорусь, Кримінальний кодекс Республіки Молдова / під ред. В.Л. Менчинського ; переклад на українську мову Т.В. Руденко Київ : ОВК, 2016. 462 с. С. 416, 417.
6. Кримінальний кодекс Азербайджанської Республіки, Кримінальний кодекс Республіки Казахстан / під ред. В.Л. Менчинського ; переклад на українську мову Т.В. Руденко Київ : ОВК, 2016. 490 с. С. 169-170, 389-390.
7. Кримінальний кодекс Китайської Народної Республіки / Переклад на українську мову – А.О. Воїнова, В.С. Станіч ; під ред. Коротюк О.В. Київ : ОВК, 2021. 196 с. С. 46, 48.
8. Кримінальний кодекс Литовської Республіки / переклад – К.В. Менченя ; під ред. О.В. Коротюк, 2021. 158 с. С. 128, 130.
9. Кримінальний кодекс Республіки Польща / під ред. В.Л. Менчинського ; переклад на українську мову – В.С. Станіч. Київ : ОВК, 2016. 138 с. С. 69.
10. Кримінальний кодекс Чеської Республіки / Переклад на українську мову – О.В. Коротюк. Київ : ОВК, 2020. 264 с. С. 178.
11. Кримінальний кодекс Турецької Республіки / Переклад – В.С. Станіч ; під ред. О.В. Коротюк. Київ : ОВК, 2021. 190 с. С. 177.
12. Кримінальний кодекс Королівства Іспанія / під ред. В.Л. Менчинського ; переклад на українську мову О.В. Лішевської. Київ : ОВК, 2017. 284 с. С. 235-238.
13. Кримінальний кодекс Французької Республіки / під ред. В.Л. Менчинського ; переклад на українську мову – К.І. Мазуренко. Київ : ОВК, 2017. 348 с. С. 200-201, 204 205.
14. Кулик Л.М. боротьба зі злочинами, що вчиняються з використанням зброї : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.08 ; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2006. 19 с.
15. Майстренко М.М. Кримінологічна характеристика та попередження органами внутрішніх справ злочинів проти громадської безпеки, предметами яких є зброя, бойові припаси та вибухові речовини : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.08 ; Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2010. 19 с.
16. Макаренко В.В. Напрями протидії незаконного обігу збро. *Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави* : матеріали X Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. м. Одеса, 30 березня 2018 р. Одеса : ОДУВС, 2018. 282 с. С. 56 -57.
17. Меркулова В.О. Катеренчук І.П. Незаконний обіг (незаконне поводження) зброї, бойових припасів або вибухових речовин: напрями реформування кримінального законодавства. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017 р. № 3. С. 29-35.
18. Нарожна О.В. До питання порядку обігу вогнепальної зброї в умовах збройних сил України. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики*: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої XX-річчю Національної академії правових наук України (м. Одеса, 1 листопада 2013 р.). Одеса : Фенікс 2013. 532 с. С. 121-124.
19. Рибачук В.І. Кримінально-правові та кримінологічні аспекти боротьби з незаконними діями при поводженні зі зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.08 ; Одеська національна юридична академія, 2001. 21 с.
20. Черниш М.О., Гайдаржи І.С. Соціально-правові передумови кримінально-правової заборони незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2013 № 2. С. 166-170.

*Павленко Л. М.,
аспірант відділення аспірантури
та докторантури заочної форми навчання
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

*Меркулова В. О.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права
та кримінології
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

ПРОБЛЕМА ПОВЕДІНКОВОЇ ДЕВІАЦІЇ МОЛОДІ ТА ПРОФІЛАКТИКА ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ

Ком'яга А. В., Головка В. М.

Сутність досліджуваної проблеми полягає у з'ясуванні основних профілактичних напрямів роботи з профілактики поведінкової девіації неповнолітніх. Така поведінка створює реальну загрозу для майбутнього молодого покоління і для населення України загалом. Питання профілактики девіантної поведінки неповнолітніх, котра відхиляється від певних норм, завжди було і буде актуальним для суспільства. Розглянуто проблеми девіації, яка включає у себе делінквентну, девіантну і кримінальну поведінку. Визначено біологічні, психологічні, соціально-педагогічні, економічні та морально-етичні фактори, які спричиняють таку поведінку. Девіантну поведінку класифікують за такими ознаками: за рівнем порушення, за масштабом відхилення, за орієнтацією відхилення, за належністю до певної соціальної групи, за статеві-віковими особливостями. Виділено причини девіантної поведінки підлітків, які діляться на чотири групи: соціально-економічні, соціально-педагогічні, соціально-культурні та психологічні. Водночас зауважується, що девіантна поведінка стає наслідком цілого комплексу причин. Суть профілактичної діяльності на етапі формування особистості в підлітковому віці полягає у створенні для дитини можливостей задовольняти свої потреби у соціально прийнятний спосіб та своєчасно надавати кваліфіковану допомогу у складній життєвій ситуації. Дієвість системи правової освіти та виховання зумовлюється знаннями індивідуально-психологічних особливостей учнів, умов їхнього сімейного виховання, соціального оточення. В організації роботи з підлітками важливе місце відводиться практичному психологу, який проводить таку роботу, як: діагностика індивідуально-психологічних особливостей, бесіди з учнями та вчителями, індивідуальна, групова корекційна робота, спрямована на профілактику девіантної поведінки. Аналізується роль сім'ї та школи у запобіганні та подоланні відхилення у дітей, оскільки виховання є суспільним процесом. Наголошується, що завданням суспільства є створення таких умов для неповнолітніх, за яких існували реальні можливості їх необхідного розвитку та становлення як громадян.

Ключові слова: девіація, девіантна поведінка, неповнолітні, суспільство, держава, профілактика девіантної поведінки неповнолітніх.

Kom'yaga A. V., Golovko V. M. The problems of behavioral deviation of youth and prevention of behavioral deviation of minors

The essence of the investigated problem is to clarify the main preventive directions of work on the prevention of behavioral deviation of minors. Such behavior creates a real threat for the future of the younger generation and for the population of Ukraine as a whole. The issue of prevention of deviant behavior of minors, which deviates from certain norms, has always been and will be relevant for society. The problem of deviation, which includes delinquent, deviant and criminal behavior, is considered. Biological, psychological, socio-pedagogical, economic and moral-ethical factors that cause such behavior are identified. Deviant behavior is classified according to the following characteristics: according to the level of violation, according to the scale of deviation, according to the orientation of deviations, according to belonging to a certain social group, according to sex-age characteristics. The causes of deviant behavior of teenagers are identified, which are divided into four groups: socio-economic, socio-pedagogical, socio-cultural and psychological. At the same time, it is noted that deviant behavior is the result of a whole set of reasons. The essence of preventive activities at the stage of personality formation in adolescence is to create opportunities for the child to meet his needs in a socially acceptable way and to provide qualified assistance in a timely manner in a difficult life situation. The effectiveness of the system of legal education and upbringing is determined by knowledge of the individual and psychological characteristics of students, the conditions of their family upbringing, and social environment. In the organization of work with teenagers, an important place is given to a practical psychologist who carries out the following work: diagnosis of individual psychological features, conversations with students and teachers, individual and group correctional work aimed at preventing deviant behavior. The role of family and school in preventing and overcoming deviations in children is analyzed, since education is a social process. It is emphasized that the task of society is to create such conditions for minors, under which there

were real opportunities for their necessary development and becoming citizens.

Key words: *deviation, deviant behavior, minors, society, state, prevention of deviant behavior of minors.*

Постановка проблеми. Проблема вивчення девіантної поведінки молоді відрізняється особливою гостротою. Вона зумовлена істотною роллю підліткової злочинності, значним числом суїцидів серед неповнолітніх, процвітанню алкоголізму та наркоманії, що, зрештою, є результатом негативних явищ і процесів як безпосередньо в молодіжному середовищі, так і в житті суспільства загалом.

Аналіз дослідження проблеми. Прояви поведінкової девіації серед неповнолітніх стали глобальною і нагальною темою для багатьох учених: юристів, соціологів, політологів, журналістів. Вивчення відхилень у поведінці має свою багатовікову історію. Нею займалися Л. Виготський, Д. Ельконін, О. Леонтьєв, Ч. Ломброзо, О. Петровський, В. Шелдон, Г. Беккер, Е. Дюркгейм, Р. Лінтон, Р. Мертон, П. Блонський, Г. Гордон, Я. Корчак, А. Макаренко, Й. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо, В. Сухомлинський, К. Ушинський, С. Шацький, А. Маслоу. Незважаючи на багатовіковий досвід, інтерес сучасних науковців до проблем девіації є стійким і виправданим. Дослідження девіантної поведінки у світовій науковій літературі представлені досить широко, а у сучасній вітчизняній психології, педагогіці та юриспруденції є визначальними, тому що саме девіантна поведінка перешкоджає соціалізації особистості, її становленню і формуванню, розвитку її громадянської самосвідомості.

Метою статті є висвітлення на основі ґрунтовного аналізу наукових праць проблеми поведінкових девіацій неповнолітніх та їх профілактики.

Виклад основного матеріалу. Девіація (від лат. *Deviation* – відхилення) – це система дій і вчинків людини, соціальних груп, що суперечить соціальним нормам або визнаним у суспільстві шаблонам і стандартам поведінки. Девіація включає у себе делінквентну, девіантну і кримінальну поведінку. Виникнення девіації можуть спричинити різні фактори:

1) біологічні: генетичні відхилення, які передаються через спадковість (порушення розумового розвитку, слуху, зору); психофізіологічні, пов'язані з впливом на організм людини техногенних катастроф (атомної та хімічної енергії, землетрусів); фізіологічні – недоліки в конституційно-соматичній будові організму (дефекти мови, непривабливості);

2) психологічні, які включають наявність психопатології та акцентуації окремих якостей характеру;

3) соціально-педагогічні, викликані дефектами шкільного, сімейного і громадського виховання;

4) економічні, пов'язані із соціально-економічною кризою;

5) морально-естетичні, викликані соціально-культурними змінами у суспільстві, переорієнтацією цінностей.

Під девіантною поведінкою розуміються вчинки, дії людини, які не відповідають офіційно встановленим або фактично сформованим у такому суспільстві нормам, або соціальне явище, виражене в масових формах людської діяльності, які не відповідають офіційно встановленим чи фактично сформованим у такому суспільстві стандартам та шаблонам поведінки. Сутністю девіантної поведінки є те, що людина не дотримується вимог соціальної норми в тій чи іншій ситуації, у неї зовнішні вимоги (санкції, норми) не сформувалися у потреби і звички. Залежно від типу порушення норм девіантну поведінку можна класифікувати за такими ознаками:

- за злочином (кримінальне, адміністративне) і аморальними вчинками (п'янство, проституція);
- за рівнем або масштабом відхилення (індивідуальні або масові);
- за орієнтацією відхилень на зовнішнє середовище (сімейні чвари, насильницькі злочини та ін.) або на самого себе (суїциди, алкоголізм та ін.);
- за належністю до тієї чи іншої соціальної групи, статево-віковими особливостями.

Людина не народжується девіантною, а стає такою поступово. Кожна дитина – це унікальна та неповторна особистість, яка вчиться себе розуміти та взаємодіяти із суспільством, піддаючись його ж впливу, дотримуючись правил поведінки, які закріплені у цьому ж суспільстві. Психологічні труднощі, емоційні розлади і порушення поведінки досить часто трапляються у більшості дітей. Це невід'ємна частина розвитку.

У підлітків із девіантною поведінкою спостерігається порушення в емоційно-вольовій сфері. Для них характерні неврівноваженість, запальність, імпульсивність, часта зміна настрою, емоційна нестійкість. Така нестабільність характеру впливає на взаємини у сім'ї, з однолітками, з дорослими, призводить до частих конфліктів.

Вплив суспільних процесів і соціальних груп на поведінку людей розглядається перш за все в рамках соціологічного підходу до вивчення проблеми девіантності поведінки. Найбільш відомими

представниками цього напрямку є О. Конт, А. Катле, Є. Дюркгейм, М. Вебер, Р. Мортон. Родоначалникам соціології девіантної поведінки по праву вважаються французький соціолог Е. Дюркгейм, дослідження проблем злочинності в роботах якого посідає значне місце, а його аналіз самогубств вважається соціологічним дослідженням. Для роз'яснення соціальних девіацій Е. Дюркгейм застосовував концепцію аномії. Термін «аномія» в перекладі з французької означає «відсутність закону, організації». Це такий стан соціальної дезорганізації – соціального вакууму, коли старі норми та цінності вже не відповідають реальним відносинам, а нові ще не затвердились. Е. Дюркгейм наголошував на необхідності роз'яснення різних форм соціальної патології саме як суспільних явищ. Наприклад, кількість самогубств залежить не стільки від внутрішніх якостей індивіда, скільки від зовнішніх причин, які керують людьми. Він не тільки не сумнівався в об'єктивній природі соціальних відхилень, що стверджував «нормальність» злочинності. На його думку, немає ніякого іншого феномену, який би був наділений такими ж безперечними ознаками нормального явища, тому що злочини існують у всіх суспільствах, злочинність усіх типів не понижується по мірі розвитку людства. Більш того, девіації – це складова частина будь-якого здорового суспільства, «фактор суспільного здоров'я», злочин потрібен, він корисний для нормальної еволюції моралі та права, іноді він готує зміни.

Таким чином, Е. Дюркгейм розглядав соціальні відхилення переважно як результат нормативно-ціннісної дезінтеграції суспільства. Його ідеї отримали подальший розвиток у роботах дослідників (у тому числі В. Парето, Л. Козера), які також як основні причини девіантної поведінки визначають протиріччя між класами і різними соціальними силами, наприклад, новаторськими та консервативними.

Причини девіантної поведінки підлітків діляться на чотири групи, серед яких – соціально-економічні, соціально-педагогічні, соціально-культурні та психологічні. До соціально-економічних належать зниження життєвого рівня населення, майнове розшарування суспільства, обмеження можливостей соціально схвалених форм заробітку, безробіття, доступність алкоголю та тютюну для неповнолітніх, неконтрольована реклама психоактивних речовин. Соціально-педагогічними є:

– криза інституту сім'ї; виховання в неповній сім'ї; завищені вимоги батьків до дитини; ворожість та конфлікти між батьками, батьками

та дітьми; критицизм підлітка щодо школи, сім'ї, відчуженість від них як результат; низький статус підлітка у класному колективі; слабка система позашкільної зайнятості дітей та молоді. До соціально-культурних причин девіантної поведінки належать зниження морально-етичного рівня населення, поширення кримінальної субкультури, негативний вплив засобів масової інформації, лібералізація статевої моралі, домінування серед молоді культу сили.

Психологічними є:

– прагнення бути незалежним від дорослих, бажання бути визнаним у групі однолітків та потяг до самоствердження, бажання виглядати дорослим, гедоністичні мотивації, потреба змінити психічний стан у стресовій ситуації, підвищена тривожність та низька самооцінка, підвищений, порівняно з однолітками, рівень конформізму, акцентуації характеру, психопатії, психопатологічні синдроми (депресія, параноя, мстивість тощо) та негативні риси характеру, такі як заздрість, лінощі, жадібність.

Більше того, існують і безліч інших чинників середовища, що позначаються на дезадаптації підлітка, наприклад:

– недоліки у вихованні підлітка, помилки сімейного виховання, тепличні умови, відчуження дитини від будь-яких життєвих проблем, що сприяють формуванню інфантильності;

– помилки та упущення в процесі навчання та виховання в освітній установі, особливо в школі;

– залучення підлітка до спиртних напоїв, тютюнокуріння, наркотиків, азартних ігор;

– відсутність єдності та узгодженості у виховній діяльності батьків у сім'ї;

– взаємодії сім'ї та школи;

– негативна особистісна позиція самого підлітка;

– відхилення у самооцінці дитини;

– відхилення в особистісних домаганнях підлітка (витікають з відхилень у самооцінці, немає бажання і активності у досягненні своєї мети).

Більшість фахівців вважає, що девіантна поведінка закономірна в тому, що не виникає на порожньому місці. «Важкі» підлітки, як правило, виростають у неблагополучних сім'ях. Зазвичай девіантна поведінка стає наслідком цілого комплексу причин. Це і спадкові захворювання, і неналежний догляд за дитиною, і нездорові сімейні стосунки тощо. Особливу проблему в таких сім'ях становлять прояви жорстокості до дітей у вигляді фізичних покарань і навіть сексуальне насильство. Безумовно, негативний відбиток на психіку

дитини накладає спостереження за проявами жорстокості й насильства як у власній сім'ї, так і в телепередачах і кінофільмах.

У нашій державі склався комплекс соціальних інститутів, що здійснюють профілактику відхилень у поведінці дітей та підлітків. Для кожного з видів відхилень у поведінці існують специфічні інститути, котрі здійснюють профілактику подальшого розвитку відхилень у поведінці. На рівні девіантної поведінки профілактичну функцію виконують інститути сім'ї, школи в образі батьків, учителів, соціальних педагогів та психологів школи, а також система позашкільних дозвільних установ у формі клубів, спортивних секцій та інших. Суттю профілактичної діяльності на такому етапі є створення для дитини та підлітка умов та можливостей, з одного боку, задовольняти свої потреби соціально-позитивними способами, а з іншого – своєчасно пропонувати кваліфіковану допомогу у суб'єктивно складній для дитини життєвій ситуації, котра може перерости у ситуацію ризику та спричинити появу відхилень.

Підлітковий вік має дуже велике значення у розвитку та становленні особистості людини. У цей період значно збільшується обсяг діяльності людини, помітно змінюється характер, відбуваються відчутні особистісні зміни, закладаються основи свідомої поведінки та вимальовується загальна картина моральних переконань. Але проблемним є те, що все це відбувається на фоні фізіологічного й психічного розвитку підлітка, його духовного становлення. Для дітей такого віку провідною діяльністю є спілкування з ровесниками і наслідування їхнього прикладу. Для них характерне почуття дорослості, критичне ставлення до людей, старших за віком, а головне, потреба у самовихованні, самоствердженні, самосвідомості та у розвитку самооцінки. Тому підлітковий вік характеризується фахівцями як перехідний, складний, важкий, критичний. Звідси й неадекватність реакцій у відносинах із навколишнім середовищем, суперечність у діях і вчинках, які сприймаються дорослими як аномалія, відхилення від загальноприйнятих правил і норм поведінки. Дієвість складових частин системи правової освіти та виховання зумовлюється глибокими знаннями індивідуально-психологічних особливостей «важковиховуваних» учнів, умов їхнього сімейного виховання, соціального оточення.

Значне місце в організації індивідуальної роботи з «важкими» підлітками посідає практичний психолог, який виявляє відхилення у поведінці учнів та вибудовує напрями вивчення причин

відхилень. Проводиться робота із забезпечення комплексного підходу до формування здорового способу життя серед учнівської молоді. Робота практичного психолога проводиться за такими напрямами, як:

1) діагностика індивідуально-психологічних особливостей: акцентуації характеру – розпізнавання типів і виявлення причин акцентуованих рис характеру; психотипи за Айзенком; методика міжособистісних взаємин Т. Лірі; проєктивні (малюнкові) тести; тести на визначення рівня трижовності, агресивності, рівня самооцінки тощо;

2) бесіди з учнями та вчителями. Спираючись на отримані результати проведеної діагностики, надаються певні практичні рекомендації щодо виховання і навчання і батькам, і класним керівникам, і вчителям;

3) проведення індивідуальної, групової корекційної роботи, тренінгів тощо;

4) профілактика девіантної поведінки (зловживання алкоголем, тютюнопалінням, наркотичними речовинами) [7].

Зміни в поведінці дитини (наприклад, дратівливість, брутальність, невихованість, небажання навчатися) спричиняють одночасне бурхливе фізичне зростання і статеве дозрівання, занепокоєння сприйняттям себе іншими людьми та пошук професійного покликання. Підліток намагається самовизначитися, ідентифікувати себе як члена однієї із соціальних груп, що водночас вимагає від нього прийняття атрибутів цієї групи: поведінки, стилю одягу, мовлення.

Суттєва ознака девіантної поведінки – конфлікт, суперечність між наявними нормами моралі та права, а також невміння, небажання або нездатність підлітка відповідним чином їх виконувати. Цікаво те, що на сьогодні серед мотивів антигромадської поведінки підлітків майже половина скоєних правопорушень пов'язана із задоволенням примітивних, зокрема аномальних для підліткового віку, потреб (спиртне, тютюнові вироби, наркотичні речовини тощо). За статистикою, частина підлітків (до 20%) скоюють правопорушення з прагнення пізнати нове, випробувати незвідане, інша частина – із пустощів, із нічого робити (11%). Та близько чверті правопорушень здійснюються з бажання самоствердитись серед однолітків [4].

Цілком зрозуміло, що сучасна молодь не отримує належної уваги іноді навіть зі сторони батьків, не кажучи вже про державу. Тому під час аналізу та пошуку шляхів подолання девіантної поведінки у підлітків необхідно враховувати: особливості під-

літкового віку, негативні чинники впливу сім'ї, чинники навколишнього середовища, негативний вплив найближчого оточення і насамперед зважати на антипедагогічну поведінку батьків, дорослих, однолітків, негативний вплив засобів масової інформації, особливо телебачення та масової відеопродукції.

Проблема девіантності повинна вирішуватися через підвищення ролі сім'ї в профілактиці такої поведінки підлітків. Також необхідне підвищення виховної ролі школи у запобіганні та подоланні відхилень у дітей – підготовки якісного вчительського складу, створення при школах соціальної служби, яка б могла сприяти індивідуалізації роботи з девіантними підлітками, розвиток системи позанавчальної виховної роботи з ними в умовах школи. Та найголовніше те, що єдність сім'ї і школи об'єднує та підсилює виховний вплив на девіантних підлітків. Отже, цілком обґрунтовано можна стверджувати, що кінцевою метою є процес виховання, який формує особистість. Тому виховання відіграє значну роль у житті людини, воно не існує поза певним середовищем і може бути зрозумілим лише у взаємодії з ним. Водночас виховання є суспільним процесом, одним із компонентів соціального середовища.

Висновки. Отже, можемо стверджувати, що девіантна поведінка за всіх часів була об'єктом особливої уваги з боку дослідників різних напрямів: юриспруденції, психології, філософії, соціології, педагогіки. Девіацію неможливо зрозуміти у відриві від соціальних норм. Про неї не можна сказати, що вона внутрішньо притаманна неповнолітнім. Це явище, яке виникає в життєдіяльності конкретної дитини в результаті впливу багатьох факторів, які часто не залежать від неї самої.

Література

1. Апетик Н.М. Моральна саморегуляція як умова попередження девіантної поведінки підлітків : автореф. дис. канд. психол. наук : 19.00.07. Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Київ, 2001. 20 с.

2. Батищева Г. Анкета «Молодь і протиправна поведінка»: пошук причин, що спонукають до девіантних проявів поведінки. *Соціальний педагог*. 2018. № 11. С. 38-41.

3. Ластовець І.В. Психологічні складники гармонійної особистості курсантів ВНЗ МВС України. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія «Психологія»*. № 1032. 2012. С. 17-19.

4. Селютіна М. Профілактика та корекція девіантної поведінки підлітків. Із досвіду роботи куратора. *Завуч. Шкільний світ*. 2015. № 22. С. 12-18.

5. Харченко С.Я. Соціалізація дітей та молоді в процесі соціально-педагогічної діяльності: теорія і практика : монографія. Луганськ : Альма-матер, 2006. 320 с.

6. Чебикін О.Я., Булгакова О.Ю. Усвідомлення небезпечної поведінки дітьми підліткового віку : монографія. Одеса : М.П. Черкасов, 2006. 212 с.

7. Швець Г. Девіантна поведінка школярів. Робота психолога по подоланню її. *Психолог. Шкільний світ*. 2004. № 23/24. С. 55-60.

*Ком'яга А. В.,
старший викладач кафедри тактико-спеціальної,
вогневої та фізичної підготовки
факультету підготовки фахівців
для підрозділів кримінальної поліції
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

*Головко В. М.,
викладач кафедри тактико-спеціальної, вогневої
та фізичної підготовки
факультету підготовки фахівців
для підрозділів кримінальної поліції
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

ДОТРИМАННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ У РАЗІ ПЕРЕТИНУ МИТНОГО КОРДОНУ УКРАЇНИ ЧОЛОВІКАМИ-СТУДЕНТАМИ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

Кузніченко О. В., Менсо І. В.

Метою статті є дослідження проблемних аспектів євроінтеграції України в умовах дії воєнного стану, що пов'язані з порушенням основоположних принципів Конституції України у разі перетину кордону здобувачами професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти, асистентами-стажистами, аспірантами та докторантами, які навчаються за денною або дуальною формами здобуття освіти. Перетин кордону цією категорією осіб був досить складним процесом, що було спричинено неоднозначним трактуванням та застосуванням норм законодавства територіальними центрами комплектування та соціальної підтримки і прикордонною службою. Відповідно до законодавства України ця категорія осіб має право на отримання відстрочки від мобілізації, однак не має права на перетин державного кордону під час дії воєнного стану.

При цьому Адміністрація Державної прикордонної служби у своєму Листі-роз'ясненні органам Держприкордонслужби від 17.03.2022 р. № 23-6855/0/6-22-Vikh «Щодо порядку організації виїзду за кордон на період дії правового режиму воєнного стану» дала роз'яснення щодо порядку організації виїзду за кордон на період дії правового режиму воєнного стану, дозволивши виїзд здобувачам освіти. Разом із тим ці виключення не стосувалися здобувачів освіти українських вишів. Також варто зазначити, що жодних змін до законодавства України не було внесено, в тому числі і до Постанови КМУ «Про затвердження Правил перетинання державного кордону громадянами» від 27 січня 1995 р. № 57.

Важливо зазначити, що відповідно до чинного законодавства України листи міністерств, інших центральних органів виконавчої влади не є нормативно-правовими актами і не можуть встановлювати нові правові норми, а мають лише інформаційний, рекомендаційний, роз'яснювальний характер та є службовою кореспонденцією.

Незважаючи на вищезазначене, цій категорії осіб все-таки дозволялося виїжджати за кордон для навчання. Однак уже 14 вересня 2022 військово керівництво ухвалило рішення з 14 вересня 2022 р. скасувати можливість пропуску цієї категорії громадян.

Отже, ситуація склалася таким чином, що гарантована ч. 1 ст. 24 Конституції України рівність

конституційних прав і свободи людей, а також їх рівність перед законом були порушені. Одним здобувачам освіти була дана можливість виїхати за кордон для навчання, інші такої можливості були позбавлені. Дії органів державної влади повинні відповідати законодавству без будь-яких винятків. Саме дотримання основоположних конституційних принципів є засадами демократичної, правової держави.

Ключові слова: конституційні права, євроінтеграція, перетин державного кордону, здобувачі освіти, воєнний стан, демократична, правова держава.

Kuznichenko O. V., Menso I. V. Constitutional rights observation while crossing the customs border of Ukraine by male students during the martial status rule

The article examines the problematic aspects of the European integration of Ukraine in the conditions of martial law, which are related to the violation of the fundamental principles of the Constitution of Ukraine when crossing the border by those obtaining professional (vocational and technical), professional pre-higher and higher education, assistant trainees, graduate students and doctoral students who are studying by full-time or dual forms of education. Crossing the border for this category of persons was a rather complicated process, which was caused by the ambiguous interpretation and application of the legislation by the territorial recruitment and social support centers and the border service. According to the legislation of Ukraine, this category of persons has the right to receive a postponement of mobilization, but does not have the right to cross the state border during martial law. At the same time, the Administration of the State Border Service in its Letter of clarification to the bodies of the State Border Service dated 17.03.2022 No. 23-6855/0/6-22-Vikh "Regarding the procedure for organizing travel abroad during the period of the legal regime of martial law" provided clarification on the procedure for organizing travel abroad during the period of the legal regime of martial law, thus allowing education seekers to leave. At the same time, these exclusions did not apply to students of Ukrainian higher education institutions. It is also worth noting that

no changes were made to the legislation of Ukraine, including to the Resolution of the CMU "On Approval of the Rules for Crossing the State Border by Citizens" dated January 27, 1995 No. 57.

It is important to note that in accordance with the current legislation of Ukraine, letters from ministries and other central executive bodies are not normative legal acts and cannot establish new legal norms, but have only an informational, advisory, explanatory nature and are official correspondence.

Despite the above, this category of persons was still allowed to go abroad for study. However, already on September 14, 2022, the military leadership decided to cancel the possibility of passing this category of citizens from September 14, 2022.

So, the situation has developed in such a way that guaranteed by Part 1 of Art. 24 of the Constitution of Ukraine: the equality of constitutional rights and freedoms of people, as well as their equality before the law, were violated. Some students were given the opportunity to study abroad, others were denied such an opportunity. Actions of state authorities must comply with legislation without any exceptions. It is the observance of fundamental constitutional principles that are the foundations of a democratic, legal state.

Key words: *constitutional rights, European integration, crossing the state border, education seekers, martial law, democratic, legal state.*

У контексті євроінтеграційних процесів та становлення правової демократичної держави одним із напрямів розвитку сучасної української держави є дотримання конституційних норм. Особливо важливо дотримуватися основоположних принципів в умовах воєнного стану. Дотримання рівності конституційних прав і свободи людей є дуже важливим у разі перетину державного кордону під час дії воєнного стану.

З початком повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України Радою національної безпеки і оборони України були висунені пропозиції щодо введення на території України воєнного стану. Відповідно до п. 20 ч. 1 ст. 106 Конституції України [1] та Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 р. № 389-VIII [3] Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 р. № 64/2022 [2] із 05 год. 30 хв. 24 лютого 2022 року було введено на всій території України воєнний стан.

Відповідно до п. 3 цього Указу із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30-34, 38, 39, 41-44, 53 Конституції України, а також вводиться тимчасові обмеження прав і законних

інтересів юридичних осіб у межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені ч. 1 ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 р. № 389-VIII (далі – Закон). Згідно зі ст. 20 цього Закону, правовий статус та обмеження прав і свобод громадян в умовах воєнного стану визначаються відповідно до Конституції України та цього Закону [3]. В умовах воєнного стану не можуть бути обмежені права і свободи людини і громадянина, передбачені ч. 2 ст. 64 Конституції України, в тому числі не можуть обмежуватися права, передбачені ч. 1 ст. 24 Конституції України, а саме рівність конституційних прав та свобод та рівність перед законом.

Із вищезазначеного видається, що із введенням воєнного стану було обмежено низку конституційних прав і свобод людини і громадянина, в тому числі передбачених статтею 33 Конституції України, а саме право кожного, хто на законних підставах перебуває на території України, вільно залишати її територію. Тут варто зазначити, що таке право не є абсолютним і може обмежуватися в умовах воєнного або надзвичайного стану (стаття 64 Конституції України) [1].

Таким чином, право вільно залишати територію України під час дії воєнного стану є обмеженим. Ці обмеження стосуються, зокрема, військовозобов'язаних осіб. Разом із тим Постановою КМУ «Про затвердження Правил перетинання державного кордону громадянами» від 27 січня 1995 р. № 57 [4] передбачений перелік військовозобов'язаних осіб, які мають право на перетин державного кордону під час дії воєнного стану. Крім осіб, зазначених у пунктах 2-1 та 2-2 цих Правил, також мають право інші військовозобов'язані особи, які не підлягають призову на військову службу під час мобілізації. Однак ця норма не поширюється на осіб, визначених в абзацах 2-8 ч. 3 ст. 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» від 21.10.1993 р. № 3543-XII [5], в яких міститься перелік осіб, що не підлягають призову під час мобілізації. Серед них і здобувачі професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти, асистенти-стажисти, аспіранти та докторанти, які навчаються за денною або дуальною формами здобуття освіти.

Відповідно до ст. 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» від 21.10.1993 р. № 3543-XII та ч. 9 ст. 17 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25.03.1992 р. № 2232-XII право на відстрочку від призову на строкову військову службу для здобуття освіти також мають громадяни України, які в рамках міжнародних договорів України навчаються у закладах освіти інших держав [6].

У зазначеному Законі немає конкретизації щодо того, де знаходиться вищий заклад освіти: на території України чи за кордоном. Таким чином, по суті Кабінетом Міністрів України встановлено загальну заборону на перетин кордону будь-якими студентами під час дії воєнного стану.

Отже, відповідно до чинного законодавства України здобувачі професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти, асистенти-стажисти, аспіранти та докторанти, які навчаються за денною або дуальною формами здобуття освіти (надалі - здобувачі освіти та/або чоловіки-студенти), підлягають призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період і мають право на відстрочку від призову, однак не мають право на перетин державного кордону під час дії воєнного стану.

Разом із тим необхідно нагадати, що 1 квітня 2022 р. із Постанови КМУ «Про затвердження Правил перетинання державного кордону громадянами» від 27 січня 1995 р. № 57 було видалено здобувачів фахової передвищої та вищої освіти із переліку категорій, яким можна виїжджати за кордон.

При цьому Адміністрація Державної прикордонної служби у своєму Листі-роз'ясненні органам Держприкордонслужби від 17.03.2022 р. № 23-6855/0/6-22-Вих «Щодо порядку організації виїзду за кордон на період дії правового режиму воєнного стану» дала роз'яснення щодо порядку організації виїзду за кордон на період дії правового режиму воєнного стану для певної категорії осіб, у тому числі і для здобувачів освіти [7].

Відповідно до ч. 9 п. 3 цього Листа-роз'яснення обмеження щодо заборони на період дії правового режиму воєнного стану виїзду за межі України громадян України чоловічої статі віком від 18 до 60 років не застосовуються до осіб: здобувачів фахової передвищої та вищої освіти, асистентів-стажистів, аспірантів та докторантів, які навчаються за кордоном за денною або дуальною формами здобуття освіти (студенти, слухачі). Підтверджуючими документами можуть бути: довідки про відстрочку, видані військкоматами про тимчасову непридатність (від 1 до 6 місяців) до військової служби [7].

Адміністрація Державної прикордонної служби у своєму Листі органам Держприкордонслужби в доповнення до № 23-6855/0/6-22-Вих від 17.03.2022 р. «Щодо порядку організації виїзду за кордон на період дії правового режиму воєнного стану», за інформацією Генерального штабу Збройних сил України від 24.03.2022 р. № 300/1/С/962 відповідно до Листа Міністерства оборони України № 220/1987 від 28.03.2022 р., щодо громадян України, які навчаються у закладах освіти за кордоном та на час оголошення мобілізації пере-

бували на території України та не можуть в установленому порядку виїхати за межі України для продовження навчання, органами військового управління надано вказівку територіальним центрам комплектування та соціальної підтримки стосовно призовників та військовозобов'язаних, яким надано відстрочку від призову для продовження навчання, зокрема за кордоном, відповідно до ч. 9, 15 ст. 17 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25.03.1992 р. № 2232-XII та а. 18 ст. 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» від 21.10.1993 р. № 3543-XII у військово-облікових документах зробити відповідні записи щодо надання їм відстрочки від призову (призову за мобілізацією) та надання дозволу відповідного керівника територіального центру комплектування та соціальної підтримки для виїзду за кордон [7].

Пізніше Листом Головнокомандувача ЗСУ від 03.04.2022 р. № 300/1/С/1079 [8] було визначено форму довідки для виїзду за кордон для здобувачів фахової передвищої та вищої освіти, асистентів-стажистів, аспірантів та докторантів, які навчаються за кордоном за денною або дуальною формами здобуття освіти (немає у відкритому доступі). Таким чином, військкомати отримали розпорядження надавати відстрочку та дозвіл на перетин кордону тим, хто навчається в іноземних вишах. Після цього центри комплектування почали надавати довідки студентам іноземних вузів для виїзду за кордон, а на офіційному сайті Державної прикордонної служби України [9] з'явилася інформація, що здобувачі фахової передвищої та вищої освіти, асистенти-стажисти, аспіранти та докторанти, які навчаються за денною або дуальною формами здобуття освіти (студенти, слухачі) у закладах освіти за кордоном і на час оголошення мобілізації перебували на території України та не змогли в установленому порядку виїхати за межі України для продовження навчання, мають право на виїзд з України у разі наявності необхідних документів, та зазначався виключний перелік таких документів. Серед них:

- студентський квиток або студентська віза;
- перекладені та нотаріально завірени документи навчання особи у закордонному виші;
- військово-облікові документи із записом щодо надання їм відстрочки від призову (призову за мобілізацією);
- довідка, видана територіальним центром комплектування та соціальної підтримки для виїзду за кордон для здобувачів фахової передвищої та вищої освіти, асистентів-стажистів, аспірантів та докторантів, які навчаються за кордоном за денною або дуальною формами здобуття освіти [9].

Таким чином, вищезазначеними листами та розпорядженнями фактично було надано дозвіл на перетин кордону здобувачами освіти, які

навчалися за кордоном. Разом із тим ці виключення не стосувалися здобувачів освіти українських вишів. Також варто зазначити, що жодних змін до законодавства України не було внесено, в тому числі і до Постанови КМУ «Про затвердження Правил перетинання державного кордону громадянами» від 27 січня 1995 р. № 57.

Відповідно до чинного законодавства України листи міністерств, інших центральних органів виконавчої влади не є нормативно-правовими актами і не можуть встановлювати нові правові норми, а мають лише інформаційний, рекомендаційний, роз'яснювальний характер та є службовою кореспонденцією.

Також Голова Адміністрації Держприкордонслужби не наділений повноваженнями видавати листи з роз'ясненнями нормативних актів Кабінету Міністрів України, оскільки Положенням про Адміністрацію Державної прикордонної служби України, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 2014 року № 533, це не передбачено.

З огляду на те, що зміни не були внесені до потрібних нормативно-правових актів практика склалася таким чином, що територіальні центри комплектування та соціальної підтримки надавали відстрочку від призову здобувачам освіти (і тим, що навчалися за кордоном на момент оголошення воєнного стану, і тим, які вступили до іноземних вищих навчальних закладів уже після введення воєнного стану) та дозволи на перетин державного кордону. Разом із тим часто відмовляли у наданні необхідних довідок (дозволів) для перетину кордону, керуючись тим, що немає відповідних положень у законодавстві України. Крім того, часто мотивували свою відмову тим, що документи здобувача підроблені та вимагали проставлення апостилю на всіх документах, у тому числі на довідках про навчання. Проставлення апостилю вимагалось навіть на документах, що були видані університетами країн, з якими Україна, має міжнародні угоди. З огляду на те, що більшість країн не проставляє апостилю на довідках, зокрема, в такій країні, як Республіка Польща [10], апостилю можна поставити лише на учбові документи, такі як атестат, диплом та інші, а не на довідки про навчання. В такій ситуації у здобувача освіти залишалися два варіанти вирішення цього питання: проставлення апостилю у суді країни, де він навчається, однак лише на копії відповідного документа, та проставлення апостилю на офіційних перекладах таких документів (присяжних перекладах), зроблених також у країні, в якій здобувач отримує освіту.

В Республіці Польща вищезазначені апостили мають таку форму:

Рис. 1. Судовий апостилю країни Польщі

Рис. 2. Апостилю присяжного перекладу країни Польщі

Рис. 3. Апостилю NAWA (Narodowa Agencja Wymiany Akademickiej - Польське національне агентство з питань академічного обміну), який проставляється лише на учбових документах

Інколи здобувачі проставляли апостиль на перекладі, що був зроблений в Україні, однак такий варіант не приймався територіальними центрами комплектування та соціальної підтримки. Отже, проставлення апостилю на саму довідку є неможливим. При цьому справедливо зазначити, що проставлення апостилю не передбачалося вищезазначеними листами та розпорядженнями та не містилося на офіційному сайті Держприкордонслужби України, а підтвердження факту навчання здобувачів в іноземних вишах легко перевірялося на офіційному сайті такого вишу та телефонним дзвінком до вищого навчального закладу. Крім того, таку перевірку можна було здійснити і через офіційний запит до відповідного вишу. Таким чином, за наявності єдиного алгоритму дій, які містяться у вищезазначених роз'ясненнях та рекомендаціях органами державної влади, трактувалися та застосовувалися вони по-різному.

З огляду на складнощі, що виникали у разі збору всіх документів та перетині кордону, було складено петицію про надання дозволу студентам-чоловікам, які навчаються за кордоном, виїжджати за межі України, яка набрала 25 тисяч голосів. Зокрема, вона мала такий зміст: «Прошу офіційно надати дозвіл на перетин державного кордону студентам-чоловікам (18-60 років), які навчаються в закордонних навчальних закладах за програмами бакалавра, магістратури або аспірантури. Йдеться про тих, хто вступив до 24 лютого 2022 року та після цієї дати» [11].

Автори не заперечують того факту, що дійсно мало місце масове підроблення документів, про що свідчить статистика. Зокрема, статистика прикордонників показує, що лише за липень-серпень на кордоні виявили близько 600 чоловіків, які показали підроблені документи про навчання у закордонних навчальних закладах. Через це вище військово-керівництво ухвалило рішення

з 14 вересня 2022 р. скасувати можливість пропуску цієї категорії громадян [12]. Важливо підкреслити, що таке рішення не було відображене ані в листах Адміністрації Державної прикордонної служби, ані в листах Міністерства оборони України та листах Головнокомандувача ЗСУ. Про таке рішення стало відомо багатьом студентам лише на пунктах пропуску. Пізніше цю інформацію повідомив речник Державної прикордонної служби України Андрій Демченко, зазначивши, що вище військово-керівництво скасувало таку можливість у зв'язку із масовими підробками документів для нелегального перетину кордону. Разом із тим було і є багато здобувачів освіти, які дійсно навчаються в іноземних вишах, однак втратили можливість виїхати за кордон для навчання.

Зараз студенти іноземних вишів, яких не пропустили через митний кордон України на навчання за кордон ще у серпні, отримали рішення на свою користь у судах. Зокрема, 13 жовтня 2022 р. Харківський окружний адміністративний суд виніс рішення по справі № 520/6229/22, яким було частково задоволено позов позивача-студента, а також визнано протиправним та скасування рішення прикордонної служби про відмову у перетинанні державного кордону України. Крім того, з відповідача було стягнуто сплачений судовий збір у розмірі 793 грн і понесені судові витрати на професійну правничу допомогу у сумі 10 000 грн [13].

Подібну справу № 380/11537/22 28 жовтня 2022 р. розглядав Львівський окружний адміністративний суд. Він виявив, що оскаржене рішення є протиправним та підлягає скасуванню, тому позовні вимоги є обґрунтованими та підлягають задоволенню. У цьому випадку розглядалася відмова у перетині державного кордону випускника військової кафедри, офіцера запасу, який не був мобілізований. Позовні вимоги було обґрунтовано тим, що позивач був здобувачем

The screenshot shows the official website for electronic petitions in Ukraine. At the top, there is a header with the Ukrainian coat of arms, the text 'ЕЛЕКТРОННІ ПЕТИЦІЇ' (Electronic Petitions), and the subtitle 'Офіційний інтернет-представництво Президента України' (Official Internet Representation of the President of Ukraine). There are buttons for '+ СТВОРИТИ ПЕТИЦІЮ' (Create Petition) and a search bar 'Шукати електронні петиції'. Below the header, the main content area displays the title of the petition: 'Офіційно дозволити виїзд студентам-чоловікам, які навчаються закордоном' (Officially allow the entry of male students who study abroad). It includes the author's name 'Автор (ініціатор): Степан Тарас Володимирович' and the date of submission 'Дата впровадження: 10 вересня 2022'. A large blue circle graphic shows the number of signatures: '25112' (with a note 'голосів з 25000 мобілізав'). At the bottom right, it indicates the status: 'Статус: Очікує на розгляд' (Status: Awaiting review) and 'Залишилося 37 днів' (37 days remaining).

вищої освіти, який навчається за кордоном у Республіці Польща [13].

Суд констатував, що за таких обставин рішення про заборону виїзду з країни було втручанням у свободу пересування особи, котре, очевидно, не було «необхідним в демократичному суспільстві», адже держава в особі керівника органу військового управління за місцем обліку військовозобов'язаного прийняла рішення не призивати його за мобілізацією та надала йому дозвіл на виїзд за кордон з метою навчання.

Отже, ситуація склалася таким чином, що гарантована ч. 1 ст. 24 Конституції України рівність конституційних прав і свободи людей, а також їх рівність перед законом були порушені. Одним здобувачам освіти була дана можливість виїхати за кордон для навчання, інші такої можливості були позбавлені. Крім того, частина студентів змогли виїхати за кордон до 14 вересня 2022 р., а інша через постійні додаткові вимоги щодо переліку документів та їх змісту не змогла отримати відповідні дозволи та перетнути кордон. Дії органів державної влади повинні відповідати законодавству без будь-яких винятків для окремих категорій осіб. Для подальшого здійснення європейської інтеграції України як демократичної, правової держави дотримання основоположних конституційних принципів є першочерговим принципом, оскільки у багатьох демократичних державах світу головним стимулом дотримання конституції і визнання принципу верховенства конституції є повага до неї та незаперечне визнання конституціоналізму як базисної цінності, правової культури та правової свідомості.

Література

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022. *Офіційний вісник України*. 2022. № 46. Ст. 2497.

3. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250.

4. Про затвердження Правил перетинання державного кордону громадянами : Постанова КМУ від 27.01.1995 р. № 57. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/57-95-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.12.2022).

5. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21.10.1993 р. № 3543-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 44. Ст. 416.

6. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 р. № 2232-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 385.

7. Щодо порядку організації виїзду за кордон на період дії правового режиму воєнного стану : Адміністрація Державної прикордонної служби України від 17.03.2022 № 23-6081/0/6-22-Вих. URL: https://wiki.legalaid.gov.ua/images/0/03/Щодо_порядку_організації_виїзду_за_кордон_на_період_дії_правового_режиму_воєнного_стану.pdf (дата звернення: 10.12.2022).

8. Лист Головнокомандувача ЗСУ від 03.04.2022 р. № 300/1/С/1079. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/mobilizaciyna-robota/2022/05/19/Lyst.HK.ZSU.31.03.2022-300.1.S.1046-Pro.Por.bron.19.05.2022.pdf> (дата звернення: 10.12.2022).

9. Перетинання державного кордону під час правового режиму воєнного стану. Сайт Державної прикордонної служби. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/peretinannya-derzhavnogo-kordonu-pid-chas-pravovogo-rezhimu-vonnogo-stanu-pitannya-vidpovid/> (дата звернення: 10.12.2022).

10. Narodowa Agencja Wymiany Akademickiej. URL: <https://nawa.gov.pl/ukraina> (дата звернення: 10.12.2022).

11. Петиція до Президента України «Офіційно дозволити виїзд студентам-чоловікам, які навчаються за кордоном». URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/158664> (дата звернення: 10.12.2022).

12. Юридичний інтернет-ресурс «Протокол UA». Аналітична стаття адвоката Рогозіна С.Л. URL: https://protocol.ua/ua/peretin_kordonu_ukraini_studentami_dlya_viizdu_do_inshih_dergav_chi_zminilasy_situatsiya/ (дата звернення: 10.12.2022).

13. Юридична практика: суди розглянули позови студентів, яких не випустили на навчання за кордон. URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/juridichna-praktika-sudi-rozhljanuli-pozovi-studentiv-jakikh-ne-vipustili-nanavchannja-za-kordon.html> (дата звернення: 10.12.2022).

Кузніченко О. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувачка кафедри цивільного
та трудового права
Одеського національного морського університету

Менсо І. В.,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри цивільного
та трудового права
Одеського національного морського університету,
адвокат

ВПЛИВ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ТЕНДЕНЦІЙ НА ВПРОВАДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ МЕДІАЦІЇ В УКРАЇНІ

Мирза С. С., Середницька І. А.

У статті проаналізовано напрями впливу євроінтеграційних тенденцій на впровадження інституту медіації в Україні, що зумовлено високим рівнем розвитку процедури медіації в розвинених європейських державах, які активно застосовують її у всіх сферах суспільного життя протягом тривалого часу.

Встановлено, що міжнародна підтримка європейськими колегами сфери застосування медіації постійно збільшується та полягає, зокрема, у відкритті центрів медіації за підтримки низки грантів, у впровадженні пілотних проєктів, спрямованих на інтеграцію медіації в Україні відповідно до стандартів Ради Європи.

Визначено завдання інтеграції медіації в Україні, яке полягає у тому, щоб дати громадянам можливість вибрати найбільш доцільний механізм врегулювання конкретного спору, а також мотивуватиме громадян до підвищення рівня особистої відповідальності за вирішення їх спорів.

Аргументовано, що національне законодавство про медіацію повинне базуватись на міжнародних стандартах, зокрема, на рекомендаціях з медіації Ради Європи, Директив ЄС з медіації та альтернативного вирішення спорів, Типовому законі ЮНСІТРАЛ «Про міжнародну комерційну примирювальну процедуру» з настановами щодо її впровадження і застосування.

На основі узагальнення провідних зарубіжних практик проведено короткий огляд професійної підготовки медіаторів у розвинених європейських країнах. Обґрунтовано доцільність впровадження зарубіжного досвіду розвинених країн у підготовку медіаторів в Україні. Зроблено висновок, що законодавче закріплення інституту медіації в Україні на прикладі країн Європи забезпечить швидке та ефективне позасудове вирішення спорів.

Встановлено позитивні наслідки впливу євроінтеграційних тенденцій на впровадження інституту медіації в Україні після підписання 7 серпня 2019 року Конвенції Організації Об'єднаних Націй про Міжнародні угоди про врегулювання спорів за результатами медіації.

Проаналізовано положення Закону України «Про медіацію», які потребують доопрацювання, а саме питання щодо підвищення медіаторами свого професійного рівня, із пропозицією коригувати зазначену норму з урахуванням статті четвертої Директиви 2008/52/ЄС.

Ключові слова: Європейський Союз, євроінтеграція, медіація, медіатори, медіативна процедура, рекомендації Ради Європи, Директиви Європейського Союзу, міжнародні угоди, позасудове врегулювання спорів.

Myrza S. S., Serednytska I. A. The influence of European integration trends on the implementation of the institution of mediation in Ukraine

The article analyzes the directions of influence of European integration trends on the implementation of the institution of mediation in Ukraine, which is due to the high level of development of the mediation procedure in developed European states, which have been actively applying it in all spheres of public life for a long time.

It has been established that the international support of European colleagues in the field of mediation is constantly increasing and consists, in particular, in the opening of mediation centers with the support of a number of grants, in the implementation of pilot projects aimed at the integration of mediation in Ukraine in accordance with the standards of the Council of Europe.

It is argued that the national legislation on mediation should be based on international standards, in particular, on the mediation recommendations of the Council of Europe, the EU Directives on mediation and alternative dispute resolution, the UNCITRAL Model Law “On the International Commercial Conciliation Procedure” with guidelines on its implementation and application.

Based on the generalization of leading foreign practices, a brief overview of the professional training of mediators in developed European countries was conducted. The expediency of implementing the foreign experience of developed countries in the training of mediators in Ukraine is substantiated. It was concluded that the legislative consolidation of the institution of mediation in Ukraine, following the example of European countries, will ensure a quick and effective out-of-court settlement of disputes.

The positive consequences of the influence of European integration trends on the introduction of the institution of mediation in Ukraine after the signing of the United Nations Convention on International Agreements on

the Settlement of Disputes by Mediation on August 7, 2019 have been established.

The provisions of the Law of Ukraine "On Mediation" that need to be revised have been analyzed, namely the issue of raising the professional level of mediators, with a proposal to adjust the specified norm taking into account the fourth article of Directive 2008/52/EC.

Key words: *European Union, European integration, mediation, mediators, mediation procedure, recommendations of the Council of Europe, Directives of the European Union, international agreements, out-of-court settlement of disputes.*

Постановка проблеми. Нині Україна проходить шлях демократичного розвитку, нових поглядів та реформування законодавства, що вимагають створення та застосування новітніх механізмів для вирішення спорів у різних сферах життя. З огляду на інтенсивний розвиток інституту медіації в Україні і у всьому світі загалом беззаперечним є той факт, що запровадження альтернативних методів врегулювання спорів поряд із системою правосуддя є найефективнішою передумовою вирішення правових спорів. Відповідно, зазначені перетворення активізували інтерес щодо дослідження проблем врегулювання конфліктів, зокрема в розвинених європейських державах, які активно застосовують процедуру медіації у всіх сферах суспільного життя протягом тривалого часу. Взагалі нині медіація є досить затребуваним методом вирішення конфліктів у світі, коли міжнародна підтримка сфери застосування медіації постійно розширюється. Отже, наявна потреба у реформуванні правової системи України під впливом євроінтеграційних процесів, відповідно саме правові моменти, пов'язані із розвитком інституту медіації, будуть висвітлені нами у цій науковій роботі.

Стан дослідження проблеми. Проблеми розвитку та становлення інституту медіації, а також врегулювання конфліктів у розвинених зарубіжних державах Європи за допомогою медіації розглядалися у наукових працях таких вітчизняних та закордонних учених, як: Ю.В. Баулін, А.В. Біцай, Х. Бесемер, В.С. Гопанчук, Т.І. Кисельова, Ю.П. Крисюк, Т.Д. Подковенко, М.Я. Поліщук, Ю.Д. Притика, М.І. Хавронюк, І.Г. Ясиновський, та інших дослідників. Однак вивчення практики застосування медіації в розвинених європейських країнах та ефективності впровадження конкретних моделей цієї процедури з їх позитивного досвіду в Україні залишається актуальним з огляду на невелику кількість досліджень, присвячених цій проблематиці. Це зумовлює необхідність

подальших ґрунтовних досліджень у зазначеному напрямі.

Мета і завдання дослідження. Метою цієї наукової статті є аналіз впливу євроінтеграційних тенденцій на впровадження інституту медіації в Україні. Досягнення мети можливе за умови виконання таких завдань, як: визначення особливостей становлення та подальшого розвитку інституту медіації у розвинених європейських країнах; аналіз впливу європейської інтеграції на впровадження та розвиток інституту медіації в Україні; узагальнення провідних зарубіжних практик проведення аналізу професійної підготовки медіаторів у країнах Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу. Як було зазначено нами у попередніх дослідженнях, інтенсивний розвиток інституту медіації в Україні та у багатьох розвинених країнах Європи, США призвів до того, що все частіше громадськість звертається до таких понять, як «відновне правосуддя», «посередництво», «медіація» або «примирення». Слід відзначити, що зазначені поняття закріплені у численних нормативних актах різних організаційних структур як європейського, так і світового рівня. Нагадаємо, що медіація - це цивілізований процес вирішення проблем між сторонами на основі переговорів з участю нейтрального посередника (медіатора) [1, с. 227]. Іншими словами, медіацію можна назвати так званою програмою примирення сторін. У контексті нашого дослідження доречним буде також згадати і приєднатися до формулювання медіації, яке визначив європейський експерт Ради Європи зі справ медіації і відновного правосуддя Мартін Райт, а саме «медіація є процесом людським, а не судовим, який модернізує кримінальний процес і породжує повагу до справедливості» [2].

Своєю чергою історичні джерела вказують на перше застосування медіації, коли цитують Біблію, а також визначають, що вирішення спорів вождями племен в Африці, медіації в Китаї або система вирішення спорів рабинами в європейській культурі існували тисячі років [1, с. 226].

Загалом, науковці виділяють три основні підходи до вирішення спорів і конфліктів: з позиції сили, з позиції права й позиції інтересів. Позиція сили характеризується тим, що сторони намагаються вирішити конфлікт за рахунок переваги іншої сторони у силі. Це може бути як фізична сила, так і будь-які кількісні переваги. Позиція права передбачає те, що врегулювання спорів вирішується за допомогою застосування закону у суді, нормативних актів, правил та ін. І нарешті, позиція інтересів

полягає у тому, що сторони намагаються з'ясувати конфлікт та з'ясувати причину, яка спричинила такий спір, і по можливості забезпечити ті інтереси, що були порушені. Отже, історія вирішення спорів - це ніби еволюція трьох етапів: насильницького, судового та примиренного.

У Європейському Союзі (далі - ЄС) інститут медіації найчастіше розглядають як добровільне волевиявлення сторін залучити незалежну сторону з метою самостійного вирішення конфлікту, який виник між сторонами.

Велику значимість для європейських країн являє Директива 2008/52/ЄС Європейського Парламенту та Ради з певних аспектів медіації в цивільних і комерційних справах, яка була затверджена ще 21.05.2008 року та передбачала імплементацію відповідних норм у законодавство держав-членів до 21.05.2011 року [3].

Директива про медіацію закріплює основні принципи проведення та запровадження механізму медіації у національне законодавство країн-членів Європейського Союзу. Варто також зазначити, що обсяг регулювання Директиви про медіацію передбачає її застосування до міжнародних спорів, проте звіт про перебіг застосування цієї Директиви, виданий Комісією Європейського Парламенту у 2016 році, свідчить про те, що майже всі країни ЄС (окрім трьох) поширили також обсяг регулювання відповідних положень національного законодавства про медіацію в цивільних і комерційних справах на подібні спори, що виникають між резидентами однієї країни. Отже, вказана Директива поширювала свою дію на транскордонні спори держав-членів, але не виключала того, що держави-члени можуть застосовувати її положення до процесів медіації всередині своїх держав.

З огляду на вище зазначене, вважаємо за необхідне розглянути виникнення медіації на професійному рівні серед розвинених європейських країн, насамперед у Німеччині, де медіація давно та успішно практикується. Слід відзначити, що розвитку медіації у цій країні жодним чином не заважала тривала відсутність спеціалізованого закону про медіацію. Спеціальний Закон «Про медіацію» з'явився у Німеччині лише у 2012 році, який сприяє мирному врегулюванню конфліктів між сторонами шляхом відображення різноманітних стимулів для сторін у німецькому цивільному процесуальному законодавстві. Вважаємо, що він став логічним продовженням імплементації вищезазначеної Директиви № 2008/52/ЄС Європейського Парламенту «Про деякі аспекти посе-

редництва (медіації) у цивільних та комерційних справах».

Проте до моменту прийняття спеціального Закону та норми щодо медіації у законодавстві Німеччини були присутні положення про медіацію, зокрема, у цивільно-процесуальному, сімейному законодавстві, в окремих нормативно-правових актах федеральних земель. Наприклад, у §135 Закону «Про провадження із сімейних справ і справ добровільної юрисдикції» зазначено, що суд може зобов'язати подружжя отримати консультацію про медіацію (посередництво) або інші засоби альтернативного вирішення спору. Разом із тим до прийняття спеціалізованого Закону «Про медіацію» у Німеччині існувала практика проведення медіації суддями, які називалися суддя-медіаторами [4]. Цікавим фактом є також те, що за законодавством Німеччини у разі подання позову до суду сторони повинні вказати, чи були ними зроблені спроби щодо врегулювання такого спору за допомогою медіатора [5].

Як і в багатьох європейських країнах, своєю чергою, у Франції медіація почала відроджуватися на початку 1970-х років. На відміну від німецької моделі, у Франції поняття «медіація» має більш широке розуміння і було пов'язане із використанням державних повноважень у випадках прийняття участі третіх осіб в управлінні конфліктом. У Франції навчання з медіації може напряму здійснюватися державою та її судовою адміністрацією. Також зазначене навчання можуть проводити інші суб'єкти, що мають спеціальні ліцензії та видають дипломи, які сертифіковані державою. Разом із тим навчання можуть здійснювати відповідні центри медіації. Відзначимо, що у Франції органи медіації не приділяють особливого значення процедурі акредитації медіаторів, однак віддають перевагу дипломам медіаторів, які видані університетами або великими посередницькими компаніями [6, с. 136].

Цікавим є досвід розвитку медіації у Швейцарії, де відповідно до титулу першого «Спроба примирення» Цивільного процесуального кодексу Швейцарії вказано, що сторони зобов'язані пройти процедуру медіації перш ніж вони звернулися до суду [7]. Як бачимо, відповідно до законодавства Швейцарії зазначена норма щодо першочергового звернення до медіатора носить імперативний характер для всіх.

Тривалий час в Україні інститут медіації не був врегульований нормами спеціального закону, проте практика вирішення конфліктів між сторонами постійно зростала. Зокрема,

у ст. 124 Конституції України було встановлено, що законом може бути визначений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору [8]. Паралельно з цим положенням, закріпленим в Основному Законі України, за підтримки міжнародних донорів тривав рух з впровадження медіації в Україні.

Хоча від самого початку в 90-х роках медіація в Україні була підтримана американськими донорами та організаціями медіаторів, усередині 2010-х років європейський вплив став помітнішим. Попри те, що медіація є новим явищем для Європи, українські медіатори, зокрема після подій Майдану 2014 року, вибрали дискурс європеїзації і почали позиціонувати медіацію як невід'ємну частину європейської культури та важливу європейську цінність, яка відображена в Угоді про асоціацію між Україною та Європейським Союзом і в низці документів про співпрацю [9].

У контексті нашого дослідження слід також звернути увагу на Національну асоціацію медіаторів України, яка є громадським об'єднанням у сфері медіації та вирішення конфліктів, що створене на основі спільності інтересів для реалізації мети та завдань, передбачених Статутом такої організації. Зокрема, п. 1.4 вищевказаного Статуту передбачає, що асоціація створена відповідно до Конституції України, Цивільного кодексу України, Закону України «Про громадські об'єднання».

У напрямі впливу євроінтеграційних тенденцій на впровадження інституту медіації важливим кроком для України стало підписання 7 серпня 2019 року Конвенції Організації Об'єднаних Націй про Міжнародні угоди про врегулювання спорів за результатами медіації. Слід відзначити, що підписання вищезазначеної Конвенції сприяло тому, що 15 липня 2020 року Верховна Рада зробила важливий крок та у першому читанні прийняла проєкт Закону «Про медіацію». Відповідно, 16 листопада 2021 року Верховна Рада України 302 голосами ухвалила у другому читанні вищезазначений Закон «Про медіацію» [10]. Прикінцевими та перехідними положеннями цього Закону пропонується внести зміни до Кодексу законів про працю України, Земельного кодексу, Господарського процесуального кодексу, Цивільно процесуального кодексу та ін. Зазначений Закон визначає правові засади та порядок проведення медіації як позасудової процедури врегулювання конфлікту (спору), принципи медіації, статус медіатора, вимоги до його підготовки та інші питання, пов'язані з цією процедурою.

Безумовно, прийняття Закону України «Про медіацію» є важливим кроком на шляху розвитку інсти-

туту медіації в Україні, однак у Законі є положення, які, на нашу думку, потребують доопрацювання. Так, серед іншого, до обов'язків медіатора Законом віднесено підвищення свого професійного рівня» (пункт восьмий частини першої статті дванадцятій). Водночас у Законі не визначено, яким чином має здійснюватися зазначене підвищення, якою має бути його періодичність та мета такого навчання. Вважаємо, що у такому випадку доцільно було би врахувати положення статті чотири Директиви 2008/52/ЄС, в якій зазначено, що навчання медіаторів потрібно для того, щоб медіація проводилася ефективно, компетентно та неупереджено стосовно сторін медіації, а також для отримання певних навичок та вмій для врегулювання конфліктів.

Висновки. Таким чином, на підставі викладеного можна зробити висновок, що нині медіація є затребуваним методом вирішення конфліктів не тільки в Україні, але й у світі загалом. Позитивним моментом є те, що міжнародна підтримка розвинених європейських країн щодо застосування сфери медіації в Україні постійно розширюється, про що свідчить постійна підтримка, зокрема незалежним агентством федерального уряду Сполучених Штатів Америки (USAID), організацією з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), посольством Великої Британії в Україні, Федеральним міністерством зовнішніх справ Німеччини та іншими організаціями-донорами. Відповідно, в Україні за підтримки європейських колег та США були відкриті центри медіації за підтримки низки грантів та впроваджені ефективні програми, які передбачають розвиток інституту медіації.

Література

1. Кисельова Т. Правове регулювання відносин із надання послуг медіації у зарубіжних країнах. *Право України*. 2011. № 11-12. С. 225-236.
2. Медіація: європейський досвід і українські реалії. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshemediaciya-evropeyskiy-dosvid-i-ukrayinski-realiyi.html> (дата звернення: 10.11.2022).
3. Директива 2008/52/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 21 травня 2008 р. «Про деякі аспекти медіації у цивільних та господарських правовідносинах». URL: <https://ukrmediation.com.ua/images/DOCS/Model-documents/mediation-directive-ukr.pdf> (дата звернення: 12.11.2022).
4. Sergeeva S. Mediation. What about them? *Yuridichna gazeta*. 2017. No. 43-44, pp. 593-594. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/mizhnarodniy-arbitrazh-ta-adr/mediaciya-a-yak-u-nih.html> (дата звернення: 12.11.2022).

5. Zivilprozessordnung. Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/zpo/> (дата звернення: 13.11.2022).

6. Мирза С.С. Особливості становлення та розвитку медіацій у зарубіжних країнах з англосаксонською і романо-германською правовими системами. *Право і безпека*. 2020. № 1 (76). С. 133-138. URL: <http://pb.univd.edu.ua/index.php/PB/article/view/334/258>.

7. Swiss Civil Procedure Code. The federal Council. The portal of the Swiss government. URL: <https://www.admin.ch/opc/en/classified-compilation/20061121/index.html> (дата звернення: 13.11.2022).

8. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 10.11.2022).

9. Крупельницький В. Медіація як явище європейських правовідносин. *Pravotoday.in.ua* : сайт.

URL: <http://pravotoday.in.ua/ua/press-centre/publications/pub-681/>.

10. Про медіацію : Закон України від 16 листопада 2021 року. № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (дата звернення: 11.11.2022).

Мирза С. С.,

*кандидат юридичних наук, доцент
кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського державного університету
внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-4155-7513*

Середницька І. А.,

*кандидат юридичних наук, доцент
кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського державного університету
внутрішніх справ,
ORCID: 0000-0002-8839-2453*

СУБ'ЄКТ ЗЛОЧИННОГО ПОСЯГАННЯ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

Налуцишин В. В., Налуцишин В. В.

Статтю присвячено аналізу визначення та нормативного закріплення однієї з ключових категорій кримінального права – «суб'єкт злочинного посягання» за законодавством України та держав континентальної Європи. З цією метою досліджено норми європейського кримінального законодавства, що закріплюють поняття суб'єкта злочинного посягання чи окремі його ознаки. Встановлено, що правова характеристика такої категорії включає у себе низку обов'язкових ознак, склад яких відрізняється в різних державах континентальної Європи. З'ясовано, що за кримінальним правом європейських держав суб'єктами злочинного діяння і кримінальної відповідальності можуть бути і фізичні, і юридичні особи.

Визначено, що досягнення віку кримінальної відповідальності і осудність особи, яка вчинила злочинне посягання, є необхідними передумовами для притягнення такої особи до кримінальної відповідальності в усіх досліджених європейських державах. Аналіз кримінального законодавства європейських держав засвідчив, що з питання встановлення мінімального віку кримінальної відповідальності відсутня єдність. У різних державах цей вік становить від 12 до 18 років.

Констатовано, що в кримінальному законодавстві досліджених держав визначилися два підходи до встановлення віку кримінальної відповідальності – єдиний і диференційований. У законодавстві європейських держав осудність суб'єкта злочинного посягання презюмується. У більшості держав континентальної Європи осудність термінологічно прирівняна до відповідальності (responsibility) і передбачає здоровий психічний стан особи, яка вчинила злочин, а також відсутність будь-яких інших обставин, що виключають можливість притягнення такої особи до кримінальної відповідальності. За законодавством більшості європейських держав (Бельгії, Польщі, Франції, Угорщини, Данії, Голландії, Португалії, Румунії, Люксембургу, Словенії, Фінляндії та інших) юридичні особи можуть нести кримінальну відповідальність.

Ключові слова: кримінальне законодавство, європейські держави, суб'єкт злочинного посягання, фізична особа, вік, осудність, юридична особа, кримінальна відповідальність.

Nalutsyshyn V. V., Nalutsyshyn V. V. The subject of criminal encroachment: the European experience

The article is devoted to the analysis of the definition and normative consolidation of one of the key categories of criminal law “the subject of a criminal offense” under the legislation of Ukraine and the countries of continental Europe. For this purpose, the norms of European criminal legislation, which establish the concept of the subject of a criminal offense or its individual characteristics, have been studied. It was established that the legal characteristics of this category include a number of mandatory features, the composition of which differs in different states of continental Europe. It has been found that according to the criminal law of European states, the subjects of a criminal act and criminal responsibility can be both physical and legal entities.

It was determined that reaching the age of criminal responsibility and the sanity of a person who committed a criminal offense are necessary prerequisites for bringing such a person to criminal responsibility in all the studied European states. An analysis of the criminal legislation of European states has shown that there is no unity on the issue of establishing the minimum age of criminal responsibility. In different countries, this age ranges from 12 to 18 years.

It was established that two approaches to establishing the age of criminal responsibility were defined in the criminal legislation of the studied states – unified and differentiated. In the legislation of European countries, the sanity of the subject of a criminal offense is presumed. In most countries of continental Europe, sanity is terminologically equated with responsibility and implies a healthy mental state of the person who committed the crime, as well as the absence of any other circumstances that exclude the possibility of bringing such a person to criminal responsibility. According to the legislation of most European countries (Belgium, Poland, France, Hungary, Denmark, Holland, Portugal, Romania, Luxembourg, Slovenia, Finland and others), legal entities can be criminally liable.

Key words: criminal legislation, European states, subject of criminal offense, natural person, age, sanity, legal entity, criminal liability.

Постановка проблеми та її актуальність. Вивчення законодавства зарубіжних держав з позиції порівняльного правознавства завжди

вважалося одним з необхідних напрямів у роботі із вдосконалення національного законодавства. В рамках розвитку кримінального права звернення до базових категорій видається найбільш пріоритетним, оскільки дозволяє з'ясувати ставлення до них законодавця тієї чи іншої країни, залученої в міжнародні відносини і вимушеної погоджувати своє внутрішнє право з правом іноземних держав.

Вивчення суб'єкта кримінального правопорушення у вітчизняному та європейському кримінальному законодавстві нині актуальне у зв'язку з тим, що це поняття неоднозначне, дискусійне та зазнає постійних змін, а також тим, що Україною вибрано курс на євроінтеграцію і на глобалізацію законодавства, у тому числі й кримінального.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інститут суб'єкта кримінального правопорушення (злочину) у вітчизняному кримінальному праві завжди перебував у центрі уваги юристів. Питанням, пов'язаним з дослідженням суб'єкта кримінального правопорушення (злочину), присвячено чимало праць, серед яких можна назвати праці таких учених: П.П. Андрушка, М.І. Бажанова, В.М. Бурдіна, С.Б. Гавриша, В.О. Гацелюка, О.А. Герцензона, В.О. Глушкова, О.О. Дудорова, О.М. Костенка, В.А. Клименка, Н.Ф. Кузнєцова, М.Й. Коржанського, П.С. Матишевського, М.І. Мельника, А.А. Музики, А.С. Никифорова, В.С. Орлова, В.Г. Павлова, А.А. Піонтковського, В.В. Сташиса, М.С. Таганцева, В.Я. Тація, А.Н. Трайніна, М.Д. Шаргородського та інших.

Низка науковців (Р.В. Вереша, В.К. Грищук, А.В. Ландіна, О.Ф. Пасєка, М.І. Хавронюк, С.С. Яценко), займаючись питаннями порівняльного правознавства в галузі кримінального права, досліджували різні аспекти інституту суб'єкта кримінального правопорушення (злочину) в кримінальному праві зарубіжних країн і їх співвідношення з українським кримінальним правом [1; 2; 3; 4].

Разом із тим окремо питання законодавчого визначення суб'єкта кримінального правопорушення (злочину) у кримінальному законодавстві європейських держав не вивчалось.

У зарубіжних країнах вивченню окремих характеристик осіб, які вчиняють злочинні посягання, приділяли увагу такі автори, як: Ф. Бельгуль, Х. Вайхофен, Д. Голштейн, А.М. Дершовіц, Г.-Х. Йешек, К.С. Кенії, Т. Крофтс, В.Р. Лафейв, Д. Мейхер, Д. Ормерод, Ж. Прадель, А. Рену, А.А. Робінсон, С.К. Сеферіно, О.В. Скотт, Р.Д. Шварц, Д.В. Елліот і інші.

Усе це свідчить про неабиякий інтерес до питання суб'єкта кримінального правопорушення

(злочину), визначення його ознак у континентальній правовій сім'ї.

Метою цієї статті є співставлення положень вітчизняного та зарубіжного кримінального законодавства щодо визначення поняття суб'єкта кримінального правопорушення (злочину) за умови його наявності у кримінальному законодавстві європейських держав.

Виклад основного матеріалу. Проблема визначення ознак суб'єкта кримінального правопорушення (злочину) є однією з найскладніших у кримінальному праві будь-якої країни. Зважаючи на її багатогранність, до подібних досліджень традиційно залучаються не лише юристи, а й представники інших наукових напрямів: психологи, педагоги, соціологи.

Згідно з ч. 1 ст. 18 КК України, суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до КК може наставати кримінальна відповідальність [5]. Тобто суб'єкт кримінального правопорушення характеризується трьома обов'язковими ознаками: а) фізична особа; б) осудна особа; в) особа, що досягла відповідного віку. Сукупність таких ознак суб'єкта є обов'язковою для всіх кримінальних правопорушень (складів кримінальних правопорушень), передбачених в Особливій частині КК.

Відповідно до Указу Президента України № 584/2019 від 07.08.2019 було утворено Комісію з питань правової реформи, основним завданням якої є сприяння подальшому розвитку правової системи України на основі конституційних принципів верховенства права, пріоритетності прав і свобод людини і громадянина з урахуванням міжнародних зобов'язань України. Робочою групою з питань розвитку кримінального права, яка є частиною цієї Комісії, розробляється проєкт нового Кримінального кодексу України. Відповідно до ст. 2.3.1. «Поняття та види суб'єкта кримінального правопорушення» цього проєкту суб'єктом кримінального правопорушення є осудна фізична особа – людина, яка після досягнення віку, визначеного цим Кодексом, вчинила кримінальне правопорушення: 1) безпосередньо, 2) у співучасті з іншою особою або 3) з використанням іншої особи, яка не підлягає кримінальній відповідальності [6].

Щодо регламентації поняття суб'єкта злочинного посягання на законодавчому рівні у кримінальному законодавстві європейських держав, то варто зазначити таке.

Кримінальне законодавство європейських держав свідчить єдність у розумінні суб'єкта злочин-

ного посягання – це фізична особа, яка вчинила злочинне діяння, наділена певними ознаками і здатна через це нести кримінальну відповідальність. У кримінальному законодавстві держав континентальної Європи зазвичай відсутні норми про основні ознаки суб'єкта злочинного посягання. Це пояснюється тим, що такі ознаки нерідко розглядаються як необхідні умови винності особи або її осудності. Вік кримінальної відповідальності в законодавстві цих країн встановлюється по-різному. Описуючи ознаки фізичної особи, що виступає як суб'єкт злочинного діяння, законодавці виділили два основні критерії, яким така фізична особа повинна відповідати: вік та осудність.

Ми дослідили норми кримінальних кодексів деяких європейських держав, що визначають, з якого віку може (або до якого віку не може) наставати кримінальна відповідальність.

Мінімальний вік фізичної особи, що підлягає кримінальній відповідальності, коливається від 12 до 18 років: у КК Нідерландів [7] закріплено, що кримінальна відповідальність настає з 12 років; за КК Франції фізичні особи несуть кримінальну відповідальність після досягнення віку 13 років [8]; у КК Австрії [9], Болгарії [10], Італії [11], ФРН [12], Чехії [13], Словаччини [14] мінімальний вік кримінальної відповідальності встановлюється у 14 років; КК Данії [15] і Швеції [16] встановлюють мінімальний вік суб'єкта злочинного діяння у 15 років; іспанський законодавець встановлює, що особи, які не досягли вісімнадцяти років, не підлягають кримінальній відповідальності за КК Іспанії [17].

Кримінальний кодекс *Республіки Польща* не містить дефініції «суб'єкт злочину», тому ознаки такого суб'єкта виводяться вченими на основі системного аналізу положень кримінального законодавства. Так, згідно зі ст. 1 КК Польщі кримінальній відповідальності підлягає фізична особа, яка вчинила діяння, заборонене під загрозою покарання кримінальним законом, який діяв під час його скоєння. Стаття 10 КК Польщі передбачає настання кримінальної відповідальності лише після досягнення встановленого віку (17 років) (§ 1). Неповнолітній, який після досягнення 15 років вчинив заборонені діяння, такі як: посягання на життя президента Республіки Польща (ст. 134); вбивство (ст. 148); заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю (ст. 156); підпал або вибух, що загрожують життю, здоров'ю або майну людей (ст. 163); захоплення водного або повітряного судна (ст. 166); дії, що призвели до катастрофи сухопутного, водного або повітряного

транспорту (ст. 173); зґвалтування (ст. 197); захоплення заручників (ст. 252); розбій (ст. 280), підлягає кримінальній відповідальності (§ 2). Однак у цих випадках винному покарання не може перевищувати двох третин верхньої межі покарання, передбаченого законом за скоєний винним злочин. Крім цього, з урахуванням неповнолітнього віку винних суд вправі вдатися до надзвичайного пом'якшення покарання. Згідно з § 4 ст. 10 КК, до винного, який вчинив злочин після досягнення 17 років, але до настання 18 років, суд замість покарання застосовує виховні заходи, лікування або виправні міри для неповнолітніх, якщо обставини справи і ступінь розвитку винного, його особисті характеристики та інші умови це дозволяють [18]. Кримінальний кодекс Польщі не оперує і не вживає термін «неосудність». Однак у гл. III «Звільнення від кримінальної відповідальності» у ст. 31 розкриває зміст цього поняття і досить докладно описує медичний і юридичний критерії. Зокрема, § 1 ст. 31 вказує: «Не вчиняє злочину той, хто через психічну хворобу, розумову відсталість або інше порушення психічної діяльності не може в момент вчинення діяння розуміти значення або керувати своєю поведінкою». Крім цього, в § 2 цієї статті визначена обмежена осудність: «Якщо в момент вчинення злочину здатність розуміти значення діяння або керувати поведінкою була значним чином обмежена, суд може застосувати надзвичайне пом'якшення покарання» [18].

Згідно із Кримінальним кодексом *Французької Республіки*, суб'єктами кримінальної відповідальності є фізичні та юридичні особи. Водночас КК Франції не містить будь-яких спеціальних статей, присвячених поняттю суб'єкта злочинного посягання і його ознак. Вік кримінальної відповідальності залежить від віднесення суб'єкта до однієї з таких груп:

1) до 13 років – абсолютна невідповідальність, до таких осіб на підставі Ордонанса від 2 лютого 1945 р. № 45-174 «Про правопорушення неповнолітніх» можуть застосовуватися заходи безпеки (дача настанови, передача під нагляд батькам або опікунам, поміщення у спеціальні підліткові установи, встановлення режиму обмеженої свободи, поміщення під електронний нагляд, медико-психологічне обстеження і лікування, поміщення в приймальний центр або центр спостереження, передбачений спеціальний квазісудовий орган – суд для неповнолітніх);

2) від 13 до 16 років – спростовувана презумпція кримінальної невідповідальності (звинувачення має право спростувати таку презумпцію

доведенням специфічності ситуації, що розглядається). До таких осіб не можуть бути застосовані такі види покарань, як штафо-дні, видворення за межі Франції, позбавлення політичних, громадянських і сімейних прав. Стосовно них не застосовується режим постпенітенціарного нагляду (так званий період надійності). Види покарання, що мають кількісні характеристики, до таких осіб скорочуються вдвічі;

3) від 16 до 18 років – спростовувана презумпція відповідальності (захист може спростувати її посиленнями на нетиповість ситуації, що розглядається). У разі спростування такої презумпції винному призначаються «заходи перевиховання». Розмір покарання також скорочується, як і стосовно попередньої групи;

4) з 18 років – повна вікова відповідальність [19, с. 25-26].

У французькому кримінальному праві, крім досягнення віку кримінальної відповідальності, фізична особа повинна бути осудною, про що йдеться у ст. 122-1 КК Франції: «Не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка в момент вчинення діяння була піддана будь-якому психічному або нервово-психічному розладу, який позбавляв її здатності усвідомлювати або контролювати свої дії» [6].

Нормативне поняття загального суб'єкта злочинного діяння в Кримінальному уложенні (кодексі) *Федеративної Республіки Німеччина* відсутнє. Більше того, §10 КК «Особливі положення щодо неповнолітніх та осіб молодого віку» відсилає до іншого закону. В цьому параграфі зазначається таке: «Дії цього закону поширюються на діяння, вчинені неповнолітніми та особами молодого віку в тому обсязі, в якому Законом про судочинство у справах неповнолітніх не передбачено інше» [12, с. 78]. У зв'язку з чим віковий початок кримінальної відповідальності міститься не в КК ФРН, а в Законі про судочинство у справах неповнолітніх і встановлюється з 14 років. Відповідно до положення, передбаченого у § 19 КК ФРН, неосудною вважається дитина, яка не досягла 14-літнього віку. Неповнолітні особи віком від 14 до 18 років є осудними на підставі § 3 Закону про судочинство у справах неповнолітніх, якщо залежно від рівня свого духовного і морального розвитку здатні усвідомлювати неправомірність діяння або діяти відповідно до усвідомлення неправомірності. Таким чином, вина неповнолітнього повинна бути спеціально встановлена суддею в кожному конкретному випадку. Загалом же у Законі про судочинство у справах неповнолітніх

вирізняються кілька вікових категорій правопорушників: від 14 до 16 років; від 16 до 18 років і від 18 років до 21 року (в теорії права остання група іменується «особи молодого віку»). Для всіх цих категорій осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння, відповідальність настає диференційовано залежно від віку осіб, що його вчинили.

У ФРН, крім неосудності за віком, виділяється також і неосудність внаслідок психічних розладів: «Без вини діє той, хто, здійснюючи діяння внаслідок хворобливого психічного розладу, глибокого розладу свідомості або недоумства або іншого тяжкого психічного відхилення, не здатний усвідомлювати неправомірність діяння або діяти відповідно до цього усвідомлення» (§ 20 КК ФРН) і зменшена осудність: «Якщо здатність особи усвідомлювати неправомірність свого діяння або діяти відповідно до цього усвідомлення значно зменшена внаслідок хворобливого психічного розладу, глибокого розладу свідомості або недоумства або іншого тяжкого психічного відхилення, то покарання може бути пом'якшене ...» (§§ 21, 49 КК ФРН) [12, с. 87, 104-105].

Аналогічний німецькому підхід визначення ознак суб'єкта злочинного діяння знайшов своє відображення в законодавстві *Республіки Австрія*. Зокрема, в § 11 КК Австрії розкривається лише така ознака суб'єкта злочинного посягання, як неосудність: «Хто у разі вчинення діяння внаслідок психічної хвороби, недоумства, глибокого розладу свідомості або внаслідок іншого тяжкого психічного відхилення, рівноцінного одному з цих станів, не здатний усвідомлювати протиправність свого діяння або діяти з усвідомленням їх протиправності, той діє без вини» [9]. Також до стану неосудності прирівнюється стан повного сп'яніння, що виключає осудність (§ 287 КК Австрії). Щодо вікової ознаки суб'єкта КК розкриває її через поняття «малолітній». Так, у § 74 восьмого розділу «Пояснення термінів» малолітнім є той, хто ще не досяг 14-річного віку (ч.1); підлітком є той, хто досяг 14, але ще не досяг 19 років (ч. 2); неповнолітній – це особа віком до 19 років (ч. 3). Таким чином, можна констатувати, що суб'єктом злочину у кримінальній законодавства Австрії є особа, яка досягла 14 років.

Поза межами КК *Королівства Іспанія* також залишилися питання, що врегульовують положення щодо суб'єкта злочину. Зокрема, в Іспанії окремо від КК існує «Закон про кримінальну відповідальність неповнолітніх». Стаття 19 КК Іспанії лише вказує, що «Особа, які не досягли вісімнадцяти років, не підлягають кримінальній відпові-

дальності за цим Кодексом. Якщо особа, молодша зазначеного віку, вчиняє злочин, вона відповідатиме за законом про кримінальну відповідальність неповнолітніх» [17]. Цей Закон встановлює кримінальну відповідальність за всі злочини і проступки з 16 років, а за вчинення більш тяжких злочинів – з 14 років. Також закон для неповнолітніх встановлює багато інших заходів, які за певних умов замінюють реальне покарання (до таких він відносить виховні, наглядові, матеріальні та інші заходи).

Відповідно до ст. 20 гл. II «Про звільнення від кримінальної відповідальності» КК Іспанії, крім недосягнення віку кримінальної відповідальності, не підлягають кримінальній відповідальності:

1) той, хто під час вчинення кримінального діяння з причин якогось психічного відхилення або порушення не міг усвідомлювати протиправність скоєного їм діяння або керувати своїми діями. Тимчасовий психічний розлад не є підставою звільнення від покарання, якщо такий розлад був спровокований самим суб'єктом з наміром вчинити злочин або у випадках, коли він передбачав або повинен був передбачити можливість його вчинення;

2) той, хто під час скоєння злочину перебував у стані сильного алкогольного отруєння, під дією токсичних або одурманюючих наркотичних засобів, психотропних та інших речовин, і не мав наміру вчинити злочин або не передбачав і не повинен був передбачити можливість його вчинення, а також перебував під впливом синдрому абстиненції через залежність від вказаних речовин, що перешкоджало розумінню їм протиправності діяння або керуванню своїми діями;

3) той, хто з народження або з дитинства страждає психічними порушеннями, що супроводжуються нездатністю усвідомлювати дійсність;

4) той, хто діяв на захист власної особи або своїх прав, а також на захист особи або прав іншої людини, з дотриманням певних умов: 1) протиправний напад; 2) спосіб, використовуваний для припинення або запобігання злочину, повинен відповідати вимогам розумної необхідності; 3) відсутність провокації з боку того, хто захищається;

5) той, хто у ситуації необхідності для запобігання заподіяння шкоди собі або іншій особі, завдає шкоди правам іншої особи або порушує обов'язки, якщо це відповідає певним умовам: 1) якщо заподіяна шкода не більша шкоди, яка була відвернена; 2) якщо стан необхідності не був спровокований особою, яка заподіяла шкоду;

3) якщо професійний обов'язок особи, яка перебуває у стані необхідності, не є самопожертвою на захист чийось прав;

6) той, хто діяв у стані непереборного страху;

7) той, хто діяв, виконуючи обов'язок або законно здійснюючи своє право, професійні чи посадові обов'язки [17].

Незважаючи на те, що КК Іспанії дає досить точне і повне визначення неосудності, розкриваючи її через медичний і психологічний критерії, він також, як і КК Франції, не вживає поняття «неосудність».

Положення КК *Королівства Швеція* щодо ознак суб'єкта досить лаконічні: встановлено правило про притягнення особи до відповідальності в разі, якщо діяння було вчинене у стані добровільно викликаного сп'яніння, або якщо особа, яка вчинила злочин, іншим чином призвела себе у стан, за якого його свідомість тимчасово запаморочилась (ст. 2). Мінімальний вік відповідальності – 15 років. До неповнолітніх (до 18 років) не застосовується покарання у вигляді позбавлення волі [16].

У § 15 КК *Королівства Данія* зазначається, що діяння, які вчинили діти, котрі не досягли віку 15 років, не є караними. Підстави неосудності визначаються в § 16 КК Данії (особи, які під час вчинення злочину були неосудні внаслідок душевної хвороби або станів, які повинні бути прирівняні до цього) [15].

Суб'єкт злочинного діяння у словацькому кримінальному праві є обов'язковим елементом складу злочинного посягання. КК *Словацької Республіки* термін «суб'єкт злочину» не використовує. Для його позначення у статтях словацького кримінального закону використовуються такі терміни, як: у статтях Загальної частини КК СР – «виконавець злочинного діяння», а щодо осіб, які вчинили діяння, передбачені Особливою частиною КК СР, але які не підлягають кримінальній відповідальності з огляду на вік або неосудності – «особа».

У КК СР прямо закріплені всі обов'язкові ознаки загального суб'єкта злочину: фізична особа (п. 2 § 19), вік (§ 22), осудність (§ 23). Так, згідно з § 22 КК СР:

1. Хто на момент скоєння діяння, яке містить ознаки злочину, не досяг віку чотирнадцяти років, не підлягає кримінальній відповідальності.

2. За злочинні діяння сексуального характеру (§ 201) не підлягає відповідальності особа, яка не досягла п'ятнадцяти років на час вчинення цього діяння.

Таким чином, загальний вік кримінальної відповідальності за КК СР – 14 років.

Відповідно до § 23 КК СР: «Хто через душевний розлад під час вчинення діяння, яке містить ознаки злочину, не міг усвідомлювати його протиправності або керувати своїми діями, не несе кримінальної відповідальності за це діяння, якщо цим законом не встановлено інше». Таким чином, наявність душевного розладу само по собі не є підставою, що виключає кримінальну відповідальність [14].

У КК *Італійської Республіки* надане визначення поняття суб'єкта злочину. Відповідно до ст.ст. 85, 97 КК Італії суб'єктом злочину є осудна особа, яка досягла 14-річного віку. Кодекс передбачає повну осудність і зменшену осудність. За КК Італії неосудною є особа, яка в момент вчинення злочину: 1) страждала психічним захворюванням і в результаті цього перебувала у психічному стані, що виключає здатність усвідомлювати і бажати (ст.ст. 85, 88); 2) перебувала у стані повного алкогольного або наркотичного сп'яніння через непередбачений випадок чи непереборну силу (ч. 1 ст. 91, ст.ст. 93, 95); 3) глухоніма, котра не могла усвідомлювати і бажати через свою хворобу (ч. 1 ст. 96); 4) не досягла 14-річного віку (ст. 97). Згідно зі ст. 98 КК, для неповнолітніх віком від 14 до 18 років передбачається обов'язкове пом'якшення покарання [11].

Відзначаємо, що суб'єктний склад осіб, які вчиняють злочинні діяння, в різних європейських країнах помітно диференціюється: більшість країн як суб'єкт злочинного посягання розглядають тільки фізичних осіб, деякі країни (Польща, Франція, Бельгія, Угорщина, Данія, Нідерланди, Португалія, Румунія, Люксембург, Словенія, Фінляндія та інші) ввели кримінальну відповідальність юридичних осіб.

Констатуємо, що у світовій практиці правового регулювання інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб склалося три базові моделі.

Перша модель ґрунтується на традиційній конструкції кримінальної відповідальності юридичних осіб, за якої юридична особа поряд з фізичною особою розглядається як самостійний суб'єкт злочину. Ця модель характерна для таких з розглянутих країн, як Нідерланди і Франція. Для компанії в цьому випадку можуть діяти як деякі або всі кримінально-правові заборони, передбачені для фізичних осіб, так і спеціальні норми, що передбачають кримінальну відповідальність виключно для юридичних осіб.

Друга модель кримінальної відповідальності юридичних осіб більшою мірою враховує принцип

винної відповідальності особи за вчинення злочину, і ґрунтується на визнанні фізичної особи єдиною можливим суб'єктом злочину. У разі ж участі юридичної особи в злочині, що здійснюється фізичною особою в її інтересах, юридична особа поряд з фізичною особою піддається кримінально-правовому впливу. Натепер ця модель введена в кримінальне законодавство таких країн, як Австрія, Іспанія.

Третя модель передбачає адміністративну відповідальність юридичних осіб за причетність до злочину (так звана «квазікримінальна відповідальність юридичних осіб»). Така модель нині існує в Республіці Болгарія, ФРН, Італії, Швеції [20].

Так, у КК *Нідерландів* щодо відповідальності юридичних осіб зазначено таке: «Якщо кримінальне правопорушення вчиняється юридичною особою, то за порушеною кримінальною справою можуть бути призначені покарання і вжиті заходи, наскільки це можливо, відповідно до закону щодо юридичної особи, або щодо тих, хто дав завдання вчинити це кримінальне правопорушення, і тих, хто керував такою протиправною поведінкою, або спільно щодо осіб, згаданих вище (ч. 2 ст. 51 КК) [7].

У *Франції* юридичні особи, за винятком Держави, підлягають кримінальній відповідальності у випадках, передбачених законом або регламентом, за злочинні діяння, вчинені на їхню користь органами або представниками юридичної особи. Кримінальна відповідальність юридичних осіб не виключає відповідальності фізичних осіб, які є виконавцями або учасниками тих самих діянь (ст. 121-2 КК Франції) [8]. Кримінальна відповідальність юридичних осіб настає за вчинення тих злочинних посягань, у яких КК Франції спеціально передбачив таку можливість. До таких, наприклад, належать: злочини проти людства, ненавмисні посягання на життя, посягання на недоторканність людини, приречення людини на небезпеку, незаконне поширення наркотиків, дискримінація, звідництво, проведення експериментів на людях, зазіхання на приватне життя, неправдивий донос, «комп'ютерні» злочини та проступки, всі види розкрадань, зловживання довірою, організація бойових груп, посягання на основоположні інтереси нації, тероризм, фальшивомонетництво та деякі інші.

Незважаючи на те, що КК *Польщі* закріплює кримінальну відповідальність лише фізичних осіб, у 2002 р. було запроваджено кримінальну відповідальність юридичних осіб. Проте польський законодавець відмовився прописувати кримінальну відповідальність юридичних осіб у тексті

Кримінального закону, обмежившись ухваленням окремого Закону про відповідальність колективних утворень за вчинення діянь, заборонених під загрозою кримінального покарання [21]. Вказаний закон передбачає відповідальність «колективних утворень» особливого характеру: вона не вважається кримінальною відповідальністю, хоча, згідно з положеннями КПК, рішення про визнання такої відповідальності виноситься судом у кримінальних справах. Закон передбачає застосування низки штрафних санкцій за вчинення таких діянь, як підкуп, зловживання впливом у корисливих цілях та відмивання коштів.

Подібну непослідовність ми можемо спостерігати у багатьох інших європейських країнах, наприклад Австрії, Угорщині, Чехії, Словаччині та ін.

Так, КК Австрії прямо не передбачає кримінальну відповідальність юридичних осіб, а говорить лише про фізичних осіб. Разом із тим у ньому зазначено, що якщо будь-яка юридична особа збагатилася за рахунок скоєння злочину фізичною особою або за рахунок майна, отриманого від злочину, то вона «засуджується до виплати грошової суми», що відповідає вартості безпідставного збагачення [9].

Якщо злочин пов'язаний з діяльністю юридичної особи або з представництвом іншої особи, то в такому випадку КК Іспанії уточнює правила притягнення до відповідальності (ст. 31 КК): «Той, хто діє як керівник де-факто чи де-юре або юридичної особи чи від імені або як представник іншої особи відповідає особисто, навіть якщо він підпадає під умови, властивості або відносини, наявність яких необхідна для визначення його як суб'єкта злочину, якщо під них підпадає організація або особа, від імені або як представник якої особа діє» [17].

У Фінляндії юридична особа підлягає кримінальній відповідальності, якщо фізична особа, обіймаючи посаду в органі управління компанії чи керуючи підприємством, вчинила злочин, сприяла вчиненню злочину чи не здійснила необхідних дій з метою недопущення протиправного діяння, яке вона могла б не вчиняти за умови здійснення наданих їй владних повноважень [22].

Згідно зі ст. 5 КК Бельгії, будь-яка юридична особа несе кримінальну відповідальність за правопорушення, пов'язані з досягненням її цілей або захистом її інтересів, а також за правопорушення, які були вчинені за рахунок її коштів. При цьому кримінальна відповідальність юридичних осіб не виключає кримінальної відповідальності фізичних осіб, які вчинили ті самі дії або брали в них участь [23].

У ст. 135 КК Румунії передбачена можливість притягнення юридичних осіб до кримінальної відповідальності за злочини, вчинені для досягнення мети діяльності чи інших інтересів юридичної особи [2, с. 84-90].

Глава 5 КК Данії присвячена питанням кримінальної відповідальності юридичних осіб. Зокрема, у секції 26 КК Данії передбачена можливість притягнення організацій до кримінальної відповідальності за дії її працівників чи учасників. За порушення кримінального законодавства до них в основному застосовуються штрафи [15].

Висновки. Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що за кримінальним правом європейських держав суб'єктами злочинного посягання і кримінальної відповідальності можуть бути і фізичні, і юридичні особи. Досягнення віку кримінальної відповідальності й осудність особи, яка вчинила злочинне посягання, є необхідними передумовами для притягнення такої особи до кримінальної відповідальності в усіх зарубіжних державах.

Аналіз кримінального законодавства європейських держав свідчить про те, що з питання встановлення мінімального віку кримінальної відповідальності відсутня єдність. У різних державах цей вік становить від 12 до 18 років. З проведеного порівняльного аналізу видно, що в кримінальному законодавстві держав континентальної Європи визначилися два підходи до встановлення віку кримінальної відповідальності – єдиний і диференційований. За єдиного підходу кримінальний закон чітко вказує, з якого певного віку особа підлягає кримінальній відповідальності повною мірою. Суть диференційованого підходу полягає в тому, що законодавець встановлює різні вікові категорії суб'єктів злочинного посягання, встановлюючи при цьому для кожної вікової групи певні злочинні діяння. У зв'язку з чим у разі досягнення певного віку за законом суб'єкту можуть бути вмінені тільки ті злочинні діяння, які вказані у вичерпному переліку.

У законодавстві європейських держав осудність суб'єкта злочинного посягання презюмується. У більшості держав Європи осудність термінологічно прирівняна до відповідальності (*responsibility*) і передбачає здоровий психічний стан особи, яка вчинила злочинне діяння, а також відсутність будь-яких інших обставин, що виключають можливість притягнення такої особи до кримінальної відповідальності.

Якщо КК України передбачив норму про обмежену осудність, відповідно до якої суд може призначити примусові заходи медичного характеру

особі, яка під час вчинення злочину через психічний розлад не могла повною мірою усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку своїх дій (бездіяльності) або керувати ними, то в європейських державах концепція обмеженої осудності поки не знайшла загального визнання. У деяких європейських державах (наприклад, Італії, Польщі, Франції, ФРН) законодавчо визнана можливість або необхідність пом'якшення судом покарання в разі вчинення особою злочинного діяння у стані обмеженої осудності. Водночас у деяких державах (наприклад, Австрії, Данії, Іспанії, Нідерландах) концепція обмеженої осудності відкидається законодавцем.

За законодавством більшості європейських держав (Бельгії, Польщі, Франції, Угорщини, Данії, Голландії, Португалії, Румунії, Люксембургу, Словенії, Фінляндії та інших) юридичні особи можуть нести кримінальну відповідальність. Діючі в зарубіжних державах концепції кримінальної відповідальності юридичних осіб можна звести до двох видів такої відповідальності:

1) пряма відповідальність юридичних осіб, коли юридична особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності незалежно від того, чи були встановлені і засуджені безпосередні виконавці злочину;

2) кримінальна відповідальність юридичних осіб за дії третіх осіб, коли юридична особа несе кримінальну відповідальність тільки за умови вчинення злочину представником або працівником цієї юридичної особи.

У зв'язку з чим узагальнює поняття суб'єкта злочинного посягання за законодавством європейських держав може бути представлено у такому вигляді: фізична особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності, встановленого законом і не страждає в момент скоєння злочинного посягання будь-яким психічним розладом або іншим захворюванням психіки, що позбавляє її здатності усвідомлювати або контролювати свої дії, а також юридична особа у разі дотримання умов, встановлених кримінальним законодавством.

Досвід держав континентальної правової сім'ї щодо правового визначення та закріплення поняття суб'єкта злочинного посягання слід врахувати в майбутньому реформуванні вітчизняної системи кримінального права.

Література

1. Вереша Р. Суб'єкт злочинного діяння за кримінальним законодавством зарубіжних держав. *Право України*. 2006. № 9. С. 137-143.

2. Гришук В.К., Пасека О.Ф. Кримінальна відповідальність юридичних осіб: порівняльно-правове дослідження. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 248 с.

3. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації. Київ : Юрисконсульт, 2006. 1048 с.

4. Яценко С.С. Основні питання загальної частини кримінального права іноземних держав. Київ : Дакор, 2013. 166 с.

5. Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 25.11.2022).

6. Проект Кримінального кодексу України. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2022/09/29/1-kontrolnyj-tekst-proektu-kk-29-09-2022.pdf> (дата звернення: 25.11.2022).

7. Penal Code of the Netherlands. URL: https://sherloc.unodc.org/cld/document/nld/1881/penal_code_of_the_netherlands.html (дата звернення: 25.11.2022).

8. Кримінальний кодекс Французької Республіки. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070719/2022-11-03/ (дата звернення: 25.11.2022).

9. Кримінальний кодекс Австрії. URL: https://legislationline.org/sites/default/files/documents/32/Austria_CC_1974_am122019_de.pdf (дата звернення: 25.11.2022).

10. Criminal Code of the Republic of Bulgaria. URL: <https://www.derechos.org/intlaw/doc/bgr1.html> (дата звернення: 25.11.2022).

11. Кримінальний кодекс Італії. URL: https://europam.eu/data/mechanisms/FD/FD%20Laws/Italy/5.%20Penal%20Code%20of%201930_ITA,%20consolidated,%20last%20amended%202020.pdf (дата звернення: 25.11.2022).

12. Головненков П.В. Уголовное уложение Федеративной Республики Германия – Strafgesetzbuch (StGB): Научно-практический комментарий и перевод текста закона, 2021. 489 с. URL: https://www.uni-potsdam.de/fileadmin/projects/ls-hellmann/Forschungsstelle_Russisches_Recht/Neuaufgabe_der_kommentierten_StGB-%C3%9Cbersetzung_von_Pavel_Golovnenkov.pdf (дата звернення: 25.11.2022).

13. Criminal Code of the Czech Republic. URL: <https://www.ejtn.eu/PageFiles/6533/Criminal%20Code%20of%20the%20Czech%20Republic.pdf> (дата звернення: 25.11.2022).

14. Criminal Code of the Slovak Republic. URL: <https://www.derechos.org/intlaw/doc/svk1.html> (дата звернення: 25.11.2022).

15. Кримінальний кодекс Данії (Straffeloven). URL: <https://www.retsinformation.dk/eli/lta/2021/1851> (дата звернення: 25.11.2022).

16. Кримінальний кодекс Швеції (Brottsbalk (1962:700)). URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/brottsbalk-1962700_sfs-1962-700 (дата звернення: 25.11.2022).

17. Кримінальний кодекс Королівства Іспанія / під ред. В.Л. Менчинського ; перекл. з ісп. О.В. Лішевської. Київ : ОВК, 2016. 284 с.

18. Кримінальний кодекс Республіки Польща / під ред. В.Л. Менчинського ; перекл. з польск. В.С. Станіч. Київ : ОВК, 2016. 138 с.

19. Арямов А. А. Уголовное право зарубежных государств: краткий курс лекций. Москва : Юрлитинформ, 2016. 144 с.

20. Налуцишин В.В. Суб'єкт злочинного діяння за законодавством окремих держав Європейського Союзу. *Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права.* 2017. № 3. С. 282-295.

21. Ustawa z dnia 28 października 2002 r. o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary / Офіційний сайт Сейму

Республіки Польща. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20021971661> (дата звернення: 25.11.2022).

22. Criminal Code of the Republic of Finland (1889, amended 2015) (English version). URL: https://legislationline.org/sites/default/files/documents/a4/Finland_CC_1889_am2015_en.pdf (дата звернення: 25.11.2022).

23. Criminal Code of the Kingdom of Belgium (1867, as amended 2021) (in French). URL: https://legislationline.org/sites/default/files/documents/6e/BELG_CC_fr.pdf (дата звернення: 25.11.2022).

Налуцишин В. В.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права
та процесу
Хмельницького університету управління
та права імені Леоніда Юзькова

Налуцишин В. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління
та права імені Леоніда Юзькова

ФОРМА ТА ЗМІСТ ОBOB'ЯЗКУ БАТЬКІВ З УТРИМАННЯ ДИТИНИ У ПЛОЩИНІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ТЕНДЕНЦІЙ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Маковій В. П., Медведенко С. В.

Метою цієї статті є визначення форми та змісту обов'язку батьків щодо утримання дітей, а також визначення перспектив розвитку українського законодавства у цій сфері.

Встановлено, що формою та способом виконання батьками обов'язку утримувати дитину є певна сукупність дій або ж одна дія, прийом або система прийомів, які дають можливість досягти визначеного результату - забезпечення реалізації права дитини на достатній життєвий рівень.

Розмежовано особливості виконання батьками обов'язку утримувати дитину: за формою виконання згідно з домовленістю батьків чи за рішенням суду; за способом виконання у разі виїзду боржника за кордон на постійне проживання у державу, з якою Україна не має договорів про правову допомогу, згідно з домовленістю батьків чи за рішенням суду; за екстраординарних обставин, що перешкоджають виконанню наведеного обов'язку, об'єктивного чи суб'єктивного характеру, що є підставою до призначення тимчасової державної допомоги, яка компенсує неможливість виконання зазначеного обов'язку зобов'язаною особою.

Форма виконання батьками обов'язку утримувати дитину залежить від його правового оформлення - за домовленістю чи згідно з рішенням суду. У першому випадку форма може бути як натуральна, так і грошова, а у другому - лише грошова. Наведений зміст таких зобов'язань свідчить про їх альтернативний характер.

Визначено, що спосіб стягнення аліментів може бути змінений за таким правилом: встановлений домовленістю - змінюється як домовленістю, так і судовим рішенням, а встановлений рішенням суду - лише новим рішенням суду.

Встановлено, що за умов виїзду платника аліментів за кордон на постійне проживання питання сплати аліментів вирішується залежно від того, чи має Україна з цією країною відповідний міжнародно-правовий договір про допомогу з такого питання, наприкладі Конвенції про стягнення аліментів за кордоном, яка забезпечує виконання відповідного рішення українського суду.

Ключові слова: обов'язок, батьки, діти, утримання, право, аліменти.

Makovii V. P., Medvedenko S. V. The form and content of the parents' obligation to support children in the plane of European integration trends in the transformation of Ukrainian legislation

The purpose of this article is to determine the form and content of the parents' obligation to support children, as well as to determine the prospects for the development of Ukrainian legislation in this area.

It has been established that the form and method of fulfilling the duty of parents to maintain a child is a certain set of actions or one action, technique or system of techniques that provide an opportunity to achieve a certain result - ensuring the realization of the child's right to a sufficient standard of living.

The features of the parents' fulfillment of the obligation to support the child are delineated: according to the form of fulfillment according to the parents' agreement or according to the court's decision; according to the method of execution in case the debtor moves abroad for permanent residence in a state with which Ukraine does not have agreements on legal aid, according to the agreement of the parents or according to a court decision; under extraordinary circumstances that prevent the fulfillment of the given obligation, of an objective or subjective nature, which is the basis for the appointment of temporary state aid, which compensates for the impossibility of fulfilling the specified obligation by the obliged person.

The form of the parents' fulfillment of the obligation to maintain a child depends on its legal form - by agreement or according to a court decision. In the first case, the form can be both in kind and monetary, and in the second, only monetary. The given content of such obligations indicates their alternative nature.

It was determined that the method of collecting alimony can be changed according to the following rule: established by an agreement - it is changed both by an agreement and by a court decision, and established by a court decision - only by a new court decision.

It was established that under the conditions of the departure of the payer of alimony abroad for permanent residence, the issue of payment of alimony is resolved depending on whether Ukraine has a relevant international

legal agreement with this country on assistance in this matter, on the example of the Convention on the collection of alimony abroad, which ensures the implementation of the relevant decision of the Ukrainian court.

Key words: *duty, parents, children, maintenance, right, alimony.*

Постановка проблеми та її актуальність.

З моменту підписання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (надалі - Угода про асоціацію), у нашій державі стартував грандіозний проєкт перетворень у всіх сферах суспільного буття, основною метою якого стало гармонійне поєднання досягнень Європейської спільноти та Українського народу на шляху до більш тісного співробітництва в рамках Європейського Союзу, що безпосередньо було відображене у Плані заходів з імплементації Угоди про асоціацію, затвердженому Кабінетом Міністрів України у 2014 році та викладеному у новій редакції у 2017 році з відповідними змінами. Останнім документом передбачено низку заходів із захисту інтересів дитини під кутом зору європейських стандартів організаційного, правового та методичного характеру, серед яких вагоме місце посідають питання створення правового підґрунтя для регулювання відповідних відносин. Одночасно з наведеними заходами в Україні було реалізовано поступову процедуру імплементації європейського законодавства в рамках змісту Закону України «Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу», яка передбачила також і реформування інститутів сімейного права, серед яких і право дитини на належний рівень життя, що мають забезпечити батьки та інші законні представники.

Викладене актуалізує пізнання правового регулювання форми та змісту обов'язку батьків щодо забезпечення належного рівня життя дитини з урахуванням наявного вітчизняного законодавства з перспективою його реформування згідно з нормотворчими досягненнями Європейського Союзу у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Загальні засади трансформації вітчизняного законодавства та напрями реалізації змісту Угоди про асоціацію віднайшли відображення у низці досліджень, серед яких - праці О.С. Передерія (з'ясовано основні тенденції трансформації законодавчих засад європейської інтеграції України у контексті внесення змін до відповідних нормативних актів

загальної дії з урахуванням системи глобальних, регіональних та внутрішньодержавних політичних і правових чинників) [1], І.І. Забокницького (проаналізовано місце євроінтеграції у змісті процесу транснаціоналізації сучасного конституціоналізму) [2], В.М. Пашкова (досліджено правове забезпечення імплементації законодавства ЄС щодо обігу лікарських засобів) [3], О.Б. Черномаз (виділено проблеми у процесі адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, де чи не найважливішим є питання злагодженої співпраці всіх гілок влади) [4].

Питання імплементації норм європейського законодавства у площині реалізації приватних прав, у тому числі сімейних прав, отримали втілення у працях: Н.І. Севостьянової (реалізація приватних прав людини з позиції імплементації Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод) [5], О.К. Вишнякова (виявлення закономірностей на шляху наближення до правових принципів внутрішнього ринку ЄС у врегулюванні майнових відносин) [6], В.М. Чернеги (розгляд перспектив розвитку сімейного права з урахуванням основних європейських стандартів у цій сфері) [7], Л.В. Красицької (комплексний аналіз форми та змісту значного масиву прав батьків і дітей, у тому числі з позиції імплементації європейських правових досягнень у цій сфері) [8], Є.Д. Ханович (опрацювання вітчизняного та міжнародного законодавства щодо визначення засад правового регулювання аліментних зобов'язань батьків з утримання дітей) [9].

Наявність низки напрацювань свідчить про актуальність дослідження форми та змісту обов'язку батьків щодо утримання дитини у площині євроінтеграційних перетворень вітчизняного законодавства, на що буде звернена увага у цьому дослідженні.

Метою цієї статті є вивчення форми та змісту обов'язку батьків щодо утримання дитини у площині євроінтеграційних перетворень з урахуванням відомих теоретичних напрацювань та емпіричного базису.

Виклад основного матеріалу. Обов'язок утримувати дитину є кореспондуючим стосовно чільного права дитини на достатній життєвий рівень, що у відповідності до ст. 8 Закону України «Про охорону дитинства» передбачає наявність умов для її фізичного, інтелектуального, морального, культурного, духовного і соціального розвитку. Положення наведеного закону покладають цей обов'язок на батьків та осіб, які їх замінюють, а також відповідальність за його невиконання.

Закріплення права дитини на створення умов, необхідних для всебічного її розвитку, є втіленням основоположних принципів міжнародного законодавства щодо захисту прав дитини, відтворених у Декларації прав дитини, проголошеної Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1959 року, та Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року. Саме ст. 27 останнього міжнародного нормативно-правового акта буквально відображена у ст. 8 Закону України «Про охорону дитинства» й вимагає від батьків та інших осіб, які виховують дитину, в межах своїх здібностей і фінансових можливостей забезпечити умови життя, необхідні для розвитку дитини.

Способом виконання батьками обов'язку утримувати дитину є певна сукупність дій або ж одна дія, прийом або система прийомів, які дають можливість досягти визначеного результату - забезпечення реалізації права дитини на достатній життєвий рівень. Стаття 181 Сімейного кодексу України (надалі - СК України) є уніфікованою з приводу встановлення загальних засад щодо способів виконання зазначеного обов'язку батьків й деталізується у нормативному матеріалі цієї ж глави СК України пізніше. Зокрема, зміст ч. 1 та ч. 2 цієї статті щодо можливості визначення способів виконання обов'язку утримувати дитину та його відповідної форми деталізується безпосередньо у ст. 184 (визначення розміру аліментів у твердій грошовій сумі) та ст. 189 (договір між батьками про сплату аліментів на дитину) СК України.

Щодо способу виконання цього обов'язку, то пріоритет надається саме періодичним платежам у вигляді щомісячних виплат (п. 17 постанови Пленуму Верховного Суду України від 15.05.2006 року № 3) [10]. Разовий платіж як разова дія, що є предметом такого зобов'язання, сприймається законодавством як обставина виняткового характеру (ст. 190 СК України). Можливість включення умови про одноразову дію як виконання обов'язку утримувати дитину до відповідного договору батьків теж допускається, але із забезпеченням інтересів дитини.

Вказана стаття СК України розмежує особливості виконання батьками обов'язку утримувати дитину: за формою виконання згідно з домовленістю батьків (ч. 2) чи за рішенням суду (ч. 3); за способом виконання у разі виїзду боржника за кордон на постійне проживання у державу, з якою Україна не має договорів про правову допомогу, згідно з домовленістю батьків (ч.ч. 4, 5) чи за рішенням суду (ч.ч. 6, 7); за екстраординарних обставин, що перешкоджають виконанню наве-

деного обов'язку, об'єктивного чи суб'єктивного характеру, що є підставою до призначення тимчасової державної допомоги, яка компенсує неможливість виконання зазначеного обов'язку зобов'язаною особою (ч.ч. 8-10).

Форма виконання батьками обов'язку утримувати дитину залежить від його правового оформлення - за домовленістю чи згідно з рішенням суду. У першому випадку форма може бути як натуральна, так і грошова, а другому - лише грошова. Таким чином, якщо виникне спір щодо виконання батьками наведеного обов'язку і він буде вирішений у позасудовий спосіб, що матиме ознаки домовленості, наприклад у рамках медіаційної процедури, передбаченої Законом України «Про медіацію», то форма його виконання може бути альтернативною (грошовою чи натуральною). Грошова ж форма виконання обов'язку утримувати дитину теж має альтернативні способи - у твердій грошовій сумі або у частці від доходу матері, батька. Фактично у такому випадку йдеться про альтернативне зобов'язання, визначене ст. 539 Цивільного кодексу України (надалі - ЦК України), яка наділяє можливістю вибору предмета зобов'язання саме боржника, якщо інше не встановлене договором або актами цивільного законодавства [8, с. 349-353].

Разом із тим з огляду на зміст розглянутої статті СК України та у відповідності до ст. 9 ЦК України і ст. 8 СК України вибір способу виконання обов'язку у розглянутому альтернативному зобов'язанні покладається саме на того з батьків або інших законних представників, разом з яким проживає дитина, тобто фактично на кредитора у рамках відповідного зобов'язання, що виявляється винятком із загального порядку виконання подібного зобов'язання. До числа останніх належать також: усиновлювачі, прийомні батьки, батьки-вихователі, опікуни та піклувальники.

Очевидно, що спосіб стягнення аліментів може бути змінений за таким правилом: встановлений домовленістю - змінюється як домовленістю, так і судовим рішенням, а встановлений рішенням суду - лише новим рішенням суду. Зміна судом способу стягнення аліментів, який був встановлений домовленістю батьків, допускається за обставин, що створюють перешкоди у належному виконанні такого зобов'язання, як-то: недійсність договору або ж неналежне виконання платником свого обов'язку в межах договірних положень. Прикладом наведеного може бути судове рішення, яке дало можливість змінити розмір аліментів у твердій грошовій сумі,

визначений договором, через визнання недійсним останнього (постанова Верховного Суду від 30.03.2021 року у справі № 463/2490/17 (провадження № 61-18947ск19)) [11].

За умов виїзду платника аліментів за кордон на постійне проживання питання сплати аліментів вирішується залежно від того, чи має Україна з цією країною відповідний міжнародно-правовий договір про допомогу з такого питання, наприкладі Конвенції про стягнення аліментів за кордоном, яка забезпечує виконання відповідного рішення українського суду.

У разі виїзду боржника за кордон на постійне проживання у державу, з якою Україна не має договорів про правову допомогу, спосіб виконання визначається згідно з домовленістю батьків у відповідності до Порядку стягнення аліментів на дитину (дітей) у разі виїзду одного з батьків для постійного проживання в іноземній державі, з якою не укладено договір про надання правової допомоги, затвердженим Постановою КМУ від 19 серпня 2002 року № 1203. Така домовленість має форму договору про сплату аліментів на дитину (ст. 189 СК України) чи договору про припинення права на аліменти на дитину у зв'язку з набуттям права власності на нерухоме майно (ст. 190 СК України). Зазначений вище порядок дає можливість сторонам забезпечити виконання наведеного обов'язку шляхом сплати всієї суми аліментних платежів до досягнення дитиною повноліття або ж передачею їй нерухомого майна.

У випадку ж наявності судового рішення, на підставі якого стягуються аліменти, суд на підставі ч. 6 ст. 181 СК України до моменту виїзду боржника з України до держави, з якою Україна не має договорів про правову допомогу, може стягнути аліментні платежі до досягнення дитиною повноліття. Хоча наведений порядок не свідчить про можливість передачі дитині нерухомого майна з припиненням обов'язку сплати аліментів саме за рішенням суду, однак процесуальні засоби врахування інтересів сторін спору на прикладі вирішення справи за участю судді або укладення мирової угоди створюють підстави для іншого вирішення такого питання.

Якщо ж платник аліментів повертається або залишається проживати в Україні після вчинення юридично значимих дій з приводу виконання обов'язку з утримання дитини, передбачених у ч.ч. 4, 6 цієї статті, то порядок виконання невиконаної частини цього обов'язку загалом підпорядковується наведеним у ч.ч. 1-3 такої статті правилам.

Частини 8-10 ст. 181 СК України визначають екстраординарні обставини, за яких замість батьків обов'язок з утримання дитини виконує держава у вигляді сплати тимчасової державної допомоги згідно зі встановленим порядком. До таких юридичних фактів належать такі характерні риси правового положення платника: 1) місце проживання невідоме; 2) місце перебування невідоме; 3) ухиляється від сплати аліментів; 4) не має можливості утримувати дитину.

Сутність місця проживання та місця перебування визначена у ЦК України та Законі України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні», що визначає місце знаходження людини, для якої житло є основним невід'ємним природним благом. Відсутність інформації про таке місце у законного представника дитини, з яким вона проживає, що опосередковується відповідними заходами цієї особи щодо її встановлення, має свідчити про такий факт.

Юридичний факт ухилення від виконання відповідного обов'язку платником аліментів визначається свідомою й протиправною поведінкою останнього, яка свідчить про відмову повністю чи частково виконувати зобов'язання. Оскільки процедура призначення такої допомоги є адміністративною, то й деталізація розглянутих підстав для призначення допомоги є імперативною і розширеному тлумаченню не підлягає. Так, зазначений порядок розглядає лише ухилення, що має ознаки злісного ухилення від виконання розглянутого обов'язку, що є підставою для притягнення до кримінальної відповідальності платника аліментів згідно зі ст. 164 Кримінального кодексу України, та ухилення, що є підставою для внесення такої особи до Єдиного реєстру боржників (ст. 9 Закону України «Про виконавче провадження»).

Неможливість виконання розглянутого обов'язку цілком охоплюється правовими станами платника аліментів, визначеним порядком, які носять об'єктивний характер: здійснення стосовно такої особи кримінального провадження, перебування на примусовому лікуванні, у місцях позбавлення волі, визнання недієздатним, перебування на строковій військовій службі.

У літературі слушно робиться наголос на модернізації сімейного законодавства, у тому числі й інститутів, що є предметом такого розгляду, посередництвом зокрема, і вивчення прогресивного міжнародного досвіду у сфері регулювання сімейних відносин. Концепція оновлення ЦК України (надалі - Концепція) фундаментується на таких юридичних чинниках та передумовах, як:

сучасний досвід рекодифікації цивільних кодексів фаворитів розвитку приватного права в ЄС - Франції та Німеччини, законодавчий приклад членів ЄС - колишніх країн «соціалістичного табору». Серед основних віх Концепції є включення у ЦК України ще однієї книги, що трансформує зміст чинного на сьогодні СК України.

У разі формування наведеної книги варто врахувати висловлені ідеї щодо приведення правової регламентації обов'язку батьків щодо утримання дітей у відповідності до передових досягнень європейської спільноти у цій сфері. Окрім того, в межах рекодифікації ЦК України необхідно належним чином унормувати питання реалізації змісту Конвенції про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших видів сімейного утримання.

Висновки. Отже, це дослідження дало можливість дійти таких висновків з приводу форми та змісту обов'язку батьків щодо утримання дітей. Формою та способом виконання батьками обов'язку утримувати дитину є певна сукупність дій або ж одна дія, прийом або система прийомів, які дають можливість досягти визначеного результату - забезпечення реалізації права дитини на достатній життєвий рівень. Щодо способу виконання такого обов'язку, то пріоритет надається саме періодичним платежам у вигляді щомісячних. Разовий платіж як разова дія, що є предметом такого зобов'язання, сприймається законодавством які обставини виняткового характеру.

Розмежовано особливості виконання батьками обов'язку утримувати дитину: за формою виконання згідно з домовленістю батьків чи за рішенням суду; за способом виконання у разі виїзду боржника за кордон на постійне проживання у державу, з якою Україна не має договорів про правову допомогу, згідно з домовленістю батьків чи за рішенням суду; за екстраординарних обставин, що перешкоджають виконанню наведеного обов'язку, об'єктивного чи суб'єктивного характеру, що є підставою до призначення тимчасової державної допомоги, яка компенсує неможливість виконання зазначеного обов'язку зобов'язаною особою.

Форма виконання батьками обов'язку утримувати дитину залежить від його правового оформлення - за домовленістю чи згідно з рішенням суду. У першому випадку форма може бути як натуральна, так і грошова, а у другому - лише грошова. Наведений зміст таких зобов'язань свідчить про їх альтернативний характер. Вибір способу виконання обов'язку у розглянутому альтернативному зобов'язанні покладається саме на того з батьків або інших законних представників,

разом з яким проживає дитина, тобто фактично на кредитора у рамках відповідного зобов'язання, що виявляється винятком із загального порядку виконання подібного зобов'язання.

Спосіб стягнення аліментів може бути змінений за таким правилом: встановлений домовленістю - змінюється як домовленістю, так і судовим рішенням, а встановлений рішенням суду - лише новим рішенням суду.

За умов виїзду платника аліментів за кордон на постійне проживання питання сплати аліментів вирішується залежно від того, чи має Україна з цією країною відповідний міжнародно-правовий договір про допомогу з цього питання, наприкладі Конвенції про стягнення аліментів за кордоном, яка забезпечує виконання відповідного рішення українського суду.

Екстраординарні обставини, за яких замість батьків обов'язок з утримання дитини виконує держава у вигляді сплати тимчасової державної допомоги згідно зі встановленим порядком: 1) місце проживання невідоме; 2) місце перебування невідоме; 3) ухиляється від сплати аліментів; 4) не має можливості утримувати дитину.

Робиться висновок про слушність модернізації сімейного законодавства у контексті приведення правової регламентації обов'язку батьків щодо утримання дітей у відповідність до передових досягнень європейської спільноти у цій сфері, а також приділення уваги в межах рекодифікації ЦК України питанням реалізації змісту Конвенції про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших видів сімейного утримання.

Окрім того, викладені положення щодо обрання способів та порядку виконання обов'язку батьків з утримання дитини в умовах війни теж мають бути переглянуті й доповнені, оскільки виникає низка питань через суб'єктивні та не залежні від платника аліментів обставини, що прямо або опосередковано впливають на забезпечення інтересів дитини. Таке дослідження також сприяє розробці питань, пов'язаних з виїздом у порядку евакуації батьків за кордон як з дітьми, так і без них, перебування платника аліментів у складі військових формувань чи на тимчасово окупованій території тощо.

Література

1. Передерій О.С. Тенденції трансформації законодавчих засад європейської інтеграції України на сучасному етапі. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 1. С. 66-70.
2. Забокницький І.І. Транснаціоналізація сучасного конституціоналізму: теоретико-правовий

вимір : автореферат дис. ... доктора юрид. наук. Львів, 2021. 36 с.

3. Пашков В.М. Тенденції трансформації законодавчих засад європейської інтеграції України на сучасному етапі. *Медичне право*. 2016. № 2(18). С. 55-62.

4. Чорномаз О.Б. Проблеми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Юридичні науки». 2016. № 845. С. 188-192.

5. Севостьянова Н.І. Імплементация Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод - міжнародний досвід та уроки для України. *Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини* : матеріали 2-ї Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 20-вересня 2013 р.) / за ред. С.В. Ківалова. НУ «ОЮА». Одеса : Фенікс, 2013. С. 334-348.

6. Вишняков О.К. Апроксимація правового забезпечення цивільних майнових відносин в Україні до умов внутрішнього ринку Європейського Союзу : автореферат дис. ... доктора юрид. наук. Одеса, 2008. 32 с.

7. Чернега В.М. Розвиток доктрини сімейного права та її вплив на законодавця і суб'єктів правозастосування. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 4. С. 245-250.

8. Красицька Л.В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей : монографія. Київ : Ліра-К, 2014. 628 с.

9. Ханович Є.Д. Правове регулювання аліментних зобов'язань батьків щодо утримання дітей : автореферат дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2019. 19 с.

10. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 15 травня 2006 р. № 3 «Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів». / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-06#top> (дата звернення: 15.10.2022).

11. Постанова Верховного Суду у справі № 463/2490/17 від 30 березня 2021 р. / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95848765> (дата звернення: 15.10.2022).

Маковій В. П.,
кандидат юридичних наук,
завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського державного університету
внутрішніх справ

Медведев С. В.,
доктор філософії,
декан факультету підготовки фахівців
для підрозділів превентивної діяльності
Одеського державного університету
внутрішніх справ

ФОРС-МАЖОР У ПРИВАТНОМУ ПРАВІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА УКРАЇНИ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Марценко Н. С., Гера В. О.

Проблема правового регулювання форс-мажорних обставин має давню історію, починаючи із часів римського права, де форс-мажор вважався справедливою підставою для звільнення від відповідальності. З розвитком та ускладненням приватних правовідносин питання звільнення боржника від відповідальності за порушення зобов'язання внаслідок дії обставин непереборної сили набули особливого значення, тому часто стають об'єктом наукових дискусій. Проблема з'ясування сутності та переліку обставин, які можуть вважатися форс-мажорними у вітчизняному цивільному праві, підсилюється різноманітною судовою практикою, війною та євроінтеграційними процесами. Крім того, у зв'язку з такими надзвичайними ситуаціями, які склалися за останні декілька років, а саме COVID-19 та російсько-українською війною, зазначення форс-мажору в договорах є надзвичайно важливим, адже завдяки цьому можна передбачити, як та чи інша подія може вплинути на виконання зобов'язань сторонами договору. Однак євроінтеграційні процеси приводять до необхідності узгодження низки національних актів із правом Європейського Союзу, тому це дослідження видається особливо актуальним і важливим.

Метою дослідження є визначення поняття та значення форс-мажорних обставин для виконання договорів у приватному праві України та Європейського Союзу. Тому у статті аналізуються поняття, сутність та особливості форс-мажорних обставин у приватному праві Європейського Союзу, України та деяких зарубіжних країн. Досліджено особливості поняття непереборної сили у праві різних країн та виділено цю правову категорію з-поміж суміжних правових понять. Розглянуто можливість визнання форс-мажором обставин, пов'язаних із війною, санкціями та COVID-19. Обґрунтовується, що положення про форс-мажор стосуються обставин, які перебувають поза контролем сторін та унеможливають виконання договірних зобов'язань стороною. Обстоюється позиція, що обставини, пов'язані з війною, санкціями та COVID-19, можуть бути включені до переліку можливих випадків форс-мажору з необхідністю обґрунтування наявності форс-мажору в кожному конкретному випадку. Підкреслюється складність військових дій і пропонується передбачити можливість покладатися на форс-мажорні обста-

вини, навіть якщо певну подію можна було передбачити на момент укладення контракту.

Ключові слова: форс-мажор, договір, зобов'язання, доктрина труднощів, приватне право.

Martsenko N. S., Gera V. O. Force majeure in the private law of the European Union and Ukraine: a comparative legal analysis

The problem of legal regulation of force majeure has a long history, dating back to Roman law, where force majeure was considered an equitable basis for exemption from liability. With the development and complication of private legal relations, the issue of releasing the debtor from liability for breach of obligation as a result of force majeure circumstances has acquired special importance, therefore they often become the object of scientific discussions. In addition, the problem of clarifying the essence and list of circumstances that can be considered force majeure in domestic civil law is reinforced by various court practices, war and European integration processes. In addition, due to such emergency situations that have developed over the past few years, namely COVID-19 and the Russian-Ukrainian war, the indication of force majeure in contracts is extremely important, because thanks to this, it is possible to predict how this or that event can affect on the fulfillment of obligations by the parties to the contract. In addition, the European integration processes lead to the alignment of a number of national acts with the law of the European Union, so this study seems particularly relevant and important.

The purpose of this study is to define the concept and meaning of force majeure for the performance of contracts in the private law of Ukraine and the European Union. The article analyzes the concept, essence and features of force majeure in the private law of the European Union, Ukraine and some foreign countries. Peculiarities of the concept of force majeure in the law of different countries were studied and this legal category was distinguished from related legal concepts. The possibility of force majeure recognition of circumstances related to war, sanctions and COVID-19 was considered. It is substantiated that the provisions on force majeure refer to circumstances that are beyond the control of the contracting parties and make it impossible for

the affected party to fulfill the contractual obligation. The position is defended that circumstances related to war, sanctions and COVID-19 can be included in the list of possible cases of force majeure with the need to justify the presence of force majeure in each specific case. The complexity of military operations is emphasized and it is proposed to provide for the possibility of relying on force majeure even if a certain event could be foreseen at the time of the contract conclusion.

Key words: *force majeure, contract, obligation, doctrine of hardship, private law.*

Постановка проблеми та її актуальність. Проблема правового регулювання форс-мажору має давню історію, яка сягає ще римського права, де форс-мажор вважався заснованою на справедливості підставою звільнення від відповідальності. З розвитком та ускладненням приватних правовідносин питання звільнення боржника від відповідальності за порушення зобов'язання внаслідок впливу обставин форс-мажору набули особливого значення, тому нерідко стають об'єктом наукових дискусій. Окрім того, проблема з'ясування суті й переліку обставин, які можна вважати форс-мажором у вітчизняному цивільному праві, підсилюється різноманітною судовою практикою, війною та євроінтеграційними процесами.

Дослідження обставин форс-мажору ускладнюються також неоднозначністю термінології, яка використовується в національному праві. Так, у Цивільному кодексі України, а саме у ст. 617, вживається термін «непереборна сила», що трактується як надзвичайна або невідворотна за конкретних умов подія. Натомість у ст. 14-1 Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні» терміни «форс-мажор» та «обставини непереборної сили» використовуються як тотожні і трактуються як надзвичайні й невідворотні обставини, що об'єктивно унеможливають виконання зобов'язань, передбачених умовами договору, обов'язків згідно із законодавчими та іншими нормативними актами.

Неоднозначною є також вітчизняна судова практика щодо визнання певних обставин як форс-мажору з огляду на перелік таких обставин у Законі України «Про торгово-промислові палати в Україні». Цікаво, що в законодавстві зарубіжних країн переважно немає подібного переліку обставин форс-мажору, більше того, судова практика із цього питання в американському, англійському, французькому чи німецькому праві не визнає форс-мажором обставини, пов'язані з економічною неможливістю виконання зобов'язання. Крім

того, через такі надзвичайні ситуації, які склалися протягом декількох минулих років, а саме COVID-19 та російсько-українську війну, зазначення в договорах про форс-мажорні обставини є надзвичайно важливим, адже завдяки цьому можна передбачити, як та чи інша подія зможе вплинути на виконання обов'язків сторонами договору. Однак євроінтеграційні процеси спонукають до узгодження низки національних актів із правом Європейського Союзу, тому це дослідження є особливо актуальним і важливим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження форс-мажору досить популярне в науці та практиці правозастосування як у межах України, так і в країнах Європейського Союзу. Багато праць українських і зарубіжних науковців, а також юристів-практиків зробили вагомий внесок у дослідження цієї проблеми. Серед них, зокрема, варто виділити праці О. Кужко, В. Слободянюк, Д. Лазебного, А. Мельніченко, О. Мельник та інших авторів. Однак поза увагою зазначених учених залишилися актуальні на сьогодні питання визначення форс-мажором війни та санкцій у праві Європейського Союзу та України, а також дослідження актуальної судової практики.

Тому **метою роботи** є визначення поняття та значення форс-мажорних обставин для виконання договорів у приватному праві України та Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу. Будь-яке зобов'язання укладається з метою його виконання, оскільки в іншому разі такі зобов'язання втрачають сенс. Однак як би максимально добросовісно контрагенти не намагалися виконувати свої зобов'язання, у реальному житті трапляються події, на які вони вплинути не можуть [7, с. 114]. Однією з таких подій є форс-мажор, який можна розуміти як загальноправову категорію, що передбачає можливість відвернення відповідальності за невиконання взятого раніше на себе зобов'язання.

У приватному праві форс-мажор є однією з підстав звільнення від цивільно-правової відповідальності. В українському законодавстві під форс-мажорними обставинами розуміються надзвичайні та невідворотні обставини, через які виконання прийнятих раніше зобов'язань, передбачених в умовах договору, стає неможливим. Форс-мажорними обставинами прийнято вважати війну, збройний конфлікт, військові дії, оголошену чи неоголошену війну, тероризм, диверсію, піратство, революцію, введення карантину, комендантської години, встановлених Кабіне-

том Міністрів України, блокаду, аварію, пожежу, ембарго, стихійні лиха. Форс-мажорними обставинами також можуть бути інші умови, які не наведені в переліку вище, проте відповідають поняттю форс-мажорної обставини, не суперечать законодавству, а також є узгодженими між сторонами договору як такі, завдяки яким виключається цивільна відповідальність [3].

Форс-мажор є специфічним юридичним фактом, з яким пов'язується настання, припинення або зміна певних правовідносин, оскільки він настає незалежно від волі сторін у правовідносинах і зумовлює настання позитивних або негативних наслідків для суб'єктів правовідносин [6, с. 249]. Форс-мажор являє собою обставину, яка не залежить від волі сторін договору, є надзвичайною та невідворотною подією, що має значний вплив на виконання чи невиконання умов договору однією зі сторін на певний проміжок часу. Важливою деталлю є те, що навіть настання форс-мажорної обставини звільняє контрагента від виконання раніше взятого на себе зобов'язання за договором не *назавжди*, а лише на деякий час, доки діє надзвичайна або непереборна обставина. Форс-мажорні обставини звільняють тільки від відповідальності за порушення зобов'язань (тобто від нарахування штрафів чи пені), проте не звільняють від необхідності виконання відповідних договірних зобов'язань. Однак якщо сторони договору не домовилися щодо звільнення від відповідальності внаслідок дії форс-мажорних обставин, то такий спір може бути вирішено в суді.

Від форс-мажору необхідно відрізнити поняття істотної зміни обставин, оскільки останнє розуміється як непередбачувані обставини, що виникли під час виконання договору, за яких виконання договору є ускладненим, проте можливим, на відміну від форс-мажорних обставин. Згідно із ч. 2 ст. 652 Цивільного кодексу України, якщо сторони не досягли згоди щодо приведення договору у відповідність з обставинами, які істотно змінилися, або щодо його розірвання, договір може бути розірваний або змінений за рішенням суду на вимогу заінтересованої сторони за наявності умов, які зазначені в цивільному законодавстві [8].

У листі № 2024/02.0-7.1 від 28 лютого 2022 р. Торгово-промислова палата України зазначила, що військова агресія Російської Федерації проти України є форс-мажорною обставиною (обставиною непереборної сили). Тому введення воєнного стану на території України є форс-мажором та водночас підставою для звільнення від відповідальності за порушення договору, однак лише в тому випадку, якщо саме ця обставина стала

підставою для невиконання договірних зобов'язань. Це дає підстави стверджувати, що в кожному конкретному випадку необхідно довести зв'язок між невиконанням зобов'язань та воєнними діями в Україні. Крім того, з метою спрощення процедури засвідчення форс-мажорних обставин вищевказаний лист є загальним офіційним листом щодо засвідчення форс-мажорних обставин, тому не потрібно звертатися за видачею індивідуального сертифіката до Торгово-промислової палати України в порядку загальної процедури, передбаченої чинним законодавством [2].

Оскільки війна є дуже специфічною та непередбачуваною форс-мажорною обставиною через її масштаби, тривалість і наслідки, вважається, що через певні умови навіть ті обставини, які не вважаються форс-мажором, можуть бути визнані такими. Прикладом цього може бути відсутність сировини через блокування доступу до морських портів. У такій ситуації відсутність цієї сировини не пов'язана з діями постачальника та виходить за межі комерційного ризику. Тому кожна ситуація є індивідуальною та потребує детального аналізу для з'ясування непередбачуваності і невідворотності обставин, які виникли [2].

Хоча трактування сутності форс-мажорних обставин здебільшого походить від цивільного права, у праві Європейського Союзу їх розуміння зазнало унікальних політичних і практичних застосувань через часто суворі вимоги директив Європейського Союзу до трейдерів та держав-членів, що створило значну судову практику [10]. Суд Європейського Союзу підкреслює, що поняття форс-мажорних обставин застосовується, коли є незвичайні та непередбачувані обставини, сторонні для суб'єкта, який їх вимагає, і наслідків яких неможливо було уникнути, незважаючи на застосування належної обережності (рішення у справах «Société Pipeline Méditerranée et Rhône (SPMR) v Administration des douanes et droits indirects and Direction nationale du renseignement et des enquêtes douanières (DNRED)», «Eurofit SA v Bureau d'intervention et de restitution belge (BIRB)») [11; 12].

Концепція форс-мажору відома багатьом європейським країнам та передбачає, що боржник може не виконувати зобов'язання, якщо невиконання спричинене непереборною силою. Схожа концепція відображена у Принципах європейського договірної права (PECL), Конвенції Організації Об'єднаних Націй про договори міжнародної купівлі-продажу товарів (CISG) та у Проекті загальної системи координат (DCFR).

У законодавстві Європейського Союзу форс-мажорні обставини можуть означати звільнення від відповідальності щодо виконання зобов'язань стороною, яка посилається на настання форс-мажорних обставин. Крім того, у праві Європейського Союзу війна та санкції також можуть вважатися форс-мажорними обставинами. Законодавчі акти Європейського Союзу із цього приводу застосовуються країнами-членами, що не викликає потреби у прийнятті уточнюючих правових норм у національному законодавстві. Крім того, у державах-членах є загальні положення договірних права, які також можуть мати значення у випадках війни та санкцій.

Наприклад, війна та санкції можуть становити випадок форс-мажорних обставин, на які своєю чергою може поширюватися законодавче положення про неможливість виконання контракту в розумінні розділу 275 Цивільного уложення Німеччини (BGB), що звільняє боржника (продавця) від договірних зобов'язань щодо виконання (у разі тимчасової неможливості на час дії форс-мажорних обставин). Крім того, війна та санкції також можуть призвести до зміни договору відповідно до розділу 313 Цивільного уложення Німеччини або навіть його розірвання [18].

Стаття 275 Цивільного уложення Німеччини передбачає, що вимога про виконання виключається, якщо виконання є неможливим для боржника або будь-якої іншої особи. Боржник може відмовитися від виконання, якщо виконання вимагає витрат і зусиль, які, з огляду на предмет зобов'язання та вимоги добросовісності, є явно непропорційними зацікавленості кредитора у виконанні. Коли визначається, яких зусиль можна розумно вимагати від боржника, необхідно також враховувати, чи несе він відповідальність за перешкоду до виконання [18]. Також у ст. 313 Цивільного уложення Німеччини зазначено, що в тому випадку, коли обставини, покладені в основу договору, істотно змінилися з моменту його укладення, і якщо сторони не уклали би договір або уклали би його з іншим змістом, якби передбачили цю зміну, адаптацію договору можна вимагати тією мірою, якою (беручи до уваги всі обставини конкретної справи, зокрема договірний або законодавчий розподіл ризику) не можна розумно очікувати, що одна зі сторін буде підтримувати договір без змін [18]. Це еквівалентно зміні обставин, які зумовлювали договір та згодом виявилися неправильними. Якщо адаптація контракту неможлива або ж не можна обґрунтовано очікувати, що одна сторона прийме його, потерпіла сторона може вима-

гати від іншої сторони зміни договору з метою відновлення первісного балансу зобов'язань. У разі триваючих зобов'язань право на припинення замінює право на відкликання.

Це поняття вважається відмінним від поняття форс-мажорних обставин, оскільки в разі форс-мажорних обставин невиконання контракту може бути «вибачено» (тимчасово). Концепція зміни балансу договірних зобов'язань більше спрямована на довгострокові контракти, де змінився баланс зобов'язань, і якщо вимоги щодо зміни балансу зобов'язань виконуються, одна сторона може вимагати від іншої внести зміни в договір так, щоб баланс був відновлений. Якщо це неможливо чи недоцільно, сторона може відмовитися від договору або, у випадку довгострокового договору, розірвати його.

Що стосується Цивільного кодексу Франції, то спочатку він також не містив визначення поняття форс-мажору (до внесення змін у 2016 р.). І взагалі, дуже мало визначень правових понять було відображено в цьому нормативно-правовому акті. За словами одного з його укладачів, Цивільний кодекс Франції мав бути «прагматичним, а не догматичним», не допускати ні «надмірного спрощення», ні «казуїстичного законодавчого підходу» [12]. Однак оскільки французькі суди не змогли виробити загальне визначення форс-мажору без будь-яких вказівок у Цивільному кодексі Франції, то виникла об'єктивна потреба в точному визначенні [13, с. 252]. Тому Цивільний кодекс Франції містить конкретне положення щодо непереборної сили у ст. 1218, де форс-мажор визначається як подія, яка має місце поза контролем боржника, її не можна було розумно передбачити на час укладення договору та яка спричиняє наслідки, яких неможливо уникнути, вживши відповідних заходів [19]. Таким чином, форс-мажор у цивільному праві Франції розуміється як подія, що перешкоджає виконанню зобов'язання боржником.

Якщо перешкода була лише тимчасовою, виконання зобов'язання призупиняється (якщо відповідна затримка не є причиною для припинення зобов'язання), тоді як постійні перешкоди призводять до автоматичного припинення договору, звільняючи сторони від їх зобов'язань відповідно до режиму про неможливість виконання (ст. ст. 1351 та 1351-1 Цивільного кодексу Франції) [19].

У цьому контексті варто також розглядати ст. 1195 Цивільного кодексу Франції, оскільки вона встановлює систему, яку можна порівняти з поняттям труднощів. Ця норма дає право договірним сторонам переглянути договір тією мірою,

якою обставини під час виконання договору змінилися непередбачуваним чином і стали надмірно обтяжливими для сторін. Відсутність згоди сторін щодо перегляду умов договору може призвести до розірвання договору сторонами або є підставою для звернення до суду з вимогою адаптації судом зазначених умов чи розірвання договору.

Таким чином, Цивільний кодекс Франції визнає три умови для того, щоб подія кваліфікувалася як форс-мажор та було би можливим звільнення покупця від невиконання своїх договірних зобов'язань, а саме:

1) така подія має бути невідворотною, тобто її наслідків не можна було би уникнути шляхом вживання певних заходів;

2) така подія мала би бути непередбачуваною на момент укладення контракту;

3) така подія має бути поза контролем особи, яка на нього покладається [19].

Покупцеві потрібно буде встановити причинно-наслідковий зв'язок між форс-мажорними обставинами та його нездатністю виконувати зобов'язання. Згідно із законодавством Франції успіх позову про обставини непереборної сили часто залежить від міцності причинно-наслідкового зв'язку між форс-мажорними обставинами та невиконанням стороною зобов'язань за договором.

Цікаво, що ні французьке, ні німецьке право не містить загального положення або переліку форс-мажорних обставин, проте судова практика часто має справу з поняттям форс-мажорних обставин та дає змогу виділяти ключові особливості форс-мажору (зокрема, непередбачуваність, невідворотність, неможливість їм запобігти).

На відміну від Німеччини та Франції, у Сполучених Штатах Америки та у Великобританії діє «доктрина труднощів» (*hardship doctrine*), метою якої є забезпечення засобу для виправдання невиконання в ситуаціях, коли виконання залишається технічно можливим, проте було би надмірно обтяжливим [14]. «Доктрина труднощів» постає з відомого правового принципу римського права щодо того, що немає правового обов'язку перед неможливим («*impossibilium nulla obligatio est*») [15]. Крім того, англійські суди розробили доктрину фрустрації, яка включає три піддоктрини: труднощів, розчарування та розладу мети контракту [14].

Варто зауважити, що за своєю суттю доктрини форс-мажорних обставин і труднощів, які мають місце у проаналізованих вище правових системах, є різними та беруть за основу різні шляхи вирішення питання про наявність і вплив непередба-

чуваних обставин на договірні відносини. Однак, незважаючи на ці відмінності, міжнародне комерційне право розробило єдиний підхід до обох доктрин, що відображається, зокрема, у положеннях про форс-мажорні обставини та труднощі, які можна знайти в міжнародних комерційних контрактах. Підтвердженням цієї позиції є принципи, які розроблені *European Law Institute (ELI)* та стосуються подолання кризи, викликані COVID-19. Зокрема, у принципі 13 зазначено, що держави повинні гарантувати розумні рішення для ситуацій форс-мажору або труднощів з огляду на наявні контракти, базові правові режими та принцип добросовісності [17].

Таким чином, на сьогодні як форс-мажор у приватному праві Європейського Союзу розуміються:

- *війна* як подія непереборної сили (наприклад, якщо війна заважає стороні виконувати договірні зобов'язання через бойові дії та фізичну неможливість (обґрунтовується стороною, яка посилається на форс-мажор) виконати раніше взяте на себе зобов'язання);

- *санкції* як форс-мажорні обставини (санкції Європейського Союзу, які забороняють сторонам доставляти товари, можуть становити подію форс-мажору, якщо санкції були накладені після укладення контракту, тобто якщо вони були непередбачуваними для сторін).

Варто зазначити, що норми Європейського Союзу щодо санкцій мають перевагу над обов'язковими положеннями договору (наприклад, щодо вибору права, яке застосовується до конкретного договору). Такі санкційні норми стосуються більшої частини первинного законодавства Європейського Союзу щодо зовнішньої торгівлі, тому ці положення не можуть бути скасовані шляхом вибору закону. З огляду на загальні правила правозастосування вбачається, що санкційні норми європейського права повинні застосовуватися до всіх ситуацій, які підпадають під їх сферу, незалежно від права, застосовуваного до контракту. Це означає, що суди держав-членів повинні будуть застосовувати санкції Європейського Союзу незалежно від права, вибраного в контракті.

Таким чином, особи, які підпадають під санкції в Європейському Союзі, не можуть вимагати відшкодування збитків, якщо контрагенти з Європейського Союзу «порушують договір» через санкції, оскільки правила санкцій Європейського Союзу фактично забороняють виконання певних контрактів.

Крім того, як форс-мажор також можуть визначатися карантинні заходи, пов'язані з пандемією COVID-19. Цікаво, що на законодавчому рівні

Європа ще не кваліфікувала COVID-19 як форс-мажорну обставину, однак Європейська комісія опублікувала рекомендації у форматі питання-відповіді «Про тимчасовий вплив COVID-19 на договірні процедури». Окремий розділ, який присвячений непередбачуваним подіям, що не залежать від волі сторін, передбачає принципи допомоги сторонам, які базуються на таких положеннях:

1) у разі сумнівів у кваліфікації ситуації замовник може в кожному конкретному випадку вимагати від виконавця доказів того, що форс-мажорні обставини перешкоджають виконанню юридичного зобов'язання. Це застосовується до всіх типів юридичних зобов'язань, що включають у себе договірні положення про форс-мажорні обставини. Якщо ж застереження про форс-мажор не існувало, то й цей пункт не застосовується;

2) кожна сторона повинна негайно повідомити про форс-мажор, що викликав призупинення виконання юридичних зобов'язань;

3) унаслідок припинення через форс-мажорні обставини замовник не має права вимагати відшкодування збитків. Крім того, одержувач не має права отримувати відсотки за прострочені платежі, якщо такі затримки викликані форс-мажорними обставинами [20].

У Цивільному кодексі Франції, наприклад, визначення форс-мажорних обставин є широким та не стосується конкретно епідемій і хвороб. Однак такі події можуть бути кваліфіковані як форс-мажор, якщо виконуються умови, вказані в законодавстві. Крім того, відсутність досвіду щодо включення в контракти епідемій та/або пандемій не є перешкодою, щоб це передбачити в нинішніх умовах.

Натомість у Німеччині наявна судово практика у сфері туристичного права, де епідемії та/або пандемії можуть бути визначені як форс-мажор за умови, що хвороба насправді є щонайменше епідемічною хворобою та може спричинити високий ризик захворювання [16].

В Україні форс-мажором може бути визнано обставини, пов'язані з неможливістю виконання зобов'язання у зв'язку з поширенням COVID-19 та обмежувальними карантинними заходами. Верховною Радою України 17 березня 2020 р. було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)», у якому визнали карантин як форс-мажорну обставину. Проте, незважаючи на положення цього закону та визнання карантину форс-мажорною обставиною, сторони договору

не звільняються автоматично від відповідальності в разі невиконання зобов'язання, тому потрібно підтвердити таку обставину, як форс-мажор, шляхом надання доказів, які підтверджують її невідворотність, непередбачуваність, причинно-наслідковий зв'язок між введенням карантинних обмежень та неможливістю виконання стороною договору своїх зобов'язань [5].

Як і в європейському приватному праві, в українському законодавстві особа, яка порушила зобов'язання, може бути звільнена від відповідальності за це порушення, якщо доведе, що таке порушення сталося внаслідок випадку або непереборної сили [8]. Тому звільнення від відповідальності передбачає неможливість виконання зобов'язання тільки з причин форс-мажору.

У питанні щодо звільнення сторони від відповідальності через форс-мажорні обставини Верховний Суд сформував досить сталі висновки щодо застосування відповідних норм права. Так, у постановках колегії суддів Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 30 листопада 2021 р. у справі № 913/785/17 та від 25 січня 2022 р. у справі № 904/3886/21 визначено, що форс-мажорні обставини не мають преюдиційного характеру, і в разі їх виникнення сторона, яка посилається на них як на підставу неможливості виконання зобов'язання, повинна довести не тільки наявність таких обставин, але й те, що ці обставини були форс-мажорними саме для цього конкретного випадку виконання господарського зобов'язання [1]. Верховний Суд у своїй практиці неодноразово підкреслював, що сертифікат про засвідчення форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили) може вважатися достатнім доказом існування таких обставин для сторін договору, якщо вони про це домовилися, проте не зобов'язує суд у разі виникнення спору між сторонами щодо правової кваліфікації певних обставин як форс-мажору.

Висновки. Проведений аналіз правового регулювання форс-мажору у приватному праві Європейського Союзу та України дає підстави для певних висновків. Насамперед варто зауважити, що положення про форс-мажор стосуються обставин, які перебувають поза контролем договірних сторін та унеможливають виконання постраждалою стороною договірних зобов'язань. Проведене дослідження свідчить про те, що в усіх розглянутих юрисдикціях форс-мажорні обставини, або так звані концепції форс-мажорного типу, присутні в законодавстві та судовій практиці. Крім того, у законодавстві окремих країн відображене

не лише поняття, а й перелік обставин, які можуть вважатися форс-мажором.

Загалом, законодавство Європейського Союзу та України дуже схожі в частині розуміння особливостей форс-мажору та розвиваються швидкими темпами в одному напрямі. Перебуваючи на вістрі політичних та економічних подій у світі, вітчизняний законодавець намагається якомога ефективніше адаптувати норми приватного права до українських реалій в умовах війни, передбачити обставини, які можна вважати форс-мажором. На відміну від норм приватного права Європейського Союзу, ні французьке, ні німецьке цивільне право не передбачає конкретні положення, пов'язані з війною чи санкціями. Однак у цих юрисдикціях є загальні положення договірного права, які можуть застосовуватися також в окремих випадках, і на підставі таких положень війна та санкції можуть вважатися форс-мажорними обставинами.

На наше переконання, війна та санкції все-таки повинні бути включені до переліку можливих випадків форс-мажору (з необхідністю в кожному конкретному випадку обґрунтовувати наявність форс-мажору) та передбачити можливість взаємного звільнення від узятих раніше на себе зобов'язань з огляду на конкретні обставини. Крім того, вважаємо, що з огляду на всю складність військових дій варто було би передбачити можливість покладатися на форс-мажорні обставини, навіть якщо певну подію можна було би передбачити на момент укладення договору.

Література:

1. Лазебний Д. Форс-мажор під час війни: судова практика. *Юридична практика*. 2022. 20 вересня. URL: <https://pravo.ua/fors-mazhor-pid-chas-viiny-sudova-praktyka/>.

2. Мельніченко А. Війна як форс-мажорна обставина. Як бути з договірними зобов'язаннями? *Юридична фірма Bargen*. 2022. 9 травня. URL: <https://bargen.com.ua/2022/05/09/v%D1%96jna-yak-fors-mazhorna-obstavina-yak-buti-z-dogov%D1%96rnimi-zobovuzyannami/>.

3. Про торгово-промислові палати в Україні : Закон України від 2 грудня 1997 р. № 671/97-ВР / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-vr#Text>.

4. Про тимчасові заходи на період проведення анти-терористичної операції : Закон України від 2 вересня 2014 р. № 1669-VII / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1669-18#Text>.

5. Регламент засвідчення Торгово-промисловою палатою України та регіональними торгово-промис-

ловими палатами форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили), затверджений Рішенням Президії Торгово-промислової палати України від 15 липня 2014 р. № 40(3) / Торгово-промислова палата України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0040571-14#Text>.

6. Слободянюк В. Наслідки форс-мажорних обставин для суб'єктів господарських правовідносин. *Молодий вчений*. 2020. № 5(81). С. 248-252. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2020/5/51.pdf>.

7. Кужко О. Підстави звільнення відповідальності в договорі перевезення вантажу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2013. № 5. С. 114-117.

8. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

9. Lombardi R. Force Majeure in European Union Law. URL: <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/itbla3&div=8&id=&page>.

10. Société Pipeline Méditerranée et Rhône (SPMR) v Administration des douanes et droits indirects and Direction nationale du renseignement et des enquêtes douanières (DNRED). Case C-314/06 / European Court of Justice. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62006CJ0314_SUM&from=EL.

11. Eurofit SA v Bureau d'intervention et de restitution belge (BIRB). Case C-99/12 / European Court of Justice. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62012CJ0099>.

12. Handy C. No Act of God Necessary: Expanding Beyond Louisiana's Force Majeure Doctrine to Imprévision. *Louisiana Law Review*. 2019. Vol. 79. Iss. 1. P. 241-280. URL: <https://digitalcommons.law.lsu.edu/lalrev/vol79/iss1/10>.

13. Cauvin M. Das Leistungsstörungsrecht des französischen Code civil nach der Vertragsrechtsreform 2016. Eine rechtsvergleichende Analyse unter Einbeziehung des BGB, der UPICC, der PECL, des DCFR und des Gandolphi-Code : Inaugural-Dissertation. Köln : Universität zu Köln, 2020. 368 S. URL: https://kups.ub.uni-koeln.de/10861/1/Cauvin_Morgane_Final_End.pdf.

14. Berger K., Behn D. Force Majeure and Hardship in the Age of Corona: A Historical and Comparative Study. *McGill Journal of Dispute Resolution*. 2019-2020. Vol. 6. № 4. P. 78-130. URL: <https://mjdr-rdm.ca/files/sites/154/2020/07/Berger-and-Behn-Force-Majeure-and-Hardship-in-the-Age-of-Corona-1.pdf>.

15. Kaufmann H. Christian Wollschläger, Die Entstehung der Unmöglichkeitstheorie. Zur Dogmengeschichte des Rechts der Leistungsstörungen. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung*. 1971. Vol. 88. Iss. 1. S. 518-526. URL: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.7767/zrgra.1971.88.1.518/pdf>.

16. Topf C. International definitions of force-majeure amid COVID-19. URL: https://www.horten.dk/~media/pdf-til-download/international-definitions-of-force-majeure-amid-covid-19_horten.pdf.

17. ELI Principles for the COVID-19 Crisis / European Law Institute. Vienna, 2020. URL: https://www.europeanlawinstitute.eu/fileadmin/user_upload/p_eli/Publications/ELI_Principles_for_the_COVID-19_Crisis.pdf.

18. German Civil Code. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/englisch_bgb.html.

19. French Civil Code. URL: https://www.trans-lex.org/601101/_/french-civil-code-2016/.

20. Денисова Ю. Коронавірус vs бізнес: як визнати COVID-19 форс-мажором у ЗЕД-контрактах. *Mind.ua*. 2020. 5 травня. URL: <https://mind.ua/openmind/20210598-koronavirus-vs-biznes-yak-viznati-covid-19-fors-mazhorom-u-zed-kontraktah>.

Марценко Н. С.,
кандидат юридичних наук (PhD),
доцент кафедри міжнародного права
та міграційної політики
юридичного факультету
Західноукраїнського національного університету
ORCID: 0000-0003-0947-5179

Гера В. О.,
студентка IV курсу
юридичного факультету
Західноукраїнського національного університету

ПУБЛІЧНІ ЗАКУПІВЛІ В СУЧАСНОМУ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОМУ КУРСІ УКРАЇНИ

Намясенко О. К.

Стаття присвячена основним питанням запровадження публічних закупівель після підписання та набуття чинності Угоди про асоціацію України з ЄС, становлення європейських стандартів та принципів державних закупівель в Україні, а також аналізу результатів виконання Угоди про асоціацію України з ЄС в частині публічних закупівель з 2016 по 2022 роки.

Окремо досліджується надання Україні статусу кандидата на членство в ЄС та умови виконання нашою державою Копенгагенських критеріїв членства в ЄС, зокрема стабільність інститутів, що гарантують демократію, верховенство права, права людини, повагу та захист меншин; існування функціонуючої ринкової економіки, а також здатність справлятися з конкурентним тиском і ринковими силами в межах Союзу; здатність брати на себе зобов'язання членства, включаючи дотримання цілей політичного, економічного та валютного союзу. Розглянуто та проаналізовано Висновок Комісії щодо заявки України на членство в Європейському Союзі, умови та рекомендації, в тому числі й в частині державних закупівель.

У статті також розглядаються сучасні проблеми здійснення державних закупівель в Україні та країнах ЄС, які виникли після військової агресії РФ, а також можливі трансформаційні зміни в сфері публічних закупівель в післявоєнний період.

Ключові слова: публічні закупівлі, Угода про асоціацію України з ЄС, Копенгагенські критерії членства у ЄС, євроінтеграція.

Namiasenko O. K. Public procurement in the modern European integration course of Ukraine

The article is devoted to the main issues of the introduction of public procurement after the signing and entry into force of the Agreement on the Association of Ukraine with the EU, the establishment of European standards and principles of public procurement in Ukraine, as well as the analysis of the results of the implementation of the Association Agreement of Ukraine with the EU in terms of public procurement from 2016 to 2022.

The granting of candidate status for EU membership to Ukraine and the conditions for our country's fulfillment of the Copenhagen criteria for EU membership, in particular the stability of institutions guaranteeing

democracy, the rule of law, human rights, respect and protection of minorities, are separately investigated; the existence of a functioning market economy, as well as the ability to cope with competitive pressures and market forces within the Union; the ability to assume the obligations of membership, including compliance with the objectives of political, economic and monetary union. The Commission's Opinion on Ukraine's application for membership of the European Union, conditions and recommendations, including in the area of public procurement, was reviewed and analyzed.

The article also examines the current problems of public procurement in Ukraine and the EU countries, which arose after the military aggression of the Russian Federation, as well as possible transformational changes in the field of public procurement in the post-war period.

Key words: public procurement, Association Agreement between Ukraine and the EU, Copenhagen criteria for EU membership, European integration.

Постановка проблеми та її актуальність.

За 30-ть років незалежності Україна, в прагненні стати повноправним членом ЄС, пройшла складний та тривалий шлях приєднання до європейських правил та цінностей. Найбільш визначними подіями на цьому шляху стали дві революції 2004 та 2014 років, підписання Угоди про асоціацію в 2014 році. Російська повномасштабна військова агресія 24 лютого 2022 року обумовила новий виклик не лише для України, але й для всього світу.

28 лютого 2022 року Україна подала заявку на членство в Європейському Союзі. Після виконання ряду передбачених умов, зокрема заповнення опитувальника ЄС, 17 червня 2022 р. Європейська Комісія опублікувала думку щодо заявки України на членство в ЄС та рекомендувала Європейській Раді вже 23-24 червня надати Україні офіційний статус кандидата на членство в ЄС.

Офіційна думка Європейської комісії містила оцінку політичної та економічної готовності України, а також здатність України взяти на себе

зобов'язання членства. Питання забезпечення реалізації публічних закупівель в Україні становлять частину економічних критеріїв вступу, виконання яких для України є обов'язковими, а також враховуються при оцінці здатності України взяти на себе зобов'язання членства.

Метою цієї статті є детальний аналіз виконання Україною європейських вимог та стандартів за Угодою про асоціацію у сфері публічних закупівель, нових вимог щодо гармонізації законодавства України як кандидата на членство в ЄС, а також викликів, які пов'язані з введеним воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питанням правового регулювання публічних закупівель та ефективної трансформації публічних закупівель після введення воєнного стану присвячені наукові та аналітичні роботи Альциванович О., Задворного В., Іванової О., Карліна М., Псьоти В., Севостьянової Г., Ференц А., Цимбаленко Я. та ін.

Виклад основного матеріалу.

Становлення європейських стандартів державних закупівель в Україні.

Підписання Угоди про асоціацію України з ЄС фактично стало підставою запровадження європейських стандартів та принципів, в тому числі й у сфері державних закупівель.

В Угоді про асоціацію передбачено, що Сторони визнають внесок прозорого, недискримінаційного, конкурентного і відкритого тендерного процесу у сталий економічний розвиток і встановлюють у якості своєї мети ефективно, взаємне і поступове відкриття відповідних ринків закупівель. Реалізації цих завдань присвячені статті 148-156 Глави 8 «Державні закупівлі» Розділу IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею» та Додаток XXI до Глави 8 Угоди про Асоціацію. У зазначеній главі визначені основні стандарти, правила та принципи державних закупівель, які регулюються *acquis* ЄС у сфері державних закупівель, зокрема принципи недискримінації, рівного ставлення, прозорості та пропорційності, інституційні засади належного функціонування системи державних закупівель та реалізації відповідних принципів, основні засади поступового відкриття відповідних ринків та доступу до них та інше.

Відповідно до ст. 153 Угоди про асоціацію Україна забезпечує поступове приведення існуючого та майбутнього законодавства у сфері державних закупівель у відповідність до *acquis* ЄС у сфері державних закупівель. Крім того, зазначено, що увага повинна приділятися відповідному прецен-

дентному праву Суду ЄС та імплементаційним заходам Європейської Комісії, а також, якщо в цьому виникне необхідність, будь-яким змінам в *acquis* ЄС, що відбуватимуться в той самий час [1].

Разом із нормативно-правовими актами, що передбачали загальні умови виконання Угоди про асоціацію України з ЄС, наприклад Постанова Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 2017 р. № 1106 «Про виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони», яким затверджено План заходів із виконання Угоди про асоціацію, для реалізації положень Угоди про асоціацію щодо запровадження системи державних закупівель було прийнято ряд спеціальних нормативно-правових актів.

Зокрема, це: 1) Закон України «Про публічні закупівлі» від 25.12.2015 р. № 922-VIII, який встановив правові та економічні засади здійснення закупівель товарів, робіт і послуг для забезпечення потреб держави та територіальних громад; 2) Національний класифікатор «Єдиний закупівельний словник», прийнятий та затверджений Наказом Мінекономрозвитку України від 23.12.2015 р. № 1749 для стандартизації опису в договорах (контрактах) предмета публічних закупівель; 3) Розпорядження КМУ від 24.02.2016 р. №175 «Про Стратегію реформування системи публічних закупівель («дорожню карту»)), яка передбачає заходи, відповідальних виконавців та етапи, що охоплюють часовий період з 2016 р. до 2022 р., необхідні для імплементації положень директив ЄС (Директиви 2014/24/ЄС, 2014/25/ЄС, 89/665/ЄЕС, 92/13/ЄЕС, 2007/66/ЄС) у національне законодавство у сфері публічних закупівель; 4) Постанова Кабінету Міністрів України № 1216 від 27.12.2018 р. № 1216 «Про особливості створення та діяльності централізованих закупівельних організацій», якою встановлено механізм визначення централізованих закупівельних організацій та умови їх діяльності; 5) Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про публічні закупівлі» та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення публічних закупівель» від 19.09.2019 р. № 114-IX, який розроблено з метою імплементації до законодавства України ключових понять та базових елементів Директиви 2014/24/ЄС та Директиви 2014/25/ЄС; 6) Закон України «Про концесію» від 03.10.2019 р. № 155-IX, який дозволяє залучати приватний капітал до управління держмайном без приватизації (концесія) та сприяє модернізації

інфраструктури та підвищенню якості суспільно значущих послуг тощо.

Результати виконання Угоди про асоціацію в сфері публічних закупівель.

Загалом за 7 років виконання Угоди про асоціацію найбільшого прогресу Україні вдалось досягти у таких сферах, як статистика та обмін інформацією; гуманітарна політика; юстиція, свобода, безпека та права людини; політичний діалог, національна безпека та оборона; державні закупівлі; технічні бар'єри у торгівлі; підприємництво. Останні дані свідчать, що загальний прогрес виконання Угоди про асоціацію в сфері державних закупівель за період 01.11.2014 – 31.10.2024 становить 88% [2].

Разом із тим різні джерела надають неоднакові показники виконання Угоди про асоціацію України з ЄС в сфері державних закупівель. Так, Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом за 2015-2020 роки наголошує, що аналіз виконання Угоди про асоціацію у сфері публічних закупівель протягом 2015-2020 років засвідчує високу ефективність та становить 83%: 2015 р. – зобов'язання відсутні; 2016 р. – 100%; 2017 р. – 100%; 2018 р. – 100%; 2019 р. – 93%; 2020 р. – 56% [3, с. 60-62].

Щорічні звіти про виконання Угоди про асоціацію, які готуються Урядовим офісом координації європейської та євроатлантичної інтеграції, наводять такі дані прогресу виконання євроінтеграційних зобов'язань України у сфері державних закупівель: 2016 р. – дані відсутні [4, с. 21]; 2017 р. – 22% [5, с. 31]; 2018 р. – 16% [6, с. 27], 2019 р. – 87% [7, с. 10], 2020 р. – 83% [8, с. 7], 2021р. – 86% [8, с. 7], 2022 р. – звіт відсутній.

Дані результатів виконання Угоди про асоціацію в частині державних закупівель на сайті «Євроінтеграційний портал», що надаються в розділі «Пульс Угоди: моніторинг реалізації плану заходів з виконання Угоди» та відповідають даним КМУ наступні: в 2016 р. – 100%; в 2017 р. – 100%; в 2018 р. – 100%; в 2019 р. – 100%; в 2020 р. – 78%; в 2021 р. – 100%; в 2022 р. – 0% [2].

Станом на 2020 р. було прострочено запровадження процедур укладання договорів концесії згідно з принципами та положеннями Директиви 2014/24/ЄС, запровадження процедури інноваційного партнерства (стаття 31 Директиви 2014/24/ЄС), визначення порядку проведення творчих конкурсів з проектування. Відповідно до Закону України «Про концесію» з 1 вересня 2021 р. почала функціонувати ЕТС для проведення концесійного конкурсу, конкурентного діалогу та публі-

кації документів у процедурі прямих переговорів з орендарем державного майна, що передається в концесію. Адміністратором ЕТС є ДП «Прозорро. Продажі» та ДП «Прозорро».

Під час 23-го Саміту Україна-ЄС, який відбувся в Києві 12 жовтня 2021 р., українська сторона передала стороні ЄС внутрішню всебічну оцінку досягнення цілей Угоди про асоціацію у відповідності до Статті 481. Даним документом надано позитивний висновок стосовно Стратегії реформування системи публічних закупівель («дорожньої карти»), схваленої КМУ 24.02.2016 року, усі зобов'язання щодо виконання I та II етапу імплементації плану заходів щодо реалізації Стратегії реформування системи публічних закупівель Україною виконані повністю та вчасно. Оцінка також вказувала на ряд заходів, які ще чекають на виконання, що буде розглянуто нижче [9, с. 22].

Сучасний етап євроінтеграційного курсу України та публічні закупівлі.

Ще в 2019 році Уряд, визначаючи євроінтеграцію наскрізним завданням реформування країни та присвячуючи європейській та євроатлантичній інтеграції розділ у програмі діяльності, поставив собі за мету досягнути Копенгагенських критеріїв членства у ЄС, що давало можливість не лише практично реалізувати політичну асоціацію і економічну інтеграцію України і ЄС у рамках асоціації, але також і стратегічний курс держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі [7, с. 5].

Копенгагенські критерії передбачають, що «Приєднання відбудеться, як тільки країна зможе взяти на себе зобов'язання членства, задовольняючи необхідні економічні та політичні умови. Членство вимагає:

1) щоб країна-кандидат досягла стабільності інститутів, що гарантують демократію, верховенство права, права людини, повагу та захист меншин;

2) існування функціонуючої ринкової економіки, а також здатність справлятися з конкурентним тиском і ринковими силами в межах Союзу;

3) здатність брати на себе зобов'язання членства, включаючи дотримання цілей політичного, економічного та валютного союзу» [10, с. 1].

23 червня 2022 року лідери 27 країн-членів ЄС ухвалили рішення про надання Україні статусу кандидата на членство в ЄС. Фактично надання Україні статусу кандидата на вступ до ЄС означає визнання Європейським Союзом нашої відповідності до вимог політичних критеріїв, а також нашої здатності завершити необхідні економічні

реформи щодо досягнення відповідності до економічних критеріїв. Висновок Європейської Комісії щодо заявки України на членство в Європейському Союзі від 17 червня 2022 р. містить перелік умов [10, с. 21], так званих «Сім кроків», які фактично потрібно виконати Україні для початку переговорів про конкретні кроки досягнення критеріїв вступу – приведення законодавства та практики до вимог *Acquis Communautaire* (*Acquis* Союзу). І серед цих питань одним із важливих є приведення у відповідність до правил ЄС законодавства та практики України в сфері публічних закупівель.

Відповідно до зазначеного Висновку Європейської Комісії, третій серед Копенгагенських критеріїв – «Здатність України взяти на себе зобов'язання членства», оцінювався за такими показниками: 1 – зобов'язання в Угоді про асоціацію та поглибленій та всеохоплюючій зоні вільної торгівлі та їх виконання; 2 – рівень прийняття, імплементації та виконання *acquis* ЄС за межами УА/ПВЗВТ. Динамічний характер Угоди про асоціацію було використано шляхом оновлення додатків, щоб також охопити нові *acquis* ЄС, ніж початково включені в Угоду. Це вплинуло на нещодавнє оновлення деяких додатків, в тому числі й Додатку XXI щодо державних закупівель. Загалом в Висновку Європейської Комісії дається позитивна оцінка виконання Угоди про асоціацію в частині державних закупівель [10, с. 17].

Сучасні проблеми організації публічних закупівель в Україні та ЄС.

Воєнна агресія РФ проти України обумовила нові виклики щодо організації публічних закупівель як в Україні, так і в країнах ЄС. Основні зміни для країн ЄС пов'язані з введенням в 2022 році додаткових санкцій проти РФ до тих, що були запроваджені з 2014 року після анексії Криму та невиконання Мінських угод відповідно до Регламенту Ради ЄС № 833/2014 від 31 липня 2014 року щодо обмежувальних заходів у зв'язку з діями Росії, які дестабілізують ситуацію в Україні (Регламент про санкції) [11].

На даний час санкції проти РФ є фактично безпрецедентними за обсягом та мають широкі наслідки. Санкції набули чинності з 9 квітня 2022 та з цього моменту поширюються на всі поточні та майбутні процедури державних закупівель, а також укладені державні контракти та договори концесії. Застосовуються до більшості договорів про державні закупівлі, на які поширюються Директиви ЄС про державні закупівлі (Директиви 2014/23/EU1; 2014/24/EU2; 2014/25/EU3; 2009/81/EC4), а також до значної частини

контрактів, які виключені зі сфери дії зазначених Директив.

Санкції забороняють укласти контракти з такими особами:

1) Громадяни Росії, компанії, організації чи органи, засновані в Росії, а також компанії та організації, якими вони прямо чи опосередковано володіють понад 50%, а також особи, які беруть участь у торгах або виконують контракт від їх імені;

2) будь-яка особа, незалежно від місця її заснування чи національності, яка виконує або має намір виконати контракт із використанням російських або російських субпідрядників, постачальників або постачальників потужностей для участі понад 10% від вартості контракту (пункти (а)-(с) стаття 5к(1) Регламенту про санкції) [11].

В Україні на 2022 рік було заплановано такі заходи щодо виконання Угоди про асоціацію в сфері публічних закупівель: 1) запровадження спеціальних правил використання електронних аукціонів, зарезервованих контрактів та інноваційного партнерства суб'єктами у сфері комунального господарства та можливості застосування динамічної системи закупівель; 2) запровадження не обов'язкових правил щодо періоду неукладення договору про закупівлю; 3) забезпечення укладення та оплати договорів в електронному вигляді. Однак, відповідно до наявної на даний час інформації, прогрес виконання задач за 6 місяців 2022 рік становить 0% [2]. Крім того, до найбільш актуальних проблем, які залишались не вирішеними, можна було віднести необхідність взаємного відкриття та доступу до ринків державних закупівель з боку ЄС тощо.

Воєнна агресія РФ 24 лютого 2022 року повністю змінила життя держави, в тому числі й проведення публічних закупівель. 28 лютого 2022 року КМУ прийняв Постанову № 169 «Деякі питання здійснення оборонних та публічних закупівель товарів, робіт і послуг в умовах воєнного стану» (втратила чинність), за якою замовники отримали можливість купувати все необхідне напряму без Prozorro за умови подальшого опублікування звітів в системі не пізніше, ніж через 20 днів з дня припинення чи скасування воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та інше.

На початку війни складно було спрогнозувати її тривалість в Україні, але час засвідчив необхідність переформатування публічних закупівель для можливості функціонування в умовах воєнного стану. Були внесені зміни до Закону України «Про публічні закупівлі» від 21 квітня, 9 липня

та 16 серпня 2022 р., прийнято Постанову КМУ № 1178 від 12 жовтня 2022 р. «Про затвердження особливостей здійснення публічних закупівель товарів, робіт і послуг для замовників, передбачених Законом України «Про публічні закупівлі», на період дії правового режиму воєнного стану в Україні та протягом 90 днів з дня його припинення або скасування» [12]. Основні зміни законодавства у сфері публічних закупівель стосуються процедур (трансформація відкритих торгів у відкриті торги з особливостями проведення, не застосовуються так звані євроторги та переговорна процедура) та спрощення умов їх проведення, скорочення строків оскарження та окремих процедурних дій, переглянуті вартісні пороги, заборонено замовникам закупати у російських та білоруських компаній, фізичних осіб, осіб, що торгують продукцією російського/білоруського виробника та багато іншого.

Уряд, експерти, громадськість поступово розробляють спільне бачення функціонування системи публічних закупівель, які обов'язково мають врахувати не лише європейські стандарти здійснення публічних закупівель, а й сучасні реалії воєнного стану та необхідності подальшого відновлення країни. Пропонується розширити електронні каталоги для товарів та послуг без обмеження вартості, насамперед для закупівель електроенергії, газу та палива; прибрати непотрібні поля для заповнення; дозволити купувати напряму, якщо спрощена закупівля не відбулася один раз через недостатню кількість пропозицій; зменшити строки проведення відкритих торгів; підвищити пороги для тендерів, які в Україні значно нижчі, ніж у Європі; зробити можливість купувати всі стандартизовані товари та послуги через електронний онлайн-каталог; для пришвидшення тендерних процедур необхідно розробити реєстри кваліфікованих постачальників у різних сферах, щоб замовники не перевіряли їх кожного разу та були впевнені у своїй здатності швидко реалізувати масштабні проекти та багато іншого [13; 14].

Висновки.

Підсумовуючи, слід зазначити, що за 8 років з моменту прийняття та підписання Угоди про асоціацію України з ЄС наша держава пройшла складний шлях. Запровадження поступового процесу адаптації вітчизняного законодавства у відповідності до *acquis* ЄС у сфері державних закупівель дозволило повністю його реформувати з врахуванням європейських стандартів, правил та принципів. Щорічний моніторинг виконання Угоди про асоціацію свідчить про високий рівень

прогресу у сфері державних закупівель, що відзначається також й на рівні двосторонніх зустрічей. Усі зобов'язання щодо виконання I та II етапу імплементації плану заходів щодо реалізації Стратегії реформування системи публічних закупівель Україною виконані повністю та вчасно. Початок повномасштабних воєнних дій на нашій території вплинув на заплановані етапи виконання Угоди про асоціацію та дотримання чинного законодавства України. Разом із тим це дозволило прискорити євроінтеграційні процеси: Україна отримала 23 червня 2022 року статус кандидата на членство в ЄС та можливість виконати вимоги для початку переговорів про конкретні кроки досягнення критеріїв вступу, в тому числі й у сфері публічних закупівель. На сьогодні можна також зазначити, що законодавство України в сфері публічних закупівель змогло адаптуватись до воєнних викликів. На часі майбутні зміни та трансформації публічних закупівель для післявоєнної відбудови нашої держави!

Література

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Міжнародний документ від 27.06.2014. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/984_011.
2. Пульс Угоди: моніторинг реалізації плану заходів з виконання Угоди. URL: <https://pulse.kmu.gov.ua/ua/streams/public-procurement>.
3. Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом 2015-2020. 181 с. URL: <https://minjust.gov.ua/files/genera/2021/09/02/20210902103956-39.pdf>.
4. Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом в 2016 році. Підготовлено Урядовим офісом координації європейської та євроатлантичної інтеграції. 76 с. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/sites/default/files/inline/files/zvit_2016_ukr.pdf.
5. Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом у 2017 році. Підготовлено Урядовим офісом координації європейської та євроатлантичної інтеграції, Офісом Віце-прем'єр-міністра з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України спільно з експертами Проекту Європейського Союзу «Association4U». Київ. 2018. 88 с. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/sites/default/files/inline/files/layout_16_02_final.pdf.
6. Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом у 2018 році.

Підготовлено Урядовим офісом координації європейської та євроатлантичної інтеграції та Офісом Віце-Прем'єр-Міністра з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України. Київ. 2019. 43 с. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/sites/default/files/inline/files/association-agreement-implementation-report-2018.pdf>.

7. Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС за 2019 рік. Результати та плани. Підготовлено Урядовим офісом координації європейської та євроатлантичної інтеграції Секретаріату Кабінету Міністрів України за сприяння проєкту ЄС «Association4U». 72 с. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/sites/default/files/inline/files/zvit_implementation-2019-4.pdf.

8. Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом за 2021 рік. 86 с. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/sites/default/files/inline/files/euua_report_2021_ukr-2.pdf.

9. Оцінка досягнення цілей Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. 12 жовтня 2021 р. Розробка дизайну та переклад звіту виконана за підтримки проєкту ЄС Association4u. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/sites/default/files/inline/files/review_of_achievement_of_euua_aa_objectives_ukr_0.pdf.

10. Commission Opinion on Ukraine's application for membership of the European Union. Communication From the Commission to the European Parliament, the European Council and the Council. Brussels, 17.6.2022 COM (2022) 407 final URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/opinion-ukraines-application-membership-european-union_en.

11. Council Regulation (EU) № 833/2014 of 31 July 2014 concerning restrictive measures in view of Russia's actions destabilising the situation in Ukraine (OJ L 229 31.7.2014, p. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02014R0833-20220413>.

12. Про затвердження особливостей здійснення публічних закупівель товарів, робіт і послуг для замовників, передбачених Законом України «Про публічні закупівлі», на період дії правового режиму воєнного стану в Україні та протягом 90 днів з дня його припинення або скасування : Постанова КМУ № 1178 від 12 жовтня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1178-2022-%D0%BF#Text>.

13. Ференц А. Чи варто публічним закупівлям під час війни повертатися в конкурентне русло. Як зробити закупівлі знову прозорими, але не втратити у швидкості та безпеці? 30 травня 2022 р. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2022/05/30/687584/>.

14. Zadvornyi V. Post-war procurement: How Ukraine can ensure the reconstruction is transparent and effective. 26 may 2022. URL: <https://www.open-contracting.org/2022/05/26/post-war-procurement-how-ukraine-can-ensure-the-reconstruction-is-transparent-and-effective/>.

Намясенко О. К.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри приватного права*

*Юридичного інституту
Київського національного економічного
університету імені Вадима Гетьмана*

ЗАХИСТ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ НА ШЛЯХУ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Князькова Л. М.

Стаття присвячена дослідженню проблем захисту соціальних прав громадян України. Соціальні права є важливою складовою частиною в правовій системі як такі, що регулюють відносини у ключових сферах суспільства. Права людини, їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності сучасних цивілізованих соціальних правових держав, а утвердження і забезпечення прав є їх ключовим завданням та головним обов'язком. Проведено науковий аналіз міжнародного та національного законодавства щодо соціальних прав громадян. Розглянуто особливості захисту соціальних прав громадян України у зв'язку з тим, що Україну прийнято кандидатом у члени Європейської спільноти. У статті акцентовано увагу на тому, що соціальні права людини та громадянина визнаються міжнародним та національним законодавством, які передбачають створення необхідних умов для реалізації соціальних прав людини та громадянина. Акцентовано увагу, що у зв'язку з відсутністю достатньої кількості фінансів держава не в змозі забезпечити всі соціальні права і державні гарантії не відповідають принципу реальності. Охарактеризовано особливості захисту пенсійних прав громадян України. Проаналізовано висновки національних судів щодо захисту пенсійних прав.

Висвітлена позиція Європейського суду з прав людини про те, що у сфері соціального законодавства, у тому числі в сфері пенсійних виплат, держави користуються широкою свободою розсуду, що в інтересах соціальної справедливості та економічного добробуту може законно змусити їх коригувати, обмежувати або навіть зменшувати розмір пенсійних виплат, які, як правило, виплачуються кваліфікованому населенню. Автором акцентовано увагу, що у сучасний період спостерігається збільшення кількості українських громадян, які виїжджають за кордон у зв'язку з російською агресією та для працевлаштування. На жаль, в умовах фінансової та економічної нестабільності громадяни не отримують належної державної підтримки. Тому з метою збереження населення нашої держави, впевненості громадян у стабільності пропонується впровадження права громадянина на соціальне благополуччя. Сутністю права на соціальне благополуччя будуть гарантії з боку держави щодо можливості реалізації права на соціальний захист, надання фінансової допомоги у разі необхідно-

сті, отримання належної пенсії, розмір якої повинен забезпечувати достатній життєвий рівень тощо.

Ключові слова: соціальні права, Європейська інтеграція, пенсійне забезпечення, соціальний захист.

Knyazkova L. M. Protection of social rights of citizens of Ukraine on the way to European integration

The article is devoted to the study of the problems of protection of social rights of citizens of Ukraine. Social rights are an important component of the legal system, as they regulate relations in key areas of society. These rights form the basis of the life activity of a person, a citizen; they take an important place in the general system of law and in the system of individual and collective rights of a person and a citizen. Human rights and their guarantees determine the content and direction of the activities of modern civilized social legal states, and the establishment and provision of rights is their key task and the main duty. A scientific analysis of international and national legislation of social rights of citizens was carried out. The features of protection of social rights of Ukrainian citizens due to the fact that Ukraine has been accepted as a candidate for membership of the European Community are considered. The social rights of a person and a citizen are recognized by international and national legislation, which provide for creation of the necessary conditions for implementation of the social rights of a person and a citizen. But, due to the lack of sufficient funds, the state is unable to ensure all social rights; state guarantees do not correspond to the principle of reality. That is, the lack of financial support does not allow the realization of most social rights in Ukraine, which automatically gives them the status of unreal ones. The features of protection of pension rights of citizens of Ukraine are characterized. The conclusions of national courts regarding the protection of pension rights are analysed.

The position of the European Court of Human Rights is highlighted, that in the field of social legislation, including in the field of pension payments, the states enjoy wide discretion, which in the interests of social justice and economic well-being may legally force them to adjust, limit or even reduce the amount of pension payments, which, as a rule, are paid to the qualified population.

The author emphasized that in the current period there is an increase in the number of Ukrainian citizens who go abroad due to the Russian aggression, and for employment. Unfortunately, in the conditions of financial and economic instability, citizens do not receive adequate state support. Therefore, in order to preserve the population of our state, the citizens' confidence in stability, it is proposed to implement the citizen's right for social well-being. The essence of the right for social welfare will be guarantees from the state regarding the possibility of realizing the right for social protection, providing financial assistance, if necessary, receiving an adequate pension, which amount should ensure a sufficient standard of living, etc. This right will also be an additional guarantee of ensuring the development of the right for national self-identity.

Key words: social rights, European integration, provision of pension, social protection.

Постановка проблеми та її актуальність.

Конституція України у статті 1 проголошує, що «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава» [1]. Соціальна держава перш за все гарантує людині достойне життя і вільний розвиток. Вона повинна створювати необхідні передумови для того, аби її громадяни мали змогу забезпечити себе та свої сім'ї усім необхідним, не вдаючись до державної опіки. І лише ті особи, котрі не можуть з тих чи інших об'єктивних, незалежних від них причин (наприклад, хвороба, вікова непрацездатність) утримувати себе, повинні одержувати від держави достатню допомогу з тим, щоб вести гідний людини спосіб життя. Ці завдання визначають не тільки соціальну відповідальність держави і суспільства стосовно своїх членів і, таким чином, відповідальність за соціальне забезпечення та задоволення соціальних потреб, але й соціальну відповідальність членів суспільства як один щодо одного, так і щодо усієї спільноти, а саме: обов'язок захисту, сприяння соціальному забезпеченню, відповідальність за колективну взаємодопомогу, виконання зобов'язань, що випливають із права власності, а також із завдань та діяльності держави, які роблять її здатною виконувати такі соціальні завдання. Пріоритетними завданнями соціальної держави є забезпечення громадянам гідного рівня життя, гарантування соціальної стабільності, соціальної безпеки і соціальної допомоги, громадянського миру і злагоди. Проголошення Конституцією України людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки, а також її прав і свобод найвищою цінністю визначило курс і напрямки реформування держави і суспільства, а також виявило цілий ряд питань, що потребують дослідження,

у тому числі і питання соціальних прав людини.

Проблема природи соціальних прав та механізмів їх реалізації і захисту є однією із дискусійних у правовій теорії та практиці, а необхідність звернення до цих питань надзвичайно актуальна, оскільки на пострадянському просторі в трактуванні природи соціальних прав та їх місця в системі прав людини відбулися настільки значні зміни, що без їх оцінки і вироблення власної позиції просування вперед неможливе [2, с. 39]. Проблема захисту соціальних прав громадян України ускладнюється ще і воєнною агресією Росії щодо України. Знищення агресором важливих об'єктів інфраструктури призвело до значних труднощів в економіці країни, що не сприяє поліпшенню соціального захисту населення. Перед нашою державою стоїть завдання побудови такої системи соціального захисту, яка змогла б швидко та якісно підвищити рівень життя соціально незахищених груп населення і водночас не бути стримуючим фактором для розвитку економіки. Рішення може бути знайдено у створенні гнучких, спроможних швидко адаптуватися в політичних та економічних умовах систем управління соціальними ризиками, що базуються на кращих світових досягненнях та враховують національні особливості розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання аналізу соціальних прав громадян України слугували предметом вивчення в наукових працях таких учених, як: А.Ю. Бадида [3], яка досліджувала теоретичні підходи та судову практику щодо соціальних прав людини в рамках романо-германської та англосаксонської системи; А.В. Міщенко [4] – конституційно-правове регулювання обмеження соціально-економічних прав людини на підставі аналізу Європейського досвіду; В.В. Новицький [5] – юридичні гарантії прав людини, у тому числі і соціальних; Е.Л. Ковалюмнус [6] – правовий механізм захисту трудових і соціальних прав суддів в Україні та ін. Але враховуючи зміни, що відбуваються в умовах Європейської інтеграції України, деякі питання досі залишаються дискусійними та потребують подальшого наукового обґрунтування.

Враховуючи зазначене, мета роботи полягає в тому, щоб на основі аналізу теоретичних засад, законодавства та судової практики щодо механізму захисту соціальних прав визначити нові закономірні тенденції його розвитку в умовах Європейської інтеграції та надання науково обґрунтованих рекомендацій щодо його вдосконалення.

Відповідно до поставленої мети пропонується вирішити такі завдання

1) визначити поняття соціальних прав та виділити їх особливості;

2) розглянути окремі види соціальних прав та реалізацію їх в Україні на шляху до Європейської інтеграції;

3) запропонувати рекомендації для удосконалення механізму захисту соціальних прав.

Виклад основного матеріалу. Соціальні права відносяться до прав другого покоління. Друге покоління прав і свобод людини і громадянина почало формуватися в процесі боротьби людей за поліпшення свого соціально-економічного становища та культурного рівня. Ці вимоги були закріплені після Першої світової війни, а вплинули на демократизацію і соціалізацію конституційного права країн світу та міжнародне право після Другої світової війни, коли завдяки бурхливому розвитку виробництва склалися реальні передумови для задоволення соціальних потреб громадян. Соціальні права є важливою складовою частиною в правовій системі як такі, що регулюють відносини у ключових сферах суспільства. Ці права складають основу життєдіяльності людини, громадянина, вони посідають важливе місце в загальній системі права та в системі індивідуальних і колективних прав людини та громадянина. Права людини, їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності сучасних цивілізованих соціальних правових держав, а утвердження і забезпечення прав є їх ключовим завданням та головним обов'язком. Завдання ідентифікації та класифікації соціальних прав людини та громадянина набуває важливого практичного значення при розробленні правового забезпечення соціальної і економічної політики держави і покликано сприяти забезпеченню повноти їх обґрунтованості, послідовності викладу таких прав у законодавстві, визначенню юридично обґрунтованих засобів їх захисту та створення умов для реалізації [7, с. 1].

Міжнародні акти щодо прав людини у тому числі і соціальних містяться у ст.ст. 1, 13, 55, 56, 62 і 68 Статуту ООН, Загальної декларації прав людини [8]; Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права [9]; Міжнародному пакті про громадянські і політичні права [10]; Декларації про право на розвиток [11]; Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [12]; Заключному акті Наради з безпеки і співробітництва [13]; Конвенції про статус біженців [14] тощо. Крім того, Міжнародною організацією праці

прийнято більше 170 конвенцій у цій сфері. Серед яких: «Про примусову працю» (1930 р.), «Про справедливу винагороду» (1951 р.), «Про дискримінацію в галузі праці і зайнятості» (1958 р.), «Про політику в галузі зайнятості (1964 р.), «Про працюючих із сімейними обов'язками» (1981 р.), «Про сприяння зайнятості і захист від безробіття» (1988 р.) та ін.

Соціальні права (англ. social rights) – це: 1) сукупність прав індивіда у соціальній сфері, що полягають у можливості набуття соціальних благ, володінні, користуванні та розпоряджанні ними та їх захисті або вчиненні певних дій у соціальній сфері; 2) сукупність конституційних прав індивіда, що визначають юридичні можливості людини претендувати на отримання матеріальних благ від держави за настання певних умов; 3) правові норми, які визначають місце людини в соціальній сфері суспільства, забезпечують їй можливість мати, користуватися і розпоряджатися соціальними благами [15, с. 286].

П.М. Рабінович визначає соціальні права як можливості людини реалізовувати свої здібності, здобувати засоби для існування, беручи участь у виробництві матеріальних та інших благ та відносить до них права власності на засоби виробництва, здобуття професії; вибір та здійснення трудової або іншої діяльності; сприятливі умови та справедливу оплату праці; відпочинок і дозвілля [16, с. 12].

У Великому енциклопедичному юридичному словнику соціальні права визначені як громадські права у соціальній сфері, що полягають у можливості набуття соціальних благ, володінні, користуванні й розпорядженні ними та їх захисті або вчиненні певних дій у цій сфері. До соціальних прав віднесені право на працю, на відпочинок, на соціальний захист, на житло, на достатній життєвий рівень, на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування та ін. [17, с. 829].

Отже, соціальні права та свободи людини громадянина – це міра можливої поведінки або діяльності людини в соціальній сфері, що передбачає задоволення законних інтересів і потреб у сфері трудової діяльності, соціального захисту та охорони здоров'я.

У правовій доктрині соціальні та економічні права наділяють такими ознаками: вони є універсальними та невідчужуваними від людини; такі права поширюються на певну соціально-економічну сферу життєдіяльності людини; такі права становлять собою можливості здобувати засоби для існування, беручи безпосередню

участь у виробництві чи організації виробництва матеріальних та інших благ або отримуючи такі засоби соціальних джерел через соціальне утримання; для забезпечення реальності таких прав необхідні позитивні зусилля держави зі створення умов для їх реалізації людиною, пов'язані зі значними витратами, в межах економічних можливостей країни; обов'язок держави забезпечувати економічних і соціальних прав зазвичай не має тієї міри формальної визначеності, яка властива її обов'язку забезпечувати права громадянські (особисті) і політичні.

Система соціальних прав визначається Європейською соціальною хартією (переглянутою), яка виділяє такі соціальні права: на працю (ст. 1); на справедливі умови праці (ст. 2); на безпечні та здорові умови праці (ст. 3); на справедливий винагороду (ст. 4); на створення організацій (ст. 5); на укладання колективних договорів (ст. 6); право дітей та підлітків на захист (ст. 7); право працюючих жінок на охорону материнства (ст. 8); на професійну орієнтацію (ст. 9); на професійну підготовку (ст. 10); на охорону здоров'я (ст. 11); на соціальне забезпечення (ст. 12); на соціальну та медичну допомогу (ст. 13); на користування послугами соціальних служб (ст. 14); право інвалідів на самостійність, соціальну інтеграцію та участь у житті суспільства (ст. 15); право сім'ї на соціальний, правовий та економічний захист (ст. 16); право дітей та підлітків на соціальний, правовий та економічний захист (ст. 17); на захист від бідності та соціального відчуження (ст. 30); на житло (ст. 31) [12].

Соціальні права закріплені в Конституції України, а саме: стаття 46 визначає, що громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом [1].

Міжнародні документи також закріплюють право громадян на соціальний захист у ст. 22 і 25 Загальної декларації прав людини, ст. 9, 10, 11, 12 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., ст. 26 Конвенції про права дитини. Здійснення цього права пов'язано з реалізацією інших прав, у тому числі на задовільний рівень життя, на охорону і поміч сім'ї, материнству і дитинству, права на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я. Гарантії забезпечення права на соціальний захист є предметом ряду міжнародних

конвенцій і рекомендацій, прийнятих МОП. Конвенція № 102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення» встановлює обов'язок держав забезпечувати дев'ять видів виплат, зокрема на медичну допомогу профілактичного і лікувального характеру, через хворобу з метою відновлення тимчасово втраченої працездатності, по безробіттю, по старості, по вагітності, по інвалідності або у випадку втрати годувальника. Конвенція № 118 «Про рівноправність у галузі соціального забезпечення» закріплює принцип рівних із громадянами прав іноземців і осіб без громадянства.

На шляху інтеграції України до Європейського співтовариства одним із пріоритетних її завдань є забезпечення реалізації визначених Основним законом України прав та свобод людини і громадянина. Удосконалення вітчизняного законодавства про соціальний захист та приведення його у відповідність до світових правових стандартів прав людини - одне з найважливіших цілей нашої держави.

Соціально-економічна ситуація в Україні, стан забезпечення прав людини в соціальній сфері й розвиток правового регулювання соціальної політики за роки незалежності трактувались переважно як політичні категорії, що приймаються здебільшого для швидкого реагування на прямі загрози в соціальній сфері, а не для подолання системних диспропорцій, що сформувалися у державі й суспільстві. Таким чином, в Україні існують проблеми щодо соціального захисту громадян. Як відмітила Валентина Данішевська (екс Голова Верховного Суду), «мусимо констатувати, що суди першої інстанції задовольняють приблизно 84 відсотки позовів у соціальних спорах. Це досить високий показник, який свідчить про масовість порушення державою прав громадян» [18, с. 11]. Військова агресія Росії проти України зумовила гостру необхідність модернізації системи захисту прав та свобод такої категорії суб'єктів, як внутрішньо переміщені особи. Майже 14 мільйонів осіб виїхали зі своїх домівок, з них кількість внутрішньо переміщених осіб перевищила 8 мільйонів людей. Про це заявила помічниця Генерального секретаря ООН з гуманітарних питань Джойс Мсуя 12 травня 2022 року [19]. Потребує врегулювання питання про повернення внутрішньо переміщеним особам-пенсіонерам недоотриманих пенсій за минулий час. Вважаємо, що формування одноманітної практики застосування окремих положень законодавства у сфері прав внутрішньо переміщених осіб на всій території України, забезпечення єдиного та справед-

ливого підходу до соціального захисту внутрішньо переміщених осіб дозволять уникнути технічних помилок на рівні правозастосування та зменшать необхідність звернення до судового захисту порушених прав. На нашу думку, потребують також вирішення питання правового регулювання порядку визначення шкоди та збитків, завданих громадянам України внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Залишаються невирішеними питання перерахунків пенсій працівникам правоохоронних органів у зв'язку з підвищенням грошового забезпечення. Адже Конституційний Суд України зазначив, що «норми-принципи частини п'ятої статті 17 Конституції України щодо забезпечення державою соціального захисту громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей, є пріоритетними та мають безумовний характер; тобто заходи, спрямовані на забезпечення державою соціального захисту вказаної категорії осіб, у зв'язку, зокрема, з економічною доцільністю, соціально-економічними обставинами не можуть бути скасовані чи звужені» [20]. Залишається невирішеною проблема виконання судових рішень. Держава Україна в особі своїх органів боргує українцям 5 млрд грн за невиконаними судовими рішеннями, виконання яких гарантовано державою [21]. Це передусім рішення по соціальних спорах, зокрема щодо виплати пенсій. Відомий український вчений П. Гуйван вважає, що невиконання остаточних судових рішень наразі стало системною проблемою національної правової системи. Ця проблема вже досягла грандіозного масштабу і постійно зростає. Вона все очевидніше усвідомлюється прогресивною частиною суспільства як реальна загроза справедливому судочинству і взагалі принципу верховенства права [22]. Попри нагальну необхідність у реформуванні виконавчої діяльності, спрямуванні її на законне та швидке виконання рішень судових установ, що набрали чинності і у такий спосіб набули статусу остаточних, поступ національної правової системи у цій царині відбувається вкрай повільно. Для подолання хронічних недоліків українській владі не слід чекати багато років на рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи, а негайно здійснити необхідні законодавчі дії. За практикою ЄСПЛ, зокрема у справі «Шмалько проти України», суд констатував, що орган державної влади не має права посилатися на брак коштів, щоб виправдати невиконання судового рішення про виплату боргу. Невиконання рішення державного суду не може

бути виправдане і відсутністю бюджетних видатків [23]. Механізм судового захисту соціальних гарантій включає як національні суди, так і можливість звертатися до Європейського суду з прав людини. Однак існує думка про появу такої соціальної якості, яка є не одностороннім обов'язком держави забезпечити соціальний захист громадян, а створює умови для їхньої взаємодії, усунення конфліктів, подолання інертності особи у вирішенні тих проблем, від яких безпосередньо залежить матеріальне благополуччя. Європейський суд з прав людини за період свого функціонування ухвалив понад два десятки тисяч рішень. Незважаючи на те, що Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року не містить словосполучення «соціальні права», лівова частка цих рішень стосується саме соціальних прав. ЄСПЛ, ухвалюючи рішення з соціальних питань, посилається на частину першу статті 6 Конвенції, яка послуговується таким терміном, як «права цивільного характеру»: «Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру» [24, с. 37].

Стаття 47 визначає право кожного на житло. Держава створює умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду. Ніхто не може бути примусово позбавлений житла інакше як на підставі закону за рішенням суду. Питання забезпечення права кожної людини на житло є одним із найбільш проблемних в Україні. В сучасних умовах, коли Російська агресія залишила без житла 420 тисяч громадян України [25], реалізація такого права викликає значні труднощі.

Стаття 48 визначає право кожної людини та громадянина на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло. Стаття 11 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. також визначає, що будь-якій людині повинні бути забезпечені достатнє харчування, одяг і житло, умови її життя повинні постійно поліпшуватися. Стверджуючи «основне право кожної людини на свободу від голоду», Пакт ставить за обов'язок державі приймати необхідні заходи для поліпшення методів виробництва і розподілу продуктів харчування, більш ефективного використання природних ресурсів. Конвенція МОП № 117 «Про основні цілі і норми соціальної політики» встановлює, що при визначенні прожиткового мінімуму

приймаються до уваги такі основні потреби сімей працюючих, як продукти харчування і їх калорійність, житло, одяг, медичне обслуговування й освіта.

Слід зазначити, що в останні роки в Україні значно загострилися проблема щодо дотримання права щодо дотримання права на достатній життєвий рівень. Події, які здійснюються в Україні, не могли не відобразитись на фінансовому становищі більшості українців. Значно зменшився обсяг соціальної допомоги громадян, що, з одного боку, виправдано наявною ситуацією в державі, але це порушує конституційні права людини. Зростання цін на паливо зумовило підвищення тарифів на перевезення пасажирів у громадському транспорті; відбулось чергове підвищення тарифів на електроенергію, що майже вповнину збільшило витрати громадян за цією статтею видатків; підвищення тарифів на житлово-комунальні послуги є одним із основних факторів високої інфляції; девальвація гривні призвела до зростання цін тощо. У частині набору продовольчих товарів спостерігається невідповідність медичним нормам споживання продуктів харчування.

Тобто ситуація щодо права на достатній життєвий рівень залишається досить проблематичною і має тенденцію до погіршення через військову агресію з боку Росії.

Стаття 49 Конституції передбачає права людини на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм. Держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. Аналіз прецедентної судової практики ЄСПЛ щодо рішень вітчизняних судових інстанцій у частині спорів, пов'язаних із реалізацією права на охорону здоров'я, дає змогу констатувати її відносну «молодість». Практика Суду щодо скарг на порушення права на охорону здоров'я правоохоронними та судовими органами України свідчить про необхідність підвищення рівня захисту означеного права на національному рівні шляхом: здійснення правової освіти населення; ознайомлення уповноважених учасників судочинства з конвенційними положеннями щодо забезпечення права на охорону здоров'я, а також з практикою їхнього застосування ЄСПЛ; внесення змін до відомчих / міжвідомчих нормативно-правових документів, які визначають правові відносини у вказаній сфері [26, с. 44]

Право на охорону сім'ї, дитинства, материнства і батьківства встановлено ч. 3 ст. 51, ч. 3 ст. 52 Конституції, де зазначено, що сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою, утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу [1]. Слід зазначити, що право на повагу до сімейного життя є декларативною нормою, вона не має правової санкції, тому може лише сприяти виникненню зазначених відносин. Таємниця приватного життя забезпечує автономію особистості в суспільстві, збереження індивідуальності, дозволяє обмежити індивіда від усіх інших і кожного. Приватне життя має різноманітні прояви. Деякі аспекти приватного життя взагалі не регулюються законодавством (наприклад, відносини дружби, поваги, любові та ін.), проте таємниця приватного життя підлягає охороні [27, с. 153]. Необхідно зазначити, що право на сім'ю є одним із найважливіших прав особистості. Воно є складовою частиною єдиного комплексу її немайнових прав. Держава створює людині умови та забезпечує охорону права на сім'ю, а також таємницю сімейного життя, заохочує та підтримує осіб, які вирішили створити сім'ю. З цією метою право на сім'ю, на повагу до сімейного життя, охорону від будь-якого втручання в сімейне життя та від розголошення інформації про особисте життя закріплені на рівні правового принципу в міжнародному праві, а також визначене законодавством України. Будь-яке нехтування важливості та необхідності забезпечення права на сім'ю знецінить сам інститут сім'ї та його призначення.

Висновки. Таким чином, однією з найважливіших проблем, що виникають під час реалізації основних прав і свобод, зокрема і соціальних, є питання про сфери їхнього застосування, а також обсяг свободи в змісті кожного з переліку прав. На жаль, конституційні норми відображають переважно опосередкований тип діяльності держави в соціальній сфері. Не сформульована чітка і пряма відповідальність держави перед людиною і громадянином, а також індивіда перед державою. Адже гідне життя може бути забезпечене в тому випадку, якщо кожній людині будуть надані належні і рівні можливості задоволення всіх первинних життєвих потреб: у праці, харчуванні, житлі, охороні здоров'я та освіті. Важливо наголосити, що для забезпечення на практиці соціальних прав людини важливо опрацювати і реалізувати категорію «соціальні обов'язки», в тому числі соціально відповідальні, держави, великого бізнесу, кожного члена громадянського

суспільства. Без належних, кореспондуючих прав обов'язків ставити питання про належні соціальні права не є можливим ні в теоретичному сенсі, ні в практичній площині. Крім того, слід враховувати, що проведення соціальної політики неможливе сьогодні без належного багатоаспектного формування та розвитку відповідної судової системи. Беручи це до уваги, слід розглянути можливість створення в Україні соціальних судів, а також доцільно було б залишити у минулому формально-юридичне трактування Конституції України та створити нове правове підґрунтя задля забезпечення умов формування якісного механізму захисту соціальних прав людини в Україні.

Література

1. Конституція України від 28.06.1996р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Волкова В.О. Соціальні права особи: поняття, сутність, особливості. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 1. С. 39-42.
3. Бадида А.Ю. Соціальна держава в умовах глобалізації: теоретичні та порівняльно-правові аспекти: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2017. 224 с.
4. Міщенко А.В. Конституційно-правове регулювання обмеження соціально-економічних прав людини: Європейський досвід та його значення для України : дис. ... док. філософії : спеціальність Право. Київ, 2022. 266 с.
5. Новицький В.В. Юридичні гарантії прав людини: порівняльний аналіз : дис. ... док. філософії : спеціальність Право. Київ, 2021. 270 с.
6. Ковалюмнус Е.Л. Правовий механізм захисту трудових і соціальних прав суддів в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2021. 246 с.
7. Петроє О.М. Соціальні й гуманітарні права людини та функції держави щодо їх забезпечення. *Актуальні проблеми державного управління*. 2016. 2(50). С. 1-8.
8. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 26.11.2022).
9. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 26.11.2022).
10. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 26.11.2022).
11. Декларація про право на розвиток від 4 грудня 1986. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_301#Text (дата звернення: 26.11.2022).
12. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 04.07.1950 р., ратифікована Законом від 17.07.1997 № 475/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 26.11.2022).
13. Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі від 01 серпня 1975 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_055#Text (дата звернення: 26.11.2022).
14. Конвенція про статус біженців від 28 липня 1951. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011#Text дата звернення: (26.11.2022).
15. Мудрий Я. М. Словник-довідник термінів з Європейської інтеграції – Glossary of Terms on European Integration : словник / Я.М. Мудрий ; за ред. М. Бойцуна, Я.М. Мудрого, О.М. Рудіка. Київ : Міленіум, 2009. 588 с.
16. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави Київ, 2001. 176 с.
17. Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. Київ : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007. 992 с.
18. Данішевська Валентина. Вітальне слово Голови Верховного Суду Валентини Данішевської. *Збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції» (м. Київ, 4 вересня 2020 року)*. Київ, 2020. 424 с.
19. Майже 14 мільйонів людей були змушені залишити свої домівки через війну, ООН. URL: https://lb.ua/society/2022/05/12/516601_mayzhe_14 mln_ukraintsiv_buli_zmusheni.html (дата звернення: 27.11.2022).
20. Рішення Конституційного Суду України від 20 грудня 2016 року № 7-рп/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-16> (дата звернення: 27.11.2022).
21. Оксана Епель. Чи є відсутність у державі коштів на виплату пенсій поважною причиною для невиконання судового рішення. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/197341chiyevidsutnistuderzhavikoshtivna-viplatu-pensiy-povazhnoyu-prichinoyu-dlyanevikonannyasudovogorishennya> (дата звернення: 27.11.2022).
22. Гуйван П.Д. Право на справедливий суд: сутність та темпоральні виміри за міжнародними стандартами: монографія. Харків : Право, 2019. 584 с.
23. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Шмалько проти України (заява № 60750/00 від 20.07.2004 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_226#Text (дата звернення: 27.11.2022).
24. Задорожня Галина. Соціальні права в Європейському праві. *Соціальні права та їх захист*

Проблеми трудового права та права соціального забезпечення

адміністративним судо: збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції» (м. Київ, 4 вересня 2020 року). Київ, 2020. С. 37-42.

25. Шуляк Олена. Понад 420 тисяч громадян України внаслідок бойових дій втратили житло або воно потребує ремонту. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3488104-v-ukraini-ponad-420-tisac-ludej-vtratili-zitlo-abo-potrebuut-dopomogi-u-jogo-remonti.html> (дата звернення: 27.11.2022).

26. Заєць Інса. Застосування рішень Європейського суду з прав людини в аспекті забез-

печення права на охорону здоров'я. *Збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 4 вересня 2020 року). Київ, 2020. С. 42-45.

27. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України / За ред. Ю.С. Червоного. Київ : Істина, 2003. 464 с.

*Князькова Л. М.,
доцентка кафедри права
Маріупольського державного університету*

ЮВЕНАЛЬНЕ ПРАВО НА ПРАЦЮ: СТАНДАРТИ І ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА УКРАЇНИ

Кожушко С. І., Галіахметов І. А.

Метою статті є розгорнуте дослідження історико-правового та теоретико-юридичного аспектів ювенального права на працю з опрацюванням чинних міжнародних, європейських стандартів та практик.

Визначено формування нового науково-дослідницького напрямку – правової ювеналістики у сфері права на працю. Порівняльний аналіз міжнародних та європейських стандартів прав неповнолітніх осіб і національного ювенального законодавства у сфері забезпечення права на працю вищезгаданої категорії працівників демонструє високий ступінь їх кореляції.

Проаналізовано ювенально-правові трудові відносини. У частині захисту ювенального права на працю – це інститути трудового права, як-то трудовий договір, робочий час, час відпочинку, оплата праці, охорона праці тощо. Враховується проблематика диференціації праці, дискримінації на роботі або робочому місці за гендерних та вікових підстав, комплаєнс (англ. compliance) – відповідність будь-яким внутрішнім або зовнішнім вимогам або нормам та інше. Введено в науковий обіг поняття ювенального статусу працівника.

Проаналізовано концептуальні моделі ювенального працевлаштування та роль держав-членів Європейського Союзу і України щодо трудових прав дитини/неповнолітньої особи.

Доктринальні підходи до дослідження окресленої тематики щодо проблеми правового регулювання суспільних відносин за участю молоді виходять за рамки науки трудового права, адже координування проблеми захисту права на працю численні й різноманітні.

Можна констатувати, що наукові дослідження у сфері захисту ювенального права на працю здійснюються на стику юридичних наук, тобто мають міждисциплінарний комплексний характер.

Викладені авторські висновки щодо співвідношення між міжнародним, інтеграційним (європейським) та національним ювенальним правом на працю в Україні. Кваліфіковано ювенальне право на працю, – тобто право на вільний вибір професії, роду занять і роботи; на належний рівень оплати праці, не нижче встановленого державою мінімального розміру, забезпечення повного обсягу гарантій держави у сфері трудових відносин – адаптовані до особливого суб'єкта – неповнолітньої особи; ювенальні (спеці-

альні) трудові права і обов'язки, які постають як дозволені об'єктивним правом види належної поведінки, що встановлюються тільки для дітей законодавчо визначеного віку.

Ключові слова: трудове право, ювенальне право на працю, європейські стандарти, неповнолітня особа, ювенально-правові трудові відносини.

Kozhushko S. I., Haliakhmetov I. A. The juvenile right at work: standards and practice of the European Union and Ukraine

The purpose of the article is a detailed study of the historical-legal and theoretical-legal aspects of the juvenile right at work with the development of existing International, European standards and practices.

The formation of a new research direction is determined as the Legal Rights of Juveniles in the field of the right at work. This article present a comparative analysis of International and European standards on the rights of minors and national juvenile legislation in the field of ensuring the right at work. This analysis demonstrates a high degree of correlation between International and European standards and national legislation.

Juvenile labour relations are analysed. In terms of protecting the right of young people at work, these are such labour law institutions as an employment contract, working hours, rest time, wages, labour protection, etc. Issues of differentiation of labour, discrimination in the sphere of employment or in the workplace are considered by gender and age sign, compliance (as compliance with any internal or external requirements or customs) and more. The concept of the juvenile status of the employee has been introduced into scientific circulation.

Doctrinal approaches to the study of the outlined topics are the problems of legal regulation of social relations with the participation of young people. These problems go beyond the science of labour law because the coordination of the problem of protecting the right at work is numerous and diverse.

It can be stated that scientific research in the field of protection of the juvenile right at work is interdisciplinary in nature.

The author's conclusions regarding the relationship between international, integration (European) and national juvenile right at work in Ukraine are presented. The juvenile right at work is qualified as the right to freely choose a profession, types of employment and work; for the appropriate level of remuneration, not lower than the minimum amount established by the state, ensuring the full scope of state guarantees in the field of labour relations – adapted to a special subject – a minor; juvenile (special) labour rights and duties, which appear as types of appropriate behaviour permitted by objective law, established only for children of a legally defined age.

Key words: labour law, juvenile right at work, european standards, minor, juvenile labour relations.

Постановка проблеми та її актуальність.

Опрацювання теорії ювенального права та розвитку його доктрини в частині захисту трудових прав неповнолітніх, що є конституційним обов'язком держави, потребує сучасних підходів до розв'язання нагальних правових проблем. Правове регулювання суспільних відносин за участю неповнолітніх ґрунтується на загальноправових та міжгалузевих, галузевих та локальних принципах певної галузі права, які прямо чи опосередковано, але обов'язково відбивають особливості правового регулювання цих суспільних відносин. Правове регулювання права на працю неповнолітніх, як особливо вразливого суб'єкта ювенальних відносин, повинно функціонувати в найвищих інтересах.

Теоретичне підґрунтя ювенального права розмежовує чотири основних аспекти використання. Це може бути відповідна галузь юридичної науки, галузь права, галузь національного законодавства та навчальна дисципліна.

Нині створені необхідні інститути для захисту неповнолітніх, які доцільно уніфікувати «відповідно до законів, умов та процедур, що застосовуються в державі-члені та в ЄС, ставлення до працівників, які є громадянами України та, які законно працевлаштовані на території держави-члена, мають бути вільними від будь-якої дискримінації на підставі громадянства щодо умов праці, винагороди або звільнення, порівняно з громадянами цієї держави-члена» (ч. 1 ст. 17 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (2014 р.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню окремих аспектів ювенального права на працю у науці, присвятили свої здобутки знані вчені, серед яких, зокрема: С.В. Венедік-

тов, В.М. Дудін, М.І. Іншин, Н.М. Крестовська, Г.М. Омеляненко, В.І. Щербина, О.М. Ярошенко, К. Лунді (Christine Lundy), Л. Лунді (Laura Lundy) та інші.

Метою цієї статті є розгорнуте дослідження історико-правового та теоретико-юридичного аспектів ювенального права на працю з опрацюванням чинних міжнародних, європейських стандартів та практик.

Виклад основного матеріалу. Правова ювеналістика (наука ювенального права) визначається як система теоретичних та прикладних знань про традиції, сучасний стан та перспективи правового регулювання суспільних відносин за участю дітей та молоді, про правове забезпечення умов виживання, належного розвитку та соціалізації підростаючого покоління. Її об'єктом є правова реальність (зокрема, історичні її аспекти), головним суб'єктом та центром якої прямо або опосередковано є підростаюче покоління [1, с. 8].

Ювенальне право України – це комплексна галузь права, справедливо тлумачить Н.М. Крестовська. На визначення дослідниці ця галузь є ціннісно орієнтованою системою матеріальних, процесуальних та організаційних правових норм, спрямованих на забезпечення виживання, розвитку та соціалізації дитини за допомогою закріплення особливого статусу дитини як суб'єкта права, встановлення компетенцій інших суб'єктів права, зобов'язаних опікуватися справами дітей, і регулювання відносин, одним з учасників (безпосереднім або через представника), яких є дитина [1, с. 14].

Становлення прав дитини (неповнолітніх) починається з XIX століття. Дитину почали розглядати як «індивід», що потребує захисту. Вперше в Європі були прийняті закони, що регулюють дитячу працю. Різні юридичні тексти поступово заохочували або робили освіту дітей обов'язковою, і суспільство визнало той факт, що з дитиною не можна поводитися так само, як із дорослим [2].

Міжнародний захист прав дитини в XX столітті, ознаменувався тим, що вони стають суб'єктами прав. Дитина є повноцінним членом сучасного суспільства, тому необхідно трактувати її в якості повноправного суб'єкта соціального життя. Винятково дитина, як суб'єкт цих відносин, є носієм усіх тих прав і свобод, які регламентовані, як загальноновизнані права людини [13, р. 22-23].

На думку Крістіни Лунді (Christine Lundy), розуміння міжнародного захисту прав дитини представляє собою систему взаємоузгоджених дій

держави та неурядових міжнародних організацій, спрямованих на розробку та забезпечення прав дитини, для формування сприяння їхнього закріплення в національному законодавстві та надання міжнародної допомоги дітям слаборозвинених держав [11, р. 21].

Початок ХХ століття демонструє прискорення розвитку прав дитини. Так, у 1919 році Ліга Націй створила Комітет із захисту дітей. Згодом, 26.11.1924 р. була прийнята Женевська декларація (*англ.* Declaration of the Rights of the Child [8]) – перший міжнародний акт про права дитини, натхненний працею Януша Корчака [10], якого визнають «батьком» прав дитини.

Цей Акт про права дитини започаткував міжнародні стандарти у сфері захисту прав дітей. Вони базуються на принципах, що окреслюють загальнолюдські цінності – гуманізм, демократизм, законність тощо. Говорячи про системне формування ювенального права на працю, треба враховувати, що воно має бути підпорядковане загальним принципам насамперед – це принцип пріоритетності прав дитини (неповнолітнього), як найманого працівника.

Наукові підходи виділяють ключові етапи становлення прав дитини після створення ООН у ХХ сторіччі. Вони пов'язані з прийняттям ключових міжнародних документів та створенням неурядових організацій, а саме: (1) Загальна декларація прав людини, яка визначає, що «материнство та дитинство мають право на особливу турботу та допомогу» (1948 р.); (2) ООН прийняла Декларацію прав дитини, яка визнала дитину суб'єктом прав (1959 р.); (3) Міжнародний рік дитини, організований за ініціативою BICE (*англ.* The International Catholic Child Bureau; *фр.* Bureau international catholique de l'enfance) – Міжнародне католицьке дитяче бюро, було засноване в 1948 р. Рік дитини ознаменував зростання дотримання прав дитини в багатьох державах (1979 р.); (4) Група неурядових організацій під керівництвом BICE та DCI (*англ.* Defence for Children International – Міжнародна організація захисту дітей) брали участь у підготовчій роботі з прийняття Конвенції про права дитини (1979-1989 рр.); (5) Генеральна Асамблея ООН одностайно ухвалила 20.11.1989 р. Конвенцію про права дитини (*англ.* The Convention on the Rights of the Child) [4]; (6) Директива Ради 94/33/ЄС від 22 червня 1994 р. «Про захист молоді на роботі» (Council Directive 94/33/EC of 22 June 1994 on the protection of young people at work [6]) тощо.

Цей перелік продовжується із впровадженням норм ювенального права в законодавство, зокрема: адміністративне, житлове, екологічне,

податкове, про судочинство окремо взятої держави та їхній розвиток у ХХ столітті. У межах цього дослідження, окремої уваги заслуговує *дифузія* ювенальних норм у трудове законодавство, а саме: (1) *посилення* Конвенції про права дитини шляхом прийняття двох факультативних протоколів щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії та участі дітей у збройних конфліктах; (2) *прийняття* Третього факультативного протоколу, який запроваджує механізм, за допомогою якого діти можуть подавати скарги до Комітету з прав дитини; (3) 25-річниця Конвенції про права дитини (20.11.2014 р.). Її ратифікували 193 держави-члени ООН. Лише Сполучені Штати та Сомалі, які підписали договір, не ратифікували її; (4) 30-річниця Конвенції про права дитини (20.11.2019 р.).

ООН окреслено принципи, що закріплені Конвенцією про права дитини, яка захищає права всіх дітей будь-де, бути вільними від дискримінації, насильства та зневаги, зокрема: (1) до дітей потрібно ставитися з повагою та гідністю; (2) про них потрібно піклуватися, розвивати та бути частиною їхніх спільнот; (3) діти мають право на освіту, висловлювати власну думку та брати участь у прийнятті рішень, які їх стосуються; (4) діти мають право на захист від будь-якого насильства та дискримінації, де б вони не жили, незалежно від свого етнічного чи соціального походження, майна, інвалідності, народження чи іншого статусу (Celebrating 30 years of the Convention on the Rights of the Child) [5].

Отже, можна погодитися з науковим підходом професорки Лаури Лунді (Laura Lundy), що благополуччя дитини поодинокі згадується в Конвенції ООН про права дитини, незважаючи на те що поєднання «права дитини та благополуччя» все частіше з'являється в дискурсі політиків, захисників дитинства та дослідників. Здебільшого концепція благополуччя дитини розглядається через дисциплінарну призму прав людини, приділяючи особливу увагу правам дитини, викладеним у Конвенції про права дитини [12].

Вимоги щодо захисту ювенального права на працю, зокрема, Директиви 94/33/ЄС Європейської ради від 22.06.1994 р. «Про захист молоді на робочому місці», ґрунтуються на певній низці Конвенцій Міжнародної організації праці. Передусім керуються такими Конвенціями: (1) Конвенція № 138 «Про мінімальний вік для прийому на роботу» (Convention Concerning Minimum Age for Admission to Employment № 138 (1973 р.). Мета прийняття – задля забезпечення внутрішньодер-

жавної відповідності законодавства про працевлаштування та освіти; (2) Конвенція № 182 «Про негайну заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці» (Worst Forms of Child Labour Convention № 182 (1999 р.) та іншими.

Однією із проблем сучасного суспільства є проблема соціальної відповідальності в умовах зростаючого безробіття та формування прекаріату (англ. precarious і лат. precarium – сумнівний, ризикований, негарантований, нестабільний).

У 2020 р. світ досяг важливої віхи в боротьбі за припинення експлуатації дитячої праці, коли всі 187 держав-членів Міжнародної організації праці ратифікували Конвенцію МОП № 182 «Про найгірші форми дитячої праці», взявши на себе зобов'язання ліквідувати небезпечні форми праці, які загрожують дітям у всьому світі. Ця Конвенція є важливою ознакою глобального зобов'язання припинити небезпечну дитячу працю. Однак держави-члени МОП повинні й надалі вживати конкретних заходів, щоби захистити всіх дітей від цієї роботи. А з огляду на нові виклики, пов'язані з пандемією Corona Virus Disease 2019, це важливіше, ніж будь-коли.

І тому МОП 2021 р. оголосила Міжнародним роком боротьби з дитячою працею. У резолюції Міжнародної організації праці підкреслювалося, що держави-члени ООН зобов'язуються «здійснити невідкладні та дієві кроки до викоринення примусової праці та сучасного рабства, забезпечення заборони та ліквідації найгірших форм дитячої праці, включно з вербуванням та використанням дітей-солдат, а до 2025 року покінчити з дитячою працею у всіх її проявах». На жаль, цим ідеям не судилося втілитись.

Наука ювенального права досліджує правовий статус дитини та проблематику його реформування відповідно до сучасних викликів. Як галузь наукового знання, що визначається передусім як система правових норм, які регламентують ювенально-правові відносини, ювенальне право сприяє, не лише вирішенню державно-ювенальних проблем, а й удосконалює національне законодавство в частині забезпечення прав і свобод неповнолітніх.

Можна констатувати, що наукові дослідження у сфері захисту ювенального права на працю здійснюються на стику юридичних наук, тобто мають міждисциплінарний комплексний характер. У доктринальних підходах до визначення прав дитини в міжнародному праві та ЄС існує така позиція, що міжнародному співтовариству доцільно сприяти

зменшенню відмінностей між правовим змістом категорій «людина» й «дитина», у контексті прав, якими вони володіють [13].

Уявляється, що це дискусійний і достатньо спірний підхід. Навіть, у трудовому законодавстві України, де можливості укладання трудового договору з неповнолітніми обмежені через неприпустимість експлуатації дитячої праці, неповнолітні наймані працівники диференціюються за віком: до 14 років, від 15 років, від 16 до 18 років, до 21 року.

Дитина має бути забезпечена можливістю здійснення її прав, установлених Конституцією України, Конвенцією про права дитини ООН 1989 р., іншими міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (ч. сьома ст. 7 Сімейного кодексу України). Правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття.

Правове регулювання права на працю неповнолітніх має свої особливості. Відповідно до ст. 187 КЗпП України, неповнолітні, які не досягли 18 років у трудових правовідносинах прирівнюються до дорослих найманих працівників.

Ця категорія найманих працівників при цьому, у частині правого регулювання робочого часу, часу відпочинку, деяких аспектів охорони праці та інших умов праці – користується пільгами, які закріплені трудовим законодавством України.

Дійсно, до неповнолітньої особи застосовується новела (нова редакція) ч. другої ст. 5 Закону України «Про охорону праці» про те, що «під час укладання трудових договорів (крім трудового договору про дистанційну роботу, про надомну роботу) одним із зобов'язань роботодавця є проінформувати працівника під розписку про умови праці та про наявність на його робочому місці небезпечних і шкідливих виробничих факторів, які ще не усунуто, можливі наслідки їх впливу на здоров'я та про права працівника на пільги і компенсації за роботу в таких умовах відповідно до законодавства і колективного договору та з урахуванням особливостей спрощеного режиму регулювання трудових відносин, визначеного главою III-Б КЗпП України».

Так, прийом неповнолітніх осіб до навчальних закладів для навчання професіям, пов'язаним із роботами зі шкідливими та важкими умовами праці, а також з роботами підвищеної небезпеки, здійснюється відповідно до Типових правил прийому до професійно-технічних навчальних закладів України, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 06.06.2006 р. № 441.

Прийом здійснюється за умови досягнення ними 18-річного віку на момент закінчення навчання (п. 2.3 Положення про порядок трудового і професійного навчання неповнолітніх професіям, пов'язаним з роботами із шкідливими та важкими умовами праці, а також з роботами підвищеної небезпеки, затверджено наказом Державного комітету України по нагляду за охороною праці від 30.12.1994 р. № 130).

Таким чином, будь-яке працевлаштування неповнолітніх осіб на роботи зі шкідливими та важкими умовами праці або підвищеної небезпеки – заборонено.

Навряд чи варто доводити, що кожна вікова група молоді від народження до 35 років має свої специфічні проблеми, що потребують правового рішення, на нашу думку.

Поняття молоді в трудовому праві України відсутнє, але опосередковано впроваджено в правове поле в якості імплементації в національне законодавство здебільшого положень Європейської хартії щодо участі молоді в громадському житті на місцевому та регіональному рівні. Викладене було регламентовано Законом України «Про основні засади молодіжної політики» від 27.04.2021 р. № 1414-IX. Цим Законом визначено, що «молодь – молоді особи – особи віком від 14 до 35 років, які є громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах» (п. 17 ч. першої ст. 1).

У сучасній правосвідомості існує розуміння несамотійності дитини як суб'єкта права (Л. Лунді та інші). Світова спільнота, з одного боку, визнає, що дитина, будучи людиною, повинна володіти можливістю користуватися всіма властивими людині правами, зокрема правом на працю. З іншого боку, не всім обсягом прав людини дитина в змозі користуватися належним чином.

Дійсно, національні законодавства здебільшого держав ЄС виділяють дитину в певну соціальну групу населення, яка до певного віку потребує особливого соціального захисту своїх прав. Однак у доктринальних підходах акцентується, що виділення дитини в окрему правову категорію, що має особливий правовий статус, має й інший бік проблематики, що досліджується.

Проте «компетентність» дитини як суб'єкта щодо трудових прав демонструє певний дуалізм. Текст Конвенції про права дитини лише підтверджує це твердження, не закріплюючи правового статусу дитини як володаря загальноновизнаних прав людини, обмежуючись наділенням дитини основними правами людини (ст. 12-16 Конвенції) [13].

Молода особа (*англ.* young person) – будь-яка особа віком до 18 років, зазначених у ст. 2 (1) і 3 Директиви ЄС 1994 р. про захист молоді на виробництві, а «дитина» (*англ.* child) означає будь-яку молоду особу віком менше ніж 15 років та все ще підлягає обов'язковому очному шкільному навчанню відповідно до національного законодавства. Своєю чергою «підліток» (*англ.* adolescent) – будь-яка молода особа вік якої не менше 15 років, але менше 18 років, яка більше не підлягає обов'язковій очній формі навчання відповідно до національного законодавства [6].

«Дитяча праця» (*англ.* child labour) – це поняття, яке використовується в міжнародному праві для позначення форм праці, що є: (1) шкідливими для дітей. Дитяча праця заборонена Конвенцією ООН «Про права дитини», яка (2) накладає на держави-учасниці зобов'язання щодо її усунення. Дитяча праця позбавляє дітей їхнього дитинства, їхнього потенціалу й гідності, і шкодить їхньому фізичному і психічному здоров'ю. Вона також перешкоджає навчанню дітей, позбавляючи їх можливості взагалі відвідувати школу, або зобов'язуючи їх передчасно покинути школу, або вимагаючи від них поєднувати працю з відвідуванням школи.

Свого часу Уряд Італії, профспілки та організація роботодавців Confindustria підписали угоду про боротьбу з дитячою працею (16.04.1998 р.). Основними заходами передбачалися: (1) *підвищення* віку закінчення школи та розробка схем заохочення дітей, які вибули, повернутися до школи; (2) *посилення* репресивних заходів проти підпільної зайнятості та введення санкцій проти фірм, що використовують працю неповнолітніх, як в Італії, так і за кордоном; (3) економічна *підтримка* малозабезпечених сімей тощо.

Угодою також були передбачені форми сертифікації (товарні знаки і реєстр підприємств), які підтверджують, що підприємство не використовувало дитячу працю на будь-якій стадії виробничого процесу. Законопроект із цього питання був схвалений Сенатом у червні 1999 року [9].

Висновки. Сформульовані принципи, що закріплені в Декларації про права дитини, Конвенціях МОП та іншими міжнародно-правовими договорами, є підґрунтям державної політики щодо забезпечення ювенального права на працю. Доктринальні підходи до дослідження окресленої тематики щодо проблеми правового регулювання суспільних відносин за участю молоді виходять за рамки науки трудового права, адже координування проблеми захисту права на працю численні й різноманітні.

Порівняльний аналіз міжнародних та європейських стандартів прав неповнолітніх осіб і національного ювенального законодавства у сфері забезпечення права на працю вищезгаданої категорії працівників демонструє високий ступінь їх кореляції. Інколи національне законодавство навіть випереджає міжнародні та європейські стандарти. Ювенальне право на працю забезпечене та захищене національним законодавством краще, ніж цього вимагають міжнародні та європейські стандарти. І навпаки, є прогалини в національному законодавстві щодо окремих міжнародно визнаних прав неповнолітніх осіб – право на свободу працевлаштування, що корелюється зі правом на свободу пересування; право на мінімальний період відпочинку в два дні тощо.

Література

1. Крестовська Н.М. Ювенальне право України: генезис та сучасний стан : автореф. дис. д-ра юрид. наук : 12.00.01 ; Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2008. 40 с.
2. BICE promotes the rights and dignity of children worldwide. URL: <https://bice.org/en/history-rights-child>.
3. Charter of Fundamental Rights of the European Union 2012/C 326/02. *Official Journal of the European Union*. 26.10.2012. С. 326/391.
4. Convention on the Rights of the Child Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 44/25 of 20 November 1989 entry into force 2 September 1990, in accordance with article 49. URL: www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/ProfessionalInterest/crc.pdf.
5. Council Decision of 26 November 2009 concerning the conclusion, by the European Community, of the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities. *Official Journal of the European Union*. 27.1.2010. L 23/35.
6. Council Directive 94/33/EC of 22 June 1994 on the protection of young people at work. *Official Journal of the European Communities*. 20.8.1994. L 216/12.
7. General comment No. 5 (2003), General measures of implementation of the Convention on the Rights of the Child (arts. 4, 42 and 44, para. 6). CRC/GC/2003/5. URL: https://resourcecentre.savethechildren.net/pdf/general_comment_no_5_crc.pdf/.
8. Geneva Declaration of the Rights of the Child Adopted 26 September, 1924, League of Nations. URL: <https://www.un-documents.net/gdrc1924.htm>.
9. Il lavoro minorile in Italia. URL: https://view.officeapps.live.com/op/view.aspx?src=https%3A%2F%2Fwww.eurofound.europa.eu%2Fsites%2Fdefault%2Ffiles%2Fef_files%2Fefiro%2F2000%2F12%2Ffeature%2Fit0012363fit.doc&wdOrigin=BROWSELINK.
10. Korczak J. Jak kochać dziecko; Momenty wychowawcze; Prawo dziecka do szacunku. Red. nauk. S. Wołoszyn. 1993. 565, [2] s.
11. Lundy C. An introduction to the Convention on the Rights of the Child. Full Circle Press, Sparta, Ont., 1997. 128 pages.
12. Lundy L. United Nations Convention on the Rights of the Child and Child Well-Being. In : Handbook of Child Well-Being: Theories, Methods and Policies in Global Perspective. Springer Netherlands, 2013. Pages 2439-2462.
13. Verhellen E. The Convention on the Rights of the Child. In : Understanding Children's Rights : Collected Papers Presented at the Seventh International Interdisciplinary Course on Children's Rights, Held at Ghent University, November-December 2004, edited by Arabella Weyts, vol. 8, Ghent University. Children's Rights Centre, 2004. Pages 17-38. URL: <http://hdl.handle.net/1854/LU-602577>.

Кожушко С. І.,
кандидат юридичних наук,
доцент

*Київського національного економічного
університету імені Вадима Гетьмана*

Галіахметов І. А.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри публічного
та міжнародного права
*Київського національного економічного
університету імені Вадима Гетьмана*

ПРАВОВІ ІНСТРУМЕНТИ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ У СФЕРІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА

Качурінер В. Л.

У статті здійснено загальний огляд правових інструментів екологічної політики Європейського Союзу у сфері сільськогосподарського виробництва та підкреслено їх значення для євроінтеграційних процесів в Україні. Крім того, створення єдиного ринку сприяло активізації політики у сфері охорони навколишнього середовища та запровадила відповідні екологічні стандарти у сферу сільського господарства та процес виробництва продукції.

Підкреслено, що досягнення цілей політики ЄС у сфері сільськогосподарського виробництва можливо за допомогою збалансованого поєднання стимулів для споживачів і підприємств, уніфікації підходів до ринкових інструментів і запровадження екостандартів для зниження екологічних наслідків виробничої діяльності та виробництва продукції.

Позначено, що правові інструменти екологічної політики ЄС у досліджуваній сфері - це засоби та способи, які впливають на процес виробництва і учасників сільськогосподарської діяльності.

Проаналізовано такий інструмент, як Ecolabel, який є результатом узгодженої політики ЄС та законодавчою основою для сталого виробництва і споживання в ЄС. Ecolabel як інструмент політики ЄС допомагає заповнити прогалини в регулюванні сфери виробництва, стимулювати законодавство для забезпечення мінімальних вимог щодо екологічних характеристик продуктів і послуг.

Підкреслено, що ЄС розробив систему екологічної сертифікації. Одними з перших під її дію підпали енергетична, транспортна та сільськогосподарська політика ЄС.

Проаналізовано такий правовий інструмент, як екологічна стандартизація, яка є організаційним прийомом та способом в сфері виробництва.

Підкреслено значення такого інструменту, як оцінка впливу на навколишнє середовище, яка є унікальним інструментом в тому, що вимагає враховувати екологічні цінності і обґрунтовувати їх в світлі детальних екологічних досліджень та громадського обговорення потенційних впливів на навколишнє середовище.

Зроблено акцент на тому, що в законодавстві ЄС встановлені сільськогосподарські податки, що також є важливим правовим інструментом та економічним засобом наповнення бюджету ЄС.

Досліджено певні аспекти аграрного законодавства ЄС як правового інструменту.

Зроблено висновок, що до правових інструментів політики ЄС у сфері сільськогосподарського виробництва можна віднести: екомаркування, екологічну стандартизацію, систему екологічного менеджменту і екологічного аудиту, оцінку впливу на навколишнє середовище, сільськогосподарські податки, аграрне законодавство ЄС.

Ключові слова: право ЄС, виробництво, сільське господарство, правові інструменти, екомаркування, стандартизація, оцінка впливу на навколишнє середовище, аграрне законодавство.

Kachuriner V. L. Legal instruments of the environmental policy of the European Union in the sphere of agricultural production

The article provides a general overview of the legal instruments of the European Union's environmental policy in the field of agricultural production and emphasizes their importance for the European integration processes in Ukraine. In addition, the creation of a single market contributed to the activation of environmental protection policy and introduced appropriate environmental standards in the field of agriculture and the production process.

It is emphasized that achieving the goals of the EU policy in the field of agricultural production is possible with the help of a balanced combination of incentives for consumers and enterprises, unification of approaches to market instruments and introduction of eco-standards to reduce the environmental consequences of production activities and production of products.

It is noted that the legal instruments of the EU's environmental policy in the researched area are means and methods that affect the production process and participants in agricultural activity.

An instrument such as the Ecolabel, which is the result of an agreed EU policy and a legal basis for sustainable production and consumption in the EU, is analyzed. Ecolabel as an EU policy tool helps to fill the gaps in the regulation of the production sphere, to stimulate legislation to

ensure minimum requirements for the environmental characteristics of products and services.

It is emphasized that the EU has developed a system of environmental certification. The energy, transport and agricultural policies of the EU were among the first to fall under its influence.

Such a legal instrument as ecological standardization, which is an organizational method and method in the field of production, is analyzed.

The importance of such a tool as environmental impact assessment is emphasized, which is a unique tool in that it requires taking into account environmental values and justifying them in the light of detailed environmental studies and public discussion of potential environmental impacts.

Emphasis is placed on the fact that agricultural taxes are established in the EU legislation, which is also an important legal instrument and economic means of filling the EU budget.

Certain aspects of EU agrarian legislation as a legal instrument have been studied.

It was concluded that the legal instruments of the EU policy in the field of agricultural production include: ecolabeling, environmental standardization, the system of environmental management and environmental audit, environmental impact assessment, agricultural taxes, EU agricultural legislation.

Key words: *EU law, production, agriculture, legal instruments, ecolabeling, standardization, environmental impact assessment, agricultural legislation.*

Вступ. Підйом екологічного руху в країнах ЄС відбувся на початку 90-х років, що змусило уряди держав-членів ЄС зробити відповідні значні кроки вперед в області екологічної та аграрної політики. Програма створення єдиного ринку підняла статус політики у сфері охорони навколишнього середовища та запровадила відповідні екологічні стандарти у сферу сільського господарства та процес виробництва продукції.

У даний час для жителів Європи якість довкілля та якість продукції з точки зору безпеки та екологічності є найважливішими характеристиками, що визначають рівень життя. Швидкий розвиток виробництва, інтенсивне ведення сільського господарства та висока густота населення в Європейському Союзі призвели до загострення екологічних проблем. Внаслідок забруднення навколишнього середовища багато продуктів харчування перестали задовольняти запити споживачів, а екологічні товари, вироблені з мінімальним збитком для навколишнього середовища, виготовлені з екологічно чистої сировини із застосуванням органічних методів ведення

сільського господарства, набувають все більшої популярності. Відбувається переключення уваги споживачів до питань здорового способу життя та старіння, наявності достовірної інформації про харчову та екологічну безпеку продуктів харчування, екологічність товарів, житла та послуг. Все це змушує компанії та уряди європейських країн знову і знову звертатися до пошуків нових підходів до екологізації процесу виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спільну аграрну політику досліджували як закордонні, так і вітчизняні науковці: Е. Фалькович, І. Ушевич, Н. Юркенайте, І. Клименко, О. Вінська, Н. Варшавська, О. Вишняков та інші. Також питання спільних політик ЄС та механізмів їх реалізації у агропромисловій сфері висвітлено В. Корчун, О. Попової, С. Шерстюк, С. Тивончук, Г. Сухомирова, Ф. Адінолфі та ін. Однак дослідження правових інструментів політики ЄС у сфері сільськогосподарського виробництва, враховуючи постійну зміну економічних та політичних умов, у яких відбувається реалізація спільних політик ЄС, є актуальним сьогодні.

Метою статті є дослідження правових інструментів політики Європейського Союзу у сфері сільськогосподарського виробництва та позначення їх значення для євроінтеграційних процесів в Україні.

Виклад основного матеріалу. Сформовані на регіональному рівні екологічні принципи в праві ЄС та на рівні держав-членів використовують набір іноді різних правових важелів та інструментів, які запозичені з «м'якого права» у національні нормативно-правові акти [1, с. 487]. Так, Н. де Седелір з цього приводу зазначає, що термін «м'яке право» також часто використовується для опису різних видів квазі-юридичних інструментів Євросоюзу: «кодекс поведінки», «керівництва», «комунікації» та інше [2, р. 2]. Отже, правові інструменти - це засоби та способи, які впливають на процес виробництва і учасників сільськогосподарської діяльності.

Досягнення цілей політики ЄС у сфері сільськогосподарського виробництва можливо за допомогою збалансованого поєднання стимулів для споживачів і підприємств, уніфікації підходів до ринкових інструментів і запровадження екостандартів для зниження екологічних наслідків виробничої діяльності та виробництва продукції. Проаналізуємо наявні правові інструменти в політиці ЄС, які стосуються сфери сільськогосподарського виробництва.

Доступ споживачів до інформації про продукти забезпечується чіткою та послідовною системою маркування, яка враховує наявні екологічні

вимоги для продукції. Інформування громадян про наявну екопродукцію дає змогу отримати зрозумілу та достовірну інформацію про продукцію та збільшує на неї попит. Серед ключових вимог екологізації аграрної сфери - це, наприклад, вимоги до пакування продукції. Так, упаковка повинна бути оптимізована для мінімізації впливу на навколишнє середовище. Це є вимога такого інструменту, як Ecolabel, ряд директив присвячено цьому питанню [3; 4]. Ecolabel є результатом узгодженої політики ЄС та законодавчою основою для сталого виробництва і споживання в ЄС. Цей інструмент допомагає заповнити прогалини в політиці ЄС, стимулювати законодавство для забезпечення мінімальних вимог щодо екологічних характеристик продуктів і послуг.

Позначене вище дає змогу констатувати, що зазначений правовий захід (інструмент) у сфері виробництва охоплює процес використання сировини і матеріалів, а також направлений на зменшення викидів, однак він має бути з'єднаний з необхідними економічними механізмами.

Особливість цього інструменту також полягає в тому, що ця система не тільки забезпечує захист споживачів від недоброякісної й небезпечної продукції, а й захищає навколишнє середовище від шкідливого впливу з боку неякісної продукції та згубної діяльності людини у сфері сільського господарства. Тому саме для екологічної сертифікації набуває особливого значення розподіл сфер обов'язковості і добровільності, інтересів національної безпеки і ринкових інтересів у визначенні структури цієї системи та правил її функціонування. Наприклад, в Європейському Союзі екологічне виробництво в сільськогосподарській сфері регулювалось спершу Регламентом Ради (ЄЕС) № 2092/91 від 24 червня 1991 р. про органічне землеробство та відповідне маркування сільськогосподарської продукції та харчових продуктів (втратив силу), а зараз це регулювання здійснюється Регламентом Ради (ЄС) № 834/2007 від 28 червня 2007 р. про органічне виробництво та маркування органічних продуктів [5].

Всі виробники продукції, переробники або продавці проходять для підтвердження екостатусу своєї продукції проходять екосертифікацію. Метою такої екосертифікації є встановлення гарантій для споживача з боку незалежної уповноваженої компетентної організації того, що продукт, дійсно, виготовлений у відповідності зі стандартами екологічного виробництва.

Система присудження еколейблу не носить обов'язкового характеру, її цілями є: поширення

дизайну, виробництва, маркетингу і використання продукції, що має мінімальний вплив на навколишнє середовище; поліпшення забезпечення споживачів інформації про продукцію, надає вплив на навколишнє середовище. Для України цей інструмент є важливим, оскільки існує потреба в посиленому державному управлінні в галузі екологічної безпеки й контролю за дотриманням екологічних вимог.

Наступний не менш важливий інструмент - екологічна стандартизація - це організаційний прийом та спосіб в сфері виробництва, яка є найбільш розробленим інструментом захисту навколишнього середовища в ЄС. Екологічній стандартизації присвячено багато актів вторинного права ЄС.

Кодифікація в праві ЄС торкнулась генетично модифікованих організмів (далі - ГМО), були запровадженні загальні обмеження впровадження у виробництво і на споживчий ринок досягнень генної інженерії. Так, Директива 2001/18/ЄС встановлює правило, що продукція з ГМО може бути допущена на ринок, якщо вона відповідає стандартам ЄС і пройшла необхідну оцінку на предмет безпеки для здоров'я людини та навколишнього середовища [6]. Споживачам має бути доведена інформація про те, що продукти містять ГМО, також такі товари мають бути відповідним чином марковані і упаковані. Держави-члени ЄС ведуть облік виробників продукції, що містить ГМО.

Наступним інструментом, який можна віднести до організаційних прийомів та способів в межах механізму охорони навколишнього природного середовища у сфері виробництва, є оцінка впливу на навколишнє середовище (далі - ОВНС). ОВНС є унікальним інструментом в тому, що вимагає від суб'єктів, що приймають рішення, враховувати екологічні цінності при прийнятті цих рішень і обґрунтовувати їх в світлі детальних екологічних досліджень та громадського обговорення потенційних впливів на навколишнє середовище. П. Модак визначає оцінку впливу на навколишнє середовище, в широкому сенсі, як оцінку (прогнозування) наслідків поточної або передбачуваної дії [7, р. 12-14]. Оцінка екологічних наслідків впровадження планів та програм проводиться з метою сприяння включенню екологічних аспектів на етапах розробки таких планів та програм.

Оцінка впливу на навколишнє середовище спрямована на виявлення й прогнозування очікуваного впливу на навколишнє середовище, здоров'я та добробут людей із боку господарської та іншої діяльності. Методологія ОВНС дістала своє визнання майже в усіх розвинених країнах.

Прийнята 25 років назад Директива 85/337 ОВНС повинна була, використовуючи накопичений досвід, внести зміни до законодавства та політики Європейського Союзу, а також у прецедентне право Європейського Суду.

У межах міжнародних зобов'язань та з метою імплементації у національне законодавство положень Директив ЄС Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про оцінку впливу на довкілля», який встановлює правові та організаційні засади здійснення оцінки впливу на довкілля, яка спрямована на попередження та запобігання шкоді довкіллю, забезпечення екологічної безпеки, охорону довкілля, раціональне використання і відтворення природних ресурсів у процесі прийняття рішень про здійснення господарської діяльності, яка може мати значний вплив на довкілля, з урахуванням державних, громадських та приватних інтересів. Це значний крок у реалізації Угоди про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом.

Ще один важливий інструмент, але більш добровільного змісту - система екологічного менеджменту і екологічного аудиту, що базується на положеннях Регламенту № 1221/2009 про добровільну участь організацій у системі спільного управління навколишнім середовищем та екологічного аудиту [8].

Складовим компонентом економіко-правового механізму охорони навколишнього середовища є «зелені» податки. Д. Джилієс ще раніше позначав, що у плани ЄС входить введення в майбутньому загального податку на викиди вуглекислого газу [9, р. 10]. Однак в законодавстві ЄС встановлені сільськогосподарські податки, які встановлюються на сільськогосподарську продукцію, що імпортується чи експортується. Такі податки розглядаються як засіб проведення єдиної сільськогосподарської політики, з одного боку, а з іншого - як дохідна частина бюджету ЄС. Цей підхід з самого початку знайшов своє закріплення у рішеннях Ради про фінансування спільної сільськогосподарської політики ЄС та створення власних ринків хлібних злаків, м'яса птиці, свинини, яєць, фруктів, овочів та вина [10, с. 410]. Таким чином, забезпечується дохід до бюджету ЄС, захищаються інтереси виробників у ЄС та спільний ринок, що встановлено та регламентується рішеннями Ради.

Податок на сільськогосподарську продукцію, що експортується, має на меті, окрім забезпечення прямих надходжень до бюджету ЄС, стримувати держави-члени в межах єдиної аграрної політики ЄС. Сума, що стягується як податок, ста-

новить різницю між світовими цінами та узгодженим рівнем цін у ЄС на цю продукцію.

Як позначає О.К. Вишняков, сільськогосподарські податки можуть використовуватися також і для запровадження обмежень на виробництво певних видів продукції. Наприклад, у 1977 р. Рішенням Ради 1079/772 був запроваджений «податок спільної відповідальності» (coresponsibility levy) на молоко та молочні вироби. Правомірність та обґрунтованість застосування цього податку знайшли своє підтвердження в рішенні Суду у справі «Stolting» [11].

Також саме аграрне законодавство ЄС можна розглядати як правовий інструмент запровадження аграрної політики. Засади аграрного права ЄС впливають з положень ДФЄС, де можна виокремити такі:

- 1) включення сільського господарства до спільної компетенції ЄС та держав-членів;
- 2) норми, що стосуються сільського господарства, є певним винятком із загальних положень ДФЄС;
- 3) аграрний сектор усіх держав-членів ЄС має підлягати спільній політиці;
- 4) єдність аграрного ринку;
- 5) надання переваги внутрішньоєвропейському сільськогосподарському виробникові;
- 6) солідарність, що виявляється в утворенні фондів гарантування та розвитку для регулювання єдиного аграрного ринку ЄС;
- 7) екологізація сільськогосподарського виробництва, що виявляється в орієнтації спільної аграрної політики ЄС на стимулювання екологічно безпечного ведення сільського господарства і на реалізацію екологічних програм на селі [10, с. 561]. Завдання аграрного права ЄС збігаються з завданнями спільної аграрної політики.

На рівні ЄС окреслюються тільки загальні риси і завдання цієї політики, засади і методи її реалізації, залишаючи національним законодавствам широкий простір для більш детального регулювання. Проблематика права власності на засоби сільськогосподарського виробництва, обороту земель сільськогосподарського призначення, внутрішньої організації господарств залишається у компетенції законодавств держав-членів, піддаючись лише опосередкованому впливу права ЄС. Це дозволяє формувати через законодавство держав-членів таку, що найбільш відповідає національним традиціям, модель сільськогосподарського розвитку. Це є корисним і для українського законодавця.

На рівні ЄС окреслюються тільки загальні риси і завдання цієї політики, засади і методи її реалізації, залишаючи національним законодавствам широкий простір для більш детального регулювання. Проблематика права власності на засоби сільськогосподарського виробництва, обороту земель сільськогосподарського призначення, внутрішньої організації господарств залишається у компетенції законодавств держав-членів, піддаючись лише опосередкованому впливу права ЄС. Це дозволяє формувати через законодавство держав-членів таку, що найбільш відповідає національним традиціям, модель сільськогосподарського розвитку. Це є корисним і для українського законодавця.

Висновки. Незважаючи на великий масив наявних актів, що стосуються виробництва і споживання, вони обмежені в можливостях. Адже

для ефективної реалізації наявних документів потрібні ефективні інструменти, які б давали відповідні сигнали виробникам сільськогосподарської продукції і споживачам для стимулювання ефективності використання ресурсів і покращення екобезпеки регіону. Це робить акцент на важливості підтримки заходів для подальшого поліпшення екологічних характеристик товарів і послуг протягом всього їх життєвого циклу, в тому числі заходів зі збільшення поставок екологічно чистих продуктів й стимулювання споживчого попиту на таку продукцію.

Процес вирощування сільськогосподарської продукції та процес виробництва впливає на навколишнє середовище та викликає його деградацію, це стосується безпосередньо і проектування, рекламування, реалізації продукції кінцевим споживачам, переробки та подальшої утилізації їх в якості відходів. З розвитком суспільства розвиваються й засоби обробки земель, збільшуються посівні площі та нарощується процес виробництва. Отже, розвиток процесу сільськогосподарського виробництва представляє собою різноманітні способи впливу на навколишнє середовище, тому ЄС виробив ряд дій із захисту довкілля, що обумовлювалось і соціально-економічним розвитком європейських країн, і їх прагненням до вироблення єдиних підходів, правових інструментів спільної аграрної політики та інструментів у сфері захисту довкілля, та впровадження їх у процес сільськогосподарського виробництва.

Важливе місце в цьому процесі посідають означені вище правові інструменти, які мають значне економічне підґрунтя, такі як: екомаркування, екологічна стандартизація, система екологічного менеджменту і екологічного аудиту, оцінка впливу на навколишнє середовище, сільськогосподарські податки, аграрне законодавство ЄС.

Багаторічний досвід застосування таких інструментів повинен досліджуватись та використовуватись Україною з огляду на активізацію процесу євроінтеграції та розгляду ринку ЄС як ринку збуту сільськогосподарської продукції.

Література

1. Качурінер В.Л., Пасечник О.В. Механізм охорони оточуючої середовища в сфері виробництва в праві Європейського Союзу. *Молодий вчений*. 2016. № 3. С. 487-490.

2. Sadeleer N. de. *Environmental Principles: From Political Slogans to Legal Rules*. Oxford : Oxford University Press, 2002. 482 p.

3. Directive 2009/125/EC of the European Parliament and of the Council of 21 October 2009 establishing a framework for the setting of ecodesign requirements for energy-related products. *Official Journal*. 2009. L 285. P. 10.

4. Regulation (EC) No 66/2010 of the European Parliament and of the Council of 25 November 2009 on the EU Ecolabel. *Official Journal*. 2010. L 27. P. 1.

5. Verordnung (EG) Nr. 834/2007 des Rates vom 28. Juni 2007 über die ökologische/biologische Produktion und die Kennzeichnung von ökologischen/biologischen Erzeugnissen und zur Aufhebung der Verordnung (EWG) N. 2092/91. *Official Journal*. 2007. L 189. P. 1-23.

6. Directive 2001/18/EC of the European Parliament and of the Council of 12 March 2001 on the deliberate release into the environment of genetically modified organisms and repealing Council Directive 90/220/EEC - Commission Declaration. *Official Journal*. 2001. L 106. P. 1-39.

7. Modak P., Biswas A.K. *Introduction to EIA, What is EIA in: Conducting Environmental Impact Assessment for Developing Countries*. Tokyo-New York-Paris: United Nations University Press, 1999. P. 12-14.

8. Regulation (EC) No. 1221/2009 of the European Parliament and of the Council of November 25, 2009 on the voluntary participation of organizations in a community system for environmental management and environmental auditing and repealing Regulation (EC) No. 761/2001 and the resolutions of the Commission 2001/681/EG and 2006/193/EG. *Official Journal*. 2009. L 342. P. 1-45.

9. Gillies D. *A Guide to Ec Environmental Law*. Earthscan, 1999. 185 p.

10. *Право Європейського Союзу : підручн.* / за ред. О.К. Вишнякова. Одеса : Фенікс, 2013. 883 с.

11. Judgment of the Court of 21 February 1979 in Case 138/78 (reference for a preliminary ruling made by the Finanzgericht Hamburg): Hans-Markus Stoking Tankenrader Berg, v. Hauptzollamt Hamburg-Jonas. *Official Journal*. 1979. C 87. P. 8.

Качурінер В. Л.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного права
та порівняльного правознавства
Міжнародного гуманітарного університету

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ПОДОЛАННЯ ПРОЯВУ ПРОТИПРАВНОЇ ПОВЕДІНКИ В ДИТЯЧОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Корнієнко М. В., Сухарева А. О.

Метою статті є аналіз та характеристика міжнародного досвіду подолання протиправної поведінки в дитячому середовищі на прикладі Великої Британії, Німеччини, Франції, Італії. Проаналізовані основні риси та механізми реалізації подолання протиправної поведінки серед дітей. Доведено, що ефективне здійснення профілактичних заходів впливає на попередження вчинення правопорушень і конфліктів у дитячому середовищі, попередження соціальної проблеми та подолання окремих її факторів.

Визначені основні суб'єкти органів державної влади нашої країни, що здійснюють профілактику правопорушень серед осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку. Запропоновані висновки, з урахуванням міжнародного досвіду, з метою правового регулювання та вдосконалення механізму подолання прояву протиправної поведінки в дитячому середовищі нашої країни.

Встановлено, що одним із вкрай важливих кроків у напрямку профілактики правопорушень серед підлітків та формування безпечного простору для дітей є впровадження практики застосування інституту медіації, зокрема в діяльність інспекторів ювенальної превенції. Наголошено на тому, що поліцейські ювенальної превенції та інші суб'єкти, обов'язком яких є подолання протиправної поведінки серед неповнолітніх, мають бути обізнані в особливостях відновного правосуддя, опанувати стратегії поведінки в конфліктних ситуаціях в якості миротворця, вдосконалювати навички посередництва у розв'язанні конфліктів в підлітковому середовищі та на практиці навчитися примирювати конфліктуючі сторони.

Ключові слова: європейський досвід, ювенальна медіація, профілактика правопорушень, діти.

Kornienko M. V., Sukharieva A. O. European experience of overcoming the manifestation of illegal behavior in the children's environment

The purpose of the article is to analyze and characterize the international experience of overcoming illegal behavior in the children's environment on the example of Great Britain, Germany, and France, Italy. The main features and implementation mechanisms of overcoming

illegal behavior among children are analyzed. It has been proven that the effective implementation of preventive measures affects the prevention of offenses and conflicts in the children's environment, the prevention of social problems and the overcoming of some of its factors.

The main subjects of the state authorities of our country, which carry out the prevention of offenses among persons who have not reached the age of eighteen, have been determined. Conclusions are proposed, taking into account international experience, with the aim of legal regulation and improvement of the mechanism for overcoming the manifestation of illegal behavior in the children's environment in our country.

It was established that one of the extremely important steps in the direction of prevention of delinquency among teenagers and the formation of a safe space for children is the implementation of the practice of using the institution of mediation, in particular, in the activities of juvenile prevention inspectors. It is emphasized that juvenile prevention police officers and other subjects whose duty it is to overcome illegal behavior among minors should be familiar with the peculiarities of restorative justice, master the strategies of behavior in conflict situations as a peacemaker, improve mediation skills in resolving conflicts in the adolescent environment, and in practice learn to reconcile conflicting parties.

Key words: European experience, juvenile mediation, crime prevention, children.

Постановка проблеми та її актуальність. В українській та міжнародній науковій спільноті тема прояву протиправної поведінки неповнолітніх завжди привертала увагу науковців, дослідників, практичних працівників правоохоронної системи, міжнародних європейських організацій, оскільки саме з цією віковою групою суспільство пов'язує своє сучасне та майбутнє. Поряд із цим ще більшої актуальності набуває проблематика подолання протиправної поведінки у дитячому середовищі, оскільки подолати девіантну поведінку правопорушника значно складніше, ніж попередити її появу, тим паче якщо правопорушник - це дитина, у якій в силу вікових особливостей психологічний, моральний стан ще не має стійкого формування.

Існують ризики для життя і здоров'я дитини, які виникають із зовнішніх обставин, внутрішньо сімейних факторів. Тому виникає необхідність все частіше говорити та проводити саме профілактичну роботу з неповнолітніми на всіх рівнях розвитку дитини: у дошкільному віці (у закладах дошкільної освіти), у молодшому та підлітковому віці (школі, родині, позашкільних інституціях), юнацькому віці (школі, вищих навчальних закладах).

Запорукою зниження рівня вчинення правопорушень в дитячому середовищі є ефективний вибір форм та методів профілактичних заходів, своєчасне виявлення причин та умов, що призводять до протиправної поведінки дітей, якісне планування і проведення необхідних профілактичних заходів. Вітчизняна система превентивних заходів щодо неповнолітніх потребує вдосконалення та впровадження інноваційних програмних заходів, саме тому є корисним вивчення й запровадження зарубіжного досвіду у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Предмет даного дослідження частково висвітлено у працях українських правознавців. Так, Парфанович І.І., Крутий К.Л., Кузьма І.І. розглянули девіантну поведінку в контексті соціалізації дітей, стадії деформації розвитку особистості та класифікацію видів девіантної поведінки дітей [1, с. 245]. Л.М. Вольнова здійснила аналіз психобіологічних та індивідуально-психологічних чинників поведінкових девіацій неповнолітніх, деталізувала особливості профілактичних видів девіантної поведінки неповнолітнього [2, с. 188]. Юзікова Н.С. здійснила аналіз зарубіжного досвіду програмних заходів корекції та запобігання злочинній поведінці неповнолітніх [3, с. 197]. Мураненко К.Ю. звернула увагу на процес становлення системи профілактики правопорушень серед неповнолітніх на прикладі Великобританії, Франції, Німеччини, Японії, це дало змогу встановити автору, що профілактика правопорушень неповнолітніх поєднує каральну та ресоціалізаційну моделі [4, с. 87]. Йосипів А.О. розглянув профілактику правопорушень дітьми у Великій Британії та Америці, автор дійшов висновку, що повна безконтрольність з боку батьків, їхня байдужість, педагогічна безграмотність призводять до маргіналізації неповнолітніх, що вчиняють різні правопорушення [5, с. 381].

Однак наведені дослідження або частково розкривають особливості міжнародного досвіду подолання прояву протиправної поведінки в дитячому середовищі, або не враховують положення оновленого міжнародного та національного зако-

нодавства у цій сфері. На сьогодні існує потреба в дослідженні та деталізації форм та методів подолання прояву протиправної поведінки серед неповнолітніх з урахуванням досвіду міжнародних країн задля ефективного зниження прояву вчинення правопорушень дітьми в нашій країні.

Метою статті є тлумачення нормативно-правового забезпечення профілактичної діяльності суб'єктами захисту прав дітей, дослідження особливостей досвіду міжнародних країн світу щодо подолання прояву протиправної поведінки в дитячому середовищі, формулювання власного бачення механізмів подолання прояву протиправної (девіантної) поведінки серед неповнолітніх.

Виклад основного матеріалу. Часто дитина не усвідомлює тяжкості своїх вчинків, не володіє знаннями у правовій сфері, не обізнана щодо юридичної відповідальності та наслідків за свої неправомірні вчинки. На неї великий вплив мають вихователі, педагоги, шкільне середовище, сімейне оточення. Дитина залишається дитиною навіть тоді, коли оступилась та вчинила погано. Інколи через відсутність життєвого досвіду, перебування у складних життєвих обставинах, позбавлення батьківського піклування, неспроможність правильно й об'єктивно оцінити ситуацію, в якій опинився підліток, він вступає у конфлікт із законом.

Запорукою зниження рівня вчинення правопорушень в дитячому середовищі є ефективний вибір форм та методів профілактичних заходів, своєчасне виявлення причин та умов, що призводять до протиправної поведінки дітей, якісне планування і проведення необхідних профілактичних заходів.

Основними суб'єктами, що здійснюють профілактику правопорушень серед осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку, є представники органів державної влади, серед них:

1) центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері сім'ї та дітей, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері сім'ї та дітей, орган виконавчої влади Автономної Республіки Крим у сфері сім'ї та дітей, відповідні структурні підрозділи обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій, виконавчих органів міських і районних у містах рад;

2) уповноважені підрозділи органів Національної поліції;

3) школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації органів освіти;

4) центри медико-соціальної реабілітації дітей закладів охорони здоров'я;

5) спеціальні виховні установи Державної кримінально-виконавчої служби України;

6) притулки для дітей;

7) центри соціально-психологічної реабілітації дітей;

8) соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка) [6].

На сьогодні також поруч з державними фахівцями ефективну профілактичну роботу здійснюють волонтери, міжнародні громадські організації, представники церкви.

Серед представників органів державної влади важливу роль в цьому напрямку відіграють підрозділи Національної поліції України, які здійснюють заходи як загальної, так і індивідуальної профілактики. В системі Національної поліції основним суб'єктом, який виконує повноваження з профілактики правопорушень у дитячому середовищі, є підрозділи ювенальної превенції. Оскільки саме їхня діяльність спрямована на запобігання вчиненню дітьми правопорушень, виявлення причин та умов, які цьому сприяють, вжиття в межах своєї компетенції заходів для їх усунення.

Перелік нормативно-правових актів, що становить правову основу проведення профілактичних заходів як метод впливу на поведінку неповнолітніх підрозділами Національної поліції доводить, що профілактична робота займає вагомe місце серед завдань, які виконують підрозділи Національної поліції, оскільки ефективно проведення відповідних заходів впливають на попередження вчинення правопорушень і конфліктів у дитячому середовищі, попередження соціальної проблеми чи подолання окремих її факторів.

Можемо виділити основне нормативно-правове забезпечення здійснення профілактичної діяльності суб'єктами захисту прав дітей:

1) Закон України Про Національну поліцію, ст. 23 передбачає: «Поліція відповідно до покладених на неї завдань здійснює превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень»;

2) статтею 5 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» визначено, що уповноважені підрозділи органів Національної поліції зобов'язані виявляти причини та умови, які сприяють вчиненню правопорушень дітьми, вживати в межах своєї компетенції заходів до їх усунення;

3) Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», ст. 10 «взяття на профі-

лактичний облік кривдників та проведення з ними профілактичної роботи»;

4) статтею 5 Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України закріплено «діяльність підрозділів НПУ, спрямована на виявлення та усунення причин і умов, що призводять до вчинення дітьми адміністративних і кримінальних правопорушень».

Для більш ефективного подолання проявів протиправної поведінки в дитячому середовищі вважаємо за необхідне звертатися до механізмів міжнародних країн світу, враховуючи їхній досвід. Оскільки більшість європейських країн світу розробляють та мають дієві соціальні та правові програми, спрямовані на попередження вчинення правопорушень дітьми.

Так, наприклад, Велика Британія має давні усталені традиції соціально-правового захисту дітей, схильних до девіантної поведінки, має значні здобутки в дослідженні проблеми підготовки соціальних працівників до професійної діяльності, в тому числі до роботи з дітьми, схильними до девіантної поведінки.

Встановлено, що у британській науковій психолого-педагогічній літературі поняття «діти, схильні до девіантної поведінки» має низку синонімічних визначень: «діти групи ризику», «важкі», «проблемні», «конфліктні», «дезадаптовані», «педагогічно занедбані», «з відхиленнями у поведінці» тощо. Як відомо, багатьом дітям можуть бути властиві тимчасові відхилення у поведінці. Зазвичай, вони легко долаються зусиллями батьків, вихователів, вчителів. Однак поведінка певної частини дітей виходить за рамки допустимих пустощів та проступків і виховна робота з ними відбувається з труднощами, не приносить бажаного успіху. Вони не тільки не мають інтересу до навчання, школи, не знаходять спільної мови з оточуючими, але й систематично здійснюють різні хуліганські вчинки, правопорушення, не реагують на зауваження. Ці діти здебільшого не приховують антисоціальної спрямованості своєї поведінки (паління, вживання алкогольних напоїв, дрібні крадіжки, зухвалість, жорстокість тощо) [7, с. 205].

Сьогодні у Великій Британії для подолання прояву девіантної поведінки дітей особливу увагу звертають на підготовку фахівців, діяльність яких спрямована на роботу з дітьми, які схильні до вчинення правопорушень. В процесі підготовки працівників особлива увага звертається на отримання конкретних знань, умінь та навичок надавати допомогу дітям, які стикнулися з важкими життєвими обставинами. Безпосередньо це сто-

сується необхідності вміти застосовувати здобуті теоретичні знання на практиці; тренування навичок щодо налагодження стосунків як з дітьми, так і з дорослими особами шляхом спілкування, спостереження, вміння слухати.

Також спеціалізовані навчальні заклади Великої Британії навчають готувати звіти для суду; представляти клієнтів і допомагати їм відстоювати свої права; мати справи з індивідами, які можуть перебувати у стресовому стані; виявляти ознаки осіб, що вказують на ризики та вміння оцінювати ступінь цих ризиків; оцінювати потреби дитини та надавати практичну допомогу; залучати інших спеціалістів, діяльність яких спрямована на захист прав дітей; грамотно застосовувати правові норми; співпрацювати з батьками заради спільної мети - перевиховання та захисту прав їхніх неповнолітніх дітей тощо.

Навчальні заклади вищої освіти Великої Британії мають досить широкі повноваження в організації навчального процесу, тому зміст і форми підготовки майбутніх фахівців в різних закладах можуть дещо відрізнятися. Проте підготовка обов'язково будується відповідно до вимог Національних рад з питань надання соціальних послуг у кожній з чотирьох адміністративно-політичних частин країни [8, с. 100].

У соціальній роботі з дітьми, схильними до девіантної поведінки, британці мають такі переконання: у центрі уваги фахівців має бути дитина; дитина розглядається в контексті сім'ї; батьківство - найвідповідальніший обов'язок; найкращий спосіб допомогти дитині - підтримати її сім'ю; кожна сім'я потребує підтримки і має отримати шанс змінитися на краще; сім'я (біологічна) є оптимальним середовищем для гармонійного розвитку дитини; безпека дитини - найголовніше; ніякі обставини не можуть стати причиною жорстокого поводження з дитиною; сім'я має право на захист власних культурних, етнічних та релігійних традицій; неадекватне втручання може порушити цілісність сім'ї та її функціонування; сім'я, яка на перший погляд є безнадійною, може змінюватися та розвиватися за наявності ресурсів; потрібно співпрацювати з сім'єю, надати їй можливість взяти відповідальність за зміни, а не вирішувати проблеми за неї; вилучати дитину з сім'ї можна лише тоді, коли це необхідно для її захисту, коли здійснені всі можливі профілактичні заходи; не можна формувати негативне ставлення дитини до батьків; необхідно поважати і підтримувати право індивіда на власний вибір і рішення незалежно від життєвих цінностей і способу життя.

Аналізуючи систему підготовки майбутніх працівників, діяльність яких спрямована на роботу з дітьми з проявами девіантної поведінки, хочемо зазначити, що такі підготовлені працівники відіграють провідну роль у захисті найбільш вразливої верстви населення - дітей. Британські вчені зазначають важливість і необхідність вивчення базової групи дисциплін у підготовці працівників до роботи з дітьми, схильними до девіантної поведінки.

Вважаємо за доцільне перейняти досвід Великої Британії й запровадити у навчальний процес вітчизняних навчальних закладів. Програма для підготовки працівників, які займаються профілактичними заходами та захистом прав дітей, повинна містити життєві цінності й необхідні теоретичні й практичні знання, які б надали можливість у майбутньому таким суб'єктам захисту прав дітей оволодіти знаннями, уміннями та розумінням того, що їм доведеться вирішувати нагальні проблеми захисту прав неповнолітніх.

Також необхідно актуалізувати питання належної, обов'язкової підготовки підвищення кваліфікації фахівців, які працюють з дітьми в органах Національної поліції. Проводити з ними тренінги, курси підвищення кваліфікації, вебінари з проблемних питань щодо подолання прояву девіантної поведінки в дитячому середовищі, де б кожен мав можливість відпрацювати навички під час виконання практичних вправ, ситуаційних задач, сценаріїв, квестів тощо.

У свою чергу, профілактика правопорушень серед дітей у Німеччині здійснюється на каральному підході та ресоціалізаційному підході (пошук причин та профілактика правопорушень серед дітей). Звертаємо увагу, що каральний підхід у системі профілактики правопорушень неповнолітніх реалізовується крізь утворені спеціальні комісаріати, які займаються категорією справ, у яких частіше за все фігурують діти. На управління поліції покладається контроль та координаційна робота за неповнолітніми, які вчинили протиправні вчинки. А також аналіз причин та умов, що спонукають дітей до вчинення протиправних дій. Позитивним є те, що саме за результатами цих досліджень здійснюється підготовка та перепідготовка суб'єктів, які займаються захистом прав дітей, а також впроваджуються в навчальний процес.

Водночас на інших землях ФРН спостерігається більш м'який підхід до малолітніх правопорушників. На території землі Нижня Саксонія поліція при розслідуванні справ про правопорушення неповнолітніх працює в тісному контакті з іншими

соціальними службами. На землі Саар з правопорушниками підлітками працюють жінки-поліцейські, які проходять курс спеціальної підготовки. Досить високий рівень здійснення профілактики дитячої злочинності досягнутий в Західному Берліні. Для роботи з неповнолітнім у складі управління поліції створений спеціальний комісаріат, який здійснює реагування на всі доноси та протоки стосовно дітей. Працівники комісаріату не тільки розслідують справи й проводять профілактичну роботу з неповнолітніми [4, с. 90].

В основу стратегії профілактики правопорушень неповнолітніх у Німеччині покладено позицію, згідно з якою схильність дитини до правопорушень є тимчасовим проявом, а репресивні заходи лише негативно впливають на становлення особистості. Проте зважаючи на розвиненість німецької системи правоохоронних органів з питань розслідування злочинів неповнолітніх, варто зазначити, що каральний підхід також є значущим, однак основний акцент все ж здійснено на пошуку причин та профілактиці правопорушень серед дітей, що є характерними ознаками ресоціалізаційного підходу.

Нам імпонує профілактична система Франції. Так, наприклад, особливістю французької моделі ювенальної юстиції є те, що суддя є тим суб'єктом який займається не тільки правопорушниками, але й дітьми, які потрапили у соціально небезпечну ситуацію, ще до здійснення протиправного діяння. Така процедура відбувається поза судовою залом суду, безпосередньо в кабінеті судді, під час якої суддя намагається встановити контакт з неповнолітнім, а потім спільно з представником соціальної служби й дитиною шукають шляхи виходу з ситуації, що склалася.

До формальної судової процедури суддя вдається досить рідко, коли всі інші можливості вичерпані. Саме тому французьке ювенальне правосуддя інколи називають «кабінетним правосуддям». Французька система профілактики правопорушень серед дітей є прикладом реституційного підходу. В даному випадку увага акцентується на можливостях відновлювального правосуддя та медіації у правових стосунках з метою профілактики правопорушень неповнолітніх. Важливе місце у сфері профілактики правопорушень серед дітей займає Управління юридичним захистом молоді, яке належить до Управління міністерства юстиції Франції. Основними завданнями управління є виховання неповнолітніх та попередження вчинення ними правопорушень, виховання і навчання неповнолітніх, які вчинили пра-

впорушення, а також робота з повнолітніми, які не досягли 21 року, або мають певні проблеми в житті. Крім того, управлінню належить функція контролю за адміністративною, фінансовою та педагогічною діяльністю служб юридичного захисту молоді [4, с. 95].

У структурі Національної поліції Італії при територіальних управліннях у кожній комуні існують спеціалізовані підрозділи для роботи з дітьми, так звані «Офіси для неповнолітніх» (італ. *Ufficio minori*), які створені у 1996 році з метою оперативного реагування на проблеми дітей, які опинилися у скруті, та їхніх сімей. До повноважень цих підрозділів належить робота з неповнолітніми правопорушниками та жертвами злочинів, а також: у випадках відмови батьків від дітей; для запобігання дитячої порнографії та проституції, експлуатації дитячої праці, сексуального насильства над неповнолітніми; для виявлення фактів вживання або реалізації неповнолітнім наркотичних засобів; поганого поведження з дітьми; шкільного булінгу. На виконання цих завдань поліцейські функціонери офісів для неповнолітніх у співпраці з Міністерством освіти у школах та університетах проводять профілактичну роботу в напрямку ювенальної правоохорони, в основному через реалізацію спеціальних програм [9].

Таким чином, спеціальні підрозділи італійської поліції по роботі з дітьми є елементом системи ювенальної юстиції, який перебуває у тісній взаємодії з органами публічної адміністрації, системою судочинства та інститутами громадянського суспільства. Діяльність цих поліцейських підрозділів за свою суттю є підрозділами ювенальної превентивної діяльності та медіації.

На території нашої держави серед наукової спільноти та практикуючих юристів вже також протягом тривалого часу використовуються терміни «відновне правосуддя», «медіація», «примирення», «посередництво». Медіація - позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів [10].

Враховуючи досвід європейських країн, де медіація з неповнолітніми офіційно проводиться значно раніше, ніж у нашій країні, вважаємо, що одним із вкрай важливих кроків у напрямі профілактики правопорушень серед підлітків та формування безпечного простору для дітей є впровадження практики застосування інституту медіації, зокрема в діяльність інспекторів ювенальної превенції.

Із цією метою поліцейські ювенальної превенції та інші суб'єкти, обов'язком яких є подолання протиправної поведінки серед неповнолітніх, мають бути обізнані в особливостях відновного правосуддя, опанувати стратегії поведінки в конфліктних ситуаціях в ролі миротворця, вдосконалити навички посередництва у розв'язанні конфліктів в підлітковому середовищі та на практиці навчитися примирювати конфліктуючі сторони. Слушно зазначила О.І. Безпалова: «Ювенальні поліцейські мають стати не лише професійними медіаторами, а й навчати медіації підлітків» [11, с. 23].

Таким чином, прийняття Закону України «Про медіацію» слугувало початком приведення чинного законодавства Україні щодо альтернативного вирішення спорів у відповідність зі стандартами Європейського Союзу. Варто зазначити, що впровадження медіації в діяльність поліцейських ювенальної превенції є новою практикою для нашої держави, за допомогою якої є змога виявляти приховані факти конфліктних ситуацій між підлітками, є можливість залучати дітей до самостійного вирішення конфліктів, що дає змогу своєчасно й ефективно запобігти тяжким наслідкам, знизити загальний рівень правопорушень серед підлітків. Застосування медіаційної процедури сприятиме встановленню нових позитивних відносин поліції з неповнолітніми, наслідком чого буде підвищення рівня довіри населення до діяльності поліції, що є одним з важливим показником ефективності її роботи.

Аналіз механізмів попередження правопорушень серед неповнолітніх доводить, що ефективність подолання прояву протиправної поведінки в дитячому середовищі залежить від зусиль єдиної, скоординованої, цілісної системи державних органів влади у даному напрямку, який є актуальним і має пріоритет у всіх країнах світу. Великобританія є яскравим прикладом громадсько-інтегративного підходу профілактики правопорушення неповнолітніх, Франція має яскраво виражені ознаки республіканської моделі, у Німеччині, окрім ресоціалізацій, увага приділяється й каральному аспекту.

Вважаємо, що в нашій державі ефективна система профілактики правопорушень серед дітей має поєднувати ознаки різних механізмів профілактики зарубіжних країн.

З урахуванням вищезазначеного міжнародного досвіду з метою правового регулювання та вдосконалення механізму подолання прояву протиправної поведінки в дитячому середовищі пропонуємо науковій спільноті такі висновки:

1) доведено, що ефективне здійснення профілактичних заходів впливає на попередження вчинення правопорушень і конфліктів у дитячому середовищі, попередження соціальної проблеми та подолання окремих її факторів;

2) у Німеччині профілактика правопорушень неповнолітніх поєднує каральну та ресоціалізаційну моделі;

3) громадсько-інтеграційна модель профілактики правопорушень відображена у законодавстві Великобританії; досвід Великої Британії показує, що діти, схильні до девіантної поведінки, – це категорія дітей, яка вимагає особливої уваги з боку педагогів, вихователів, соціальних педагогів, соціальних працівників та інших фахівців;

4) враховуючи досвід Франції, пропонуємо уповноважити судові органи (або створити спеціалізовані суди), які залучались би до проведення профілактики правопорушень неповнолітніх та відігравали у системі профілактики правопорушень неповнолітніх організуючу та координуючу роль;

5) визнаючи більшу ефективність саме попередження правопорушень, ніж його подолання, пропонуємо приділяти увагу й застосовувати відносно правосуддя (медіацію) з дітьми, як це робить більшість країн Європи;

6) позитивним є досвід Великої Британії, який можна запозичити, де ставлення до неповнолітніх правопорушників виражене в найбільш сприятливій формі, створенні в системі правоохоронних органів підрозділи, які представляють структуру з числа кваліфікованих педагогів, психологів, а також інших вузькопрофільних спеціалістів.

Література

1. Теорія та практика профілактичної роботи з дітьми, схильними до девіантної поведінки: український і міжнародний досвід : монографія / О. Янкович, О. Кікінежді, І. Козубовська, В. Поліщук, Г. Радчук та ін. Тернопіль : Осадца Ю.В., 2018. 300 с.

2. Вольнова. Л.М. Профілактика девіантної поведінки підлітків: навч.-метод. посібник до спецкурсу «Психологія девіацій» для студентів спеціальності «Соціальна робота» у двох частинах. Ч. 1. Теоретична частина. 2-ге вид., перероб і доповн. Київ, 2016. 188 с.

3. Юзікова Н.С. Формування програмних заходів корекції та запобігання злочинній поведінці неповнолітніх: зарубіжний досвід. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Юриспруденція*. 2014. № 7. С. 195-198.

4. Мураненко К.Ю. Зарубіжний досвід профілактики правопорушень серед неповнолітніх. *PSYCHOLOGICAL JOURNAL*. № 2(22). 2019. С. 85-98.

5. Йосипів А.О. Зарубіжний досвід запобігання злочинам, що вчиняють неповнолітні з маргінального середовища. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 1(15). С. 381-392.

6. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24 січня 1995 року № 20/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України, Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1995. № 6, ст. 35

7. Coleman J., Hagell A. (Ed). *Adolescence, Risk and Resilience: Against the Odds*. Chichester, the UK: John Wiley and Sons, 2007. 205 p.

8. Ferguson I., Lavalette M. Crisis, Austerity and the Future(s) of Social Work in the UK. *Critical and Radical Social Work*. 2013. 1(1). P. 95-110.

9. Ufficio minori. URL: https://www.poliziadistato.it/articolo/ufficio-minori-2?fbclid=IwAR3CTDdtpGhckn9qi_ClMP3tCQxsrwhwk0m5GFIW9cJZz_6oe6LwqCoDPhw.

10. Про медіацію : Закон України від 16 листопада 2021 року № 1875-IX - ВР. *Відомості Верховної Ради України, Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2022. № 7, ст. 51.

11. Безпалова О.І. Особливості впровадження практики медіації в діяльності органів поліції щодо профілактики випадків насильства у дитячому середовищі. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 2. С. 21-25.

Корнієнко М. В.,
доктор юридичних наук, професор,
проректор
Одеського державного університету
внутрішніх справ

Сухарєва А. О.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративної
діяльності поліції
Одеського державного університету
внутрішніх справ

ІНТЕГРАЦІЯ СТАНДАРТІВ ОХОРОНИ КОНФІДЕНЦІЙНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ТА КОМЕРЦІЙНОЇ ТАЄМНИЦІ УКРАЇНИ ДО СТАНДАРТІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Кравченко О. М.

Нагальність наукової праці пов'язана з необхідністю встановлення надійної охорони конфіденційної інформації (КІ) та комерційної таємниці (КТ) в Україні для можливої інтеграції до стандартів Європейського Союзу (ЄС).

Наукова робота зумовлена станом механізмів реалізації державної політики та законодавства України у сфері охорони КІ та КТ для успішної інтеграції до стандартів ЄС, пошуку напрямів удосконалення правових та інституційних механізмів охорони КІ та КТ, а також порівняння наявних нормативно-правових документів з метою удосконалення законодавчої бази України до стандартів ЄС. Сьогодні суттєвою прогалиною правового регулювання КТ залишається правова невизначеність змісту інформації, яка може вважатись у якості досліджуваного об'єкта права інтелектуальної власності.

До нормативно-правових заходів відносяться такі засоби охорони КІ та КТ України, які передбачають використання певного комплексу правових методів, наданих законом і підзаконними актами особам, які законно контролюють таку інформацію з обмеженим доступом. До них слід віднести розробку і прийняття локальних нормативних (корпоративних) актів: Перелік відомостей, які складають КІ або КТ, Положення про КТ, Інструкцію, яка зобов'язує співробітників підприємства дотримуватися режиму нерозголошення КІ або КТ, Угоду про нерозголошення КТ.

Встановлено, що в Україні необхідно прийняти Закон України «Про комерційну таємницю» на прикладі, який ми пропонували в наших попередніх працях, де чітко сформулювати визначення КТ та інші аспекти охорони. Визначено та охарактеризовано сучасні підходи до охорони та захисту КТ як окремого виду таємної інформації в Україні. Підкреслюється ключова роль КТ як своєрідного інституту ринкової економіки, яка полягає в забезпеченні економічної безпеки окремого об'єкта від різноманітних загроз і посягань, забезпечуючи його конкурентоспроможність. Щодо КІ, то вважаємо за доцільне в законодавчому визначенні конфіденційної інформації прибрати згадки про юридичну особу. Конфіденційна інформація – це інформація, доступ до якої обмежено фізичною особою та яка може поширюватися у визначеному порядку за її бажанням відповідно до передбачених нею умов.

Ключові слова: конфіденційна інформація, комерційна таємниця, комерційна цінність, інформація, охорона, суб'єкт господарювання.

Кравченко О. М. Integration of the protection standards of confidential information and trade secret of Ukraine to the standards of the European Union

The relevance of scientific work is related to the need to establish reliable protection of confidential information (CI) and trade secret (TS) in Ukraine, for possible integration into the standards of the European Union (EU).

The scientific work is determined by the state of mechanisms for the implementation of state policy and legislation of Ukraine in the field of CI and TS protection for successful integration into EU standards. The search of ways to improve legal and institutional mechanisms for the protection of CI and TS, as well as a comparison of existing legal documents with the aim of improving the legislative framework of Ukraine to EU standards. Today, a significant gap in the legal regulation of TS remains the legal uncertainty of the content of information, which can be considered as a studied object of intellectual property law.

Regulatory and legal measures include such means of protection of CI and TS of Ukraine, which provide for the use of a certain set of legal methods provided by law and by-laws to persons who legally control such information with limited access. These should include the development and adoption of local regulatory (corporate) acts: List of information that makes up CI or TS, Regulations on TS, Instructions obliging company employees to comply with non-disclosure of CI or TS, Agreement on non-disclosure of TS.

It has been established that in Ukraine it is necessary to adopt the Law of Ukraine "On Trade Secret" based on the example we proposed in our previous works, where the definition of trade secret and other aspects of protection should be clearly formulated. Modern approaches to the protection and protection of trade secret, as a separate type of secret information in Ukraine, are defined and characterized. The key role of commercial secrecy as a kind of institution of the market economy is emphasized, which consists in ensuring the economic

security of a separate object from various threats and encroachments, ensuring its competitiveness. Regarding CI, we consider it expedient to remove references to a legal entity in the legislative definition of confidential information. Confidential information is information, access to which is limited to a natural person and which can be distributed in a certain manner at his will, in accordance with the conditions stipulated by him.

Key words: *confidential information, trade secret, commercial value, information, protection, business entity.*

Вступ. Проблематика щодо КТ, як своєрідного інституту ринкової економіки, полягає у забезпеченні економічної безпеки окремого суб'єкта господарювання від різноманітних загроз і посягань, забезпечуючи його конкурентоспроможність, що значною мірою впливає на загальну безпеку держави, її політичну і економічну незалежність та ін. Що, у свою чергу, потрібно для інтеграції стандартів охорони КІ та КТ в Україні, а саме до стандартів ЄС. Аналіз останніх сучасних досліджень і публікацій в Україні свідчить про потребу подальших наукових розвідок у даному напрямку.

Вважаємо за доцільне в законодавчому визначенні КІ прибрати згадки про юридичну особу. Потрібно зазначити, що різниця між КІ та КТ полягає в тому, що конфіденційна інформація – це інформація про фізичну особу, яка має цінність саме для фізичної особи, і тому в законодавчому визначенні конфіденційної інформації потрібно прибрати згадки про юридичну особу. А комерційна таємниця – це інформація, що має цінність саме для юридичних осіб, надає переваги на ринку над конкурентами (суб'єктами господарювання), впливає на прибуток підприємств, установ та організацій і тому потребує охорони й захисту.

Метою і основною ціллю наукової розвідки є науково-теоретичне обґрунтування і розробка практичних рекомендацій щодо можл. вої інтеграції стандартів охорони КІ та КТ України до стандартів ЄС.

Методологічною основою роботи є сукупність таких методів дослідження: логіко-семантичний – для удосконалення понятійно-категоріального апарату, зокрема, юридичних термінів: «конфіденційна інформація», «комерційна таємниця»; компаративного аналізу – для зіставлення концепцій щодо сутності та розвитку правової охорони КІ та КТ в Україні як інформаційно-правових, так і адміністративно-правових аспектів; формально-юридичний – для розкриття системи норм права України, а також аналізу законодавства Європейського Союзу (ЄС) та США, пов'язаного із правовою охороною КТ; порівняльно-право-

вий – для дослідження правових та організаційних засад охорони КТ суб'єктів господарювання в Україні, ЄС та США.

Виклад основного матеріалу дослідження. Погоджуємося з В. Колпаковим та Т. Коломоєм, що дослідження системності предмету й адміністративно-правової доктрини детермінували визнання відносин адміністративних зобов'язань і пов'язаного з ними принципу захисту законних очікувань як нового принципу адміністративного права. Вхідження адміністративного права у парадигму системності визначило, по-перше, подолання постмодерністської дезінтеграції і фрагментації структури предмету по-друге, еволюціонування: а) від права – супутника державного управління; б) через сервісне право; в) до права формування юридичних смислів у сфері взаємодії влади і громадянського суспільства. Під формуванням юридичних смислів у сфері взаємодії влади і громадянського суспільства ми розуміємо генерування нормативно вираженої мотивації у влади й громадянського суспільства перетворювати спрямовані до них знання у практичну правозастосовну діяльність. Таким чином, сучасне адміністративне право України, зазнавши на своєму шляху кардинальних змін і перетворень, постає у правовій системі правом формування юридичних смислів у сфері взаємодії влади та громадянського суспільства [1, с. 48].

Зазначимо, що парламент Німеччини у березні 2019 року прийняв закон, що стосується охорони комерційної таємниці, де реалізує Директиву ЄС 2016/943 Європейського парламенту в тому числі про охорону комерційної таємниці [2]. У Швеції є спеціальний закон – Закон про правову охорону торгових секретів. В більшості держав пострадянського простору є закон про комерційну таємницю, наприклад в Узбекистані був прийнятий закон про комерційну таємницю у 2014 році. Відсутній окремий закон про комерційну таємницю в Україні та Казахстані.

Нами був запропонований проєкт Закону України «Про комерційну таємницю», який відповідає сучасним загрозам КТ в тому числі у випадку АТО або при бойових діях, чи під час інших спеціальних операцій. У статті 15 нашого проєкту вказано, що дії щодо охорони комерційної таємниці при проведенні АТО або бойових діях, а також під час інших спеціальних операцій власник комерційної таємниці на власний розсуд, але в межах законодавства України вирішує, які дії потрібно проводити щодо охорони комерційної таємниці. Обов'язок у сприянні суб'єктам господарювання щодо

охорони комерційної таємниці при проведенні АТО або бойових діях, а також інших спеціальних операціях покладається на Службу безпеки України та інші правоохоронні органи України. У разі заподіяння суб'єкту господарювання збитків шляхом витоку інформації, що становить комерційну таємницю з органів, які уповноважені здійснювати певні дії, щодо охорони комерційної таємниці при проведенні АТО або бойових діях, а також інших спеціальних операціях збитки відшкодовуються винними органами [3, дод. А].

Далі проаналізуємо законодавчу базу України щодо КТ, яка існує наразі. У відповідності до ст. 21 Закону України «Про інформацію» інформацією з обмеженим доступом є конфіденційна, таємна та службова інформація [4]. Конфіденційною вважається інформація про фізичну особу, а також інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень. Конфіденційна інформація може поширюватися за бажанням (згодою) відповідної особи у визначеному нею порядку відповідно до передбачених нею умов, а також в інших випадках, визначених законом [4].

У ст. 8 Закону України «Про доступ до публічної інформації» подано визначення таємної інформації як інформації, доступ до якої обмежується відповідно до ч. 2 ст. 6 цього закону, розголошення якої може завдати шкоди особі, суспільству й державі. Таємною визнається інформація, яка містить державну, професійну, банківську, розвідувальну таємницю, таємницю досудового розслідування та іншу передбачену законом таємницю, в тому числі комерційну таємницю [5]. У ст. 7 Закону України «Про доступ до публічної інформації» вказано, що конфіденційна інформація – це інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень, та яка може поширюватися у визначеному ними порядку за їхнім бажанням відповідно до передбачених ними умов [5].

Визначення комерційної таємниці міститься в Цивільному кодексі України (ЦКУ) [6], а також у Господарському кодексі України (ГКУ) [7], але, на наш погляд, потребує удосконалення. У ст. 505 ЦКУ зазначено, що КТ є інформація, яка є секретною в тому розумінні, що вона в цілому чи в певній формі та сукупності її складових частин є невідомою та не є легкодоступною для осіб, які звичайно мають справу з видом інформації, до якого вона належить, у зв'язку з цим має комерційну цінність та була предметом адекватних існуючим обставинам заходів щодо збереження її секретності, вжи-

тих особою, яка законно контролює цю інформацію [7]. У ст. 162 ГКУ вказано, що суб'єкт господарювання, що є володільцем технічної, організаційної або іншої комерційної інформації, має право на захист від незаконного використання цієї інформації третіми особами за умов, що ця інформація має комерційну цінність у зв'язку з тим, що вона невідома третім особам і до неї немає вільного доступу інших осіб на законних підставах, а володільць інформації вживає належних заходів до охорони її конфіденційності [7].

Юридичні терміни на кшталт «володільць КТ» (ГКУ) [7], «особа» (ЦКУ) [6], на наш погляд, потрібно замінити на термін «власник КТ», як ми і запропонували в проєкті Закону України «Про комерційну таємницю» [3, дод. А].

У ст. 505 ЦКУ вживається термін «особа» але не зрозуміло, яку «особу» має на увазі законодавець, а саме: юридичну особу чи фізичну особу. На нашу думку, потрібно чітко зазначити в ст. 505 ЦКУ, що саме юридична особа й сформулювати його, наприклад, так: КТ є інформація, яка є секретною в тому розумінні, що вона в цілому чи в певній формі та сукупності її складових частин є невідомою та не є легкодоступною для осіб, які звичайно мають справу з видом інформації, до якого вона належить, у зв'язку з цим має комерційну цінність та була предметом адекватних існуючим обставинам заходів щодо збереження її секретності, вжитих юридичною особою, яка законно контролює цю інформацію.

У ст. 162 ГКУ зазначено, що суб'єкт господарювання, що є володільцем технічної, організаційної або іншої комерційної інформації, має право на захист від незаконного використання цієї інформації третіми особами за умов, що ця інформація має комерційну цінність у зв'язку з тим, що вона невідома третім особам і до неї немає вільного доступу інших осіб на законних підставах, а володільць інформації вживає належних заходів до охорони її конфіденційності [7]. Тут, окрім не зовсім коректного (на нашу думку) терміна «володільць КТ», (змінити на «власник КТ»), потрібно прибрати згадки про конфіденційність, адже конфіденційна інформація – це інформація про фізичну особу, а не юридичну особу. І сформулювати визначення КТ у ст. 162 ГКУ, наприклад, так: суб'єкт господарювання, що є власником технічної, організаційної або іншої комерційної інформації, має право на захист від незаконного використання цієї інформації третіми особами, за умов, що ця інформація має комерційну цінність у зв'язку з тим, що вона невідома третім особам

і до неї немає вільного доступу інших осіб на законних підставах, а власник інформації вживає належних заходів до її охорони.

Потрібно звернути увагу на віднесення інформації до КТ, яка має комерційну цінність для фізичних осіб – підприємців (ФОП). З нашої точки зору, інформацію, яка має комерційну цінність ФОП, потрібно віднести до КТ, а не до конфіденційної інформації.

У попередніх наукових працях нами були розкриті такі аспекти щодо охорони КТ в Україні:

1) суб'єкти та їх повноваження щодо охорони КТ в Україні [8, с. 133-156];

2) нормативно-правові заходи забезпечення КТ в Україні [9, с. 82-89];

3) структура правовідносин у сфері охорони КТ в Україні [10, с. 137-145].

Аналіз різниці між КІ та КТ свідчить, що на законодавчому рівні потрібно чітко відокремити їх. Нині різниці практично немає, а власник комерційно цінної інформації самостійно визначає де КІ, а де КТ. З нашої точки зору, КІ – це секретна інформація, що стосується фізичної особи, а КТ – це секретна інформація, що стосується юридичних осіб, підприємств, установ та організацій, ФОП, яка має комерційну цінність, що позитивно впливає на прибуток суб'єктів господарювання. Законодавцю потрібно виключити з визначення конфіденційної інформації згадки про юридичну особу – це потрібно для поліпшення бізнес-простору України. І сформулювати визначення КІ, наприклад, так: конфіденційна інформація – це інформація, доступ до якої обмежено фізичною особою та яка може поширюватися у визначеному порядку за її бажанням відповідно до передбачених нею умов.

Крім того, потрібно оновлювати і періодично переглядати перелік відомостей, що не становлять КТ в Україні, а саме постанову Кабінету Міністрів України (КМУ) № 611 [11]. Для того, щоб суб'єкти господарювання в Україні мали змогу ефективно протистояти сучасним загрозам та викликам. Також чітко розуміти, що є комерційною таємницею підприємства, установи чи організації, ФОП, а що не може бути нею.

Серед суб'єктів владних повноважень, що стосуються охорони КТ, слід виділити такі: Кабінет Міністрів України, Міністерство юстиції України, Міністерство освіти і науки України, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, Міністерство культури та інформаційної політики, Антимонопольний комітет України, органи внутрішніх справ, зокрема органи Національної полі-

ції, Державну фіскальну службу України, Службу безпеки України.

Так, адміністративним законодавством передбачено відповідальність за порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності, в тому числі і на комерційну таємницю (ст. 51-2 КУпАП), недобросовісну конкуренцію, одним із проявів якої є отримання, використання, розголошення комерційної таємниці, а також іншої конфіденційної інформації з метою заподіяння шкоди діловій репутації або майну іншому суб'єкту господарювання (ст. 164-3 КУпАП) [12].

При цьому слід зазначити, що законодавець на законодавчому рівні визначає такі поняття, як неправомірне збирання КТ, розголошення КТ, схилення до розголошення КТ, неправомірне використання КТ.

Отже, зауважимо, що у разі вчинення особою вищезазначених протиправних діянь вона притягується до відповідальності за вищезазначеними статтями законодавства України.

У сфері охорони КТ в Україні публічним суб'єктивним правом є відповідна категорія, що включає в себе такі повноваження:

1) право фізичних та юридичних осіб вимагати від суб'єктів публічної адміністрації здійснення юридичних дій, направлених на охорону та захист КТ, їхніх прав та законних інтересів, пов'язаних зі здійсненням права на КТ;

2) право суб'єктів публічної адміністрації вимагати від винних осіб у вчиненні адміністративного правопорушення у сфері охорони КТ дотримання свого обов'язку;

3) право суб'єктів публічної адміністрації застосовувати заходи адміністративного примусу під час притягнення до адміністративної відповідальності винних осіб у вчиненні адміністративного правопорушення у сфері охорони КТ.

При цьому очевидно, що наведений перелік публічних суб'єктивних прав у сфері охорони КТ в Україні не є вичерпним.

У свою чергу, нормативно-правові заходи забезпечення КТ – це встановлені законом юридичні інструменти, за допомогою яких передбачені на законодавчому рівні суб'єкти здійснюють вплив на суспільні відносини у сфері правового регулювання КТ з метою забезпечення прав чи захисту порушеного права суб'єктів права на КТ.

А до нормативно-правових заходів забезпечення комерційної таємниці належать: правова норма у сфері забезпечення правової охорони комерційної таємниці, охорона КТ самим суб'єктом господарювання, самозахист суб'єкта госпо-

дарювання, оформлення на підприємстві певних документів, що забезпечують охорону та захист КТ, судовий захист.

Потрібно окремо окреслити повноваження, передбачені у ст. 16 Закону «Про Антимонопольний комітет України», відповідно до якої державний уповноважений Антимонопольного комітету України має право проводити перевірки суб'єктів господарювання щодо дотримання ними вимог законодавства про захист економічної конкуренції, а також під час проведення розслідувань за заявами і справами про порушення законодавства про захист економічної конкуренції, тим самим має доступ до КТ [13].

Крім того, суб'єктом господарювання розробляється ряд документів для регулювання трудових відносин з працівниками з приводу охорони КТ, яка була надана йому для виконання трудових функцій.

Зазначені адміністративно-правові заходи носять троякий характер:

1) посадові особи і працівники, які мають справу з конфіденційною інформацією, зобов'язані зберігати її в секреті; особи, які отримали доступ до неї, повинні бути попереджені, що така інформація є КТ, і зобов'язані зберігати її в секреті (не розголошувати третім особам), а також нести відповідальність за недотримання конфіденційності. Найчастіше така відповідальність передбачається в трудовому договорі або укладеному окремому договорі з працівником;

2) особа, яка законно контролює конфіденційну інформацію, повинна передбачити в контракті зі своїми контрагентами, яким надається доступ до неї, обов'язок утримуватись від розголошення її третім особам і передбачити відповідальність за порушення КТ. Одним із способів фіксації обов'язку щодо збереження конфіденційності є проставлення на відповідних документах грифу «КТ»;

3) особа, яка законно контролює конфіденційну інформацію, повинна прийняти необхідні заходи з недопущення несанкціонованого доступу третіх осіб до неї, зокрема, що перешкоджають промислового, економічного, комерційного шпіонажу. Недотримання цих умов може бути перешкодою для захисту «законного інтересу» особи, яка законно контролює КТ. Можна сказати, що ця умова є обов'язковою для доказування в суді при виникненні спору. При цьому слід пам'ятати, що саме через комп'ютерну мережу проходить найбільше інформації, яку, знаючи відповідні прийоми пошуку та зняття кодів, можна вилучити КТ.

Таким чином, правовим засобом у сфері забезпечення КТ є оформлення на підприємстві певних документів, що забезпечують захист КТ: наказ, статут, трудові контракти та угоди, правила внутрішнього розпорядку, які передбачають обов'язок утримуватись від розголошення її третім особам, а також встановлюють відповідальність за порушення правил охорони КТ.

На нашу думку, зазначені вище форми збереження інформації, яка становить КТ, мають дуже важливе значення, оскільки є юридичною основою для залучення до відповідальності працівника, якщо мало місце розголошення ним інформації, що становить КТ. Суб'єкти господарювання самі регулюють відносини щодо визначення та охорони КТ шляхом прийняття відповідних локальних документів.

Отже, правове регулювання КТ необхідне не тільки на рівні нормативно-правових актів, що складають законодавство про КТ, а й на локальному рівні – у вигляді локальних актів суб'єктів господарювання. Потрібно звернути увагу на віднесення інформації до КТ, яка має комерційну цінність для фізичних осіб підприємців (ФОП). Таку інформацію, яка має комерційну цінність ФОП, потрібно віднести до КТ.

У травні 2016 року Конгресом США був прийнятий Defend Trade Secrets Act of 2016 (DTSA) – Закон про комерційну таємницю (далі – Закон). Закон передбачає можливість притягнення до відповідальності співробітників і підрядників за розголошення КТ компанії. Якщо раніше кожен штат встановлював правила захисту комерційної таємниці окремо, то тепер це питання врегульоване і на федеральному рівні. Дія Закону поширюється на КТ, пов'язані з продуктами і послугами, які використовуються між штатами, а також у зовнішній торгівлі [14].

Досвід зарубіжних країн в правовій охороні комерційної таємниці, а також проблеми адаптації вітчизняного законодавства про комерційну таємницю до стандартів Європейського Союзу нами були розглянуті детально у попередніх наукових доробках [15, с. 91-98; 16, с. 175-181; 17, с. 107].

У попередніх наукових доробках нами була розглянута дивергенція між конфіденційною інформацією (КІ) та комерційною таємницею (КТ), яка полягає, зокрема, в тому, що конфіденційна інформація – це інформація про фізичну особу, яка має цінність саме для фізичної особи, і тому в законодавчому визначенні конфіденційної інформації потрібно прибрати згадки про юридичну особу. А комерційна таємниця – це інформація, що має

цінність саме для юридичних осіб, надає переваги на ринку над конкурентами (суб'єктами господарювання), впливає на прибуток підприємств, установ та організацій і тому потребує охорони й захисту. Це питання можна вирішити, прибравши згадки про юридичну особу в законодавчому визначенні конфіденційної інформації в Україні. А саме сформулювати визначення юридичного терміна «конфіденційна інформація», наприклад, так: конфіденційна інформація – інформація, що має цінність для фізичної особи, в тому числі інформація про сімейні секрети фізичної особи, інша інформація про фізичну особу, доступ до якої обмежено фізичною особою та яка може поширюватися у визначеному порядку за її бажанням відповідно до передбачених нею умов. Щодо комерційної таємниці, то потрібно прийняти Закон України «Про комерційну таємницю», де чітко сформулювати, що є комерційною таємницею, правила заходів охорони КТ, а також інші аспекти у сфері захисту КТ [18, с. 116].

Нами було встановлено, що в Україні для успішної інтеграції у європейське бізнес-середовище потрібно прийняти Закон України «Про комерційну таємницю», де слід чітко сформулювати правила заходів охорони КТ та інші аспекти щодо надійного захисту комерційної таємниці в сучасних реаліях нашої держави. Для інтеграції стандартів охорони КТ в Україні до європейського бізнес-середовища, а також адаптації нашого законодавства до стандартів ЄС потрібно в подальшому проводити наукові розвідки у цьому напрямі [19, с. 179].

Щодо КТ потрібно прийняти Закон України «Про комерційну таємницю», де чітко сформулювати, що є комерційною таємницею, правила заходів охорони КТ, а також інші аспекти у сфері захисту КТ [20, с. 169].

Висновки. Роблячи висновки, можемо стверджувати, що в законодавчому визначенні КІ (на нашу думку) потрібно прибрати згадки про юридичну особу. Та сформулювати його, наприклад, так: конфіденційна інформація – це інформація, доступ до якої обмежено фізичною особою та яка може поширюватися у визначеному порядку за її бажанням відповідно до передбачених нею умов.

В Україні для успішної інтеграції стандартів охорони КТ до стандартів ЄС потрібно прийняти Закон України «Про комерційну таємницю», де чітко сформулювати правила заходів охорони КТ та інші аспекти щодо надійного захисту комерційної таємниці в сучасних реаліях нашої держави. Для інтеграції стандартів охорони КІ та КТ

в Україні до стандартів ЄС потрібно й в подальшому проводити наукові розвідки в даному напрямку.

Література

1. Коломоєць Т.О, Колпаков В.К. Доктрина адміністративного права vs постмодерн: від «сервісної» галузі до права юридичних смислів. *Право України*. 2022. № 4. С. 34-51.
2. Directive (EU) 2016/943 of the European Parliament and of the Council of 8 June 2016 on the protection of undisclosed know-how and business information (trade secrets) against their unlawful acquisition, use and disclosure. OJ L 157, 15.6.2016. P. 1-18. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32016L0943> (дата звернення: 22.11.2022).
3. Кравченко О.М. Адміністративно-правові засади охорони комерційної таємниці в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2019. 253 с.
4. Про інформацію : Закон України. *Верховна Рада України*. URL: [//zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text) (дата звернення: 22.11.2022).
5. Про доступ до публічної інформації : Закон України / *Верховна Рада України*. URL: [//zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text) (дата звернення: 22.11.2022).
6. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: [//zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15/paran2312#n2312](http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15/paran2312#n2312) (дата звернення: 22.11.2022).
7. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV. URL: [//zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15/page](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15/page) (дата звернення: 22.11.2022).
8. Кравченко О.М. Суб'єкти та їх повноваження щодо охорони комерційної таємниці в Україні. Органи публічної влади в Україні: теорія та практика: колект. моногр. Київ : МОН України ; НУ «Одеська юрид. акад.», 2019. С. 133-156.
9. Кравченко О.М. Нормативно-правові заходи забезпечення комерційної таємниці в Україні. *Recht der Osteuropäischen Staaten*. 2019. № 1. С. 82-89.
10. Кравченко О.М. Структура правовідносин у сфері охорони комерційної таємниці в Україні. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 3. С. 137-145.
11. Про перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці : Постанова Кабінету Міністрів України від 09.08.1993. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/611-93-%D0%BF#Text> (дата звернення: 22.11.2022).
12. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/paran3896#n3896> (дата звернення: 22.11.2022).

13. Про Антимонопольний комітет України : Закон України від 26.11.1993 № 3659-XII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3659-12> (дата звернення: 22.11.2022).

14. Defend Trade Secrets Act of 2016. URL: <https://www.congress.gov/bill/114th-congress/senate-bill/1890/text> (дата звернення: 22.11.2022).

15. Кравченко О.М. Досвід зарубіжних країн в правовій охороні комерційної таємниці. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. 2015. № 1(17). С. 91-98.

16. Кравченко О.М. Перспективи адаптації законодавства України до міжнародних стандартів охорони комерційної таємниці. *Право України*. 2016. № 2. С. 175-181.

17. Кравченко О.М. Проблеми адаптації вітчизняного законодавства про комерційну таємницю до стандартів ЄС. *Модернізація українського суспільства у світлі угоди про асоціацію з ЄС* : зб. тез (Київ, 02-03.04.2015). Київ : Акад. праці і соц. відносин Федер. спілок України, 2015. С. 107.

18. Кравченко О.М. Дивергенція між конфіденційною інформацією та комерційною таємницею в Україні. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*. 2022. № 2. С. 110-116.

19. Кравченко О.М. Інтеграція стандартів охорони комерційної таємниці України до європейського бізнес-середовища. *Ампро*. 2022. №. С. 175-181.

20. Кравченко О.М. Конфіденційна інформація та комерційна таємниця в Україні. *Роль юридичної науки у становленні нового світового порядку у воєнний і післявоєнний час* : зб. матеріалів Міжн. юрид. наук.-практ. конф. (м. Рига, Латвійська Республіка, 29-30.07.2022). Рига : Балтійська міжнародна академія, 2022. С. 166-169.

*Кравченко О. М.,
кандидат юридичних наук,
докторант
Національного університету біоресурсів
і природокористування України
ORCID: 0000-0002-8870-7662*

ОСОБЛИВОСТІ СТАТУСУ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Легеза Є. О.

У статті розглядається питання адміністративно-правового статусу Державної служби фінансового моніторингу України в умовах Євроінтеграції. Визначено основні структурні елементи правового статусу цієї служби в умовах Євроінтеграції. Проаналізовано теоретичні підходи до визначення поняття «адміністративна правосуб'єктність» як основного елемента правового статусу Державної служби фінансового моніторингу України в умовах Євроінтеграції. Наведено авторське визначення адміністративно-правового статусу Державної служби фінансового моніторингу України в умовах Євроінтеграції. Запропоновано шляхи вдосконалення чинного законодавства у сфері протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом в умовах Євроінтеграції.

З огляду на проведений аналіз визначаємо адміністративно-правовий статус Державної служби фінансового моніторингу України як сукупність визначених законодавством прав та обов'язків, які має та яких зобов'язаний дотримуватись Держфінмоніторинг, виступаючи стороною в адміністративних правовідносинах щодо запобігання й протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення. Елементами адміністративно-правового статусу Державної служби фінансового моніторингу України вважаємо адміністративну правосуб'єктність (правоздатність і дієздатність), права та обов'язки.

Ключові слова: правовий статус, адміністративно-правовий статус, Державна служба фінансового моніторингу України, адміністративна правосуб'єктність, Євроінтеграція.

Leheza Ye. O. Features of the status of the state financial monitoring service of Ukraine in the conditions of European integration

The article examines the issue of the administrative and legal status of the State Financial Monitoring Service of Ukraine in the context of European integration. The main structural elements of the legal status of this service in the conditions of European integration are determined. The theoretical approaches to the definition of the concept of 'administrative legal personality' as the main element

of the legal status of the State Financial Monitoring Service of Ukraine in the conditions of European integration are analyzed. The author's definition of the administrative-legal of the status of the State Financial Monitoring Service of Ukraine in the conditions of European integration. Ways to improve the current legislation in the field of combating the legalization of income obtained by criminal means in the conditions of European integration are proposed.

In view of the conducted analysis, we define the administrative-legal status of the State Financial Monitoring Service of Ukraine as a set of rights and obligations defined by legislation, which State Financial Monitoring has and is obliged to observe, acting as a party in administrative legal relations regarding the prevention and counteraction of legalization (laundering) of proceeds obtained through crime, financing terrorism and financing the proliferation of weapons of mass destruction. Administrative legal personality (legal capacity and legal capacity), rights and obligations are considered to be elements of the administrative and legal status of the State Financial Monitoring Service of Ukraine.

Key words: legal status, administrative-legal status, State Financial Monitoring Service of Ukraine, administrative legal personality, European integration.

Постановка проблеми. Ефективність протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення перебуває в безпосередній залежності від діяльності органів державної влади, уповноважених чинним законодавством вчиняти дії, спрямовані на виявлення й запобігання відмиванню «брудних» коштів. У науці адміністративного права завжди приділялась увага вивченню правового статусу суб'єктів владних повноважень. Зі становленням системи органів протидії та запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму й розповсюдження зброї масового знищення питання адміністративно-правового статусу Державної служби фінансового моніторингу України (далі – Держфінмоніторинг) набуває особливого наукового інтересу. Так, на практиці досить часто неоднозначно визначаються зміст та обсяг повно-

важень Держфінмоніторингу, підстави притягнення до відповідальності її посадових чи службових осіб.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Тема адміністративно-правового статусу органів протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом є предметом наукових пошуків відомих українських учених-адміністративістів А.І. Берлача, Т.О. Гуржія, В.М. Бевзенка, П.В. Діхтієвського, О.Є. Користіна, О.В. Кузьменко, Р.О. Куйбіди, Р.С. Мельника. Водночас прийняття Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 6 грудня 2019 року. № 361-IX (далі – Закон) [1] зумовлює необхідність проведення подальших досліджень цього питання.

З огляду на зазначене мета статті полягає у визначенні змісту й особливостей адміністративно-правового статусу Держфінмоніторингу та виробленні пропозицій щодо змін законодавства у сфері протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом.

Виклад основних положень. На нашу думку, розпочати варто з аналізу понять «правовий статус» та «адміністративно-правовий статус», оскільки розуміння цих категорій дасть змогу змістовно проаналізувати компетенцію Держфінмоніторингу. Незважаючи на те, що жодний нормативно-правовий акт не містить визначення поняття «правовий статус», воно досить часто використовується законодавцем. Про це свідчать назви низки законодавчих актів. Зокрема, у положенні ст. 9 Закону розкривається правовий статус відповідального працівника суб'єкта первинного фінансового моніторингу. Проаналізувавши зміст цієї норми, можна зробити висновок, що законодавець зробив наголос на трьох основних аспектах:

- 1) на порядку призначення відповідального працівника;
- 2) на визначенні повноважень відповідального працівника;
- 3) на встановленні субординації.

Як зазначає професор А.М. Колодій, правовий статус формують норми матеріального права, де встановлюються права й обов'язки учасників правовідносин [2, с. 169]. Наведене дає змогу стверджувати, що на законодавчому та теоретичному рівнях правовий статус розглядається як сукупність структурних елементів, які й визначають його зміст.

На нашу думку, теоретичне та практичне розуміння правового статусу можна розглядати з різних сторін. Одні вчені-адміністративісти відносять до структури правового статусу суб'єктивні права й обов'язки суб'єкта права [3], інші додатково виокремлюють правосуб'єктність (правоздатність і дієздатність) [4]. Ми поділяємо думку перших щодо широкого розуміння змісту правового статусу та додатково відносимо до його структурних елементів свободи, законні інтереси й деліктоздатність. Однак правовий статус фізичних, юридичних осіб і суб'єктів владних повноважень є різним за своєю природою та може змінюватись залежно від правовідносин, у яких суб'єкт права виступає стороною.

Згідно із чинним законодавством Держфінмоніторинг є центральним органом виконавчої влади, основне завдання якого полягає в публічному адмініструванні сфери протидії легалізації «брудних» коштів і фінансуванню тероризму. Держфінмоніторинг є стороною в адміністративних правовідносинах і набуває адміністративно-правового статусу за умови його адміністративної правосуб'єктності. Як правило, набуття адміністративної правосуб'єктності пов'язується з моментом державної реєстрації суб'єкта владних повноважень. Отже, для визначення змісту адміністративно-правового статусу Держфінмоніторингу необхідно проаналізувати такі елементи, як адміністративна правосуб'єктність (правоздатність і дієздатність), права та обов'язки Держфінмоніторингу.

Варто наголосити на тому, що не всі науковці відносять адміністративну правосуб'єктність до структури адміністративно-правового статусу. Зокрема, О.О. Чумак зазначає, що правосуб'єктність не може бути елементом правового статусу, оскільки передує йому та є обов'язковою умовою його набуття. Розвиваючи такий підхід, учений відносить до структури адміністративно-правового статусу нормативно закріплені права, обов'язки, обмеження, відповідальність за їх порушення та гарантії діяльності [5, с. 109]. Така позиція науковця є дискусійною та, на наше переконання, не зовсім чітко відображає зміст адміністративно-правового статусу.

Зазвичай адміністративна правосуб'єктність включає два основні елементи: здатність мати права й обов'язки (адміністративну правоздатність) та здатність реалізовувати надані права й обов'язки (адміністративну дієздатність) [6, с. 186].

Постає питання, чи варто додатково виокремлювати деліктоздатність особи, тобто її здатність

нести відповідальність за вчинені правопорушення. Дієздатна особа апріорі несе відповідальність за свої вчинки, оскільки своїми діями створює для себе права й обов'язки. Тому вважаємо недоцільним виділяти відповідальність як окремий структурний елемент правового статусу. Не зовсім зрозуміло, що має на увазі О.О. Чумак, розглядаючи як елемент адміністративно-правового статусу «обмеження».

Припустимо, що йдеться про те, що суб'єкту права робити не можна. Однак в адміністративному праві, як і в інших публічних галузях права, особа може вчиняти лише ті дії, які дозволені законом, тобто суб'єктивне право визначає дозволена міру поведінки. Інша річ, що в деяких випадках можна не реалізовувати надані права, і в такому разі доцільно говорити про адміністративно-правові свободи, тобто про можливість особи самостійно вирішувати питання про те, де, коли та яким чином скористатись суб'єктивними правами.

Дискусійним, на нашу думку, є твердження про те, що адміністративна правосуб'єктність є умовою набуття адміністративно-правового статусу. З такою позицією можна погодитись лише в тому разі, коли йдеться про загальний адміністративно-правовий статус, однак є також спеціальний адміністративно-правовий статус, для набуття якого недостатньо адміністративної правосуб'єктності, законодавцем може передбачатись низка інших вимог (наприклад, кваліфікаційні вимоги або призначення особи на посаду відповідним наказом тощо). Однак багато що залежить від вирішення питання, що саме вкладати в суть категорії «структурний елемент». На нашу думку, структурними елементами є ті складові частини, які в поєднанні становлять адміністративно-правовий статус. З огляду на це адміністративна правосуб'єктність є саме структурним елементом, а не умовою набуття адміністративно-правового статусу.

Виникнення адміністративної правосуб'єктності традиційно пов'язують із двома основними фактами: проведенням державної реєстрації відповідного органу та прийняттям уповноваженим органом рішення про створення центрального органу виконавчої влади. Державна служба фінансового моніторингу України була створена шляхом реорганізації Державного комітету фінансового моніторингу України на підставі Указу Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 9 грудня 2010 р. № 1085/2010. Тобто управлінське рішення Президента України стало підставою виникнення адміністративної правосуб'єктності Держфінмоні-

торингу. Діяльність Держфінмоніторингу сьогодні спрямовується й координується Міністерством фінансів України (далі – Мінфін), а регулюється цілою низкою нормативно-правових актів різної юридичної сили, зокрема Конституцією України, законом, актами Президента України й Кабінету Міністрів України, наказами Мінфіну.

З огляду на те, що зміст адміністративної правосуб'єктності Держфінмоніторингу утворюють правоздатність і дієздатність, варто проаналізувати законодавчо закріплений обсяг прав та обов'язків цієї служби. У такому ракурсі вдалою є позиція Д.М. Бахраха, відповідно до якої основною частиною правового статусу є компетенція органу влади, що складається із сукупності владних повноважень щодо певних предметів відання [7, с. 178]. Відповідно до Закону державний фінансовий моніторинг, який проводиться Держфінмоніторингом, є сукупністю заходів зі збору, обробки й аналізу інформації про фінансові операції, що подається суб'єктами первинного й державного фінансового моніторингу, іншими державними органами та відповідними органами іноземних держав, іншої інформації, що може бути пов'язана з підозрою в легалізації (відмиванні) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванні тероризму чи фінансуванні розповсюдження зброї масового знищення та/або іншими незаконними фінансовими операціями, а також заходів із перевірки такої інформації згідно із законодавством України [1].

Важливим моментом, на який варто звернути увагу, є те, що до предмета відання Держфінмоніторингу належить аналіз інформації про фінансові операції суб'єктів державного фінансового моніторингу, якими, відповідно до норм Закону, є Національний банк України, центральний орган виконавчої влади з формування й забезпечення реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, Міністерство юстиції України, центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування державної політики у сфері надання послуг поштового зв'язку, у сфері економічного розвитку, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [1].

Водночас відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Державну службу фінансового моніторингу України» від 29 липня 2015 р. № 537 (далі – Поло-

ження) діяльність Держфінмоніторингу координується через Мінфін [8], що створює передумови для впливу Кабінету Міністрів України на діяльність Держфінмоніторингу та викликає сумніви щодо його незалежності в прийнятті рішень, хоча законом така незалежність передбачена (ст. 19 Закону).

Безпосередньо в Положенні закріплено низку повноважень Мінфіну щодо діяльності Держфінмоніторингу, а саме:

1) внесення пропозицій Прем'єр-міністру України щодо кандидатури на посаду Голови Держфінмоніторингу;

2) погодження структури Держфінмоніторингу;

3) погодження призначення на посади керівників структурних підрозділів Держфінмоніторингу;

4) порушення питання щодо притягнення до дисциплінарної відповідальності Голови та керівників структурних підрозділів Держфінмоніторингу;

5) визначення пріоритетів роботи Держфінмоніторингу;

6) прийняття рішень щодо проведення перевірки діяльності Держфінмоніторингу;

7) погодження розроблених Держфінмоніторингом проектів нормативно-правових актів тощо.

Ми навели лише основні повноваження Мінфіну, що мають безпосередній вплив на діяльність Держфінмоніторингу та на його незалежність, а отже, і на адміністративно-правовий статус. Така ситуація потребує проведення законодавчих змін шляхом виключення Мінфіну із числа суб'єктів державного фінансового моніторингу або ж деталізації регламентації способів координації Держфінмоніторингом державних органів [9, с. 216].

Заслужують на увагу також розбіжності щодо визначення завдань Держфінмоніторингу. Так, у п. 2 Положення вказано, що основним завданням Держфінмоніторингу, серед іншого, є внесення на розгляд Міністра пропозицій щодо забезпечення формування державної політики у сфері запобігання й протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення [8]. Водночас у ч. 1 ст. 18 Закону таке завдання Держфінмоніторингу не передбачається. Також на рівні Закону не були закріплені повноваження Держфінмоніторингу щодо забезпечення координації діяльності державних органів у сфері запобігання й протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом,

фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, що передбачені в пп. 13 п. 4 Положення.

У ст. 20 Закону закріплено права Держфінмоніторингу, зокрема, право одержувати безоплатно в установленому законодавством порядку від державних органів, посадових осіб, правоохоронних органів, судів, Національного банку України, органів місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання, підприємств, установ та організацій інформацію (довідки, копії документів), у тому числі інформацію з обмеженим доступом, необхідну для виконання покладених на нього завдань. Водночас у п. 2 ч. 2 ст. 18 Закону закріплена можливість Держфінмоніторингу подавати запити до державних органів (крім Національного банку України), у тому числі до правоохоронних органів, органів прокуратури та судів, органів місцевого самоврядування, органів державної виконавчої служби, до приватних виконавців, підприємств, установ, організацій щодо одержання відповідно до закону інформації (у тому числі копій документів), необхідної для виконання покладених на нього завдань.

З огляду на вищезазначене важливе значення має зміст категорії «запит», визначення якого, на жаль, немає в положеннях Закону. Водночас запитом, відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 р. № 2939-УІ, є прохання особи до розпорядника інформації надати публічну інформацію, що перебуває в його володінні [10]. І хоча запитувачем інформації є Держфінмоніторинг, не можна чітко зрозуміти значення поняття «запит» як вимоги надати доступ до певних відомостей чи надати певну інформацію. У проекті Наказу Держфінмоніторингу «Про затвердження Порядку відстеження (моніторингу) фінансових операцій» від 23 липня 2010 р. містяться визначення таких термінів:

1) запит щодо відстеження – документальне звернення Держфінмоніторингу, яке направляється до суб'єкта для здійснення відстеження фінансових операцій;

2) запит щодо моніторингу – документальне звернення Держфінмоніторингу, яке направляється до суб'єкта для проведення моніторингу фінансових операцій.

На наше переконання, у положеннях Закону міститься протиріччя, оскільки Держфінмоніторинг, з одного боку, має право отримувати інформацію від Національного банку України, а з іншого – Законом йому заборонено звертатись до цієї установи із запитом.

У Законі визначені завдання Держфінмоніторингу, для виконання яких йому надано чітко визначений обсяг прав. Одним із таких завдань є забезпечення реалізації державної політики у сфері запобігання й протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення [1]. На виконання цього безумовно важливого завдання Держфінмоніторинг наділяється відповідними правами, закріпленими в ст. 18 Закону. Виглядає дивною позиція законодавця, який до прав Держфінмоніторингу відносить «реалізацію державної політики у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів», а на законодавчому рівні, як бачимо, відбувається фактичне отождошення завдання Держфінмоніторингу та його права, що, на нашу думку, є неприпустимим. Так, завдання Держфінмоніторингу як центрального органу виконавчої влади варто розкривати через мету його діяльності, яка полягає в захисті прав і законних інтересів громадян, суспільства й держави, у забезпеченні національної безпеки шляхом протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення.

На виконання зазначених завдань Держфінмоніторинг наділяється правами, які можна розділити на такі групи:

1) організаційні (наприклад, організація та координація роботи з перепідготовки й підвищення кваліфікації спеціалістів органів державної влади з питань фінансового моніторингу та відповідальних працівників суб'єктів первинного фінансового моніторингу);

2) аналітично-інформаційні (наприклад, аналіз методів і фінансових схем легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму чи фінансування розповсюдження зброї масового знищення);

3) контрольно-наглядові (наприклад, вимагання від суб'єктів первинного фінансового моніторингу виконання вимог законодавства, що регулює відносини у сфері запобігання й протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення);

4) міжнародні (наприклад, участь у міжнародному співробітництві з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму й розповсюдження зброї масового знищення);

5) регулятивні (наприклад, внесення пропозицій щодо розроблення законодавчих актів).

Висновки. З огляду на проведений аналіз визначаємо адміністративно-правовий статус Державної служби фінансового моніторингу України як сукупність визначених законодавством прав та обов'язків, які має та яких зобов'язаний дотримуватись Держфінмоніторинг, виступаючи стороною в адміністративних правовідносинах щодо запобігання й протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення. Елементами адміністративно-правового статусу Державної служби фінансового моніторингу України вважаємо адміністративну правосуб'єктність (правоздатність і дієздатність), права та обов'язки.

Пропонуємо мінімізувати вплив Міністерства фінансів України на формування особового складу Державної служби фінансового моніторингу України, що дасть змогу підвищити рівень незалежності Держфінмоніторингу в прийнятті ним відповідних рішень, а також закріпити на законодавчому рівні можливість цієї служби звертатись із запитами щодо отримання інформації до Національного банку України.

Пропонуємо доповнити Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» новими положеннями щодо подання Державній службі фінансового моніторингу України суб'єктами державного фінансового моніторингу звітності щодо розпочатих проваджень у справах про адміністративні правопорушення, передбачених ст.ст. 166-9, 188-34 Кодексу України про адміністративні правопорушення, оскарження прийнятих рішень та результатів судового розгляду. Суб'єкти державного фінансового моніторингу забезпечують повідомлення й ведення зазначеної звітності за формою, встановленою спільно з Державною службою фінансового моніторингу України.

Література

1. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 6 грудня 2019 року. № 361-IX. *Відомості Верховної Ради України* від 19.06.2020 – 2020 р., № 25, с. 5, стаття 171.

2. Колодій А.М. Права людини і громадянина в Україні : навч. посібник. Київ : Юрінком Інтер. 2003. 336 с.

3. Харитонов О.І. Адміністративно-правові відносини: концептуальні засади та правова природа : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.07; Одеська нац. юрид. академія. О., 2004. 435 с.

4. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю.С. Шемшученка. Київ : Юридична думка, 2007. 992 с.

5. Чумак О.О. Адміністративно-правовий статус державного виконавця. *Публічне право*. 2013. № 1. С. 107-113.

6. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник у 2 т. / редкол. : В.Б. Авер'янов та ін. Київ : Юридична думка, 2006-2007. Т. 2. 2007. 592 с.

7. Бахрах Д.Н. Административное право России : учебник для вузов. Москва : НОРМА - ИНФРА-М, 2000. 640 с.

8. Про затвердження Положення про Державну службу фінансового моніторингу України :

Постанова Кабінету Міністрів України від 29 липня 2015 р. № 537. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/537-2015-p>. (дата звернення: 25.08.2022).

9. Гаєвський І.М. Щодо деяких функцій державної служби фінансового моніторингу України. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Право»*. 2013. Вип. 182(1). С. 211-218.

10. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13 січня 2011 р. № 2939-УІ. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 32. Ст. 1491.

*Легеза Є. О.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри публічного
та приватного права
Університету митної справи та фінансів
ORCID: 0000-0001-9134-8499*

ЗАПРОВАДЖЕННЯ МЕДІАЦІЇ В АДМІНІСТРАТИВНУ ПРОЦЕДУРУ: ТРАНСФОРМАЦІЯ ВІДНОСИН

Маркова О. О.

Питання щодо запровадження в адміністративну процедуру процедури медіації є пріоритетним напрямом адміністративно-правової науки України, яка відповідає основним тенденціям розвитку адміністративного законодавства європейських країн у сфері використання та застосування медіації для врегулювання спорів між адміністративними органами та приватними особами. Вхідження України до Європейського Союзу вимагає проведення модернізації адміністративного законодавства, в тому числі щодо впровадження процедури медіації у публічно-правову сферу в Україні, що стане частиною реформування адміністративного права та законодавства. Для успішного проведення модернізаційного процесу необхідно діяти, послідовно втілюючи їх через наукову, правотворчу та правозастосовну діяльність. У процесі аналізу положень Закону України «Про адміністративну процедуру» автор вважає, що насамперед необхідно закріпити в переліку принципів адміністративної процедури такий принцип, як гарантування альтернативних засобів захисту. Пропонуючи закріпити такий принцип для адміністративної процедури, ми розширюємо сферу можливостей учасників адміністративної процедури використанням медіації як альтернативного механізму адміністративному оскарженню з метою запобігти або врегулювати конфлікт (спір), який може виникнути з адміністративним органом у ході процедури, зокрема пов'язаний із прийняттям адміністративного акта. Вважаємо, що в Законі України «Про адміністративну процедуру» необхідно передбачити та закріпити окреме положення про медіацію: умови та підстави проведення медіації в адміністративному провадженні, права та обов'язки медіатора, порядок проведення медіації та порядок виконання умов медіаційної угоди.

Ключові слова: процедура медіації, адміністративна процедура.

Markova O. O. Introduction of mediation in the administrative procedure: transformation of relations

The issue of introducing the mediation procedure into the administrative procedure is a priority direction

of the administrative and legal science of Ukraine, which corresponds to the main trends in the development of the administrative legislation of European countries in the sphere of the use and application of mediation for the settlement of disputes between administrative bodies and private individuals. Ukraine's accession to the European Union requires the modernization of administrative legislation, including the introduction of the mediation procedure into the public law sphere in Ukraine, which will become part of the reform of administrative law and legislation.

In order to successfully carry out the modernization process, it is necessary to act consistently by implementing them through scientific, law-making and law-enforcement activities. In the process of analyzing the provisions of the Law of Ukraine "On Administrative Procedure", the author believes that, first of all, it is necessary to enshrine in the list of principles of administrative procedure such a principle as the guarantee of alternative means of protection.

In the process of analyzing the provisions of the Law of Ukraine "On Administrative Procedure", the author believes that, first of all, it is necessary to enshrine in the list of principles of administrative procedure such a principle as the guarantee of alternative means of protection.

By proposing to enshrine such a principle for the administrative procedure, we expand the scope of opportunities for the participants of the administrative procedure by using mediation as an alternative mechanism to the administrative appeal in order to prevent or settle a conflict (dispute) that may arise with an administrative body during the procedure, in particular related to the adoption of an administrative act.

We think that the Law of Ukraine "On Administrative Procedure" should provide for and enshrine a separate provision on mediation: the conditions and grounds for conducting mediation in administrative proceedings, the rights and duties of the mediator, the procedure for conducting mediation and the procedure for fulfilling the terms of the mediation agreement.

Key words: mediation procedure, administrative procedure.

Постановка проблеми та її актуальність. Питання конфліктів та його врегулювання нині є актуальним для України, особливо в публічній сфері права, в яких суб'єктом конфліктних відно-

син виступають органи державної влади, з одного боку, і приватні особи - з іншого. Кількість конфліктів з кожним роком зростає, оскільки сторони перебувають у нерівному правовому становищі у відносинах. Органи державної влади як суб'єкти владних повноважень забувають, що їхня діяльність є публічною і має бути спрямована на задоволення суспільних благ та інтересів суспільства. Конфлікти переходять у сферу конфліктів публічної взаємодії тоді, коли органи державної влади порушують права та інтереси приватних осіб. Більшість з основних матеріальних благ суспільства, такі як соціальна допомога, отримання житла, субсидій, пільг, земельної ділянки, здійснення діяльності та інші блага, розподіляються та надаються саме органами, які наділені широкими повноваженнями стосовно приватних осіб. Належний рівень життєдіяльності фізичних та юридичних осіб залежить від адміністративних органів, які не тільки її регулюють, а й приймають рішення щодо розподілу та належності цих благ. Адміністративна процедура є важливим інститутом у належній реалізації принципу верховенства права, законності, прозорості, ефективності у взаєминах з приватними особами. Процедурні вимоги встановлюють обмеження для дій органів публічної адміністрації та регулюють поведінку їх посадових осіб.

Останніми роками особливо чітко простежується характер конфліктів між органами місцевого самоврядування та приватними особами, які набувають характеру «місцевого значення», неефективне вирішення яких може призвести до серйозного збільшення показників соціальної напруженості у суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В умовах сьогодення особливої актуальності у цьому контексті набуває питання вивчення вітчизняного та зарубіжного досвіду застосування медіації в публічній сфері права загалом та адміністративній процедурі зокрема. В Україні дослідження питань, так чи інакше пов'язаних із застосуванням альтернативних методів вирішення спорів, проводилось у різноманітних аспектах. Зокрема, проблематика медіації стала предметом дослідження В. Баранова, О. Белінської, О. Бобрової, Н. Бондаренко-Зелінської, Я. Валюк, Л. Власової, О. Ващук, А. Гайдука, О. Горової, Ю. Губар, С. Задорожної, В. Землянської, Г. Єременко, В. Кудрявцева, Ю. Ліхолєтової, В. Малярєнка, Л. Мамчур, Ж. Мішиної, Т. Подковенко, Н. Прокопенко, В. Тісногуз, К. Шершун, А. Чернеги, Д. Яніцької та ін.

Метою цієї статті є проведення компаративістського дослідження на предмет впровадження процедури медіації в адміністративну процедуру та формулювання авторських пропозицій.

Виклад основного матеріалу. Впровадження процедури медіації у публічну сферу права в Україні як альтернативи судовій процедурі пов'язане з низкою обставин та причин:

1) з розвитком свідомості суспільства та його прагненням мирним шляхом врегулювати конфлікти з органами влади; 2) зі зміною ідеології органів державної влади у відносинах з приватними особами «служити «інтересам громадян»; 3) зі зміною процесу комунікації у напрямі побудови європейської моделі демократичних взаємин між органами виконавчої влади, місцевого самоврядування та громадянами, в якій кожній людині буде гарантоване дотримання та охорона належних їй прав і свобод, та одночасне створення ефективного механізму управління конфліктами через впровадження та легітимацію в діяльність органів примирних процедур, якою є медіація; 4) із низькою ефективністю роботи судової системи. Судова процедура вирішення конфліктів сприймається сторонами: як непрозора, неефективна, фінансово обтяжлива та тривала процедура, тоді як процедура медіації є економічно ефективною, оперативною, конфіденційною.

Так, відповідно до Рекомендації Кабінету Міністрів Ради Європи від 14 травня 1981 року № К (81) 7 державам-членам Ради Європи щодо шляхів полегшення доступу до правосуддя необхідно вживати заходів щодо полегшення чи заохочення, до примирення сторін чи дружнього врегулювання відносин до прийняття його до провадження у суді або в ході такого судового розгляду. Також Рекомендація (2001) 9 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо альтернатив судовому розгляду спорів між адміністративними органами та сторонами-приватними особами стосується таких альтернативних засобів, як: внутрішній розгляд, примирення, медіація, врегулювання шляхом переговорів та арбітраж.

На сьогодні в Україні в умовах розвитку використання альтернативних способів захисту в різних галузях права, у тому числі й в адміністративному, суб'єкти правовідносин дедалі частіше використовують альтернативні способи для врегулювання конфліктів, під якими розуміють сукупність певних прийомів та методів позасудового врегулювання конфліктів, унаслідок застосування яких сторони укладають угоду. Означення «альтернативний» вказує на основну ознаку, яка дозволяє

одразу відмежувати їх від способів процесуального характеру, які характерні для судової процедури. Альтернативний характер способів дає учасникам відносин додаткову можливість спробувати вирішити правовий конфлікт поза судом, незалежно від предмета конфлікту та сфери, у якій він виник, зокрема, йдеться про медіацію.

Автор вважає, що запровадження медіації в адміністративну процедуру необхідно починати із принципів адміністративної процедури в Законі України «Про адміністративну процедуру» [1]. Було б доцільним передбачити принцип «гарантування альтернативних засобів захисту», оскільки наявність альтернативної можливості в питанні вибору засобів захисту є логічною і відповідає європейським стандартам захисту прав та інтересів приватних осіб у відносинах з адміністративними органами. Зміст цього принципу розкривається шляхом надання можливості приватним особам використовувати не лише судовий та адміністративний спосіб захисту, а і сучасні альтернативні позасудові способи для врегулювання конфлікту, який виникає із суб'єктом владних повноважень під час адміністративного провадження. Йдеться про застосування медіації, яка набуває популярності не лише в приватній сфері, а й у публічній, зокрема у відносинах між приватними особами та адміністративними органами. Практика використання медіації в адміністративній процедурі впроваджена в Польщі і відображається як у принципах адміністративної процедури, так і в загальних положеннях про адміністративну процедуру.

Органи публічної адміністрації повинні прагнути до мирного врегулювання справи, якщо характер справи дозволяє спонукати сторони укласти угоду в межах проведення медіації. З 1 червня 2017 р. медіація стала частиною польської моделі юрисдикційного адміністративного провадження. Як прояв впровадження методів альтернативного вирішення спорів (АВС) у публічне право, вона спрямована на те, щоб ухвалити таке рішення, яке буде прийнятне для обох сторін (ст. 13, 96а-96п Кодексу адміністративного провадження). Закріплення положень про можливість використовувати медіацію в адміністративному провадженні є результатом «європеїзації польського адміністративного права», під яким розуміють процес впливу на національні правові системи законодавства ЄС та м'якого закону, прийнятого Радою Європи. Принцип мирного врегулювання відповідно до ст. 13 п. 1 Кодексу адміністративного провадження розкривається у можливості сторін використовувати медіацію для врегулювання

адміністративної справи. Органи публічної адміністрації (їх посадові особи) зобов'язані роз'яснювати переваги мирного врегулювання справи шляхом медіації [2].

Нововведенням Кодексу адміністративного провадження є положення про закріплення можливості органу публічного управління *ex officio* або сторони в ході розгляду справи звернутися до процедури медіації, якщо дозволяє характер справи (96 б). Якщо учасники процедури домовилися про проведення медіації, орган публічної адміністрації приймає рішення про передання справи на медіацію і відкладає розгляд справи на строк до двох місяців (96 е). Стадія розгляду адміністративної справи завершується прийняттям адміністративного акта або укладанням угоди (*zawarcie ugody*).

Адміністративний орган, в якому розглядається справа, повинен спонукати іншу сторону врегулювати справу шляхом медіації. Це, безперечно, певна форма посередництва *ex officio*, оскільки дії, спрямовані на переконання сторони укласти угоду, внесені в процес врегулювання справи, яка перебуває на розгляді адміністративного органу і є результатом його компетенції. Якщо сторони провадження погодилися на медіацію, орган публічного управління виносить рішення (у формі *postanowienie* - постанови) про передання справи на медіацію, у зв'язку з чим відкладає розгляд справи на строк до двох місяців. Проблема застосування медіації в адміністративному праві частіше за все розглядається в контексті конфліктів між фізичною особою та адміністративним органом (органом державної влади). Однак необхідно визнати, що сучасна адміністрація повинна не тільки приймати рішення про права й обов'язки особи (що іноді призводить до конфлікту з останнім), а й примиряти суб'єктів із конфліктуєчими інтересами. Проаналізувавши положення, які стосуються медіації та принципу мирного врегулювання справи, вважаємо, що польський законодавець урахував вимоги і рекомендації ЄС щодо використання медіації в адміністративних справах [3, с. 120].

Пропонуючи закріпити такий принцип для адміністративної процедури, ми розширюємо сферу можливостей учасників адміністративної процедури використанням медіації як альтернативного механізму адміністративному оскарженню з метою запобігти або врегулювати конфлікт (спір), який може виникнути з адміністративним органом у ході процедури, зокрема пов'язаний із прийняттям адміністративного акта. Вважаємо,

що в Законі України «Про адміністративну процедуру» необхідно передбачити та закріпити окреме положення про медіацію: умови та підстави проведення медіації в адміністративному провадженні, права та обов'язки медіатора, порядок проведення медіації та порядок виконання умов медіаційної угоди.

Особа не тільки повинна мати право на оскарження рішень, дій або бездіяльності адміністративного органу в порядку адміністративного оскарження, але й мати право використати медіацію для врегулювання конфлікту (спору), який виник з адміністративним органом під час адміністративного провадження. Адміністративний орган зобов'язаний повідомляти про строки та порядок оскарження адміністративного акта, який за своїм характером може вплинути на права та законні інтереси особи. Адміністративний орган зобов'язаний повідомити особу про можливості врегулювання спору шляхом медіації. Запровадження альтернативних способів вирішення спорів для окремих категорій адміністративних справ є позитивним кроком, оскільки в громадян з'явиться можливість користуватися додатковим механізмом захисту порушеного права, де забезпечить плюралізм способів вирішення спорів поряд з адміністративним та судовим способами захисту. Застосування медіації в публічно-правовій сфері є обмеженим з огляду на специфіку адміністративно-правових відносин як відносин влади та підпорядкування, проте світова практика доводить, що медіація може бути ефективною у разі врегулювання спорів держави з приватними особами. Більше того, передумови для медіації, передбачені у ст. 124 Конституції України і в Кодексі адміністративного судочинства, де наголошується на тому, що законом може бути встановлений обов'язковий досудовий порядок вирішення спорів. Запровадження медіації було б прогресивним кроком, оскільки специфіка правового статусу суб'єкта владних повноважень, який зобов'язаний діяти лише у спосіб і в порядку, прямо встановленому законом, передбачає необхідність закріплення можливості медіації в Законі України «Про адміністративну процедуру» для того, щоб адміністративні органи були уповноважені застосовувати медіацію. Закріплення зазначеного положення може дати суттєвий поштовх у розвитку адміністративної медіації, зважаючи на прийняття Закону України «Про медіацію» 16.11.2021 року [4].

На нашу думку, запровадження в Законі України «Про адміністративну процедуру» медіації як принципу та альтернативи механізму адміністративного оскарження має такі переваги: 1) в учасників адміністративної процедури з'явиться додаткова можливість вибирати спосіб захисту своїх прав та інтересів у відносинах з адміністративним органом; 2) наближення до європейських стандартів у відносинах адміністративних органів та приватних осіб відповідно до Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи Rec (2001) державам-членам щодо альтернатив судовому розгляду спорів між адміністративними органами і сторонами-приватними особами; 3) приведення законодавства України у відповідність до норм європейського права щодо розвитку альтернативних способів вирішення справи; 4) закріплення повноважень адміністративних органів використовувати процедуру медіації в адміністративній процедурі.

Конвергенція моделей адміністративної процедури різних поколінь відбувається саме через принципи, які є основоположними орієнтирами в напрямі її розвитку та вдосконалення механізму її правового регулювання. Основні принципи, на яких ґрунтується польське адміністративне провадження, - результат діяльності судів, однак є принципи, в яких простежується вплив законодавства ЄС: принцип інформування сторін, активної участі сторони у провадженні, мирного врегулювання, про які йшлося вище.

Висновок. Вважаємо, що в Законі України «Про адміністративну процедуру» необхідно не тільки закріпити в переліку принципів принцип альтернативних засобів захисту, а й одночасно розробити у загальних положеннях про адміністративне провадження механізм його реалізації, зокрема: підстави та умови застосування медіації, вимоги до форми об'єктивізації результатів медіації та правові наслідки для сторін. Пропонуємо доповнити Закон України «Про адміністративну процедуру» положенням про обов'язковий адміністративний порядок оскарження акта перед зверненням до суду, а також про можливість учасників адміністративного провадження використовувати медіацію для врегулювання конфлікту з адміністративним органом, який може виникати під час розгляду адміністративної справи в адміністративному провадженні як альтернативний механізм адміністративному оскарженню.

Література

1. Про адміністративну процедуру : Закон України від 16.11.2021 р. № 3475. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68834.

2. Kodeks postępowania administracyjnego : Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. ISAP - Internetowy System Aktów Prawnych. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19600300168>.

3. Łaszczyca G., Matan A., Martysz C. Kodeks postępowania administracyjnego. Komentarz. T. 1: Komentarz do art. 1-103. Warszawa : Lex a Wolters Kluwer business, 2010. 260 p.

4. Про медіацію : Закон України від 16.11.2021 р. № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1875-20>.

Маркова О. О.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри юридичних дисциплін
Сумської філії
Харківського національного університету
внутрішніх справ
ORCID: 0000-0001-9970-0944*

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ МИТНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ СВОЇХ ПОВНОВАЖЕНЬ

Макарова С. О.

Україна переживає складний період. Значні зміни в політичному й суспільному житті вимагають проведення швидких, ефективних і, головне, дієвих реформ у державному управлінні. Однією з реформ, якої потребує держава, є повноцінна реформа митної системи.

Усе це дає підстави говорити про об'єктивну необхідність посилення уваги до розвитку й покращення митної політики, яка реалізовується на території України. При цьому ключова роль відводиться державі, покликаний урегулювати ці процеси. Ефективна митна політика повинна гнучко реагувати на зовнішні загрози та швидко протидіяти можливим негативним їх наслідкам у напрямі посилення забезпечення економічних інтересів держави та максимального врахування в національній митній системі міжнародних правил і вимог. Саме митна політика покликана врегулювати питання зовнішньої торгівлі та захисту вітчизняного товаровиробника, забезпечувати реалізацію національних інтересів у напрямі стимулювання розвитку і структурної перебудови національної економіки.

Метою статті є представлення фактичного стану митних органів у кризових умовах. Досліджено сутність митних органів загалом, розглянуто основні їхні функції. Проведено аналіз впливу кризової ситуації в Україні на здійснення повноважень Державної митної служби України. З огляду на закордонний досвід розроблено пропозиції щодо подолання кризових ситуацій, на прикладі зарубіжних країн розглянуто механізм діяльності митних органів.

Вказано на необхідність визначення конкретного кола питань, повноважень і функцій митної системи України, які наша держава буде реалізовувати у своїй економічній політиці. У статті наголошено на необхідності побудови сталої моделі державного управління в митному напрямі, а також запропоновано зосередитися на здійсненні виключно швидких, ефективних і дієвих реформ митного спрямування.

Ключові поняття: митна служба, митниця, митна політика, митна функція, сервіс.

Makarova S. O. Peculiarities of the State Customs Service of Ukraine bodies exercising their powers

Ukraine is going through a difficult period. Significant changes in political and social life require rapid, efficient

and, most importantly, effective reforms in public administration. One of the reforms that the state needs is a full-fledged reform of the customs system.

All this gives reason to talk about the objective necessity of increasing attention to the development and improvement of the customs policy implemented on the territory of Ukraine. At the same time, the key role is assigned to the state, which is called to regulate these processes. An effective customs policy must respond flexibly to external threats and quickly counter their possible negative consequences in the direction of strengthening the provision of the state's economic interests and maximum consideration of international rules and requirements in the national customs system. It is the customs policy that is designed to regulate the issues of foreign trade and protection of the domestic producer, to ensure the implementation of national interests in the direction of stimulating the development and structural restructuring of the national economy.

The purpose of the article is to present the actual state of customs authorities in crisis conditions. The essence of the customs authorities in general was studied, their main functions were considered. An analysis of the impact of the crisis situation in Ukraine on the implementation of the powers of the State Customs Service of Ukraine was carried out. In view of foreign experience, proposals were developed to overcome crisis situations, the mechanism of customs authorities was considered on the example of foreign countries.

The need to define a specific range of issues, powers and functions of the customs system of Ukraine, which our state will implement in its economic policy, is indicated. The article emphasizes the need to build a sustainable model of state administration in the customs direction, and also suggests focusing on the implementation of exceptionally fast, efficient and effective reforms in the customs direction.

Key words: customs service, customs, customs policy, customs function, service.

Постановка проблеми та її актуальність. Сьогодні Україна перебуває у складних економічних та політичних умовах через військове вторгнення

російської федерації. Державна митна служба України є одним із головних елементів зв'язку між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та державою. Основною проблемою реформ митного спрямування є постійний пошук правильної моделі існування шляхом прийняття низки нормативно-правових документів, зміст яких іноді суперечить один одному. Головна проблема сучасного стану митної системи України полягає у відсутності критичного погляду на роль і місце цієї системи в комплексному механізмі державного управління.

Проте нормальне функціонування митних органів було порушене. Наразі деякі територіальні митниці перестали здійснювати свої повноваження через окупацію російською федерацією. Також по всій Україні не здійснюється авіаційне сполучення, що має свої наслідки: по-перше, зниження товарообігу між країнами; по-друге, зменшення надходжень до бюджету; по-третє, збільшення навантаження на окремі прикордонні митниці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання функціонування митної системи України, розгляду різноманітних аспектів її діяльності отримало значне відображення у працях вітчизняних фахівців. Необхідно зазначити, що питання митного спрямування детально досліджує низка вчених, наприклад: Б.А. Кормич, В.В. Ченцов, О.П. Федотов, Ю.Д. Кунєв, П.В. Пашко, І.В. Письменний, В.П. Мартинюк, М.М. Разумей, О.К. Ткачова та інші.

Водночас науковці найчастіше вивчають лише окремі аспекти діяльності митних органів, певні функції митниці, економічні та юридичні аспекти її діяльності. При цьому питання визначення ролі й місця митної системи України в комплексному механізмі державного управління залишається малодослідженим.

Також практично недослідженими є питання визначення митного середовища, у межах якого існує та реформується митна система України. Не досить опубліковано наукових досліджень, які окреслювали би роль і місце митної системи України в чинній системі органів виконавчої влади, а також надавали би конкретні пропозиції щодо побудови сталої системи. Варто зазначити, що сучасний світ не стоїть на місці, у зарубіжних країнах, наприклад, митні органи перестають функціонувати як контролюючий орган – на зміну контролюючій функції активно приходять сервісна функція.

Мета статті – розглянути та проаналізувати особливості функціонування митної системи України. Для цього необхідно визначити роль і місце митної системи України в сучасних умовах, дове-

сти необхідність визначення митної системи України як самостійного механізму державного управління, а також надати конкретні пропозиції щодо вдосконалення функціонування митниць у кризових умовах.

Виклад основного матеріалу. 24 лютого 2022 р. внаслідок військового вторгнення російської федерації на територію України в нашій державі було оголошено воєнний стан. Майже всі економічно важливі для держави підприємства опинилися у важкій ситуації. Чи не найпершою інституцією, робота якої зазнала відчутних змін у зв'язку з введенням воєнного стану, стала митниця. На початку військової агресії багато бізнес-процесів загальмувалися або взагалі припинилися. Це певною мірою позначилося й на показниках діяльності Державної митної служби України.

Робота північних і східних митниць нині неможлива, порти заблоковані, тому основна діяльність зосереджена в західному та південному регіонах. Вони переведені в режим роботи 24/7, кадровий склад посилений тими працівниками, які через бойові дії були змушені переїхати до цих регіонів.

У перші місяці повномасштабної агресії ми спостерігали падіння надходжень до державного бюджету за напрямками діяльності Державної митної служби України в 4-5 разів. Однак завдяки мужнім діям наших військових вдалося зупинити просування ворога територією України, як наслідок, спостерігаємо нормалізацію суспільно-економічних відносин у країні [3].

Верховна Рада України та уряд вжили низку заходів на підтримку бізнесу і громадян: спрощено порядки перетину кордону для гуманітарної допомоги, вантажів у напрямках як ввезення, так і вивезення з території України; надано пільги зі сплати митних платежів на широкий спектр товарів. Це, з одного боку, полегшило роботу бізнесу, а з іншого – стало причиною зменшення надходжень до бюджету.

Наразі бізнес почав працювати, помітне пожвавлення у виробництві, торгівлі, обігу товарів. Тож спостерігається поступове збільшення надходжень до державної скарбниці: уже в червні було перераховано 12,6 млрд грн (для порівняння: у березні надходження становили 7,7 млрд грн, у квітні – 8,3 млрд грн, у травні – 9,5 млрд грн).

Нині основні ресурси держави спрямовані на зупинення збройної агресії та забезпечення стабільності соціально-економічного становища у країні, у зв'язку із чим Верховною Радою України ухвалено рішення про скасування раніше вве-

дених пільг задля покращення наповнення державної казни для потреб армії та громадян [7].

При цьому зроблено акцент на подальшому спрощенні процедур і порядків організації митного контролю та оформлення вантажів, прискоренні експорту агрокультур і ввезенні в Україну пально-мастильних матеріалів.

Наразі вже напрацьовуються рішення для можливості оформлення транспортних засобів безпосередньо фізичними особами через «Дію» за спрощеною процедурою.

Через бойові дії на сході й півдні держави та блокаду морських портів майже весь потік товарів, військової і гуманітарної допомоги тощо надходить до України через західний кордон.

Загалом понад половину вантажів в Україні (55%) переміщували саме морським транспортом. На другому місці був залізничний транспорт (33%), далі – автомобільний (12%). Через бойові дії на території України та блокаду морських портів відбулася кардинальна зміна ланцюгів поставок. Нині лівова частка обсягів поставок припадає на залізничний (56%) та автомобільний (26%) транспорт [7].

Парламент, уряд України та профільні органи виконавчої влади ухвалили значну кількість нормативно-правових актів, що не лише спрощують порядок митного оформлення товарів, транспортних засобів, а й надають певні пільги для імпортерів. Ці заходи спрямовані на оперативне, безперешкодне та повноцінне забезпечення населення України і Збройних Сил України всім необхідним у такий складний час [3].

Розглянемо більш детально переміщення товарів у таких режимах, як імпорт, експорт, а також переміщення гуманітарної допомоги та окремі пільги щодо спрощення від оподаткування.

Новації митного оформлення товарів стосуються імпортних та експортних операцій, порядку роботи митних органів, правового регулювання ввезення деяких товарів тощо. Нова реальність встановлює нові правила, до яких необхідно швидко адаптуватися. Щоб пришвидшити проходження митних формальностей, було ухвалено рішення звести до мінімуму застосування додаткових контрольних процедур, наприклад лабораторних досліджень, відбору зразків, залучення фахівців профільних підрозділів, проведення митних оглядів тощо. Також у пунктах пропуску виділено окремі смуги руху для переміщення товарів, здійснено перерозподіл особового складу, збільшено кількість митників, які працюють у пунктах пропуску [7].

З кінця 2015 р. в Україні діє заборона ввезення багатьох, проте не всіх товарів походженням із росії. І лише з квітня 2022 р. Кабінет Міністрів України заборонив імпортування всіх без винятку товарів із країни-агресора (постанова № 426). Згодом декларантам було надано дозвіл на поміщення в митний режим імпорту товарів, переміщення яких територією росії здійснювалося транзитом, та товарів, ввезених із російської федерації до 24 лютого 2022 р. включно.

Ембарго на імпорт товарів із Республіки Білорусь не введено, оскільки її не було офіційно визнано країною-агресором. Однак і без цього ввезення товарів із території прибічника агресора припинилося, адже наразі закриті пункти пропуску через державний кордон та пункти контролю на кордоні з Білоруссю.

Крім того, 19 червня 2022 р. Верховна Рада України прийняла законопроект, яким заборонила імпорт та розповсюдження на території України видавничої продукції, що має походження, виготовлена, випущена у світ або ввозиться з території Республіки Білорусь.

Імпорт товарів з усіх інших країн здійснюється в загальному порядку та з дотриманням вимог законодавства. Так, зокрема, залишається чинною норма, яка передбачає необхідність отримання ліцензій для імпорту таких об'єктів:

– контрольованих речовин (озоноруйнівних речовин і фторованих парникових газів), експорт та імпорт яких підлягає ліцензуванню (додаток 2 до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліків товарів, експорт та імпорт яких підлягає ліцензуванню, та квот на 2022 рік» від 29 грудня 2021 р. № 1424);

– товарів та обладнання, що можуть містити контрольовані речовини, експорт та імпорт яких підлягає ліцензуванню (додаток 3 до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліків товарів, експорт та імпорт яких підлягає ліцензуванню, та квот на 2022 рік» від 29 грудня 2021 р. № 1424);

– товарів, імпорт яких із Республіки Північна Македонія підлягає ліцензуванню в межах тарифної квоти відповідно до положень Угоди про вільну торгівлю між Україною та Республікою Македонія (додаток 4 до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліків товарів, експорт та імпорт яких підлягає ліцензуванню, та квот на 2022 рік» від 29 грудня 2021 р. № 1424) [3].

При цьому до припинення чи скасування воєнного стану в Україні збір за видачу ліцензії на імпорт таких товарів не справляється (Постанова

Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 18 травня 2005 р. № 362» від 10 березня 2022 р. № 241).

30 червня 2022 р. Президент України підписав законопроект № 7418 «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо перегляду окремих пільг з оподаткування», яким скасовуються норми про звільнення від оподаткування товарів ввезеним митом під час його імпорту. Цим законом також повертається обов'язок зі сплати ПДВ для операцій із ввезення товарів на митну територію України платниками єдиного податку першої, другої та третьої групи, що сплачують податок за ставкою 2%. Закон набрав чинності з 1 липня 2022 р.

Спрощений порядок ввезення гуманітарної допомоги від донорів (іноземних фізичних або юридичних осіб) означає, що товари визнаються гуманітарною допомогою за декларативним принципом, їх пропуск здійснюється за місцем перетину митного кордону України на підставі декларації, заповненої особою, яка перевозить товар, та без застосування заходів нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, зокрема ліцензування та квотування [5].

Для ввезення товарів гуманітарної допомоги на період воєнного стану не застосовуються стандартні порядки митного оформлення вантажів гуманітарної допомоги, що діяли до початку війни. У разі пропуску деяких товарів подвійного призначення, що ввозяться як гуманітарна допомога, введено вимогу про надання гарантійного листа кінцевого користувача (органу військового управління, правоохоронного органу, іншого військового формування тощо), форма якого передбачена Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання пропуску гуманітарної допомоги через митний кордон України в умовах воєнного стану» від 1 березня 2022 р. № 174 [4].

Іншим нормативно-правовим актом визначено, що товари, які належать до групи 27 митного тарифу (паливо, нафта, бітумінозні речовини тощо), визнаються гуманітарною допомогою та безоплатно передаються на потреби Збройних Сил України, військовим формуванням, перевізникам такої допомоги. На деякі товари групи 27 (бензин моторний, дизельне паливо, скраплений газ) встановлено нульову ставку акцизного податку та зменшено розмір ПДВ під час їх імпорту.

Митне оформлення товарів на сьогодні здійснюється за спрощеною процедурою. Так, Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання митного оформлення окремих товарів, що ввозяться

на митну територію України у період дії воєнного стану» від 9 березня 2022 р. № 236 уряд дозволив на період дії воєнного стану здійснювати декларування імпортованих товарів шляхом подання попередньої митної декларації без пред'явлення товарів митному органу або шляхом подання митної декларації, заповненої у звичайному порядку, у будь-якому митному органі. Оформлення таких товарів здійснюється без застосування заходів нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності (крім державного експортного контролю). Загалом такі заходи допомогли запобігти дефіциту багатьох товарів та стрімкому зростанню цін [6].

Основними змінами, що стосуються експортних операцій, є доповнення переліку товарів, експорт яких у будь-яких кількостях підлягає ліцензуванню. Цей перелік доповнили м'ясо і яйця курей, а також такий стратегічний для України товар, як пшениця й суміш пшениці та жита (меслин). Згідно з початковими змінами ліцензуванню під час експорту підлягали також кукурудза та соняшникова олія, однак надалі вони були виключені з переліку.

Водночас уряд зменшив до нуля квоти на деякі товари, експорт яких у межах раніше діючих обсягів квот дозволявся за умови отримання ліцензії, а понад квоту був заборонений. Ідеться про худобу, м'ясо, жито, овес, гречку, просо, цукор, сіль. Таким чином, держава фактично заборонила експорт зазначених товарів. У межах другого раунду змін відмінили також квоту на добрива, проте надалі було встановлено квоту на деякі азотні добрива в розмірі 210 тисяч т.

При цьому Міністерство економіки України спростило та зробило більш швидким процес ліцензування експорту товарів, перелік яких міститься в додатку 5 до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліків товарів, експорт та імпорт яких підлягає ліцензуванню, та квот на 2022 рік» від 29 грудня 2021 р. № 1424, затвердивши новий (тимчасовий) порядок. Для отримання ліцензії на експорт необхідно подати до Міністерства економіки України значно менший перелік документів, а саме: заявку на отримання ліцензії за затвердженою формою, лист-звернення щодо оформлення ліцензії, копію зовнішньоекономічного договору або іншого документа, що використовується в міжнародній практиці замість нього [3].

Перелік товарів, експорт яких підлягає квотуванню та ліцензуванню, визначено Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліків товарів, експорт та імпорт яких підлягає ліцензуванню, та квот на 2022 рік» від 29 грудня

2021 р. № 1424. Вказаним переліком встановлено нульові квоти на срібло й золото (крім банківських металів), жито, овес, гречку, сіль харчову, фосфорні чи калійні мінеральні або хімічні добрива, добрива з вмістом двох чи трьох поживних елементів (азоту, фосфору та калію), інші добрива (у таблетках чи аналогічних формах або в упаковках масою бруто не більше ніж 10 кг), рідке паливо (мазут), вугілля кам'яне, антрацит, брикети, котуни та аналогічні види твердого палива, одержані з кам'яного вугілля (крім коксівного вугілля), природний газ українського походження [3]. Тобто Кабінет Міністрів України фактично запровадив ембарго на експорт цих товарів.

Перелік інших товарів, які підлягають ліцензуванню, наведений у цій же постанові. Зокрема, як і у випадку з імпортом, ліцензуванню підлягає експорт контрольованих (озоноруйнівних) речовин та товарів, які можуть містити такі речовини [3].

Контрольованими речовинами є певні хімічні сполуки й елементи, виключний перелік яких міститься в Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліків товарів, експорт та імпорт яких підлягає ліцензуванню, та квот на 2022 рік» від 29 грудня 2021 р. № 1424. При цьому уряд навів невключний перелік товарів, які можуть містити такі речовини, віднісши до них, зокрема, ліки, барвники, фарби, лаки, косметичні препарати, засоби для макіяжу, препарати для догляду за шкірою чи волоссям, засоби для манікюру й педикюру, засоби для гігієни порожнини рота або зубів (зубні паста, нитки), засоби для гоління, дезодоранти, засоби для прання, мастильні матеріали, полірувальні засоби, інсектициди, холодильники, морозильники, теплові насоси, кондиціонери, вогнегасники, зволожувачі та осушувачі повітря, газові балончики тощо [3].

Якщо товар, що експортується, відповідатиме товару із цього переліку і митник виявить у його складі контрольовані речовини, експорт такого товару без ліцензії буде неможливим.

Ліцензії на експорт, як і на імпорт, видає Міністерство економіки України. Оформлення ліцензії або підготовка листа з відмовою в її видачі відтепер має здійснюватися впродовж двох днів (Наказ Міністерства економіки України «Про затвердження Тимчасового порядку ліцензування експорту деяких товарів, зазначених у додатку 5 до постанови Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1424» від 10 березня 2022 р. № 393-22). Збір за видачу таких ліцензій не справляється до припинення або скасування воєнного стану в Україні.

Експорт інших товарів, які не наведені в Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліків товарів, експорт та імпорт яких підлягає ліцензуванню, та квот на 2022 рік» від 29 грудня 2021 р. № 1424 та не містять у своєму складі контрольовані речовини, жодним чином не обмежується [3].

Висновки. Унаслідок здійсненого аналізу можемо констатувати, що митна система України є самостійним механізмом державного управління, який залежить від невинувато великої кількості інших систем – механізмів державного управління. Митна система України включає в себе не лише підрозділи митного спрямування Державної фіскальної служби України (згодом – підрозділи Державної митної служби України), а й інші елементи та компоненти, які впливають на діяльність у митній сфері. Фактично сама митна система України перебуває в митному середовищі, що складається з різноманітних елементів, компонентів, складових частин тощо.

Незважаючи на те, що Україна перебуває в тяжких умовах виживання, Державна митна служба України, а саме її працівники, намагаються здійснювати свої повноваження в повному обсязі, ризикуючи власними життями.

Унаслідок розгляду сучасних проблем у системі діяльності Державної митної служби України можемо надати такі пропозиції:

- 1) пришвидшити перехід до сервісної функції на заміну контролюючої;
- 2) розглянути мотивувально-заохочувальну систему для митників;
- 3) організувати та проводити тренінги серед митників щодо підвищення ефективності роботи митниці у кризових умовах;
- 4) переглянути нормативно-правове забезпечення митної сфери та вдосконалити його відповідно до європейських стандартів.

Література

1. Митний кодекс України : Закон України від 13 березня 2012 р. № 4495-VI / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2012. № 44-48. Ст. 558.
2. Про затвердження положень про Державну податкову службу України та Державну митну службу України : Постанова Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 р. № 227 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-2019-%D0%BF>.
3. Про затвердження переліків товарів, експорт та імпорт яких підлягає ліцензуванню, та квот

Економічна безпека держави: теорія і практика

на 2022 рік : Постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1424 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1424-2021-p#Text>.

4. Деякі питання пропуску гуманітарної допомоги через митний кордон України в умовах воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 1 березня 2022 р. № 174 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/174-2022-p#Text>.

5. Деякі питання визнання товарів гуманітарною допомогою та їх використання в умовах воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 9 березня 2022 р. № 238 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/238-2022-p#Text>.

6. Про особливості здійснення гуманітарної допомоги, яка перевозиться залізничним транспортом в умовах воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 27 березня 2022 р. № 379 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/379-2022-p#Text>.

7. Стирнік Г.О., Базилюк Я.Б. Сучасні тенденції реалізації митної політики України. URL: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/Juni/3.htm>.

*Макарова С. О.,
аспірант*

Університету митної справи та фінансів

ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА КРАЇН ЗАХІДНИХ БАЛКАН (НА ПРИКЛАДІ РЕСПУБЛІКИ ПІВНІЧНА МАКЕДОНІЯ)

Майстренко Ю. І., Велика О. В.

Метою статті є дослідження процесу становлення євроінтеграційної політики країн Західних Балкан. Вивчено основні тенденції, спільні для всього регіону, виявлено особливості, які притаманні Республіці Північна Македонія. Проведено дослідження позицій країн ЄС щодо розширення на Балкани й проаналізовано позиції Балканських країн щодо членства, виявлено основні перспективи та проблеми для обох сторін процесу інтеграції.

Євроінтеграція – це дуже складний процес, який вимагає від країн-кандидатів «готовності» до реформ, а від країн-членів – допомоги у проведенні реформ у різних сферах суспільно-політичного життя. Македонія, як і будь-яка інша країна-претендент, зіткнулась з рядом труднощів, пов'язаних з трансформацією країни, таких як: демократизація, становлення ринкової економіки, боротьба з корупцією, захист прав людини й національних меншин та ін. ЄС надавав допомогу країнам РЗБ у проведенні даних реформ. Так, Македонія була залучена до ряду ініціатив Європейського Союзу, що були спрямовані на розширення присутності ЄС в РЗБ та включення балканських країн в орбіту його впливу. Перш за все, співпраця торкалась економічної сфери й допомагала сформувати зв'язки між країнами в регіоні Західні Балкани, а також між ними та європейськими країнами, акцент робився на розвитку регіональної співпраці, для того, щоб подолати взаємну ворожнечу, що склалась протягом 1990-х років, в ході конфліктів. ЄС продемонстрував готовність безпосередньо брати участь в урегулюванні конфліктів і підтриманні стабільності на Балках, прикладами можуть слугувати місії «Конкордія» та «Проксима».

Автор зазначив позиції деяких держав-членів щодо подальшого розширення на Балкани, найбільш активну позицію щодо розширення ЄС за рахунок Республіки Північна Македонія зайняли Греції та Болгарії й протягом багатьох років ці дві країни блокували вступ Македонії до ЄС. Бажаючи стати членом Європейського Союзу, Македонія пішла на поступки, й було досягнуто компромісу з даними країнами.

Ключові слова: ЄС, РЗБ, розширення, Республіка Північна Македонія.

Maistrenko Yu. O., Velyka O. V. European integration policy of the Western Balkans states (on the example of the Republic of North Macedonia)

The purpose of the article is to study the process of formation of the European integration policy of the Western Balkans' countries. The main trends common to the entire region have been studied, and features specific to the Republic of North Macedonia have been identified. A study of the positions of the EU countries regarding expansion into the Balkans was conducted and the positions of the Balkan countries regarding membership were analyzed, the main prospects and problems for both sides of the integration process were identified.

European integration is a very complex process that requires "readiness" for reforms from the candidate country, and assistance from the member states in the carrying out reforms in various spheres of life. Macedonia, like any other applicant country, faced a number of difficulties related to the country's transformation: democratization, the establishment of a market economy, the fight against corruption, the protection of human rights and national minorities, etc. The EU provided assistance to the WBR's countries in carrying out these reforms. Thus, Macedonia was involved in a number of initiatives of the European Union, which were aimed at expanding the presence of the EU in the WBR and including the Balkan countries in the orbit of its influence. First of all, the cooperation touched the economic sphere and helped to form ties between countries in the Western Balkans region, as well as between them and European countries, the emphasis was on the development of regional cooperation, in order to overcome the mutual hostility that developed during the 1990s years' conflicts. The EU has demonstrated its readiness to directly participate in the settlement of conflicts and maintenance of stability in the Balkans, examples of which are the Concordia and Proxima missions.

The author noted the positions of some member states regarding further expansion into the Balkans, the most active position regarding EU expansion at the expense of the Republic of North Macedonia was taken by Greece and Bulgaria, and for many years these two countries blocked Macedonia's accession to the EU. Wishing to

become a member of the European Union, Macedonia made concessions, and a compromise was reached with these countries.

Key words: EU, WBR, enlargement, Republic of North Macedonia.

Постановка проблеми та її актуальність. Дослідження євроінтеграційної політики постсоціалістичних та постконфліктних і виявлення особливостей даного процесу на прикладі Республіки Північна Македонія. Україна знаходиться також на шляху євроінтеграції, тому вивчення досвіду інших країн є надзвичайно важливим для вироблення національної політики та стратегії для вступу країни в ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема європейської інтеграції країн РЗБ привертає увагу як українських дослідників, так і зарубіжних. Серед вітчизняних вчених слід відзначити Д. Кравченка, який дослідив зміни у підходах до розширення ЄС та перешкоди на шляху вступу до Європейського Союзу Північної Македонії. Косовський дослідник Руджі Матосі дослідив процес інтеграції Македонії, зробивши акцент на економічному аспекті. Ольга Романова послідовно вивчає проблеми європейської інтеграції та спільної зовнішньої політики Європейського Союзу.

Мета дослідження. Аналіз євроінтеграційної політики країн РЗБ на прикладі Республіки Північна Македонія.

Виклад основного матеріалу. Після розпаду Югославії й виникнення нових незалежних республік перед керівництвом даних країн постало питання визначення зовнішньополітичних орієнтирів. Не виключенням була і Колишня Югославська республіка Македонія.

Хорватський дослідник Давор Божінович стверджував, що провідне місце у зовнішньополітичних стратегіях країн РЗБ посідала європейська інтеграція [8, р. 15]. Англійська дослідниця Джуді Бет стверджувала, що громадяни країн РЗБ очікували допомоги від ЄС у створенні основи для подолання внутрішньої взаємної ворожнечі й формування регіональної безпеки; Європейський Союз буде стимулювати держави проводити реформи в соціальній, економічній та політичній сферах, крім того, буде виступати зовнішнім гарантом закріплення демократичних норм та обмеження діяльності корумпованої політичної верхівки [7, р. 12]. Молоде покоління громадян даних країн бачили значні перспективи особисто для себе: вища зарплата, створення робочих місць, можливість працевлаштуватися в країнах-членах ЄС [26, р. 106].

Лідери даних країн сподівались на підтримку від ЄС в ході вирішення своїх власних внутрішніх проблем [13].

Процес розширення ЄС має велике значення і для держав-членів ЄС. Оскільки Європейський Союз отримує не лише дивіденди від розширення, а й ряд проблем, пов'язаних зі вступом нових країн, тому доцільно розглянути позиції країн-членів щодо приєднання країн Західних Балкан.

Американський соціолог Іммануїла Валлерстайн зазначає у своїх дослідженнях, що розширення ЄС могло принести позитивні економічні результати в довгостроковій перспективі через розширення зовнішнього ринку та збільшення внутрішнього [25, р. 667]. Жуней Йенігун відзначав, що розширення ЄС за рахунок країн РЗБ зміцнить дипломатичний престиж Європейського Союзу на міжнародній арені [26, р. 106].

Давор Божінович розглядав розширення ЄС з точки зору безпеки та стабільності в Європі. Цілком очевидно, безпека в РЗБ пов'язана з безпекою в ЄС [8, р. 16]. Для укріплення внутрішньої безпеки Європейського Союзу потрібно було нівелювати негативний вплив зовнішніх загроз, тому РЗБ став головною мішенню ЄС в даному контексті [24]. Незважаючи на очевидні позитивні результати розширення ЄС на Балкани, відношення країн-членів до розширення було неоднозначним: виділились країни, які були категорично проти розширення, й країни, які підтримували розширення. Небажання країн-членів підтримувати розширення пов'язано було перш за все з економікою, оскільки держави-кандидати не завжди відповідали вимогам ЄС, необхідно було фінансувати реформи в цих країнах, враховуючи економічну кризу 2008 року, країни-члени не бажали, щоб це робилось їхнім коштом [19, р. 32]. Таким чином, економічна криза змусила країни-члени ЄС ставитись до розширення досить виважено [26, р. 1].

Таким чином, виділився ряд країн, які виступали проти розширення ЄС за рахунок країн РЗБ, наприклад, Німеччина, Франція й країни БЕНІЛЮКСу [27]. Велика Британія, Іспанія і Данія протягом довгих років виступали за розширення, але їхня позиція залежала від конкретної країни-кандидата [10, р. 17].

Після проголошення незалежності в 1991 році Македонія нашоувхнула на спротив сусідньої Греції, яка була стурбована назвою нової держави, оскільки її північна частина також носила назву «Македонія». ООН визнала нову державу-члена під назвою Колишня Югославська Республіка Македонія (КЮРМ), поки не буде досягнуто угоди між країнами щодо назви. Греція на

знак протесту ввела торгове ембарго проти КЮРМ у лютому 1994 року, яке збіглося з ембарго ООН на Союзу Республіку Югославія під час югославських громадянських війн, поставивши КЮРМ у скрутне становище. Після ембарго була підписана тимчасова угода між КЮРМ і Грецією в Нью-Йорку 13 вересня 1995 р. Відносини між КЮРМ та Грецією дещо покращились, але проблеми назви ще залишались гострою [16, р. 3].

Саме через вето Греції просування країни у процесі розширення було призупинено [14, р. 17]. Уряд Греції вимагав від Македонії змінити назву, оскільки остання, таким чином, могла претендувати на історичне минуле греків. Особливо їх обурило проект «Скоп'є 2014», який полягав у реконструкції міста, в ході якої були побудовані величезні статуї Олександра III Македонського, Філіпа II Македонського та Олімпіади [14, р. 18]. Також проти вступу Македонії виступала Болгарія [14, р. 22]. В 2012 році Болгарія скористалась своїм правом вето [6, р. 2].

У 2001 році країну потрясла нова криза, що була спричинена албанською етнічною меншиною, яка складала понад 25% всього населення країни [16, р. 3]. Відносини між слов'яно-македонською більшістю та етнічною албанською меншиною в Македонії залишалися напруженими з часу здобуття країною незалежності. Албанці в Македонії загалом вимагали більших культурних та освітніх прав, таких як визнання албанської як офіційної мови та забезпечення державної підтримки їх підпільного албаномовного університету в Тетово. Вони також прагнули більшого представництва в уряді, збройних силах і поліції. Албанська меншина заперечувала проти преамбули в конституції, яка стосується македонської нації, яка, на їхню думку, відводила для албанців статус громадян другого сорту [15, р. 7]. Македонці, навпаки, стверджували, що албанці мають достатньо широкі права. Вони підозріло ставились до вимог албанців щодо автономії, тому що побоювалися, що це може призвести до остаточного відділення частини території Македонії або поділу та об'єднання з Албанією чи Косово. Напруженість кілька разів призводила до відкритих сутичок протягом 1990-х років, особливо в західних містах Тетово та Гостивар. Проведення президентських виборів 1999 року, під час яких були висунуті звинувачення у насильстві та викиданні бюлетенів у районах етнічних албанців, посилювало міжетнічну напруженість, хоча жоден з кандидатів у президенти не був етнічним албанцем. Незважаючи на ці проблеми, одна з двох основних

етнічних албанських партій була в уряді після здобуття Македонією незалежності, з етнічними албанцями в кабінеті міністрів [15, р. 8]. Напади партизанських загонів етнічних албанців на македонську поліцію та сили безпеки наприкінці 2000 та на початку 2001 року, здавалося, застали македонський уряд та міжнародну спільноту зненацька. Напади почалися в невеликих селах, таких як Танусівці в західній Македонії, поблизу або на кордоні Косова, де зосереджена албанська меншина. У березні 2001 року зіткнення поширилися на місто Тетово (розташоване приблизно за 30 км на захід від столиці Скоп'є). Після короткого затишшя бойові дії поновилися в кількох районах, досягнувши нового рівня на початку червня, коли сили повстанців захопили міста поблизу Скоп'є та на північ навколо Куманово [15, р. 9].

Криза завершилась підписанням Охридської рамкової угоди, яка передбачала покращення положення албанців у КЮРМ й визнавала албанську мову як офіційну разом з македонською [16, р. 3]. Слід відзначити, що Європейський Союз взяв активну участь у процесі урегулювання конфлікту та сприяв виконанню Охридської угоди. Так, ЄС ініціював проведення операції «Конкордія», метою якої було гарантування виконання Охридської угоди й патрулювання етнічних албанських територій для того, щоб не допустити відновлення кризи. Європейський Союз демонстрував комплексний підхід, тому, крім військової місії, в країні діяли й інші: Європейська агенція з реконструкції, Місія спостерігачів ЄС, делегація Комісії ЄС та офіс Спеціального представника ЄС, який здійснював координацію всіх «інструментів» [2, р. 107]. В 2005 році Македонія отримала статус кандидата на вступ в ЄС [16, р. 3]. Але питання назви країни все ще залишалось актуальним у відносинах з Грецією. З 2008 року вирішення конфлікту також було додано до офіційних попередніх умов, висунутих Європейським Союзом [6, р. 2].

До країни-кандидата висувається ряд вимог. Перш за все держава повинна мати стабільні інститути, що підтримують демократію, верховенство права, права людини та національних меншин. В економічній сфері держава повинна мати стабільну ринкову економіку і бути конкурентоздатною [6, р. 5].

Незважаючи на те, що є прибічники та противники розширення, Європейський Союз проводив виважену та збалансовану політику, направлену на залучення країн РЗБ до співпраці й на подальше приєднання до ЄС. Підтвердженням може слугувати ряд програм та ініціатив Європей-

ського союзу, що були спрямовані на стабілізацію та розвиток регіону.

Для фінансової допомоги та підтримки країн РЗБ було ініційовано програму «OBNOVA», що була покликана допомогти в реконструкції Західних Балкан. Крім того, країни РЗБ, в тому числі і Македонія, вже були учасниками програми PHARE [5, р. 6]. Дані програми були замінені на програму Співтовариства з надання допомоги в цілях реконструкції, розвитку та стабілізації (CARDS) [4, р.7].

У 1999 році в Кельні був ініційований Пакт стабільності для Південно-Східної Європи [17, р. 16]. Співробітництво в рамках даного Пакту було зосереджено перш за все на розбудові гарних відносин між країнами [21].

Аналітики оксфордського університету Анастасакіс Отон та Бечер Дімітар зазначили, що Пакт стабільності для Південно-Східної Європи (ПСЄ) був зосереджений на регіональному співробітництві в галузі політики, економіки та безпеки, а Процес стабілізації та асоціації (ПСА) був призначений для роботи як механізм для модернізації відносин ЄС з окремими країнами [4, р. 7].

За умовами ПСА, країни РЗБ, включаючи Колишню Югославську Республіку Македонію, повинні були включитись в заходи зі зміцнення і розвитку регіональної співпраці. Країни-учасниці ПСА також повинні були продемонструвати прихильність до демократичних та ринкових реформ і повагу до прав людини, працювати над поверненням біженців і співпрацювати з Гаазьким міжнародним кримінальним трибуналом по колишній Югославії (МТКЮ).

Коли держава Західних Балкан досягали прогресу у виконанні поставлених перед ними умов ПСА, з такою державою підписувалась Угода про стабілізацію та асоціацію (УСА). Учасники УСА мали ряд переваг, а саме держава залучалась до асиметричної торгівельної лібералізації, отримувала економічну та фінансову допомогу, підтримку бюджетного та платіжного балансу, а також допомогу в процесі демократизації й створенні громадянського суспільства, надання гуманітарної допомоги для біженців та репатріантів, співпрацю у сфері правосуддя й внутрішніх справ, у розвитку політичного діалогу [4, р. 7].

Республіка Північна Македонія також приєдналась до УСА, яка набула чинності в 2004 році. Оскільки Греція все ще мала до Македонії претензії та наклала вето, то в останньої не було вибору: або відмовитись від євроінтеграції, або змінити назву. Уряд країни обрав євроінтеграцію й почались обговорення та консультації щодо назви країни. У 2018 році була підписана між Македо-

нією та Грецією Преспанська угода, згідно з якою Македонія змінила назву на Республіка Північна Македонія, македонській стороні вдалось зберегти офіційну мову країни – «македонську» [1, р. 73]. Європейський Союз та НАТО підтримали дану угоду та відзначили, що вона важлива для «підтримання миру та стабільності в регіоні» [18, р. 5]. Відзначаючи даний прогрес, було прийнято рішення розпочати переговорний щодо вступу Республіки Північна Македонія до ЄС [23].

У 2020 році розпочався переговорний процес щодо вступу. Але вже Болгарія висунула вимоги до Республіки Північна Македонія й стала на шляху євроінтеграції Республіки Північна Македонія. Болгарська сторона відмовилась визнавати наявність македонської мови як окремої, що сприйнялось Македонією негативно й розцінювалось як наступ на національну гідність [1, р. 74].

Крім мови, у взаєминах двох країн постало питання болгарської меншини в Македонії, що стало приводом для болгарського вето. Зрушення відбулись лише в 2022 році, коли вже завершувалось головування Франції в Раді Європейського Союзу. Після бурхливих обговорень парламент Болгарії прийняв рішення про зняття вето, натомість уряд Македонії мав прийти рішення про визнання болгарської меншини [1, р. 76].

18 липня 2022 року було ухвалено рішення розпочати переговори між ЄС та Македонією щодо вступу.

Висновки. Євроінтеграція – досить складний процес, до якого залучено дуже багато країн. Країни РЗБ вибрали євроінтеграцію як головний напрямок зовнішньої політики.

Європейський Союз також проявив зацікавленість в РЗБ, оскільки, залучивши ці країни до співпраці, можна створити безпечне зовнішнє середовище. ЄС прагнув укріпити і розширити зв'язки з країнами регіону. Досить успішно складалось співробітництво в рамках ініціатив Європейського Союзу, що можна вважати певною підготовкою до інтеграції. Македонія, як і інші країни РЗБ, мають як внутрішні проблеми, які пов'язані з виконанням критеріїв вступу, так і «зовнішні», пов'язані із взаєминами з іншими країнами. Прикладом може слугувати саме Республіка Північна Македонія, до якої мали претензії дві сусідні країни, що заважало вступу країни до ЄС. Протягом кількох десятиліть Македонія прагнула відстояти назву країни та мову. Але бажаючи продовжити євроінтеграцію, Республіка Північна Македонія була змушена піти на поступки та взяти дану назву, для того щоб уникнути конфлікту із сусідом.

Література

1. Кравченко Д. Європейська інтеграція Північної Македонії: виклики XXI ст. *Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI*. 2022. № 4. С. 72-79.
2. Романова О.В. Концепция приоритетных региональных направлений общей внешней политики и политики безопасности ЕС. *Вісник Одеського національного університету. Соціологія і політичні науки*. 2007. Вип. 14. Том 12. С. 168-175.
3. Романова О.В. Миротворчі місії Європейського Союзу на Балканах в рамках європейської політики безпеки і оборони (ЄПБО). *Перспективи розвитку сучасної науки*. Львів, 2016. С. 106-108.
4. Anastasakis O. EU Conditionality in South East Europe: Bringing Commitment to the Process. 2003. 20 p. URL: <http://www.cespi.it/STOCCHIERO/dossierBalcani/conditionality.PDF> (дата звернення: 18.02.2016).
5. Armakolas I. Albanian Elections Observatory Brief. *SE Europe*. 2013. № 2. P. 1-7 URL: <http://www.eliamep.gr/wp-content/uploads/2013/06/alb1.pdf> (дата звернення: 23.02.2016).
6. Azizi A. European Union integration of Macedonia: negotiation for membership. *International Journal of Social Sciences and Humanity Studies*. 2013. Vol 5. № 1. P. 1-11. URL: https://sobiad.org/eJOURNALS/journal_IJSS/archieves/IJSS_2013_1/Abdula-Azizi.pdf (дата звернення: 18.09.2022).
7. Batt J. Introduction: the stabilisation/integration dilemma. *Chaillot Paper. The Western Balkans: moving on* / edited by J. Batt. Paris : Institute for Security Studies, 2004. № 70. P. 7-21.
8. Božinović D. Regional Political Cooperation in the Western Balkans: Towards the Common Goal of Euro-Atlantic Integration. *Political thought. Regional Cooperation in the Western Balkans on the Road to EU and NATO*. Скопје, 2010. P. 13-18. URL: <http://www.kas.de/macedonia> (дата звернення: 18.02.2016).
9. Bugajski J. Return of the Balkans: Challenges to European Integration and U.S. Disengagement. *The Letort Papers*. 2013. 191 p. URL: <http://www.isn.ethz.ch/Digital-Library/Publications/Detail/?id=165074&lng=en> (дата звернення: 18.02.2020).
10. Conley A. The European Union's policy toward the Western Balkans. *The Western Balkans Policy Review 2010* / Edited by J. Bugajski. Center for Strategic and International Studies, 2010. P. 11-18. URL: http://csis.org/files/publication/100917_Bugajski_WesternBalkans_WEB.pdf (дата звернення: 18.02.2021).
11. Džihić V. Kosovo After Independence. Is the EU's EULEX Mission Delivering on its Promises? *International Policy Analysis*. 2009. 24 p. URL: <http://library.fes.de/pdf-files/id/ipa/06571.pdf> (дата звернення: 18.02.2016).
12. European Security Strategy. A Secure Europe in a Better World. *Council of the European Union*. URL: <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/78367.pdf> (дата звернення: 18.10.2022).
13. Karadzosi M. Macedonia's Difficult Path to the European Union. *Yearbook of Institute of East-Central Europe*. 2014. Vol. 12, Issue 3. P. 9-25.
14. Kim J. Macedonia: Country Background and Recent Conflict. *Congressional Research Service*. 2001. 23 p. URL: https://www.everycrsreport.com/files/20011107_RL30900_8acc144d3d88103060cfefbd3c8b20c18551dfe7.pdf (дата звернення: 18.11.2022).
15. Matoshi R. Macedonia's EU-integration: Progress and challenges with economic reforms. URL: https://www.researchgate.net/publication/330896834_Macedonia's_EU_integration_Progress_and_challenges_with_economic_reforms. (дата звернення: 18.02.2022).
16. Petruca N. The EU's Role in the Western Balkans A Normative Approach. Budapest Hungary, 2012. 54 p.
17. Ristevska Jordanova M., Kacarska S. EU – North Macedonia accession negotiations: the implications of the Bulgarian conditions. Скопје, 2020. P. 57.
18. Samardzija V. The Relevance of Croatia's EU Membership for the Western Balkans and the European Union. *Croatian Membership in the European Union – Implications for the Western Balkans* / Edited by E.M. Felberbauer, P. Jurekovic. Vienna, 2014. P. 19-36.
19. Speech by High Representative / Vice-President Federica Mogherini at the Munich Security Conference. *European Union External Action*. URL: http://eeas.europa.eu/statements-eeas/2015/150208_01_en.htm (дата звернення: 23.11.2022).
20. Stability Pact for South Eastern Europe, Cologne, 10 June 1999. *G 8 Informational Centre*. URL: <http://www.g8.utoronto.ca/summit/1999koln/pact.htm> (дата звернення: 22.11.2022).
21. Stojkovski G. Macedonia. The Western Balkans in 2010/11: Departures in Democratisation and European Integration Europe's Southeast. Sofia, 2012. P. 55-67.
22. Tasev H. European Perspective of North Macedonia: EU Enlargement Challenges. *Trans European Policy Studies Association*. 2020. URL: <http://hdl.handle.net/20.500.12188/8811> (дата звернення: 18.02.2022).
23. Trauner F. EU internal security policies in the Western Balkans: analyzing the intersection between enlargement and civilian crisis management. *Archive of European Integration*. 2009. URL: http://aei.pitt.edu/33147/1/trauner._florian.pdf (дата звернення: 23.02.2016).

24. Türkeş M. The European Union's Strategy towards the Western Balkans: Exclusion or Integration?. *East European Politics and Societies*. 2006. Vol. 20, № 4. P. 659-690.

25. Vachudova M. A. EU Leverage and National Interests in the Balkans: The Puzzles of Enlargement Ten Years On. *Journal of Common Market Studies*. 2014. Vol. 52, № 1. P. 1-15. URL: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2299581 (дата звернення: 18.02.2016).

26. Yenigun C. EU's role on the Western Balkan Democratization. *Epoka University*. P. 104-115. URL: <http://epoka.edu.al/new/icbs/9.pdf> (дата звернення: 19.05.2016).

27. Żornaczuk T. Prospects for Serbia's integration with the EU. *Polish Institute of International Affairs*.

Bulletin PISM. 2010. № 11(87). URL: <http://www.pism.pl/bulletin?year=2011&month=4> (дата звернення: 18.08.2022).

Майстренко Ю. І.,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова

Велика О. В.,
старший викладач кафедри суспільних комунікацій
та регіональних студій
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова

РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Макарчук В. В.

Статтю присвячено аналізу реформування системи правоохоронних органів України у сфері забезпечення національної безпеки та оборони в контексті євроінтеграції.

Забезпечення національної безпеки й оборони характеризується недостатньою ефективністю забезпечення системи національної безпеки та оборони країни правоохоронними органами як суб'єктами формування й реалізації державної політики у сфері національної безпеки та оборони держави. Причина цього полягає в тому, що досі не визначені національні пріоритети внутрішньої і зовнішньої політики, а також національні цілі й завдання бажаного статусу України. З проголошенням курсу на євроінтеграцію та членство в НАТО постає проблема створення дієвої правової бази у сфері національної безпеки та оборони.

Європейський вибір громадян України актуалізував проблеми реалізації ратифікованих угод із країнами Європейського Союзу та положень європейських актів у сфері забезпечення безпеки й оборони держав. Правоохоронним органам України належить найважливіша роль у реалізації політик держави щодо зміцнення правового підґрунтя у сфері забезпечення національної безпеки й оборони, забезпечення принципу верховенства права та законності.

Наголошується на тому, що європейська інтеграція є стратегічним напрямом нашої держави. Вона створює умови для тісного співробітництва у сфері національної безпеки й оборони, що зобов'язує Україну забезпечити ефективне функціонування правових інституцій, які гарантують утвердження верховенства права, законності, поваги до прав людини та основоположних свобод. Стверджується, що асоціація з Європейським Союзом і надання Україні правового статусу кандидата на вступ є важливими кроками на шляху до вирішення однієї з найактуальніших проблем державної безпеки щодо суверенітету й територіальної цілісності, непорушності кордонів і незалежності України, у тому числі у сфері забезпечення національної безпеки та оборони як правоохоронними органами держави загалом, так і органами системи Міністерства внутрішніх справ України зокрема.

Ключові слова: Європейський Союз, НАТО, імплементація, гармонізація, адаптація, правоохоронна діяльність.

Makarchuk V. V. Reforming the system of law enforcement agencies of Ukraine in the field of national security and defense in the context of European integration

The article is devoted to the analysis of the reform of the system of law enforcement agencies of Ukraine in the sphere of ensuring national security and defense in the context of European integration.

Ensuring national security and defense is characterized by the insufficient efficiency of ensuring the system of national security and defense of the country by law enforcement agencies as subjects of the formation and implementation of state policy in the field of national security and defense of the state. The reason for this is that the national priorities of domestic and foreign policy, as well as the national goals and objectives of the desired status of Ukraine, are still undefined. With the declaration of a course for European integration and membership in NATO, the problem of creating a truly effective legal framework in the field of national security and defense arises.

The European choice of citizens of Ukraine actualized the problems of implementing ratified agreements with the countries of the European Union and the provisions of European acts in the field of ensuring the security and defense of states. Law enforcement agencies of Ukraine have the most important role in the implementation of state policies regarding the strengthening of the legal basis in the sphere of ensuring national security, ensuring the principle of the rule of law and legality.

It is emphasized that European integration is a strategic direction of our state. It creates conditions for close cooperation in the field of national security and defense, which obliges Ukraine to ensure the effective functioning of legal institutions that guarantee the establishment of the rule of law, legality, respect for human rights and fundamental freedoms. It is argued that the association with the European Union and granting Ukraine the legal

status of a candidate for accession are important steps towards solving one of the most urgent problems of state security regarding the sovereignty and territorial integrity, inviolability of borders and independence of Ukraine, including in the sphere of ensuring national security and defense as law enforcement by state bodies in general, and by bodies of the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in particular.

Key words: *European Union, NATO, implementation, harmonization, adaptation, law enforcement activity.*

Постановка проблеми та її актуальність. Сучасні зміни соціально-економічних і політико-правових умов, з огляду на правовий статус України як кандидата на вступ до Європейського Союзу, детермінують потребу в подальшому реформуванні системи правоохоронних органів у сфері забезпечення національної безпеки й оборони.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Певні євроінтеграційні аспекти реформування системи правоохоронних органів досліджували такі вітчизняні науковці: В.Ф. Геть, О.М. Гончаренко, Н.Г. Діденко, І.Г. Кузьменко, В.О. Куценко, Ю.А. Паскевська, С.В. Петков та інші.

Метою статті є аналіз реформ системи правоохоронних органів у сфері забезпечення національної безпеки й оборони з огляду на набуття Україною правового статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу. В умовах європейської інтеграції ефективність національного законодавства набуває вагомого теоретичного та практичного значення. Нормативно-правова база ефективного правового регулювання діяльності держави в період формування правових засад асоціації України та Європейського Союзу закладена в Конституції України, а також законах України «Про Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [1] і «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [2]. Проте ці акти мають загальний характер, тому не визначають напрями підвищення ефективності правового регулювання. З огляду на це є необхідність дослідження питань стосовно підвищення ефективності дії законодавства, яке адаптується до вимог Європейського Союзу (далі – ЄС) [3, с. 135].

З огляду на інтеграцію України до ЄС коригування потребує підхід до управління у сфері безпеки й оборони України. Так, у пункті 2е статті 1 Угоди про Асоціацію між Україною та Європейським Сою-

зом, яка була ратифікована 16 вересня 2014 р., наголошується на співробітництві у сфері юстиції, свободи та безпеки з метою забезпечення верховенства права і поваги до прав людини й основоположних свобод [4].

Верховною Радою України 7 лютого 2019 р. був прийнятий Закон України «Про внесення змін до Конституції України щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору» [5]. Внесення відповідних змін до Конституції України сприятиме реалізації європейського та євроатлантичного вибору через розширення й поглиблення співробітництва України з ЄС та Організацією Північноатлантичного договору (НАТО) аж до набуття повноправного членства в них, зміцненню національної безпеки та оборони нашої держави, а також матиме наслідком надійні гарантії її суверенітету й територіальної цілісності. Також можна говорити про законодавче закріплення в Конституції України цивілізаційного вибору, європейської ідентичності українського народу та про незворотність стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в ЄС і НАТО.

Країни – члени ЄС 23 червня 2022 р. проголосували за надання Україні правового статусу країни – кандидата на вступ до ЄС. Надання такого правового статусу – це фактично перший крок, тому на шляху до вступу Україні необхідно провести велику кількість реформ та адаптувати українське законодавство відповідно до європейських критеріїв.

Європейський вимір у реформуванні Національної поліції України як ключового елемента системи Міністерства внутрішніх справ України, на думку І.Г. Кузьменка, може бути запроваджений через застосування взаємодоповнюючих дій за такою логічною схемою: європеїзація – гармонізація – наближення – адаптація. Забезпечення успішної реалізації державних стратегій європейського вибору України прямо залежить від ефективності функціонування інституту державної служби. Європейський вимір у реформуванні Національної поліції України передбачає створення Міністерством внутрішніх справ України належних умов для набуття й розвитку відповідних навичок, що необхідні для активних дій на європейській арені [6, с. 119].

Практично в усіх країнах розвиненої демократії нові офіційні підходи або найважливіші концептуальні нормативно-правові акти у сфері забезпечення національної безпеки розробля-

ються та представляються виконавчою владою. Відповідні нормативно-правові акти, як правило, містять оцінку ситуації загалом, формулюють загальні завдання, програми й заходи, можливі зміни у структурі державних органів, визначають відповідальних за їх виконання [7, с. 10]. У процесі створення національної державної правової системи необхідно також керуватися відповідними нормами ЄС і водночас проводити адаптацію з наявними європейськими законами, а якщо приймати нові, то вони мають бути узгоджені з правовим полем ЄС [8, с. 90]. Зауважимо, що процес розвитку української правової системи на сучасному етапі відбувається у світлі зовнішньополітичних орієнтирів, зокрема набуття Україною правового статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу, що зумовлює прискорення імплементації норм і стандартів, здійснення гармонізації та адаптації національного законодавства України до європейського законодавства. Механізм імплементації міжнародно-правових норм охоплює певну сукупність правових та інституційних засобів, що використовуються суб'єктами міжнародного права на міжнародному й національному рівні. Що ж до імплементації міжнародно-правових норм Україною, то в державі вже було проведено значну роботу з метою приєднання до конвенцій Ради Європи перед проголошенням курсу на євроінтеграцію.

На думку В.Ф. Гетья, важливою складовою частиною в реформуванні сектору безпеки й оборони будь-якої країни є її спроможність будувати спільний з іншими державами безпековий простір. Це питання актуальне для України, одним із пріоритетів національних інтересів якої визначено інтеграцію до європейського політичного, економічного, правового простору та до євроатлантичного безпекового простору. Науковець вважає за доцільне здійснювати подальше вивчення цього досвіду, визначення шляхів його використання та адаптації до українських реалій у процесі реформування сектору безпеки України. На його переконання, важливим є врахування зазначених вище недоліків у процесі розбудови самодостатньої системи захисту національних інтересів України [9, с. 107-108].

В.О. Куценко зазначає, що XXI століття – це час нових трансформаційних процесів і глобалізації, які супроводжуються зміною геополітичних конфігурацій. На тлі зовнішніх загроз, наприклад застосування зброї масового знищення, численних епідемій, міжнародного тероризму та транснаціональної організованої злочинності, піратства

й нелегальної міграції, починають відбуватися також зміни в міжнародній безпеці (інформаційній, енергетичній, екологічній, фінансовій тощо). Поглиблення взаємовідносин із міжнародними організаціями у сфері забезпечення міжнародної безпеки, поєднання інформаційних технологій та транснаціональних процесів, створення державних і міждержавних баз даних та поліпшення обміну інформацією між різними міжнародними організаціями повинні протистояти різним проявам підриву безпеки України. А спроможність щодо використання різних сучасних систем у сфері забезпечення національної безпеки України має зумовити позитивні результати та, як наслідок, сприяти досягненню відповідного рівня національної безпеки України [10, с. 248-249].

Одним із ключових кроків на шляху просування до ЄС є підготовка до вступу до НАТО. Як зазначає Б.І. Тарасюк, це не означає, що НАТО для нас – «чорний хід» до ЄС, однак за своєю сутністю процеси європейської та євроатлантичної інтеграції тісно пов'язані між собою, і про це переконливо свідчить досвід держав Центральної та Східної Європи. Однак набуття членства в НАТО – не самоціль. Цей процес, безперечно, сприятиме забезпеченню національної безпеки, проте з набуттям членства загрози не зникатимуть автоматично [11, с. 15].

С.В. Петков вважає, що зростання напруги в суспільстві, збільшення кількості проступків із боку громадян в усіх сферах суспільно-економічного життя, погіршення ставлення до органів державної влади з боку громадськості, зменшення керованості як у системі органів державної влади, так і з боку самих органів державної влади суспільними процесами, що відбуваються у країні, зумовлюють необхідність оновлення нормативно-правового забезпечення діяльності органів державної влади та наближення його до світових стандартів [12, с. 330].

Ю.А. Паскевська щодо безпекової політики відповідно до плану імплементації Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом підкреслила: «Надзвичайно важливим у процесі імплементації основних положень Угоди про Асоціацію Україна – ЄС та з метою втілення в життя провідних принципів є механізм їх забезпечення, що ґрунтується на таких основах: правових основах законотворчості, що полягають в існуванні чітко регламентованої процедури законодавчої діяльності; плановості законодавчої діяльності; синхронізації прийняття нормативно-правових актів щодо забезпечення національної безпеки

з іншими нормативними актами, які регулюють суспільні відносини в суміжних сферах» [13, с. 320].

О.М. Гончаренко зі співавторами вважає, що розвиток громадянського суспільства та його демократичних інститутів у країнах перехідного періоду, зокрема й в Україні, об'єктивно вимагає розроблення та впровадження в соціальну практику дієвого цивільного контролю за системою національної безпеки країни, що відповідає формам, змісту і практиці, які прийняті в демократичних країнах світу. Відсутність політико-правового обґрунтування та ефективних механізмів (зокрема, юридичних) такого контролю веде до того, що ключові, життєво важливі для держави та нації рішення приймаються кулуарно, вузьким (часто неконституційним) колом представників виконавчої влади, є «закритими» для широкого загалу, а найчастіше навіть для парламенту та його комітетів. Така засекреченість зазвичай виправдовується «вищими інтересами» держави та «вимогами національної безпеки». Учений наголошує також на принципово важливому моменті: цивільний контроль над системою національної безпеки є багатоаспектним, набагато ширшим поняттям, ніж цивільний контроль над збройними силами, та охоплює ідею контролю не лише над збройними силами, а й над силовими структурами загалом (зокрема, спецслужбами) усіма суб'єктами системи національної безпеки [14].

Н.Г. Діденко зазначає, що досвід європейських країн є важливим і корисним у процесі формування адміністративно-правових засад правоохоронної діяльності для країн, які перебувають у стані трансформації та прагнуть до встановлення надійної внутрішньої безпеки й правосуддя. Згідно з дослідженнями низки авторів, створення ефективної системи правоохоронної діяльності є одним із головних завдань сучасної держави. Досвід країн ЄС дає можливість визначити найбільш ефективні засоби організації правоохоронної діяльності, які можуть бути використані в Україні [15].

Метою адміністративної реформи в Концепції адміністративної реформи в Україні було визначено поетапне створення такої системи державного управління, яка забезпечить становлення України як високорозвиненої, правової, цивілізованої європейської держави з високим рівнем життя, соціальної стабільності, культури й демократії, дасть їй змогу стати впливовим чинником у світі та Європі. Її метою є також формування системи державного управління, яка стане близькою до потреб і запитів людей, а пріоритетом її

діяльності буде служіння народу, національним інтересам. Ця система державного управління буде підконтрольною народу, прозорою, побудованою на наукових принципах та ефективною.

Адміністративна реформа, згідно з Концепцією адміністративної реформи в Україні, має здійснюватися у 5 напрямках:

- 1) створення нової правової бази, що регламентуватиме державне управління в Україні;
- 2) формування нових інститутів, організаційних структур та інструментів здійснення державного управління;
- 3) кадрового забезпечення нової системи державного управління;
- 4) зміцнення наявних та формування нових фінансово-економічних основ функціонування державного управління;
- 5) наукового та інформаційного забезпечення системи державного управління, формування механізмів наукового й інформаційного моніторингу її функціонування [16].

На сьогодні низка положень Концепції адміністративної реформи в Україні вже є застарілими та не відповідають реаліям сьогодення, однак деякі досі не втрачають своєї актуальності. Зокрема, це стосується необхідності формування якісної правової бази інститутів державного механізму, головним із яких є правоохоронні органи.

Висновки. Отже, європейська інтеграція є стратегічним напрямом нашої держави, що створює умови для тісного співробітництва у сфері національної безпеки й оборони. Вона зобов'язує Україну забезпечити ефективне функціонування правових інституцій, які гарантують утвердження верховенства права, законності, поваги до прав людини та основоположних свобод. Водночас асоціація з Європейським Союзом та надання Україні правового статусу кандидата на вступ є важливими кроками на шляху до вирішення однієї з найактуальніших проблем державної безпеки щодо суверенітету й територіальної цілісності, непорушності кордонів і незалежності України, у тому числі у сфері забезпечення національної безпеки та оборони як правоохоронними органами держави загалом, так і органами системи Міністерства внутрішніх справ України зокрема.

Література

1. Про Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 21 листопада 2002 р. № 228-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-15#Text> (дата звернення: 23.11.2022).

2. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18 березня 2004 р. № 1629-IV (станом на 4 листопада 2018 р.) / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text> (дата звернення: 23.11.2022).

3. Бондаренко В.А. Окремі аспекти підвищення ефективності норм адміністративного права у період адаптації законодавства до вимог Європейського Союзу. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2016. Вип. 3. С. 134-142. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvlduvs_2016_3_17 (дата звернення: 23.11.2022).

4. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : міжнародний документ від 27 червня 2014 р. (станом на 30 листопада 2015 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 23.11.2022).

5. Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) : Закон України від 7 лютого 2019 р. № 2680-VIII / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19#Text> (дата звернення: 23.11.2022).

6. Кузьменко І.Г. Організаційно-правові засади професійної підготовки управлінських кадрів поліції в країнах ЄС : дис. ... докт. філософії : 081 «Право» ; Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2021. 241 с. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/19771/1/dysert_kuzmenko_ih.pdf (дата звернення: 23.11.2022).

7. Новицький Г.В. Актуальні проблеми формування системи нормативно-правового регулювання національної безпеки України. *Національна безпека в контексті євроатлантичної інтеграції України: нормативно-правові аспекти* : науково-інформаційний збірник. Київ : ДП «Євроатлантикінформ», 2005. Вип. 7. С. 6-16.

8. Пендюра М.М. Правове забезпечення національної безпеки України в умовах євроінтеграції. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2005. № 2. С. 86-94.

9. Геть В.Ф. Взаємодія національних спецслужб: досвід країн Європи. *Стан та перспективи реформування сектору безпеки і оборони* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 24 листопада 2017 р. Київ, 2017. С. 107-108.

10. Куценко В.О. Національна безпека України в сучасних умовах євроінтеграції. *Стан та перспективи реформування сектору безпеки і обо-*

рони : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 24 листопада 2017 р. Київ, 2017. С. 248-249.

11. Тарасюк Б.І. Національна безпека України у ХХІ столітті. *Реформування сектору безпеки України: отриманий досвід* : матеріали Міжнародної конференції «Україна – НАТО», м. Київ, 18 травня 2006 р. / за заг. ред. О.С. Бодрука ; Женевський центр демократичного контролю над збройними силами, Рада національної безпеки і оборони України, Організація Північноатлантичного договору. Київ : НІПМБ, 2006. С. 14-16. URL: https://ukrainesecuritysector.com/wp-content/uploads/2017/04/Ukrainian-Security-Sector-Reform-Lessons-Learned_UKR.pdf (дата звернення: 23.11.2022).

12. Петков С.В. Розбудова українського законодавства за принципами сучасного європейського права – основа національної безпеки України. *Стан та перспективи реформування сектору безпеки і оборони* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 24 листопада 2017 р. Київ, 2017. С. 330-335.

13. Паскевська Ю.А. Безпекова політика відповідно до імплементації угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. *Стан та перспективи реформування сектору безпеки і оборони* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 24 листопада 2017 р. Київ, 2017. С. 317-320.

14. Джангужин Р., Гончаренко А.Н., Лисицын Э.М. Гражданский контроль и система национальной безопасности Украины. *Дзеркало тижня*. 2002. URL: https://zn.ua/internal/grazhdanskiy_kontrol_i_sistema_natsionalnoy_bezopasnosti_ukrainy.html (дата звернення: 23.11.2022).

15. Діденко Н.Г. Організаційно-правові засади правоохоронної діяльності в ЄС: регіональний аспект. *Державне будівництво* : електронне наукове фахове видання. 2013. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2013_1_30 (дата звернення: 23.11.2022).

16. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні : Указ Президента України від 22 липня 1998 р. № 810/98 (станом на 28 травня 2006 р.) / Президент України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/810/98#Text> (дата звернення: 23.11.2022).

Макарчук В. В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного права
та теоретико-правових дисциплін
Білоцерківського національного аграрного
університету

РОЛЬ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Мельник В. І.

Статтю присвячено питанням протистояння сучасним викликам і загрозам, що постають перед Україною в умовах європейської та євроатлантичної інтеграції, зумовлені впливом політичних, правових, економічних, соціально-демографічних, психологічних і технологічних чинників та вимагають системного реагування, адекватної трансформації сектору цивільної безпеки.

Наголошено на тому, що системний захист України від загроз національній безпеці передбачає розвиток сектору безпеки й оборони України, що потребує оптимізації державної системи цивільного захисту шляхом удосконалення її структури та системи управління (координації), а також реагування на загрози, пов'язані з надзвичайними ситуаціями будь-якого характеру, уточнення завдань на мирний час і в особливий період. Метою державної політики у сфері забезпечення національної безпеки є захист національних цінностей та реалізація національних інтересів України, зокрема життєво важливих інтересів людини й громадянина, суспільства та держави. Безумовними пріоритетами в забезпеченні національної безпеки мають бути досягнення геополітичних інтересів України щодо державної та територіальної цілісності, усебічний захист її незалежності, політичної стабільності, створення умов для якісного й безпечного життя громадян та прогресивного соціально-економічного розвитку.

Акцентовано на важливості інтеграції України до Механізму цивільного захисту Європейського Союзу - найбільшої у світі системи надання міжнародної координованої оперативної допомоги в разі надзвичайних ситуацій, що, безумовно, наблизить системи цивільного захисту в Україні до європейських стандартів.

Зроблено висновок, що запровадження сучасних методів регулювання техногенної безпеки на основі ризик-орієнтованого підходу дасть змогу мінімізувати соціально-економічні наслідки від надзвичайних ситуацій техногенного характеру та пожеж, забезпечити гарантований рівень безпеки громадян і суспільства.

Ключові слова: національна безпека, цивільна безпека, цивільний захист, Механізм цивільного захисту Європейського Союзу, надзвичайні ситуації.

Melnyk V. I. The role of civil defense in ensuring the national security of Ukraine in the conditions of European integration

The article is devoted to the issues of confronting modern challenges and threats facing Ukraine in the context of European and Euro-Atlantic integration, which are caused by the influence of political, legal, economic, socio-demographic, psychological and technological factors and require a systematic response, adequate transformation of the civil security sector.

It is emphasized that the systemic protection of Ukraine from threats to national security involves the development of the security and defense sector of Ukraine, which requires optimization of the state system of civil protection by improving its structure and management (coordination) system, as well as responding to threats related to emergency situations of any of what nature, clarification of tasks for peacetime and in a special period. The goal of state policy in the sphere of ensuring national security is the protection of national values and the realization of national interests of Ukraine, in particular the vital interests of man and citizen, society and the state. Unconditional priorities in ensuring national security should be the achievement of Ukraine's geopolitical interests in terms of state and territorial integrity, comprehensive protection of its independence, political stability, creation of conditions for quality and safe life of citizens, as well as progressive socio-economic development.

Emphasis is placed on the importance of Ukraine's integration into the European Union Civil Protection Mechanism - the world's largest system of providing international coordinated operational assistance in case of emergencies, which will certainly bring the civil protection system in Ukraine closer to European standards.

It is concluded that the introduction of modern methods of man-made safety regulation based on a risk-oriented approach will minimize the socio-economic consequences of man-made emergencies and fires, and ensure a guaranteed level of safety for citizens and society.

Key words: national security, civil security, civil protection, European Union Civil Protection Mechanism, emergency situations.

Постановка проблеми та її актуальність.

На початку III тисячоліття в умовах європейської та євроатлантичної інтеграції перед Україною постає комплекс надзвичайно актуальних проблем протистояння сучасним викликам і загрозам, що зумовлені впливом політичних, правових, економічних, соціально-демографічних, психологічних і технологічних чинників та вимагають системного реагування, адекватної трансформації всього сектору цивільної безпеки.

Захист національних інтересів від загроз, які представляють прояви негативних соціальних явищ, передбачає запобігання цим проявам шляхом використання потенціалу стратегії національної безпеки України. Такими загрозами, зокрема, є тероризм, незаконне розповсюдження й обіг зброї, злочини, пов'язані з торгівлею людьми, що характеризують тенденції та чинники, які унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів і збереження національних цінностей України, тобто загрози національній безпеці України.

У Законі України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII зазначається, що загрози національній безпеці України - це явища, тенденції та чинники, які унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України [1].

Актуальні загрози національній безпеці України та відповідні цілі, завдання й механізми захисту національних інтересів України визначені у Стратегії національної безпеки України [2], яка є основою для планування й реалізації державної політики у сфері національної безпеки.

Держава як головний суб'єкт забезпечення національної безпеки реалізує свої функції через органи законодавчої, виконавчої та судової гілок влади, визначає пріоритетні цілі у сфері забезпечення національної безпеки, а також шляхи, сили, засоби, форми й методи, необхідні для їх досягнення.

Системний захист України від загроз національній безпеці передбачає розвиток сектору безпеки та оборони України, що потребує оптимізації державної системи цивільного захисту шляхом удосконалення її структури й системи управління (координації), а також реагування на загрози, пов'язані з надзвичайними ситуаціями будь-якого характеру, уточнення завдань на мирний час і в особливий період.

Згідно з положеннями Кодексу цивільного захисту України від 2 жовтня 2012 р. цивільний захист -

це комплекс заходів, які реалізуються на території України в мирний час і в особливий період та спрямовані на захист населення, територій, навколишнього природного середовища, майна, матеріальних і культурних цінностей від надзвичайних ситуацій та інших небезпечних подій, запобіганню виникненню таких ситуацій і подій, ліквідацію їх наслідків, надання допомоги постраждалим, здійснення державного нагляду (контролю) у сфері пожежної та техногенної безпеки [3].

Стратегічний курс України на інтеграцію до Європейського Союзу в межах Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, главою 6 «Навколишнє природне середовище» розділу 5 «Економічне і галузеве співробітництво» якої передбачене співробітництво у сфері цивільного захисту, та поглиблення особливого партнерства з НАТО з урахуванням нових викликів і загроз, що постають перед Україною, зумовлюють необхідність удосконалення й подальшого розвитку національної системи реагування на надзвичайні ситуації природного та техногенного характеру [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасний етап розвитку українського суспільства сприяв появі нових форм і методів регулювання суспільних відносин у сфері забезпечення цивільної безпеки. Однак, як показує дослідження проблеми в історичній ретроспективі, не кожен крок є ефективними та перебувають у правовому полі країни.

Питання безпечного існування суспільства пов'язані з прогнозуванням його стану в майбутньому не лише в аспекті самодостатнього існування нації, а й у загальносвітовому масштабі.

У процесі дослідження публічного адміністрування щодо сектору цивільної безпеки варто зауважити, що в сучасній вітчизняній юридичній літературі відсутнє визначення публічного адміністрування сектором цивільної безпеки.

Проблемні питання загроз національній безпеці України у сфері цивільного захисту досліджували С.О. Андреев, М.В. Андрієнко, В.О. Антонов, С.Р. Артем'єв, П.Б. Волянський, П.І. Гаман, В.Ф. Гречанінов, О.А. Долгий, С.А. Єременко, С.С. Засунько, Н.Г. Клименко, В.О. Костенко, В.І. Кривцова, М.Ф. Криштанович, М.М. Кулешов, О.Я. Лещенко, О.Д. Малько, В.М. Михайлов, О.А. Подскальна, А.В. Пруський, Я.Ф. Радиш, А.О. Рогуля, В.О. Росоха, В.П. Садковий, Г.П. Ситник, В.Ф. Смолянчук, А.В. Терент'єва, В.О. Тищенко, В.В. Тютюнник, В.В. Федорчук та інші вчені.

Мета статті - дослідити роль цивільного захисту в забезпеченні національної безпеки України, організацію системи цивільного захисту у постійно сучасним викликам і загрозам у контексті забезпечення національної безпеки України.

Виклад основного матеріалу. Сучасна ситуація в системі міжнародної безпеки, наявність потенційних загроз і викликів для державності нашої країни, а також стан внутрішньополітичних процесів в Україні визначають необхідність підвищення ефективності державної політики у сфері забезпечення національної безпеки. Метою цієї політики є захист національних цінностей та реалізація національних інтересів України, зокрема життєво важливих інтересів людини й громадянина, суспільства та держави. Безумовними пріоритетами в забезпеченні національної безпеки мають бути досягнення геополітичних інтересів України щодо державної і територіальної цілісності, усебічний захист її незалежності, політичної стабільності, створення умов для якісного й безпечного життя громадян, а також прогресивного соціально-економічного розвитку [5].

Сьогодні будь-яка держава зобов'язана гарантувати безпеку для себе та своїх громадян. З метою впровадження правил і норм у секторі цивільної безпеки державами ухвалюється низка законів. Відповідальність за їх виконання, тобто за дотримання верховенства права, несуть органи охорони безпеки [6].

Організації, що входять до сектору цивільної безпеки, у різних країнах несуть відрізняються за складом, назвою та місцем, яке вони посідають в окремих державних адміністративних структурах. Загалом сектор безпеки включає військовий компонент (армію, військово-морський флот, підрозділи спеціального призначення тощо) і цивільний компонент. Під словом «цивільний» ми розуміємо «невійськовий» [6].

До складу сектору цивільної безпеки України входять правоохоронні органи (Міністерство внутрішніх справ України, Національна поліція України, Служба безпеки України, Державна прикордонна служба України, Національне антикорупційне бюро України, Спеціалізована антикорупційна прокуратура, Національне агентство з питань запобігання корупції), органи судової та виконавчої влади (Міністерство юстиції України, Офіс Генерального прокурора, місцеві судові органи), представники громадянського суспільства та Верховної Ради України.

На наше переконання, загальну безпеку можна визнати як суспільно-правову категорію в разі

визначення сукупності суспільних відносин і правових норм, які забезпечують охорону прав громадян на недоторканність життя, здоров'я, власності з боку навмисних посягань.

До форм і методів організації діяльності із забезпечення загальної безпеки віднесено ті, що належать до інституційних груп, а саме інформаційне забезпечення певного виду діяльності, цивільного демократичного контролю та забезпечення організаційно й функціонально визначеної спеціалізації уповноважених суб'єктів у певній сфері соціального адміністрування.

З огляду на загальне для всіх суб'єктів забезпечення загальної безпеки завдання діяльність уповноважених суб'єктів передбачає систематизовану сукупність заходів, спрямованих на його виконання. Також для відповідних суб'єктів важливе застосування соціальних методів управління, що сприяє налагодженню партнерських і взаємовигідних відносин із населенням. Одними з ключових показників ефективності діяльності правоохоронного органу є довіра населення, відчуження ним своєї безпеки [7].

Державні заходи із забезпечення відносин безпеки є заходами державного примусу, якими обмежуються права людини з метою забезпечення прав інших. Такі заходи повинні бути визначені законом і здійснюватися лише державою, тому що держава є результатом суспільного союзу, метою створення якого стало забезпечення захисту як від внутрішніх, так і від зовнішніх посягань на права громадян.

Галуззю права, що містить правові заходи охорони загальної безпеки, може бути визнано кримінальне право та законодавчі акти у сфері внутрішньодержавної безпеки – право безпеки.

Виокремлення в особливу соціально-правову категорію загальної безпеки пояснюється тим, що це забезпечення права людини на захист, підтримка правопорядку в державі, можливість створення та впровадження в життя державної політики безпеки.

В адміністративно-публічному аспекті під загальною безпекою доцільно розуміти сукупність державних заходів із забезпечення загальної безпеки від злочинних посягань із боку як окремих осіб, так і злочинних угруповань.

З огляду на викладене вище можна визначити спільні та відмінні риси в механізмах публічного адміністрування щодо забезпечення належного стану регулювання суспільних відносин, пов'язаних із забезпеченням прав та інтересів громадян на безпеку й добробут із позиції організації сектору цивільної безпеки, а саме:

а) безпека та добробут являють собою складні соціальні явища, що мають у своїй основі зазначені сукупності найбільш істотних суспільних відносин, які захищаються різноманітними правовими нормами;

б) однорідність суспільних відносин, які становлять зміст кожного явища, що розглядається, і врегульованість їх визначеною сукупністю правових норм дає можливість розуміти останні як самостійні комплексні категорії;

в) в основі забезпечення безпеки й добробуту лежать загальні принципи, до яких належать права людини, їх стабільність, гарантованість їх захисту, участь в управлінні державою.

У суспільному житті вагоме місце відведене розподілу відносин безпеки та добробуту, хоча не можна стверджувати, що вони існують у «чистому вигляді».

Суспільні відносини, що розглядаються в цьому дослідженні як відносини у сфері охорони безпеки, характеризуються такими ознаками:

- обмеженням певної сфери суспільних відносин правового характеру, що виникають як результат соціальних потреб людей, спрямованих на забезпечення захисту життя, здоров'я, власності від злочинних посягань із боку індивідів, які загрожують як суспільству загалом, так і конкретній людині;

- урегулюванням певної сукупності правових норм, що охоплені кримінальним, кримінально-процесуальним, надзвичайним законодавством;

- забезпеченістю захисту відносин безпеки діяльністю спеціальних органів охорони порядку;

- відображенням у правовій діяльності у вигляді правової категорії, правового інституту [7].

Отже, сутність цивільного захисту полягає у зменшенні ризиків, що передбачає вжиття заходів, визначених на законодавчому рівні як окремий напрям державного управління, щодо убезпечення людини від загроз техногенного та природного характеру. Забезпечення цивільного захисту в аспекті державного управління сьогодні ґрунтується на сучасному етапі життя націй в умовах глобальних викликів.

Суспільні відносини мають вагоме значення для соціальної системи цивільного захисту, відтак відносини людської перспективи чинять безпосередній вплив на неї у зв'язку з тим, що предметом державного управління у сфері цивільного захисту є людина, її життєві цінності та зміст її життя. Державне управління в перспективі включає як предмет свого впливу такі важливі групи проблем: сім'ю і проблеми виживання (здоров'я

та продовольство); проблеми сировини, енергії, транспорту. З огляду на позиції класифікації потреб та інтересів людини їх вплив на соціальну систему цивільного захисту можна визнати як непрямий [8]. Наведене має ключове значення для регулювання соціальних процесів як їх факторів, а отже, впливає (хоч і непрямо) на систему цивільного захисту.

У контексті поглиблення співпраці з Європейським Союзом у галузі цивільного захисту Україна прагне максимально інтегруватися до Механізму цивільного захисту Європейського Союзу - найбільшої у світі системи надання міжнародної координованої оперативної допомоги в разі надзвичайних ситуацій [4, с. 130-134]. Система містить різноманітні ресурси та форми допомоги від 28 країн-членів і чотирьох країн - кандидатів у члени Європейського Союзу. Оскільки Україна отримала відповідну дорожню карту вступу, вона зможе приєднатися до цієї системи [9]. Головною метою приєднання до Механізму цивільного захисту Європейського Союзу є повноцінна участь Державної служби України з надзвичайних ситуацій у Єдиній інформаційній системі екстреної комунікації Механізму цивільного захисту (CECIS), що використовується країнами - членами Європейського Союзу для інформування центру про наявні національні сили країн - членів Європейського Союзу (модулі), їх склад і можливості, обладнання [4, с. 130-134].

Досвід співпраці з Механізмом цивільного захисту Європейського Союзу свідчить про те, що повноцінна участь України в ньому потенційно сприятиме зміцненню спроможності України в ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій природного й техногенного характеру та запобіганні їм на національному та міжнародному рівнях із залученням національних сил країн - членів Європейського Союзу за підтримки Координаційного центру реагування на надзвичайні ситуації Механізму цивільного захисту Європейського Союзу, а також сприятиме координованому наданню гуманітарної допомоги постраждалому населенню [4].

Варто вказати на те, що Польща, Естонія, Латвія та Литва підписали спільну заяву про підтримку зусиль України щодо приєднання до Механізму цивільного захисту Європейського Союзу, у якій наголошено на важливості збереження людського життя, зменшення матеріальних та економічних втрат від біди будь-якого характеру як основному призначенні свого функціонування в системах урядів усіх держав - членів Європейського Союзу, органів Європейського Союзу та України [10].

Звісно, сьогодні наша країна докладає максимум зусиль для гармонізації нормативно-правової бази у сфері надзвичайних ситуацій із нормами та правилами Європейського Союзу, набуває досвіду в галузі державного управління із захисту населення та територій, готовності та реагування на пожежі й інші надзвичайні ситуації, запобігання їм в умовах тривалої війни проти російського агресора [10].

Цілком поділяємо думку О.А. Подскальної, що розбудова сучасної та потужної системи цивільного захисту населення й територій України потребує ще більш тісної співпраці з відповідними європейськими структурами, зокрема й у межах Механізму цивільного захисту Європейського Союзу [4].

Європейський і світовий досвід свідчить про те, що запровадження сучасних методів регулювання техногенної безпеки на основі ризик-орієнтованого підходу дає можливість мінімізувати соціально-економічні наслідки від надзвичайних ситуацій техногенного характеру та пожеж, забезпечити гарантований рівень безпеки громадян і суспільства. Своєю чергою можемо стверджувати, що позитивний досвід країн Європи, де впроваджено превентивні заходи на основі ризик-орієнтованого підходу, підтверджує ефективність державного системного регулювання безпеки [8].

Перебуваючи поза членством у Європейському Союзі та/або НАТО, Україна не може брати повноцінну участь у формуванні механізмів європейської безпеки, а отже, не маючи власної потужної та ефективної системи безпеки й оборони, фактично перебуває в зоні «вакууму безпеки» [11].

З огляду на це безпекознавці наголошують на необхідності більш активної участі України в системах колективної безпеки, що діють у Європі та на більш широкому - євроатлантичному - просторі. Політична та військова співпраця в цьому напрямі є для України життєво необхідною.

Висновки. Узагальнюючи викладене, можемо зазначити, що забезпечення надійного захисту населення та територій від наслідків надзвичайних ситуацій є важливим напрямом діяльності кожної держави, реалізації державної політики у сфері цивільного захисту.

Складовою частиною процесів забезпечення цивільної безпеки є формування сприятливих умов для реалізації життєво важливих для суспільства й особи інтересів, прав і свобод людини та громадянина, забезпечення яких є пріоритетним завданням діяльності сил безпеки, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб та громадськості (упов-

новажених суб'єктів), які здійснюють узгоджені заходи щодо реалізації та захисту національних інтересів від впливу загроз.

Функціональність цивільного сектору безпеки забезпечується шляхом розроблення політики, стратегії та доктрини діяльності суб'єктів забезпечення цивільної безпеки.

У процесі здійснення організаційних заходів, спрямованих на реалізацію суб'єктами забезпечення цивільної безпеки своїх функцій, необхідно враховувати загальну для кожного із цих суб'єктів сукупність заходів, виконання яких дає змогу досягти необхідного рівня ефективності у справі захисту національних інтересів від впливу загроз.

Сьогодні внаслідок тривалої збройної агресії та інших об'єктивних чинників сектор національної безпеки загалом та сектор цивільної безпеки зокрема перебувають у кризовому стані. Система цивільного захисту населення й територій України потребує ще більш тісної співпраці з відповідними європейськими структурами, зокрема й у межах Механізму цивільного захисту Європейського Союзу.

Література

1. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII (у редакції від 15 червня 2022 р.) / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.
2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020 / Президент України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n12>.
3. Кодекс цивільного захисту України : Закон України від 2 жовтня 2012 р. № 5403-VI (у редакції від 29 жовтня 2022 р.) / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>.
4. Подскальна О.А. Приєднання України до механізму цивільного захисту Європейського Союзу - один із пріоритетів її європейського вибору. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 19. С. 130-134.
5. Цивільний захист у забезпеченні національної безпеки України (основи становлення, сучасний стан, напрямки розвитку) : монографія / О.Я. Лещенко, В.М. Михайлов, М.В. Андрієнко, П.І. Гаман, О.А. Долгий. Київ, 2021. 348 с.
6. Сектор цивільної безпеки. *EUAM UKRAINE*. URL: <http://www.euam-ukraine.eu/ua/our-mission/the-civilian-security-sector/>.
7. Мельник В.І. Правові та організаційні засади забезпечення громадського порядку в сільській місцевості : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 «Адмі-

ністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Київ, 2018. 273 с.

8. Єременко С.А., Мельник В.І. Інформаційне забезпечення пожежної безпеки в аспекті соціального управління єдиною державною системою цивільного захисту. *Copernicus Political and Legal Studies*. 2022. Vol. 1. Iss. 2. URL: <https://czasopisma.marszalek.com.pl/10-15804/cpls>.

9. Механізм цивільного захисту ЄС: двері відчинено. *Урядовий кур'єр*. 2022. 21 жовтня. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/news/mehanizm-civilnogo-zahistu-yes-dveri-vidchineno/>.

10. Польща і країни Балтії офіційно підтримали приєднання України до Механізму цивільного захисту ЄС. *Європейська правда*. 2022.

5 вересня. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/09/5/7146213/>.

11. Актуальні виклики та загрози регіональній безпеці: висновки для України. Аналітична доповідь / Б.О. Парахонський, Г.М. Яворська ; за заг. ред. К.А. Кононенка. Київ : Національний інститут стратегічних досліджень, 2014. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2014-06/0625_dop.pdf.

Мельник В. І.,
кандидат юридичних наук,
викладач кафедри профілактики пожеж
та безпеки життєдіяльності населення
Інституту державного управління та наукових
досліджень з цивільного захисту

LEGAL APPROACHES TO SOLVING SECURITY ISSUES IN THE FIELD OF THE INTERNET OF THINGS IN THE LIGHT OF EUROPEAN INTEGRATION OF UKRAINE

Nekit K. H.

The article examines the peculiarities of legislative approaches to the legal regulation of relations in the field of the Internet of Things, which have developed in the European Union and the United States. In particular, approaches to defining the concept of the Internet of Things and its components are analyzed. Based on the analysis, it was concluded that the Internet of Things is defined as a kind of ecosystem that includes physical things equipped with devices that can connect to the Internet for the purpose of interaction. However, this concept does not apply to objects designed specifically for human use through an Internet connection, such as computers, laptops, smartphones, etc. The article pays special attention to the problems of security and protection of personal data in the field of the Internet of Things. In order to determine recommendations for the Ukrainian legislator in the field of ensuring the security of the Internet of Things, the existing European and American legislative acts are analyzed. In particular, the approaches to ensuring security in the Internet of Things at the level of GDPR, European and American legislation on cyber security were analyzed. Based on the results of the analysis, a conclusion was made regarding the need for certification and standardization of devices that are elements of the Internet of Things. However, standardization in the field of the Internet of Things should be carried out carefully in order to prevent the development of technologies from being held back. Considering that, to ensure information security in the field of the Internet of Things it is necessary, first of all, to apply self-regulation, which should be ensured through close cooperation between technology companies and civil society. This minimizes government intervention in this area, which will contribute to the rapid development of innovative technologies. However, according to the European as well as American approaches, some common standards for the IoT devices should be implemented on the legislative level.

Key words: Internet of Things, personal data, cyber security, standardization, certification, European integration.

Некіт К. Г. Законодавчі підходи до вирішення питань безпеки у сфері Інтернету речей у світлі євроінтеграції України

У статті досліджуються особливості законодавчих підходів до правового регулювання відносин у сфері Інтернету речей, що склалися в Європейському Союзі та США. Зокрема, аналізуються підходи до визначення поняття Інтернету речей та його складових частин. На підставі проведеного аналізу зроблено висновок, що Інтернет речей визначається як своєрідна екосистема, що охоплює фізичні речі, оснащені пристроями, які мають змогу під'єднуватися до інтернету з метою взаємодії. Однак це поняття не поширюється на об'єкти, створені спеціально для виконання людиною роботи через підключення до Інтернету, такі як комп'ютери, ноутбуки, смартфони тощо. Окрема увага у статті приділяється проблемам безпеки і захисту персональних даних у сфері Інтернету речей. З метою визначення рекомендацій для українського законодавця у сфері забезпечення безпеки Інтернету речей аналізуються наявні європейські та американські законодавчі акти. Зокрема, проаналізовано підходи до забезпечення безпеки у сфері Інтернету речей на рівні GDPR, європейських та американських законодавчих актів щодо кібербезпеки. За результатами проведеного аналізу зроблено висновок щодо необхідності сертифікації та стандартизації пристроїв, що є елементами Інтернету речей. Однак стандартизацію у сфері Інтернету речей слід проводити обережно, з метою запобігання стриманню розвитку технологій. Враховуючи це, для забезпечення інформаційної безпеки у сфері Інтернету речей необхідно, насамперед, застосовувати саморегулювання, яке повинно забезпечуватися шляхом тісної співпраці між технологічними компаніями та громадянським суспільством. Це мінімізує втручання держави в цю сферу, що сприятиме швидкому розвитку інноваційних технологій. Однак, згідно з європейськими та американськими підходами, деякі загальні стандарти для пристроїв IoT повинні бути імplementовані на законодавчому рівні.

Ключові слова: Інтернет речей, персональні дані, кібербезпека, стандартизація, сертифікація, європейська інтеграція.

Introduction. At the end of the twentieth century, the history of humankind was divided into two eras due to the emergence of the Internet. And the speed in the development of technology is gaining so fast, that today, at the beginning of the XXI century, we can talk confidently about a new era in our history - the era of the Internet of things. The number of devices connected to the Internet was 500 million in 2003, by 2010 their number had increased to 12.5 billion, and by 2025 the rollout of over 41 billion IoT devices is expected [1]. On the one hand, it opens up tremendous prospects for the development of society. With processing moving closer to the edge, communication and storage costs as well as energy consumption can be reduced. Machine learning and AI can be applied for safe identification of data patterns that impact physical processes or businesses. However, on the other hand, any other new phenomenon gives rise to a number of issues. There are some issues in the legal sphere as well, because today we have no comprehensive solution regarding the legal regulation of relations in the field of the Internet of Things. Some attempts to solve legal issues in this field, mainly regarding data protection and security were made in the EU and USA. In the light of granting Ukraine the status of a candidate for accession to the European Union and the necessity to align Ukrainian legislation to the European standards, these solutions should be taken in consideration by Ukrainian legislator.

The state of research on the topic. Legal issues in the field of the Internet of Things are practically unexplored, since this phenomenon is completely new. Among the modern Ukrainian researchers who paid attention to the issues in the field of the Internet of Things, we can mention O. Baranov, M. Ozhevan, A. Biloshchytskyi, I. Doronin, E. Kharitonov, O. Kharitonova. However, there are very few papers in this area, therefore the issues of the Internet of Things require further in-depth research.

The purpose of this study is to briefly reveal the concept of the Internet of Things, to determine the range of issues arising in this area and pay special attention to the international approaches to solving legal issues in the field of the Internet of Things, mainly those, connected to data protection.

Presenting main material. The term 'Internet of Things' appeared in 1999, when Procter & Gamble employee Kevin Ashton offered to improve the corporation's logistics with the help of radio-frequency identification (RFID) tags [2]. However, today this term is criticized on the grounds that the Internet is, in fact, a proper name used to denote a global net-

work of networks built on certain standards. While there is still the World Wide Web (WWW) - the most popular Internet platform that provides access to documents and technically does not contain obstacles to connect to this network of things-devices, that is, to create networks consisting of things using Internet technology. As critics point out, the interchange of concepts arose and strengthened due to a lack of proper understanding of the differences between the Internet and the WWW. The World Wide Web is a distributed system that provides access to interconnected documents located on different computers connected to the Internet. When talking about IoT, usually not just communications are meant, but something similar to the WWW, something like the web of things. This circumstance was realized only recently, and after that the corresponding term Web of Things (WoT) appeared, which more closely fits the idea of IoT [3].

However, the term 'Internet of Things' was already established by that time; it became widely used in 2008-2009, when the switchover from the 'Internet of People' to the 'Internet of Things' took place, because the number of objects connected to the Internet exceeded the population of the Earth. And the fact this term was already established terminologically, causes the need to implement it into the legal field.

One of the first international acts, which provided the definition of the Internet of Things, was Recommendation ITU-T Y.2060 (06/2012), according to which Internet of Things was defined as global infrastructure for the information society, enabling advanced services by interconnecting (physical and virtual) things based on existing and evolving interoperable information and communication technologies [4].

'Things' with regard to the Internet of things are defined as an object of the physical world (physical things) or the information world (virtual things), which is capable of being identified and integrated into communication networks [4].

The Recommendation also explains difference between 'things' and 'devices'. Thus, it shows relationship between devices and physical things and states that the main task of a device is support of communication capabilities. Devices are categorized into data-carrying devices, data-capturing devices, sensing and actuating devices and general devices. A data-carrying device is attached to a physical thing to indirectly connect the physical thing with the communication networks. A data-capturing device refers to a reader/writer device with

the capability to interact with physical things. The interaction can happen indirectly via data-carrying devices, or directly via data carriers attached to the physical things. In the first case, the data-carrying device reads information on a data-carrying device and can optionally also write information given by the communication networks on the data-carrying device. A sensing and actuating device may detect or measure information related to the surrounding environment and convert it into digital electronic signals. It may also convert digital electronic signals from the information networks into operations. A general device has embedded processing and communication capabilities and may communicate with the communication networks via wired or wireless technologies. General devices include equipment and appliances for different IoT application domains, such as industrial machines, home electrical appliances and smart phones [4].

Thus, when talking about the Internet of Things, it is worth distinguishing between things as physical objects and devices, as various devices that give physical objects the ability to connect and consequently to be elements of the Internet of Things. Such devices are usually built-in elements and, obviously, should be considered as components of a thing within the meaning of Art. 187 of the Civil Code of Ukraine, that is, such elements are transferred to ownership as part of a thing without additional notice, since the separation of such elements from a 'smart' thing will turn it into an ordinary thing, which will lead to its significant depreciation.

In the European Commission staff working document 'Liability for emerging digital technologies Accompanying the document Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions Artificial intelligence for Europe' Internet of Things is understood as an ecosystem where areas that have been developed as vertical silos (manufacturing, transport, healthcare, devices, etc.) relate to each other, thanks to common platforms and cross-cutting innovation [5].

In the USA have been enabled a new legislative act recently, IoT Cybersecurity Improvement Act of 2020, which defines Internet of Things as extension of internet connectivity into physical devices and everyday objects. It covers devices - often labeled as 'smart devices' - that have a network interface, function independently, and interact directly with the physical world. While the Act's definition of IoT devices expressly excludes conventional infor-

mation technology devices (for example, computers, laptops, tablets, and smartphones), it extends to a variety of sensors, actuators, and processors used by the federal government [6].

Thus, by now on the legislative level in the EU and USA is clearly established, that Internet of Things covers devices, which interact through the Internet with help of sensors, actuators and so on, apart from things, designed directly to complete work with the access to the Internet, such as laptops, computers, smartphones etc.

One of the most important issues in the field of the Internet of Things is the issue of personal data protection.

In order to ensure the personal data protection in the European Union, new rules for the processing of personal data were developed and the General Data Protection Regulation (GDPR) was adopted (Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC). The GDPR establishes a framework within the European Union and the UK, the right to be forgotten, clear and affirmative consent and, in particular, severe penalties for failure to comply with these rules. According to that Act, companies that violate the rules for processing personal data risk being held accountable with fines of 20 million euros, or 4% of the company's annual income.

Regarding Internet of Things Art. 19 of the GDPR can be applied, according to which the controller shall communicate any rectification or erasure of personal data or restriction of processing carried out in accordance with Article 16 (right to rectification), Article 17(right to erasure or 'right to be forgotten') and Article 18 (right to restriction of processing) to each recipient to whom the personal data have been disclosed, unless this proves impossible or involves disproportionate effort. The controller shall inform the data subject about those recipients if the data subject requests it [7]. Thus, the GDPR provides for principles of data protection among which is to ensure that personal data is processed in accordance with the right to privacy of the data subject [8].

The above mentioned provisions on the personal data protection should be taken into consideration by the Ukrainian legislator. This is necessary both to ensure the protection of personal data of Ukrainian citizens through the adoption of a similar act, and taking into account the extraterritorial nature

of Regulation (EU) 2016/679. The extraterritoriality of the GDPR means that this act applies to all companies that process personal data of citizens and EU residents, regardless of the location of such a company [9].

Apart from GDPR, in the field of the Internet of Things, the EU Cybersecurity Act (2019) and the NIS Directive (2018) are used to enable cybersecurity measures.

An important point of the EU Cybersecurity Act is that it defines an EU-wide cybersecurity certification framework. The European Cybersecurity Certification Framework should enable the issuance of cybersecurity certificates and statements of conformity for IoT products, services, and processes. Initially, manufacturers and vendors will be able to have their products and services meet the EU cybersecurity pending standards voluntarily. However, the certification may eventually be compulsory.

It is stated, that similar to GDPR, the Cybersecurity Act provides a model that other non-EU countries and territories are following when crafting legislation, so getting prepared now will be a competitive advantage for the future [10].

The Directive on security of network and information systems (the NIS Directive) [11], in turn, provides legal measures to boost the overall level of cybersecurity in the EU by ensuring: Member States' preparedness, by requiring them to be appropriately equipped; cooperation among all the Member States, by setting up a Cooperation Group to support and facilitate strategic cooperation and the exchange of information among Member States; a culture of security across sectors that are vital for the economy and society and that rely heavily on information and communication technologies, such as energy, transport, water, banking, financial market infrastructures, healthcare and digital infrastructure [10].

In the USA the main act regarding security in the field of the Internet of Things is the IoT Cybersecurity Improvement Act of 2020. The Act has a few primary components for strengthening IoT cybersecurity and the government's critical technology infrastructure. First, the National Institute of Standards and Technology (NIST) was tasked with developing security standards and guidelines for the appropriate use and management of all IoT devices owned or controlled by the federal government and connected to its information systems. This includes establishing minimum information security requirements for managing cybersecurity risks associated with these devices. In formulating these guidelines,

NIST had to consider its current efforts regarding the security of IoT devices, as well as the 'relevant standards, guidelines, and best practices developed by the private sector, agencies, and public-private partnerships' [6].

Thus, both, European and American legislators pointed out the necessity to standardize items, which can be elements of the Internet of Things. The discussion on standardization in the field of the Internet of Things has lasted for several years. Specialists in the field of IoT have actively discussed the need to coordinate the coexistence of various devices by introducing open certification of IoT products [12]. According to researchers, the introduction of certain standards in the field of the Internet of Things would also help to solve the problem of coordinating the coexistence of various components of the Internet of Things. Thus, it was noted that the proprietary and closed systems of the Internet of Things must give way to a more open space. A situation where there are many different non-standardized devices is similar to a situation where, for example, each car manufacturer would use its own control system, one car would have a steering wheel, and another would have a joystick or control panel. Or if e-mail systems were incompatible, and the telephone could not be used to call numbers of other operators, and different brands of household appliances required different types of water or electricity connections. Likewise, in a closed or proprietary Internet of Things world where devices are not connected to each other, a homeowner will not be able to control lights, security, thermostat, locks, etc. from a central app or control panel. The need for standards for the Internet of Things was recognized several years ago. At that point, the Association for Standardization has developed a number of standards and protocols designed to help the development of connected systems [13]. Nowadays, these considerations were taken into account on the legislative level.

However, there's no national IoT cybersecurity regulatory framework nor a comprehensive set of standards in the US. At the same time, California was very progressive in this field. California legislature passed a new IoT security law in 2018 that became effective on 1 January 2020. This became the first IoT-specific security law in the USA. The law defines new security requirements for IoT devices connected directly or indirectly to the Internet with an IP or Bluetooth address. It requires that these devices sold in California be fitted with 'reasonable security features.' The security features should protect both the IoT device and the data it contains,

in particular, if the device integrates a password, it must either be uniquely linked to that device or require the user to set their own password during the initial setup [10].

Such a law in California was very likely conditioned by the case of D-Link. Thus, on January 9, 2017, the US Federal Trade Commission filed a lawsuit against the Taiwanese company D-Link for failing to ensure the security of its products, leaving them vulnerable to hacker attacks. According to the lawsuit, D-Link failed to implement the necessary security mechanisms in routers and video cameras that connect to the Internet, thereby putting the safety of thousands of consumers at risk. The reason for the lawsuit was the use of unprotected IoT devices by cybercriminals to create botnets that were used for powerful DDoS attacks. These include, in particular, the Mirai botnet, which consists of routers, webcams and video recorders with untrusted factory passwords, which was used to launch the most powerful DDoS attacks in history. At the same time, D-Link used advertising to mislead users about the security of its products, claiming that all security measures against known threats, including immutable passwords, were taken. Thus, as a result of the manufacturer not taking care of the security of its software, its products allowed hackers to monitor the location of users in order to commit theft or other crimes [14].

Conclusions. For the purpose of proper legal regulation of relations in the field of the Internet of Things, it is necessary, first of all, to define the concept and structure of the Internet of Things at the legislative level, since various components of the Internet of Things require their own legal regulation (separately for physical objects, software, access to Network, hosting services, etc.). When implementing the definition of the Internet of Things to Ukrainian legislation, the European and American approaches should be taken into account. The concept of the Internet of Things covers devices, which interact through the Internet with help of sensors, actuators and so on, apart from things, designed directly to complete work with the access to the Internet, such as laptops, computers, smartphones etc.

Among legal issues which arise in the field of the Internet of Things the most important is data protection and security. With this regards such legislative acts from the EU and USA might be guides for Ukrainian legislator: GDPR, the EU Cybersecurity Act and the NIS Directive (European level) as well as IoT Cybersecurity Improvement Act of 2020 (USA)

and California IoT cybersecurity law. According to the last ones, the necessity of certification and standardization for the appropriate use and management of all IoT devices was recognized.

However, it should be mentioned that excessive government intervention in the regulation of relations in the field of the Internet of Things may hinder the development of technology. Considering that, to ensure information security in the field of the Internet of Things it is necessary, first of all, to apply self-regulation, which should be ensured through close cooperation between technology companies and civil society. This minimizes government intervention in this area, which will contribute to the rapid development of innovative technologies. However, according to the European as well as American approaches, some common standards for the IoT devices should be implemented on the legislative level.

Acknowledgement: the research was conducted at the Center of SME research and entrepreneurship of the University of Mannheim with support of the Volkswagen foundation.

References

1. European commission. Europe's Internet of Things Policy. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/internet-things-policy>.
2. Интернет вещей. Безграничные возможности взаимодействия человека и машины. Медиасектор и индустрия развлечений. URL: <https://docplayer.com/80646555-Internet-veshchey-bezgranichnye-vozmozhnosti-vzaimodeystviya-cheloveka-i-mashiny-mediasektor-i-industriya-razvlecheniy.html>.
3. Что такое Интернет вещей. *TAdviser*. URL: <https://cutt.ly/ZWmU4zl>.
4. International Communication Union. Recommendation Y.2060 'Overview of the Internet of Things'. URL: <http://handle.itu.int/11.1002/1000/11559>.
5. European Commission staff working document 'Liability for emerging digital technologies Accompanying the document Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions Artificial intelligence for Europe'. *European Commission*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX%3A52018SC0137>.
6. Dunn G. New Federal Law for IoT Cybersecurity Requires the Development of Standards and Guidelines Throughout 2021. URL: <https://www.gibsondunn.com/new-federal-law-for-iot-cybersecurity-requires>

the-development-of-standards-and-guidelines-throughout-2021/#_ftn1.

7. Regulation EU 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection on natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data and repealing Directive 45/46/EC (General Data Protection Regulation). *European Parliament and Council of Europe*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016R0679>.

8. Kariuki Mulika C. Privacy Regulation On The Internet Of Things (IoT). URL: <https://tripleoklaw.com/privacy-regulation-on-the-internet-of-things-iot/>.

9. Nekit K., Kolodin D., Fedorov V. Personal data protection and liability for damage in the field of the Internet of Things. *Juridical Tribune*. 2020. Vol. 10. Issue 1. P. 80-93.

10. IoT Cybersecurity: regulating the Internet of Things. URL: <https://www.thalesgroup.com/en/markets/digital-identity-and-security/iot/inspired/iot-regulations>.

11. Directive (EU) 2016/1148 of the European Parliament and of the Council of 6 July 2016 concerning measures for a high common level of

security of network and information systems across the Union. *European Parliament and Council of Europe*. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2016.194.01.0001.01.ENG&toc=OJ:L:2016:194:TOC.

12. Виндерских Н. Опасность интернета вещей: зачем IoT рынку сертификация. *ain.ua*. URL: <https://ain.ua/2017/09/01/opasnost-interneta-veshhej>.

13. Некіт К.Г. Деякі правові проблеми Інтернету речей і напрями їх вирішення. *Часопис цивілістики*. 2018. № 31. С. 54-58.

14. Некіт К.Г. Проблеми забезпечення інформаційної безпеки та відшкодування шкоди, заподіяної пристроями, підключеними до Інтернету речей. *Часопис цивілістики*. 2017. № 27. С. 107-112.

Nekit K. H.,
Doctor of Law, Associate Professor,
Professor of Civil Law Department
National University "Odesa Law Academy",
Guest Researcher at the Center
of SME Research and Entrepreneurship
of the University of Mannheim (Germany)
ORCID: 0000-0002-3540-350X

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ У ПРИКОРДОННИХ РАЙОНАХ УКРАЇНИ ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ

Нікітенко О. І., Крижановська О. В.

Стаття присвячена адміністративно-правовому регулюванню у сфері європейського досвіду забезпечення безпеки у прикордонних районах України правоохоронними органами. Розвиток та ствердження власного шляху і місця України у геополітичному оточенні, її включення у європейські та світові інтеграційні процеси нерозривно пов'язані з організацією державної влади та правоохоронних органів у сфері внутрішньої безпеки та захисту суверенітету і територіальної цілісності України, яке б відповідало сучасним тенденціям правового розвитку та європейському праву у цій сфері. Нові тенденції у адміністративно-правовому будівництві країни, становлення інститутів громадянського суспільства, оптимізація та реформування системи державного управління щодо забезпечення безпеки в прикордонних районах України та нові умови реалізації державної влади, неодмінною умовою діяльності якої виступає єдність правового простору.

В умовах військової агресії Російської Федерації проти України збереження єдності України є обов'язковою умовою її подальшого існування як суверенної і незалежної держави, основою чого є саме забезпечення адміністративно-правового регулювання. Українська правова система характеризується суперечливістю, при цьому вимога формування єдності правового простору прямо визначена у Конституції України і його забезпечення є важливою функцією держави.

У цих умовах необхідність забезпечення цього складного явища зумовлює особливу значущість і практичну спрямованість, що дозволяє виробити науково-практичні пропозиції і рекомендації щодо формування комплексу заходів щодо адміністративно-правового регулювання у сфері національної безпеки у прикордонних районах, координація та об'єднання зусиль органів виконавчої влади, що вирішують завдання стосовно охорони прикордонних районів.

Міжнародне співробітництво в галузі інформації щодо забезпечення безпеки у прикордонних районах України здійснюється на основі міжнародного та українського права, забезпечення її економічної та інфор-

маційної безпеки. В міжнародних правових документах зазначено таку особливість інформаційного права, як спрямованість у сфері забезпечення безпеки у прикордонних районах України як європейської держави.

Ключові слова: Україна, Європейський Союз, державний кордон, національна безпека і оборона.

Nikitenko O. I., Kryzhanovska O. V. European experience of ensuring security and defense in the border areas of Ukraine by law enforcement agencies

The article is devoted to administrative and legal regulation in the field of European experience in ensuring security in the border areas of Ukraine by law enforcement agencies. The development and affirmation of Ukraine's own path and place in the geopolitical environment, its inclusion in European and world integration processes are inextricably linked with the organization of state power and law enforcement agencies in the field of internal security and protection of Ukraine's sovereignty and territorial integrity, which would correspond to modern trends in legal development and European law in this area. New trends in the administrative and legal construction of the country, the formation of civil society institutions, optimization and reform of the state administration system to ensure security in the border regions of Ukraine, and new conditions for the implementation of state power, the unity of the legal space is an indispensable condition for its operation.

In the conditions of the military aggression of the Russian Federation against Ukraine, the preservation of the unity of Ukraine is a mandatory condition for its further existence as a sovereign and independent state, the basis of which is the very provision of administrative and legal regulation. The Ukrainian legal system is characterized by contradictions, while the requirement for the formation of the unity of the legal space is directly defined in the Constitution of Ukraine, and its provision is an important function of the state.

In these conditions, the need to provide for this complex phenomenon determines the special significance and practical orientation, which allows for the development of scientific and practical proposals and recommendations for the formation of a set of measures for administrative and joint regulation in the field of national security in border areas, coordination and unification of the efforts

of executive authorities, which solve tasks related to the protection of border areas.

International cooperation in the field of information to ensure security in the border areas of Ukraine is carried out on the basis of international and Ukrainian law, ensuring its economic and informational security. International legal documents indicate such a feature of information law as the focus in the field of ensuring security in the border regions of Ukraine as a European state.

Key words: *Ukraine, European Union, state border, national security and defense.*

Постановка проблеми та її актуальність.

Забезпечення безпеки та оборони в Україні, а також вдосконалення правоохоронної діяльності правоохоронних органів, оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні сили України та правоохоронні органи. Сучасний етап розвитку людства характеризується посиленням таких загроз, що взагалі не мають кордонів, – злочинності, наркобізнесу, міжнародного тероризму, міграції, контрабанди тощо.

Світовий досвід європейських цінностей, стандартів та захист прав, свобод та законних інтересів людини в євроінтеграційній політиці та політико-правові та безпекові аспекти угоди між Україною та Європейським Союзом та на основі аналізу основних нормативно-правових актів міжнародного й національного права, досвіду європейських держав щодо забезпечення внутрішньої безпеки держави від внутрішніх і зовнішніх загроз у сфері управління та економіки, вдосконалення чинного законодавства у сфері запобігання й протидії корупції в нашій державі. Відповідно до положень Концепції адміністративного права в Україні та світового досвіду щодо забезпечення внутрішньої безпеки держави та у сфері економіки і застосування антикорупційного законодавства має на меті використання всього арсеналу правових засобів боротьби.

Розв'язання такої проблеми вимагає створення ефективного комплексного механізму, який би передбачав формування системи відповідних державних та правоохоронних органів, а також організаційних ідеологічних інформаційних матеріально-технічних засобів, спрямованих на забезпечення верховенства права та принципу законності на всій території нашої держави, розвиток якісної правової системи, а також формування високої правової культури, шанобливого ставлення до права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Окремі аспекти європейського досвіду забезпечення безпеки у прикордонних районах України правоохоронними органами досліджували такі вітчизняні науковці, як: І.В. Артьомов, В.А. Ліпкан, А.Ю. Нашинець-Наумова, О.І. Нікітенко та ін.

Метою цієї статті є аналіз європейського досвіду забезпечення безпеки і оборони у прикордонних районах України правоохоронними органами.

Виклад основного матеріалу. Закріплення в ч. 1 ст. 3 Конституції України положення про те, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю», а згідно з ч. 3 ст. 17 Конституції України, «забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом» [1], що вимагає від держави створення відповідної системи державних органів, діяльність яких була би безпосередньо пов'язана із забезпеченням внутрішньої безпеки держави, в тому числі в прикордонних районах України, що є одним із видів адміністративно-політичної діяльності.

На думку О.І. Нікітенка, правоохоронна система України нині не в змозі ефективно виконувати покладені на неї державою функції та завдання щодо внутрішньої безпеки України. Забезпечення національної безпеки держави правоохоронними органами має свої особливості, що насамперед залежить від характеру державних завдань та функцій щодо охорони внутрішньої безпеки України, їхніх повноважень, форм і методів професійної діяльності. Нині наука адміністративного, фінансового права та державного управління щодо забезпечення внутрішньої безпеки держави переживають складний період свого розвитку. Він зумовлений необхідністю переходу від системного осмислення розрізненої сукупності накопиченого досвіду та теоретичних уявлень щодо державного управління і забезпечення внутрішньої безпеки від внутрішніх і зовнішніх загроз до побудови цілісних теорій як теоретичних систем знань про науку адміністративного, фінансового та державного управління у сфері забезпечення національної безпеки України [2, с. 362].

У процесах реформування українського суспільства після проголошення незалежності Української держави надзвичайно важливе місце посідає реформа правової системи. Потреба в її проведенні та прискоренні стала вкрай актуальною після вступу України до Ради Європи (листопад 1995 року) [3], з яким було пов'язане прийняття державою низки зобов'язань, у тому числі й у правовій сфері. Головною метою реформи правової системи є досягнення найповнішого забезпечення конституційних засад організації державної влади, принципу верховенства права, гуманістичних вимог щодо діяльності держави.

16 вересня 2014 р. Верховна Рада України та Європейський Парламент синхронно ратифіку-

вали Угоду про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, визнаючи, що Україна як європейська країна поділяє спільну історію і спільні цінності з державами-членами Європейського Союзу і налаштована підтримувати ці цінності, а також підтверджуючи, що Європейський Союз визнає європейські прагнення України і вітає її європейський вибір, у тому числі її зобов'язання розбудувати правоохоронну систему щодо забезпечення внутрішньої безпеки України у прикордонних районах від внутрішніх і зовнішніх загроз та розвинути і стали демократію, ринкову економіку та боротьбу із контрабандою (в лісному господарстві, тютюновій промисловості, бурштиновидобуванні) та інше [4]. Кожна країна, якою б економічно розвинутою вона не була би, жодним чином не застрахована від внутрішніх і зовнішніх загроз інших держав. Тому до першочергових завдань держави входить такий вид діяльності, як забезпечення державної і власної безпеки. Досить гостро постає ця проблема перед Україною, яка завдяки своєму географічному положенню викликає нездоровий інтерес до себе з боку ближнього та далекого зарубіжжя. Тому невизначеність напрямів розвитку держави, відсутність чітких стратегічних планів розбудови економіки створює сприятливий ґрунт для встановлення економічної залежності країни. Це актуально для України, яка тільки починає створювати власну систему внутрішньої економічної безпеки та завершення демаркації кордону із сусідніми державами. Тому визначення основних напрямів державної політики для усунення зовнішніх та внутрішніх загроз економічній безпеці України та транснаціональної злочинності є головним завданням правоохоронних органів.

У світі наявні дуже різні системи й моделі національної безпеки, а саме:

- американська – орієнтована на поєднання зовнішньої та внутрішньої безпеки, яку використовують за взірцем більшість держав;

- японська – з акцентом на внутрішню соціальну безпеку;

- китайська, яка є найконцентрованішим виразом систем безпеки держав, що здійснюють будівництво соціалістичного суспільства;

- системи, що властиві державам, які нещодавно здобули незалежність, а також здійснюють глибинну переорієнтацію свого розвитку [5, с. 401].

Наприкінці ХХ століття світова спільнота визнала, що корупція є глобальною проблемою кожної країни, отже, з цією проблемою треба боротися. Результатом стало ухвалення цілого комплексу міжнародно-правових актів, підготовлених та прийнятих в Організації Об'єднаних Націй, Організації економічного співробітництва та розвитку, Організації американських держав,

Раді Європи, Європейському Союзу, Африканському Союзу. Міжнародні юридичні інструменти відрізнялися за сферою застосування, проте в усіх було на меті одне – встановити загальні стандарти боротьби з корупцією шляхом забезпечення виконання антикорупційних законів на національному рівні [6, с. 176].

Україна прийняла всеосяжну правову основу для боротьби з корупцією, а саме Закон України «Про запобігання корупції», до якого щороку вносились зміни. За законом мають декларувати свої доходи державні службовці. Крім того, антикорупційне законодавство регулює конфлікти інтересів чиновників і кримінальну відповідальність за надміру дорогі подарунки, гостинність тощо [7]. Доречним у цьому випадку є використання досвіду Сполучених Штатів Америки, де подарунком вважається все, що може бути виражене у грошовому еквіваленті, а саме: гроші, товари, різноманітні послуги (наприклад, такі як подорожі, проживання в готелі, харчування, оплата навчання тощо). Проте правила по боротьбі з корупцією спричинили мінімальний вплив на рівень шахрайства в політичних колах через слабке виконання верховенства закону і відсутність адекватного застосування. Україна потребує нових, більш жорстких змін в антикорупційному законодавстві, щоб пришвидшити входження до Європейського Союзу [6, с. 248]. Ситуація в державі потребує максимуму зусиль усіх гілок влади та органів місцевого самоврядування, застосування необхідних загальнодержавних заходів, спрямованих на вдосконалення антикорупційного законодавства.

Вважаємо, що на сучасному етапі розвитку нашої держави особливого значення набувають наукові дослідження питань протидії і запобігання корупції. Констатуємо, що політичний діалог між Європейським Союзом та Україною розпочався з 1994 року, коли було підписано Угоду про партнерство і співробітництво. В рамках інтеграційного процесу, окрім іншого, передбачається приведення у відповідність до стандартів Європейського Союзу законодавства України у сфері протидії і запобігання корупції. Необхідність гармонізації встановлена комплексом нормативно-правових актів України, зокрема Законом України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [8].

На нашу думку, однією з головних особливостей комплексного підходу щодо забезпечення внутрішньої безпеки України у сфері економіки та державного управління, протидії корупції є єдиною концепцією чіткої взаємодії держав, насамперед їхніх правоохоронних органів, спільна участь у заходах, ініційованих Організацією Об'єднаних Націй, Радою Європи, Інтерполом, Міжнародним

валютним фондом, Світовим банком та іншими міжнародними інституціями.

У зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони України відповідно до п. 20 ч. 1 ст. 106 Конституції України, Закону України «Про правовий режим воєнного стану» Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» [9] були змінені режим діяльності стосовно забезпечення внутрішньої безпеки в прикордонних районах України.

Міжнародно-правові документи, що регулюють безпеку інформації в прикордонних районах держави, поділяють на: документи, які розглядають загальні причини і норми у сфері обліку інформації, документи, які забезпечують свободу слова, міжнародні договори про інформаційну власність. Деякі міжнародні документи щодо проблеми використання та передавання інформації мають рекомендаційне значення, як, наприклад, Резолюція ООН про інформацію на службу людству (1996) [10].

У монографічному дослідженні І.В. Артьомова «Про транскордонне дослідження в євроінтеграційній стратегії розвитку України» підкреслюється, що стан і динаміка євроінтеграційного поступу України свідчать про те, що транскордонне співробітництво в державі стає одним із важливих напрямів реалізації інтеграційної стратегії на регіональному рівні і посідає провідне місце у процесі формування і становлення нової системи взаємин із сусідніми державами в умовах формування і функціонування українсько-євросоюзівського комплексу прикордонної співпраці. Така система нових взаємин вимагає від України адаптації законодавства до вимог Євросоюзу і його зміни відповідно до нових геополітичних реалій. Насамперед це врахування базового положення про те, що наша держава взаємодіє по кордонах не просто з одним із сусідів, коли діє двостороння договірна нормативно-правова основа взаємин, а із сусідньою державою-членом Євросоюзу, що вимагає відпрацювання нового блоку нормативного забезпечення взаємин з урахуванням нормативних положень не лише одного нашого сусіда, а всього євросоюзівського об'єднання. Саме це положення і є основним критерієм для внесення відповідних змін у законодавство України, які б регулювали та узгоджували транскордонне співробітництво України в нових умовах. Але з урахуванням геополітичних змін в Європі, особливо після великих розширень Європейського Союзу у 2004-2007 рр., євроінтеграційний фактор транскордонного співробітництва став більш акцентований. В Україні нормативні акти, що регулюють будь-які відносини, поділяються за певною класифікацією, яка визначає місце норми в механізмі

правового регулювання, тобто створено певну структуру юридичної значущості цих актів. На сьогодні система юридичних норм, тобто визначені джерела, що регулюють правове поле, зокрема у галузі транскордонного співробітництва, виглядає таким чином: Міжнародно-правові акти і угоди, підписані і ратифіковані в установленому порядку в Україні, закони України, підзаконні нормативно-правові акти, до яких належать нормативно-правові акти, підписані Президентом та затверджені урядом України, підзаконні акти місцевого рівня тощо. Ця система встановлює пріоритетність норми, що регулює певну сферу суспільних відносин [11, с. 35-36].

А.Ю. Нашинець-Наумова у статті «Міжнародний досвід правового забезпечення інформаційної безпеки» підкреслює, що першими правовими актами в галузі захисту інформації були закони про захист державної таємниці. Одним із найбільш давніх законів, який досі діє в Європі, є французький кримінальний закон. У ньому зазначається покарання за шпигунство як один із видів покарання. До кінця XIX ст. майже всі європейські країни прийняли свої закони по боротьбі зі шпигунством (в 1970 р. – Німеччина, в 1989 р. – Англія та інші). Найважливішим кроком у захисті прав особистості на доступ до інформації, її отримання та поширення було прийняття і проголошення 10 грудня 1948 Генеральною асамблеєю ООН Загальної декларації прав людини. У 1966 р. у США прийнятий Закон «Про свободу інформації», а в 1976 р. Закон «Про відкритість уряду». На просторі від США, Канади і Великобританії на заході до Японії, Малайзії і Філіппін на сході багато держав оголосили про створення «електронного уряду», маючи на увазі в Інтернеті всієї вичерпної інформації [12, с. 12-13].

Стосовно правового аналізу закордонного досвіду функціонування адміністративних послуг та розроблення пропозицій щодо запозичення в українському законодавстві стандартів Європейського Союзу щодо надання адміністративних послуг, то, аналізуючи досвід Німеччини у сфері надання адміністративних послуг, варто уваги той факт, що універсам послуг, який функціонує в державі, сконцентрували увагу на питаннях, з якими громадяни найчастіше та регулярно звертаються для професійного вирішення у найменш короткий термін. Варто зазначити, що у Європі значна увага приділяється такому виду публічних послуг, як державна реєстрація. Історично склалося, що державну реєстрацію і ведення спеціального реєстру здійснюють судові або адміністративні органи та за методами роботи в установі. Наприклад, у Франції це торгові суди, ФРН – цивільні суди першої інстанції, у Швейцарії – адміністративні органи кантонів, у Швеції –

управління у сфері реєстрації підприємств і організацій [6, с. 92].

Висновки. Отже, закордонний та європейський досвід доводить, що між населенням та органом виконавчої влади має бути довіра, що сприятиме консолідації суспільства. Громадянин, співпрацюючи з державою, особливо з питань підвищення якості адміністративних питань, накопичує та використовує власний досвід для зміцнення демократичних принципів управління державою та правоохоронними органами у сфері забезпечення внутрішньої безпеки в Україні.

Нині наука адміністративного, фінансового права та державного управління щодо забезпечення внутрішньої безпеки держави переживає складний період свого розвитку. Він зумовлений необхідністю переходу від системного осмислення розрізненої сукупності накопиченого досвіду та теоретичних уявлень щодо державного управління і забезпечення внутрішньої безпеки від внутрішніх і зовнішніх загроз до побудови цілісних теорій як теоретичних систем знань про науку адміністративного, фінансового та державного управління у сфері забезпечення національної безпеки України.

Головною метою реформи правової системи є досягнення найповнішого забезпечення конституційних засад організації державної влади, принципу верховенства права, гуманістичних вимог щодо діяльності держави. Вважаємо, що на сучасному етапі розвитку нашої держави особливого значення набувають наукові дослідження питань протидії і запобігання корупції. Однією з головних особливостей комплексного підходу до забезпечення внутрішньої безпеки в прикордонних районах України є створення єдиної концепції чіткої взаємодії держав, насамперед їхніх правоохоронних органів, спільна участь у заходах, ініційованих Європейським Союзом та іншими міжнародними інституціями.

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР станом на 1 січня 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 24.11.2022).

2. Нікітенко О.І. Теоретичні проблеми удосконалення забезпечення внутрішньої безпеки держави правоохоронними органами : дисертація доктора юридичних наук : 12.00.07. Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2013. 520 с.

3. Про приєднання України до Статуту Ради Європи : Закон України від 31.10.1995 р. № 398/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/398/95-вр#Text> (дата звернення: 24.11.2022).

4. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Угода Україна від 27.06.2014 р. станом на 30 листопада 2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 24.11.2022).

5. Ліпкан В.А. Теорія національної безпеки : підручник. Київ : КНТ, 2009. 631 с.

6. Правова доктрина України у 5 т. Національна академія правових наук України. Харків : Право, 2013. Т. 1: Загальнотеоретична та історична юриспруденція / редкол.: В.Я. Тацій, О.Д. Святоцький, С.І. Максимов та ін. 976 с.

7. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII станом на 26 жовтня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 24.11.2022).

8. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18.03.2004 р. № 1629-IV станом на 4 листопада 2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text> (дата звернення: 24.11.2022).

9. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022 станом на 17 серпня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 24.11.2022).

10. Міжнародні відносини в галузі інформації. *Бібліотека BukLib.net*. URL: <https://buklib.net/books/22152/> (дата звернення: 24.11.2022).

11. Артёмов І.В. Транскордонне співробітництво в євроінтеграційній стратегії України : монографія. Ужгород : Ліра, 2009. 520 с.

12. Нашинець-Наумова А.Ю. Інформаційна безпека: питання правового регулювання : монографія. Київ : «Гельветика», 2017. 168 с.

Нікітенко О. І.,

*доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,*

*професор кафедри публічно-правових дисциплін
Білоцерківського національного аграрного
університету*

Крижановська О. В.,

кандидат економічних наук

ВАЖЛИВІСТЬ ОБМЕЖУВАЛЬНИХ ЗАХОДІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ ТА БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ¹

Львова Є. О.

Сутність та значення обмежувальних заходів (санкцій) визначені в Статуті Організації Об'єднаних Націй (Р.VII «Дії стосовно загрози миру, порушень миру й актів агресії» (ст.ст. 39-51) та Договорі про функціонування Європейського Союзу (ст. 75, ст. 215). Визнаючи важливість імплементації санкцій ООН, Європейський Союз визнає власні автономні санкції у якості необхідної умови легітиматії Спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС.

Детальне вивчення тексту дослідження дало змогу зробити висновок щодо актуальності, новизни та наукового значення представленої роботи для науки міжнародного права. Актуальність дослідження пов'язана із тим фактом, що санкційна політика Європейського Союзу – це істотна складова протистояння збройній агресії Російської Федерації, зокрема 28 лютого 2022 року Рада Європейського Союзу одногосно ухвалила рішення додати порушення санкцій до списку злочинів Європейського Союзу, включених до Договору про функціонування Європейського Союзу.

Рукопис в цілому присвячений дослідженню сутності правового регулювання санкцій у праві Європейського Союзу. В цей час застосування санкцій є головним серед каральних заходів за так звану «превентивну війну» з боку РФ. Отже суспільні відносини, що виникають в процесі застосування санкцій в праві ЄС вбачаються особливо важливим предметом наукового пізнання українських науковців, оскільки є підставою для застосування норм законодавства ЄС та створення нових нормативно-правових актів на національному та міжнародному рівнях.

В дисертації автором слушно зазначено, що «Оскільки механізм ООН виявився неефективним у стриманні дій Російської Федерації, спрямованих на підрич суверенітету та територіальної цілісності України, ЄС вдався до власного механізму економічних та фінансових санкцій як безпосередньо проти держави-порушника, так і проти окремих

осіб, що підозрюються у причетності до анексії Криму та збройного конфлікту на сході України. Проти Російської Федерації було застосовано політичні (згортання євроінтеграційних проектів), економічні (заборона імпорту до ЄС товарів, вироблених на території Криму та Севастополя та заборона експорту до РФ зброї та пов'язаних товарів, а також нафтогазового обладнання), фінансові (обмеження доступу визначеним російським підприємствам до європейського ринку капіталів та заморожування їхніх активів, а також заморожування активів певних осіб) та заборонювальні (заборона на в'їзд визначеним особам) санкції» (висновок № 9).

Обсяг дисертації не дозволяє, на жаль, в повній мірі зробити аналіз цілої низки актів ЄС, які стосуються застосування різних видів санкцій.

Зокрема, автор досліджує сучасну проблематику застосування санкцій в міжнародному праві. Але малодослідженим, на думку автора, є саме застосування категорії «санкції в праві ЄС». Дисертант вказує, що «Лісабонський договір розв'язав проблему правового регулювання санкцій проти осіб, розділивши санкції на такі, що спрямовані проти держав, та такі, що спрямовані проти недержавних утворень, груп та окремих фізичних осіб. Водночас, виникла проблема співвідношення санкцій, що накладаються в рамках спільної зовнішньої політики і політики безпеки (ст. 215 ДФЄС) з одного боку та простору свободи, безпеки і правосуддя (ст. 75 ДФЄС) з іншого. В практиці органів ЄС використовується лише ст. 215, що дозволяє накладати санкції проти осіб без географічних обмежень». Отже, висновок № 5 потребує пояснень.

Поряд із досягненнями автора та ґрунтовними висновками, варто вказати на положення дисертаційної роботи, що є дискусійними або такими, що потребують додаткових пояснень:

По-перше, на стор. 25 аналізуючи поняття та сутність санкцій, автор звертає увагу на висловлювання дослідника Дж. Л. Кунца «...Не

¹ Рецензія на рукопис Абдуллаєва Руслана «Правове регулювання санкцій у праві Європейського Союзу»

існує колективних, але тільки індивідуальні санкції, що застосовуються шляхом самопомоги; не існує монополії на застосування сили, що могла б перебувати в розпорядженні центрального правозастосовного органу; відсутнє розрізнення між кримінальними та цивільними санкціями; санкції можуть ґрунтуватися на колективній, а не на індивідуальній відповідальності». На думку дисертанта в цій цитаті можна знайти «пояснення того, чому санкції розглядалися і досі розглядаються міжнародно-правовою доктриною переважно як засіб самопомоги. Так відбувається через загальну «неорганізованість» міжнародного права та відсутність у ньому загально зобов'язуючого суб'єкта, що міг би застосувати санкції за порушення норм міжнародного права примусово, без згоди будь-яких інших суб'єктів міжнародного права. Зокрема, санкції не можуть застосовуватися суб'єктом, що не є стороною міжнародного договору, який був порушений. Враховуючи ж те, що більшість міжнародних договорів є двосторонніми, відповідальність за їхні порушення настає виключно у вигляді контрзаходів з боку сторони договору, чії права були порушені, тобто у вигляді заходів самопомоги. Багатосторонні договори, своєю чергою, доволі часто не передбачають механізму захисту порушених прав сторін (наприклад, арбітражного чи судового), а отже єдиним виходом для учасників договорів, чії права були порушені, стають, знов таки, заходи самопомоги, що приймаються кожною стороною окремо, або сторонами колективно».

В контексті вищезазначеного під час захисту хотілося б дізнатись думку дисертанта щодо ролі Європейського Союзу у якості зобов'язуючого суб'єкта за порушення норм права ЄС.

По-друге, в дисертаційному дослідженні на стор. 28 автор звертає увагу на те, що для досягнення цілей роботи не має великого значення застосування вузького чи широкого підходу до поняття санкцій, тобто вирішення питання про те, чи можуть санкції застосовуватися державою в індивідуальному порядку, або йдеться виключно про колективні дії». Проте, в різних частинах роботи дисертантом пропонується різний теоретико-методологічний підхід до розуміння феномену санкцій, відповідно – потребує уточнення авторське розуміння класифікацій санкцій («індивідуальні та колективні» (стор. 32)) та визначення ознак санкцій (примус держави до припинення протиправної поведінки та повернення до правомірної поведінки (стор. 27); санкції необхідно розглядати як заходи примусу до держави-по-

рушника, які наступають у разі, якщо така держава відмовляється добровільно нести міжнародно-правову відповідальність, або несла її не повною мірою, (стор. 35)).

По-третє, вбачається, що автор, намагаючись визначити санкції як «несприятливий вплив на державу-порушницю норм міжнародного права чи окремих осіб, що має на меті примусити цю державу до правомірної поведінки», відмовляється полемізувати та дискутувати, погоджується з «більшістю науковців», але не конкретизує з якими саме авторами він погоджується, залишаючи це «для подальших досліджень». В контексті розуміння санкцій саме в праві ЄС, автору варто вказати на результати наукового пошуку та навести цитати авторів, які досліджували концепт «санкції Європейського Союзу» за прикладом, як на стор. 31 автор висловлює думку про неможливість ототожнення санкцій із обмежувальними заходами.

По-четверте, досліджуючи проблематику дефініції терміну «санкцій», на стор. 38 автор зазначає: «Хоча в міжнародних документах згадуються можливі варіанти несприятливої для порушника реакції на міжнародне протиправне діяння, повторимось, термін «санкції» у них відсутній».

За цих обставин, на які можливі шляхи удосконалення механізму застосування санкцій в праві ЄС може вказати автор, якщо і в цій галузі права немає єдиного підходу до визначення терміну «санкції»?

По-п'яте, в дисертаційному дослідженні на стор. 51 дисертант зауважує, «що статутні документи ЄС не містять жодних положень щодо імплементації рішень Ради Безпеки ООН чи будь-якої іншої міжнародної організації. Окрім загальної мети підтримки міжнародного миру та посилення міжнародної безпеки згідно із принципами ООН, держави-члени не інституціоналізували компетенції Союзу у цій сфері. Однак, роль ЄС може бути непрямым чином визначена відповідно до положень ст. 75 та ст. 215 Договору про функціонування Європейського Союзу. Викладені у них правила вимагають створення спільної позиції чи дії відповідно до положень Договору ЄС, що проводилися б в рамках СЗППБ та дозволяли б Союзу переривати чи скорочувати частково чи повністю економічні та фінансові відносини з третіми країнами. Не існує договірного зобов'язання виконувати усі санкційні рішення Ради Безпеки ООН, проте Союз, зазвичай, слідує змісту таких резолюцій в рамках СЗППБ». Отже, автор не пояснює які положення і якого нормативного документу визнаються правовою основою для розробки поло-

жень санкційної політики Європейського Союзу. Це питання потребує деталізації під час захисту.

По-шосте, після прочитання роботи, уявляється, що санкції в міжнародному праві не обмежуються лише економічною складовою, а є більш широким системоутворюючим інструментом, що охоплює також персонативну і комунікативну складові. На стор. 115 автор підкреслює: «в європейських країнах посилюється опозиція до санкцій, введених проти Російської Федерації, переважно через їхній негативний вплив на національні економіки». Хотілося б почути конкретні приклади та дізнатись думку автора щодо проблематики позиції урядів Угорщини та Греції щодо санкцій, які застосовуються до Російської Федерації в цілому.

По-сьоме, на стор. 147 автор пише: «Численні звернення до Суду ЄС з боку колишніх українських високопосадовців створили перспективу поступового зняття з них санкцій. Цьому фактично сприяє і позиція самої України, яка не змогла продемонструвати ефективність розслідування проти відповідних осіб, що було взято до уваги Судом ЄС при вирішенні питання про зняття санкцій відносно частини осіб, які під ними перебували. Більше того, Україна не змогла продемонструвати навіть ефективності власних обмежень, що накладалися на осіб, проти яких проводилося розслідування, при чому деякі з них відносно легко домоглися зняття арешту зі своїх активів в Україні. Суд ЄС неодноразово вказував, що для збереження санкцій не обов'язкове засудження підозрюваних, проте необхідне, щонайменше, ефективне розслідування щодо їхньої діяльності в Україні. І хоча Суд ЄС зберіг санкції щодо найбільш високопоставлених фігур, їхнє скасування відносно ряду інших осіб демонструє ризик їхнього поступового повного усунення».

Необхідно вказати, що посилання на існуючі рішення Суду ЄС надали б роботі більш практичного характеру. Виникає питання: яку роль дисертант відводить державі Україна в контексті покарання своїх громадян за вчинені правопорушення.

Зазначені зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку і не применшують значення дисертаційної роботи «Правове регулювання санкцій

у праві Європейського Союзу» як оригінального дослідження, що вирішує важливу наукову проблему, містить ґрунтовний аналіз проблем і тенденцій застосування санкцій в комплексі визнання принципів міжнародного права. Водночас, наведені зауваження запрошують дисертанта до наукової дискусії та окреслюють авторові перспективи подальших наукових досліджень.

В цілому, на основі детального вивчення наданої наукової роботи можна зробити загальний висновок, що виконане Р.А. Абдулаєвим дослідження є актуальним, відзначається беззаперечною науковою новизною, містить науково обґрунтовані результати та має суттєве значення для розвитку науки міжнародного права. Зазначене дослідження має практичну значущість і може бути використано органами публічної влади України для обґрунтування міжнародно-правової позиції України.

В результаті ознайомлення з текстом дисертації можна зробити висновок, що дисертаційна робота Абдулаєва Руслана Алімовича на тему «Правове регулювання санкцій у праві Європейського Союзу», подана на здобуття наукового ступеня доктора філософії, є завершеною науковою працею, виконана на високому теоретичному і методологічному рівні й відповідає «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України №44 від 12 січня 2022 р. зі змінами і доповненнями, внесеними постановою Кабінету Міністрів України №341 від 21 березня 2022 р., а Абдулаєв Руслан Алімович заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 293 - міжнародне право.

*Львова Є. О.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри конституційного
та міжнародного права
Одеського державного університету
внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-3381-3185*

ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВОЇ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ

ПРАВА ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ (ЗА ПРАКТИКОЮ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ).....3 Катеринчук І. П.	3
ПРОЕКТ «ЗОЛОТИЙ ПЕРЕТИН» – НЕЙТРАЛІЗАЦІЯ ЗАГРОЗ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ ТА НАЦІОНАЛЬНИМ ІНТЕРЕСАМ УКРАЇНИ.....8 Коломієць Ю. Ю.	8
ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ: ПИТАННЯ АДАПТАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ.....14 Корунчак Л. А.	14
ПРАВО ЛЮДИНИ НА ЖИТТЯ VS. ПРАВО НА РОЗПОРЯДЖЕННЯ ВЛАСНИМ ТІЛОМ В АСПЕКТІ ЗАБОРОНИ АБОРТІВ (ЄВРОПЕЙСЬКИЙ КОНТЕКСТ).....20 Кучук А. М., Мамалига В. В.	20
МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДИТИНИ В ЦИФРОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇХ ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ.....25 Лубенець І. Г.	25
ЗОВНІШНІ ВІДНОСИНИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ.....34 Маложон О. І.	34
ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СТОВП СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ЯК ОРІЄНТИР СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ВЕКТОРА РОЗВИТКУ.....40 Орловська І. Г.	40

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ: ПРОБЛЕМИ ПРАКТИКИ ТА НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ: ЄВРОПЕЙСЬКІ РЕАЛІЇ ТА УКРАЇНСЬКІ ПЕРСПЕКТИВИ47 Компанець Є. М., Лебідь С. А.	47
ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ АРЕШТУ ТА КОНФІСКАЦІЇ МАЙНА В УКРАЇНІ В АСПЕКТІ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО АРЕШТУ, КОНФІСКАЦІЇ МАЙНА ТА УПРАВЛІННЯ АКТИВАМИ, ОДЕРЖАНИМИ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ У КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ.....53 Крикун В. В., Братель С. Г.	53
РОЗМІРКОВУВАННЯ СТОСОВНО КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ТА ПРОЦЕСУАЛЬНОГО В АСПЕКТІ ЦІННІСНОГО: КРИМІНОЛОГО-МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ЗРІЗ.....58 Кріцак І. В.	58
МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ПРОКУРАТУРИ ЯК ОРІЄНТИР ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ.....70 Лапкін А. В.	70
ЗАПОБІГАННЯ ЗБУТУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ У ПРИЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНІ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ.....77 Мазуренко О. В.	77
ВІЙСЬКОВІ НАСИЛЬНИЦЬКІ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВопорушення в Україні, ПРОБЛЕМАТИКА ЇХ КЛАСИФІКАЦІЇ ТА КОДИФІКАЦІЇ.....84 Морозюк Н. С., Собко Г. М.	84
ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ОБРАННЯ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ У ВИГЛЯДІ ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ: ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....89 Мудрецька Г. В.	89
ПОСОБНИЦТВО ДЕРЖАВИ-АГРЕСОРУ: ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МІЖ СПОСОБОМ ВЧИНЕННЯ ТА ОСОБОЮ ЗЛОЧИНЦЯ.....98 Оржинська Е. І., Сеніна В. О.	98

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ТРАНСКОРДОННИМ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ.....	104
Орловська Н. А., Степанова Ю. П.	

ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ ОЗНАК ОСНОВНОГО ТА КВАЛІФІКОВАНОГО СКЛАДУ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ НЕЗАКОННИМ ОБІГОМ ЗБРОЇ, БОЙОВИХ ПРИПАСІВ, ВИБУХОВИХ РЕЧОВИН, У КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ ІНШИХ КРАЇН СВІТУ.....	110
Павленко Л. М., Меркулова В. О.	

ПРАВОВА СИСТЕМА: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

ПРОБЛЕМА ПОВЕДІНКОВОЇ ДЕВІАЦІЇ МОЛОДІ ТА ПРОФІЛАКТИКА ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ.....	118
Ком'яга А. В., Головка В. М.	

ДОТРИМАННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ У РАЗІ ПЕРЕТИНУ МИТНОГО КОРДОНУ УКРАЇНИ ЧОЛОВІКАМИ-СТУДЕНТАМИ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ.....	123
Кузніченко О. В., Менсо І. В.	

ВПЛИВ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ТЕНДЕНЦІЙ НА ВПРОВАДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ МЕДІАЦІЇ В УКРАЇНІ.....	129
Мирза С. С., Середницька І. А.	

СУБ'ЄКТ ЗЛОЧИННОГО ПОСЯГАННЯ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД.....	134
Налуцишин В. В., Налуцишин В. В.	

ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

ФОРМА ТА ЗМІСТ ОБОВ'ЯЗКУ БАТЬКІВ З УТРИМАННЯ ДИТИНИ У ПЛОЩИНІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ТЕНДЕНЦІЙ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА.....	143
Маковій В. П., Медведенко С. В.	

ФОРС-МАЖОР У ПРИВАТНОМУ ПРАВІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА УКРАЇНИ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ.....	149
Марценко Н. С., Гера В. О.	

ПУБЛІЧНІ ЗАКУПІВЛІ В СУЧАСНОМУ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОМУ КУРСІ УКРАЇНИ.....	157
Намясенко О. К.	

ПРОБЛЕМИ ТРУДОВОГО ПРАВА ТА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ЗАХИСТ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ НА ШЛЯХУ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ.....	163
Князькова Л. М.	

ЮВЕНАЛЬНЕ ПРАВО НА ПРАЦЮ: СТАНДАРТИ І ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА УКРАЇНИ.....	171
Кожушко С. І., Галіахметов І. А.	

ПРОБЛЕМИ ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

ПРАВОВІ ІНСТРУМЕНТИ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ У СФЕРІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА.....	177
Качурінер В. Л.	

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ РЕФОРМИ

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ПОДОЛАННЯ ПРОЯВУ ПРОТИПРАВНОЇ ПОВЕДІНКИ В ДИТЯЧОМУ СЕРЕДОВИЩІ.....	182
Корнієнко М. В., Сухарєва А. О.	

ІНТЕГРАЦІЯ СТАНДАРТІВ ОХОРОНИ КОНФІДЕНЦІЙНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ТА КОМЕРЦІЙНОЇ
ТАЄМНИЦІ УКРАЇНИ ДО СТАНДАРТІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ.....189
Кравченко О. М.

ОСОБЛИВОСТІ СТАТУСУ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ УКРАЇНИ
В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ.....196
Лебеза Є. О.

ЗАПРОВАДЖЕННЯ МЕДІАЦІЇ В АДМІНІСТРАТИВНУ ПРОЦЕДУРУ: ТРАНСФОРМАЦІЯ ВІДНОСИН.....202
Маркова О. О.

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ МИТНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ СВОЇХ ПОВНОВАЖЕНЬ.....207
Макарова С. О.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРИКО-ПРАВОВОЇ НАУКИ

ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА КРАЇН ЗАХІДНИХ БАЛКАН (НА ПРИКЛАДІ РЕСПУБЛІКИ
ПІВНІЧНА МАКЕДОНИЯ).....213
Майстренко Ю. І., Велика О. В.

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ.....219
Макарчук В. В.

РОЛЬ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ
В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ.....224
Мельник В. І.

LEGAL APPROACHES TO SOLVING SECURITY ISSUES IN THE FIELD OF THE INTERNET OF THINGS
IN THE LIGHT OF EUROPEAN INTEGRATION OF UKRAINE.....230
Nekit K. H.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ У ПРИКОРДОННИХ РАЙОНАХ УКРАЇНИ
ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ.....236
Нікітенко О. І., Крижановська О. В.

РЕЦЕНЗІЇ

ВАЖЛИВІСТЬ ОБМЕЖУВАЛЬНИХ ЗАХОДІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ
ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ ТА БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....241
Львова Є. О.

ISSUES OF THE FORMATION OF THE RULE-OF-LAW STATE

HUMAN RIGHTS IN WAR CONDITIONS (ACCORDING TO EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS PRACTICE)...	3
Katerynychuk I. P.	
PROJECT “GOLDEN SECTION” – NEUTRALIZATION OF THREATS TO NATIONAL SECURITY AND NATIONAL INTERESTS OF UKRAINE.....	8
Kolomiets Yu. Yu.	
EUROINTEGRATION: QUESTIONS OF ADAPTATION OF THE UKRAINIAN LEGISLATION TO THE EUROPEAN UNION LEGAL SYSTEM.....	14
Korunchak L. A.	
HUMAN RIGHT TO LIFE VS. RIGHT TO DISPOSE OF ONE’S OWN BODY IN ABORTION PROHIBITION ASPECT (EUROPEAN CONTEXT).....	20
Kuchuk A. M., Mamalyha V. V.	
INTERNATIONAL STANDARDS FOR ENSURING CHILD SAFETY IN THE DIGITAL ENVIRONMENT AND PROSPECTS FOR THEIR USE IN UKRAINE.....	25
Lubenets I. H.	
EXTERNAL RELATIONS OF THE EUROPEAN UNION.....	34
Malozhon O. I.	
THE EUROPEAN PILLAR OF SOCIAL RIGHTS AS A GUIDELINE FOR THE SOCIAL POLICY OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF THE EUROPEAN VECTOR OF DEVELOPMENT.....	40
Orlovska I. H.	

CRIME PREVENTION: PRACTICAL CHALLENGES AND SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL SUPPORT

CRIMINAL LIABILITY OF LEGAL ENTITIES FOR INFRINGEMENT OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS: EUROPEAN REALITIES AND UKRAINIAN PROSPECTS.....	47
Kompanets Ye. M., Lebid S. A.	
PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF THE INSTITUTION OF SEIZURE AND CONFISCATION OF PROPERTY IN UKRAINE IN TERMS OF TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF LEGISLATION ON SEIZURE, CONFISCATION OF PROPERTY AND MANAGEMENT OF ASSETS OBTAINED THROUGH CRIME IN THE COUNTRIES OF THE EUROPEAN UNION.....	53
Krykun V. V., Bratel S. H.	
MEDITATION CRIMINAL LAW AND PROCEDURAL IN TERMS OF VALUE: CRIMINOLOGICAL AND INTERDISCIPLINARY SECTION.....	58
Kritsak I. V.	
INTERNATIONAL STANDARDS OF THE PROSECUTOR’S OFFICE AS A REFERENCE POINT FOR EUROPEAN INTEGRATION.....	70
Lapkin A. V.	
PREVENTION OF DRUG SALES IN THE BLACK SEA REGION OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION.....	77
Mazurenko O. V.	
MILITARY VIOLENT CRIMINAL OFFENSES IN UKRAINE, IMPERFECTION OF THEIR CLASSIFICATION AND CODIFICATION.....	84
Morozyuk N. S., Sobko H. M.	
EUROPEAN STANDARDS FOR CHOOSING THE PREVENTIVE MEASURE IN CUSTODY: PROBLEMS OF IMPLEMENTATION IN THE CONDITIONS OF THE STATE OF MARTIAL.....	89
Mudretska G. V.	

AIDING AN AGGRESSOR STATE: THE RELATIONSHIP BETWEEN METHOD COMMITTING AND IDENTITY OF THE CRIMINAL.....	98
Orzhynska E. I., Senina V. O.	
THE EUROPEAN INTEGRATION CONCEPTUAL ISSUES IN CROSS-BORDER CRIMINAL OFFENSES COUNTERACTION SPHERE.....	104
Orlovska N. A., Stepanova Yu. P.	
PECULIARITIES OF DETERMINING THE FEATURES OF THE MAIN AND QUALIFIED COMPOSITION OF CRIMES RELATED TO THE ILLEGAL CIRCULATION OF WEAPONS, AMMUNITION, EXPLOSIVES, IN THE CRIMINAL LEGISLATION OF OTHER COUNTRIES OF THE WORLD.....	110
Pavlenko L. M., Merkulova V. O.	
LEGAL SYSTEM: THEORY AND PRACTICE	
THE PROBLEMS OF BEHAVIORAL DEVIATION OF YOUTH AND PREVENTION OF BEHAVIORAL DEVIATION OF MINORS.....	118
Kom'yaga A. V., Golovko V. M.	
CONSTITUTIONAL RIGHTS OBSERVATION WHILE CROSSING THE CUSTOMS BORDER OF UKRAINE BY MALE STUDENTS DURING THE MARTIAL STATUS RULE.....	123
Kuznichenko O. V., Menso I. V.	
THE INFLUENCE OF EUROPEAN INTEGRATION TRENDS ON THE IMPLEMENTATION OF THE INSTITUTION OF MEDIATION IN UKRAINE.....	129
Myrza S. S., Serednytska I. A.	
THE SUBJECT OF CRIMINAL ENCROACHMENT: THE EUROPEAN EXPERIENCE.....	134
Nalutsyshyn V. V., Nalutsyshyn V. V.	
ISSUES OF CIVIL AND COMMERCIAL LAW	
THE FORM AND CONTENT OF THE PARENTS' OBLIGATION TO SUPPORT CHILDREN IN THE PLANE OF EUROPEAN INTEGRATION TRENDS IN THE TRANSFORMATION OF UKRAINIAN LEGISLATION.....	143
Makovii V. P., Medvedenko S. V.	
FORCE MAJEURE IN THE PRIVATE LAW OF THE EUROPEAN UNION AND UKRAINE: A COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS.....	149
Martsenko N. S., Gera V. O.	
PUBLIC PROCUREMENT IN THE MODERN EUROPEAN INTEGRATION COURSE OF UKRAINE.....	157
Namiasenko O. K.	
ISSUES OF LABOR AND SOCIAL WELFARE LAW	
PROTECTION OF SOCIAL RIGHTS OF CITIZENS OF UKRAINE ON THE WAY TO EUROPEAN INTEGRATION.....	163
Knyazkova L. M.	
THE JUVENILE RIGHT AT WORK: STANDARDS AND PRACTICE OF THE EUROPEAN UNION AND UKRAINE.....	171
Kozhushko S. I., Haliakhmetov I. A.	
ISSUES OF ENVIRONMENTAL LAW	
LEGAL INSTRUMENTS OF THE ENVIRONMENTAL POLICY OF THE EUROPEAN UNION IN THE SPHERE OF AGRICULTURAL PRODUCTION.....	177
Kachuriner V. L.	

LEGAL SUPPORT OF THE ADMINISTRATIVE REFORM

EUROPEAN EXPERIENCE OF OVERCOMING THE MANIFESTATION OF ILLEGAL BEHAVIOR
IN THE CHILDREN'S ENVIRONMENT.....182
Kornienko M. V., Sukharieva A. O.

INTEGRATION OF THE PROTECTION STANDARDS OF CONFIDENTIAL INFORMATION AND TRADE SECRET
OF UKRAINE TO THE STANDARDS OF THE EUROPEAN UNION.....189
Kravchenko O. M.

FEATURES OF THE STATUS OF THE STATE FINANCIAL MONITORING SERVICE OF UKRAINE
IN THE CONDITIONS OF EUROPEAN INTEGRATION.....196
Leheza Ye. O.

INTRODUCTION OF MEDIATION IN THE ADMINISTRATIVE PROCEDURE: TRANSFORMATION OF RELATIONS.....202
Markova O. O.

STATE ECONOMIC SECURITY: THEORY AND PRACTICE

PECULIARITIES OF THE STATE CUSTOMS SERVICE OF UKRAINE BODIES EXERCISING THEIR POWERS.....207
Makarova S. O.

TOPICAL ISSUES OF HISTORICAL-LEGAL SCIENCE

EUROPEAN INTEGRATION POLICY OF THE WESTERN BALKANS STATES
(ON THE EXAMPLE OF THE REPUBLIC OF NORTH MACEDONIA).....213
Maistrenko Yu. O., Velyka O. V.

THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF ENSURING NATIONAL SECURITY

REFORMING THE SYSTEM OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES OF UKRAINE IN THE FIELD
OF NATIONAL SECURITY AND DEFENSE IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION.....219
Makarchuk V. V.

THE ROLE OF CIVIL DEFENSE IN ENSURING THE NATIONAL SECURITY OF UKRAINE IN THE CONDITIONS
OF EUROPEAN INTEGRATION.....224
Melnyk V. I.

LEGAL APPROACHES TO SOLVING SECURITY ISSUES IN THE FIELD OF THE INTERNET OF THINGS
IN THE LIGHT OF EUROPEAN INTEGRATION OF UKRAINE.....230
Nekit K. H.

EUROPEAN EXPERIENCE OF ENSURING SECURITY AND DEFENSE IN THE BORDER AREAS
OF UKRAINE BY LAW ENFORCEMENT AGENCIES.....236
Nikitenko O. I., Kryzhanovska O. V.

REVIEWS

IMPORTANCE OF RESTRICTIVE MEASURES OF THE EUROPEAN UNION AND THEIR SIGNIFICANCE
FOR ENSURING EUROPEAN INTEGRATION AND SECURITY OF UKRAINE.....241
Lvova Ye. O.

Наукове видання

**Південноукраїнський правничий часопис
4'2022, Ч. 2**

Науковий журнал

Комп'ютерне верстання Кузнєцова Н. С.

Формат 60×90/8. Гарнітура «Trebuchet MS».

Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 27,60. Ум. друк. арк. 29,06. Зам. № 0123/054
Підписано до друку 27.12.2022. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.